

2017

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck
og Henrik Blicher
under medvirken af
Andrea Stengaard

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 593
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-408-3106-1

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Udgivet med støtte fra Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation.

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2016 er nu frit tilgængelige på
www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes til:

lektor
Henrik Blicher
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

seniorredaktør
Simon Skovgaard Boeck
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk. Bøger til redaktionen bedes sendt til Simon Skovgaard Boeck.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. april 2018.

Indhold

<i>Eva Skaftø Jensen:</i> <i>Det er mig</i> . En forskningshistorisk redegørelse for kasusvalget i ældre danske prædikativer	5
<i>Lars Heltoft:</i> Maltstenens tekst. Hvordan dæmonen uddrives	27
<i>Anne Ladefoged:</i> Layoutet i danske lovhåndskrifter fra 1250 til 1500	101
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen:</i> Henrich Steffens i 1842 om nordisk mytologi	115
<i>Michael Kallesøe Schmidt, Krista Stinne Greve Rasmussen og Svend Skriver:</i> Digtets formater. Ny dansk lyrik mellem tekst, værk og koncept	135
ANMELDELSER	
<i>Henrik Jørgensen:</i> Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk Sproghistorie. Bd. 1: Dansk tager form	153
<i>Eva Skaftø Jensen:</i> Gunver Skytte: ELI – 99 års opdagelsesrejse gennem livet. En biografi om sprogforskeren Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010)	158
<i>Jonathan White:</i> Dorthe Duncker & Bettina Perregaard (red.): Creativity and Continuity. Perspectives on the Dynamics of Language Conventionalisation	163
<i>Ebba Hjorth:</i> Lisbeth M. Imer: Danmarks runesten. En fortælling	173
<i>Annette Lassen:</i> Jón Karl Helgason: Echoes of Valhalla. The Afterlife of the Eddas and Sagas	181
<i>Sven Hakon Rossel:</i> Bengt av Klintberg: Kvinnan som inte ville ha barn. Sagotypen ATU 755, »Sin and Grace«, i muntlig tradition och litterära verk	188

<i>Morten Fink-Jensen:</i>	
Grethe Jacobsen og Ninna Jørgensen (red.): Kvindernes renæssance og reformation	192
<i>Mads Sohl Jessen:</i>	
Klaus Müller-Wille: Sezierte Bücher. Hans Christian Andersens Materialästhetik	194
<i>Marianne T. Stecher:</i>	
Mads Bunch: Isak Dinesen Reading Søren Kierkegaard	197
<i>Tonny Aagaard Olesen:</i>	
Hans Brøchners bidrag til Kierkegaard-receptionen i Danmark.	203
<i>Pil Dahlerup:</i>	
Stig Holting, Bo Alkjær og Oluf Schönbeck (red.): Novembersjæl. En antologi om den unge Johannes Jørgensen.	208
<i>Aage Jørgensen:</i>	
Monica Wenusch: »... ich bin eben dabei, mir Johannes V. Jensen zu entdecken ...«. Die Rezeption von Johannes V. Jensen im deutschen Sprachraum	217
<i>Torben Jelsbak:</i>	
Gunilla Hermansson: Modernisternas prosa och expressionismen. Studier i nordisk modernism 1910-1930	225
<i>Erik Skyum-Nielsen:</i>	
Norsk litteraturkritikks historie 1870-2010	232
<i>Christian Dahl:</i>	
Per Thomas Andersen: Fortelling og følelse. En studie i affektiv narratologi	237
<i>Jacob Ølgaard Nyboe:</i>	
Peter Stein Larsen: Poesiens ekspansion – om nordisk samtidsdigtning	240
<i>Søren Langager Høgh:</i>	
Martin Gregersen og Tobias Skiveren: Den materielle drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur	246
<i>Thomas Hvid Kromann:</i>	
Klaus Nielsen: Bogen og værket. En introduktion til tekstkritik og boghistorie som litteraturteori	255
Bidragydere	261
Universitets-Jubilæets danske Samfund	263

Det er mig

En forskningshistorisk redegørelse for kasusvalget i ældre danske prædikativer

Af Eva Skafte Jensen

The processes by which the oblique form ousted the nominative in Danish personal pronouns functioning as subject complements (*det er jeg* > *det er mig* 'it is I > it is me') is by and large understudied. This paper provides an overview of the very few recordings, comments and suggestions on the matter to be found in grammatical studies of Danish. The absence of studies concerning the matter is most likely due to an abounding lack of evidence in the sources to Old Danish. Based on the few attestations found in the sources, however, in this paper, a simple timeline is given and the few suggestions as to the diachronics found in the literature are evaluated.

Historien om hvordan man i dansk gik over til at sige *det er mig* snarere end *det er jeg* i identificerende prædikativkonstruktioner, er overraskende. Det overraskende består i al enkelhed i at der næsten ingenting er at finde om sagen, hverken i forskningshistorien eller i selve kilderne til ældre dansk. I denne artikel gives en kortlægning af hvad man kan finde.

Baggrund

I sommeren 2015 kom der en henvendelse til Sprognævnets svartjeneste fra en underviser i dansk som fremmed- og andetsprog. Hun var af sine kursister blevet spurgt om hvordan det kan være at man ved subjektspædikativet i dansk konsekvent bruger oblik form snarere end nominativ. Det hedder *det er mig*, ikke *det er jeg*; hvis man forventer kasuskongruens, som man fx kan se det i svensk (*det är jag*) og tysk (*ich bin es*), er dansk forbløffende på dette punkt. I tillæg blev der spurgt om hvor længe det havde forholdt sig sådan, og hvordan det var sket at man brugte oblik form i disse konstruktioner. En hurtig konsultation af værker hvor man kunne have ventet en udredning, afslørede enten kun spredte bemærkninger eller også slet ingenting.

Et så stort hul i beskrivelsen af dansk grammatikhistorie kunne ikke gå upåagtet hen, men ihærdige studier afslørede at der måske er en ganske god grund til at næsten ingen har beskæftiget sig med sagen, nemlig empirisituationen; i denne artikel fremlægges dels en oversigt over forskningshistorien, dels en over empirisituationen.

Afgrænsning

Oversigten gælder alene hvad man kan kalde ‘rene’ personlige pronomen, altså de syv velkendte *jeg/mig*, *du/dig*, *han/ham*, *hun/hende*, *vi/os*, *I/jer*, *de/dem* uden vedføjelser eller specifikationer af nogen art, og udelukkende i funktion som subjektsprædikat. Kasusdistributionen i moderne standarddansk i syntaktiske konstruktioner der består af mere materiale end pronomenet selv, kan ikke sættes på en fælles formel, men danner konstruktion for konstruktion egne mønstre (se fx Brink & Lund 1975: 663-664; Hansen 1993: 57-62; Hansen & Heltoft 2011: 438-443; Jacobsen & Jørgensen 2013: 122-128; Schack 2013). En redegørelse for disse er ikke hensigten med denne artikel, men til illustration af problemet gives nogle eksempler på forskellige konstruktioners mønstre: I syntagmer som *ham på tredje* kan pronomenet kun være i oblik form uanset syntaktisk funktion; i paratagmer som *Peter og mig/jeg* er der valgfrihed ved subjekter, men i andre syntaktiske funktioner skal man bruge oblik form;¹ i sammenligningskonstruktioner er der en normkonflikt mellem *større end mig* og *større end jeg* idet nogle hævder at pronomenet skal være i nominativ, mens andre insisterer på oblik form; og i syntagmer med restriktive relativsætninger (*de/dem* + relativsætning) er der valgfrihed uanset syntaktisk funktion (*giv de/dem der kom til tiden, en god plads* hhv. *de/dem der kom til tiden, skal have en god plads*).

Endnu et argument for afgrænsningen er det historiske: De forskellige distributionsmønstre dannes ikke samtidig. For eksempel er ikkekongruerende kasus i relativkomplekser belagt allerede fra midten af 1200-tallet (Diderichsen 1941:140-141; Brøndum-Nielsen 1965: 122, 174; Jensen 2011: 163), mens pronomenet i konstruktioner hvor der sammenlignes med subjektet, holder sig til nominativ langt op i 1700-tallet (tidligste belæg i *ODS* på brug af oblik form i disse sammenligningskonstruktioner er fra Blicher, Ingemann og Kierkegaard). De andre distributionsmønstre dannes også på forskellige tidspunkter – nogle gange med adskillige hundrede års mellemrum. De ændringer der er sket, må mønstre for mønstre være sket med afsæt i den aktuelle sprogtilstand i samtiden, og den har været forskellig fra århundrede til århundrede. Derfor kan de nævnte kon-

1 Dette er efterhånden en sandhed med modifikationer. Hvis man skal tage usus alvorligt og ikke bare affejer eksempler som *De problemer kan løses af L. eller jeg* (jf. Parrot 2009: 286) som hyperkorrektion, er der en klar tendens til at paratakse udløser nominativ hos mange sprogbrugere uanset syntaktisk funktion, se også Jørgensen (2000), Parrott (2009) og Johannessen (2014).

struktionstyper ikke umiddelbart bruges til belysning af nominativ hhv. oblik form i subjektsprædikativer i ældre dansk.

Forskningshistorien

Om forskningshistorien kan til indledning siges at det især er i midten og anden halvdel af 1800-tallet man kan finde spørgsmålet behandlet, og at interessen derpå svinder. I den udstrækning man finder fænomenet omtalt efter 1911 (publiceringsåret for Mikkelsens *Dansk Ordføjningslære*), er der højst tale om loyale resuméer af tidligere arbejder. Sådanne loyale resuméer finder man i visse pronomenopslag i *ODS* (*han* 1925, *hun* 1926, *I* 1927, *jeg* 1927), i en anmærkning i *Gammeldansk Grammatik V* (Brøndum-Nielsen 1965: 68), hos Brink & Lund (1975: 664) og hos Jørgensen (2000: 160); Aage Hansen (1967: 244) klarer sig med en henvisning.² Der findes enkelte undtagelser, som omtales nærmere mod slutningen af dette afsnit.

Det man har interesseret sig for i den tidlige forskningshistorie, kredser om tre temaer: Man har for det første været meget optaget af om Holbergs og bibeloversættelsernes brug af nominativ hhv. oblik form har været repræsentativ for sprogbrugen på det pågældende tidspunkt; man har for det andet netop prøvet at identificere tidspunktet hvor oblik form blev almindeligt i prædikativer på bekostning af nominativ; og man har for det tredje – omend kun i ringe grad – prøvet at give forklaringer på den historiske udvikling i kasusvalget. De tre temaer – især de to første – er selvfølgelig nært forbundne, men af hensyn til overblikket søges de beskrevet hver for sig i det følgende. Dog kan det ikke helt undgås at de blander sig med hinanden undervejs i fremstillingen. Redegørelsen afspejler at forskningsverdenen på det pågældende tidspunkt er lille, og at man kender hinanden på godt og ondt.

Holberg og bibeloversættelserne

I midten af 1800-tallet nyder Holbergs sprog og i hvilken udstrækning man har kunnet tage dette som troværdigt vidne om dansk pronomen-

² I internationalt perspektiv kan nævnes at den norske engelskfilolog Storm (1896: 673-674) også nævner eksempler fra dansk og norsk, blandt andet fra biblen, når han gør rede for kasusforholdene i engelsk. Foulet (1936: 81-82) holder sig til at pege på at udviklingen i dansk og fransk er parallel; de danske forhold har Kr. Sandfeld oplyst ham om.

brug i Holbergs samtid, en vis bevågenhed. Når Jeppe siger *mon det er jeg*, hvordan skal man så vurdere det? Det er der ikke helt enighed om. Molbech skriver at valget af nominativ i subjektsprædikativer er hyppigt hos Holberg, og antyder et diakront forløb når han skriver at man i konstruktioner som denne »nu altid« bruger oblik form (Molbech 1843: 115, 191). Dette tolkes af Levin som at Molbech skulle mene at det er særligt holbergsk at anvende oblik form, noget han går skarpt i rette med: »for Kortheads Skyld maa jeg ogsaa lade det være nok her blot at pege hen til andre af Udgiverens Vildfarelser (...); saasom naar Formen: det er jeg (...) tilskrives Holberg, i Stedet for hans Tidsalder« (Levin 1844: sp. 12053). Det er ikke sikkert at Molbech egentlig mener det Levin skyder ham i skoene, men vigtigst i denne sammenhæng er at begge – om end i minimalt omfang – tager stilling til hvad Holbergs skriftsprog kan være udtryk for.

N.M. Petersen forholder sig mere reflekteret til Holbergs sprog og den særlige sprogsituation der har været gældende for en mand som ham: Da han ingen modersmålsundervisning har fået, og da

han ingen Ordbog havde, hvormed han kunde raadføre sig, maatte han paa maa og faa gribe det bedste Ord, der faldt ham ind, norsk eller dansk eller taget af Omgangsproget. Latinske Konstruktioner og Vendinger brugte han overalt, endog i Komedierne (som: det er hun, for: det er hende; hvilken, saasom han, o. s. v.) (Petersen 1858: 759-760).

Bemærk at N.M. Petersen således anser nominativvalget for at være en latinisme, og at det upåfaldende og normale netop er *det er hende* med oblik form. Dyrlund søger også at sætte sig i Holbergs sted, men forkaster N.M. Petersens hypotese om latinsk indflydelse. I stedet ser han alene den kasusbrug man finder hos Holberg, som udtryk for at hos Holberg har »norsk og dansk sprogbrug (...) ligget i strid med hinanden« (Dyrlund 1895: 203). Dyrlund anser altså ikke eksemplerne fra Holberg for ægte vidnesbyrd om produktivt nominativvalg ved 1700-tallets danske subjektsprædikativer, men som afsmitning fra norsk; henvisning til Holbergs norske substrat finder man i øvrigt også hos Dahl (1884: 10), Falk & Torp (1900: 24) og Mikkelsen (1911: 243).

Med hensyn til de forholdsvis mange eksempler man finder på nominativ i bibeloversættelserne, gør Dyrlund også kort proces med dem; skønt man ifølge ham nok kan regne med at de eksempler på *det er jeg* og lig-

nende man kan finde i Christian den Tredjes bibel (1550), afspejler en samtidig brug, er der i senere oversættelser snarere tale om at kasusformerne er videreført »mekanisk« fra 1550-oversættelsen (Dyrlund 1895: 202-203). I øvrigt afvises 1800-talseksempler som Oehlenschlägers *Ak, men det er ikke de* (Hjemve 1805) som noget der ikke hører samtiden til, men er opstået ved »rinnød«, og *Det er jeg selv, min Herre!* (som svar på replikken *Og hvem er det?*, Corregio 1811) som et »fejlgreb« der kan skyldes »øjeblikkelig uklar opfattelse af sammenhængen« (Dyrlund 1895: 203).

Tidsfæstelsen

Overvejelserne om hvilken sprogform eksemplerne fra Holberg og bibeloversættelserne repræsenterer, leder naturligt frem til spørgsmålet hvornår man er begyndt at bruge oblik form ved subjektspredikativ. Tilsyneladende er Dyrlund den første der udtrykkeligt prøver at give et svar på dette. I en meget lang anmeldelse af *Dansk Sproglære* (Mikkelsen 1894) begiver han sig undervejs ud på en længere ekskurs om emnet (1895: 202-204). Anledningen er at Mikkelsen i sin bog (s. 321, anm. 1) ytrer sig om fænomenet i ældre dansk, dog uden at forsøge sig med en tidsfæstelse. Dette søger Dyrlund derfor at råde bod på. Han skriver at hans egne studier viser at man kan finde *det er mig* fra slutningen af det 16. århundrede; desværre giver han ikke eksplicite referencer til sit datamateriale, men henviser blot til »nogle håndskrifter og adskillige bøger« (s. 202). Til gengæld foranlediger hans forsøg på en tidsfæstelse tilsyneladende at Mikkelsen selv i den senere *Dansk Ordføjningslære* (1911: 243) tager spørgsmålet op. I dette værk konstaterer Mikkelsen at ældste belæg på oblik form er at finde i kilder allerede fra omkring 1500, og han henviser til Brandts *Romantisk digtning* III, som indeholder en række senmiddelalderromancer (belægget finder man i *Den kyske dronning*). I mellemtiden har Falk & Torp (1900: 24) også peget på at man kan finde belæg på oblik form allerede omkring 1500, altså små hundrede år tidligere end Dyrlunds studier kunne godtgøre. Falk & Torp påpeger dog at man ikke kun finder oblik form på denne tid, men også nominativ fx hos Christiern Pedersen (desværre uden præcis henvisning); på baggrund af dette kan man konkludere at både oblik form og nominativ forekommer i 1500-tallet, hvilket næppe kan undre i betragtning af at der typisk vil være en periode hvor to konkurrerende konstruktioner forekommer side om side før en af dem evt. udkonkurrerer den anden.

Forklaringsforsøg

Det tredje tema i redegørelserne for oblique subjektsprædikativer udgøres som sagt af forklaringsforsøg. Det kan undre at der næsten intet er skrevet om denne sag. Ingen af de tidlige skribenter (Molbech, Levin, N.M. Petersen,³ Jessen og Dyrland) forholder sig til dette. Mikkelsen giver en ganske kort forklaring i *Dansk Sproglære* (1894: 321): »Grunden (...) er den, at man opfatter Henvisningsordet som et afhængigt Sætningsled, fordi det staar efter Omsagnet (slgn. fransk *c'est moi* og i daglig tale i Engelsk *it is me*)«. Ledstillingsforklaringen genfinder man hos Falk & Torp (1900: 24), som kort og godt skriver »Omvendt har gjenstandsformen under ordstillingens indflydelse (...) fortrængt nominativ i udtrykket 'det er mig'«. Ledstillingsforklaringen kan meget vel være inspireret af Jespersen, som allerede i *Studier over de engelske kasus* (1891) argumenterer for at mere end noget andet har ledstillingen bidraget til at subjektsprædikativer i engelsk (og dansk) kan stå i oblik form; et synspunkt han fastholder i alle senere værker hvor spørgsmålet berøres.⁴

De to korte citater fra Mikkelsen (1894) og Falk & Torp repræsenterer faktisk periodens samlede forklaringsforsøg. Med enkelte undtagelser, som nævnes nedenfor, er der ingen der siden har prøvet at forklare hvordan det gik til at oblik form blev enerådende i danske subjektsprædikativer. Jessen kommer ikke ind på spørgsmålet i sin *Dansk Grammatik* (1891), ej heller gør Mikkelsen i *Dansk Ordføjningslære* (1911), Diderichsen ytrer sig ikke om det diakrone aspekt – hverken i *Elementær dansk Grammatik* (1946) eller i disputatsen om ledstilling i middeldansk (1941), Aage Hansen (1956) kommer ikke ind på konstruktionstypen i sin artikel om gammeldanske kasus, og Brøndum-Nielsen (1965) forholder sig ikke til det diakrone aspekt.

Indenfor de sidste 20 år er der dog kommet enkelte bud på udviklingen i de danske pronominalkasus der til en vis grad involverer emnet for nærværende artikel. I sin disputats fra 2000 beskriver Henrik Jørgensen ka-

3 Hverken i sin litteraturhistorie (1858) eller i sin sproghistorie (1829-1830) kommer N.M. Petersen ind på problemet.

4 Jespersens ledstillingshypotese er almindeligt udbredt også udenfor Danmark og dansk; i engelsk sproghistorieforskning har ledstilling således vundet hævd som den vigtigste faktor når man vil forklare udviklingen *ic hit eom* > *it is me* (fx Traugott 1972: 126; Quinn 2005: 242-248; Hansen & Nielsen 2007: 114-115). Foulet (som blandt andet henviser løbende til Jespersen) fremfører ledstillingen som en vigtig faktor ved udviklingen af det franske *ce suis je* > *c'est moi* (1936: 45 f.). Dette udfoldes i Jensen, under udarb.

susdistributionen for de personlige pronomener i de moderne skandinaviske sprog, i en artikel fra 1997 beskriver Lars Heltoft udviklingen af *hvo/hvem* > *hvem*, og i syntakskapitlet til den kommende *Dansk Sproghistorie* (Heltoft & Nielsen, under udg.) gengives hovedpunkterne i analysen fra 1997-artiklen.

I sin disputats gør Henrik Jørgensen (2000) som sagt rede for de personlige pronomeners kususforhold i de moderne skandinaviske sprog. Hvad angår dansk, er hovedpåstanden at kususvalget i langt højere grad er reguleret af informationsstrukturelle end af klassisk semantisk-syntaktiske forhold: Oblik form bruges overvejende i sammenhænge der har affinitet til fokus; dette gælder netop for subjektsprædikativer (se fx s. 160 f., 163, 173). Jørgensens arbejde er erklæret synkront og gældende for moderne dansk. Dog ligger der en implicit hypotese om at de moderne forhold hænger sammen med at kususformernes funktion grundlæggende forandrer sig i de 500-600 år der går mellem 4-kasussystemet til moderne dansk. Som nævnt ovenfor henvises der til den ældre forskningshistorie (2000: 160), og der fremlægges også eksempler af lidt ældre dato end ultimo 1900-tallet (se fx excerptet fra Sehested 1698 i oversigten nedenfor).

I sin artikel fra 1997 skildrer Heltoft hvordan den gamle oblique form *hvem* bliver enerådende i løbet af ældre nydansk på bekostning af den gamle nominativform *hvo*. Ligesom i Jørgensens arbejde er blikket rettet mod informationsstrukturelle fænomener, nemlig fokus, fokusdomæne og anafori.

Hovedemnet for artiklen er hvordan *hvem* i løbet af ældre nydansk udkonkurrerer *hvo*; men argumentationen indlejres i en analyse af forholdet mellem nominativ og oblique form i de personlige pronomener. Det vises hvordan udviklingen går fra at nominativ bruges rent syntaktisk-semantisk (ved subjekt og subjektsprædikativ) til at brugen reguleres af informationsstrukturelle funktioner som anafori og såkaldt antifokus. Udviklingen skildres som følger:

Nominativ angiver subjektet eller et led der kongruerer med dette >¹ nominativ angiver ledstatus som antifokus, dvs. at leddet er uden for sætningens fokusdomæne og dermed normalt ikke vil få fokus; (subjektsprædikativet er fokusdomæneled og får akkusativ; nominativ i det spørgende *hvo* er en afvigelse fra fokusdomænereglen, formen bliver semantisk tvetydig; almenrelativt *hvo* erstattes med *hvem* som analogidannelse til det spørgende *hvem*) >² nominativ angiver anaforisk subjekt. (Heltoft 1997: 251-252)

Med »antifokus« menes 'ikke fokus medmindre specifikt angivet'. Med »fokusdomæne« menes 'det domæne indenfor hvilket fokus skal findes'; i moderne dansk svarer indholdsfeltet til fokusdomænet. Med »anatorisk subjekt« menes 'et subjekt »der fastholder en tidligere diskursreferent i teksten uden selv at lægge semantiske træk til identifikationen af den«' (s. 234).

Nogen egentlig undersøgelse af kasusvalget i gammeldanske identificerende prædikativer kan man altså ikke finde, og tilsvarende kan man heller ikke finde et egentligt bud på hvordan *det er mig* kom i stand. Dette kan som sagt synes meget overraskende, men en del af forklaringen skal sikkert findes i empirisituationen. Det viser sig nemlig at der i kilderne næsten ingen eksempler er på konstruktionen, hverken med nominativ eller med oblik form. Herom handler næste afsnit.

Empirien

Noget der er påfaldende når man læser redegørelserne nævnt i forrige afsnit, er at det er de samme eksempler der går igen. Man henviser til Brandts *Romantisk Digtning* III, hvilket viser sig at gælde middelalderdigtet *Den kyske dronning*. I dette værk finder man *thet ær mægh*, hos Falk & Torp (1900: 24) og hos Mikkelsen (1911: 243) citeres belægget, hos Brøndum-Nielsen (1965: 68) gives præcis henvisning til dette belæg og til yderligere et fra samme værk: *thet war mægh*. I *ODS IX* (1927, opslagsord *jeg*) henvises til belægget i præsens. På trods af manglende præcision i henvisningerne i de to førstnævnte værker er der på grund af den omtrentlige tidsangivelse (cirka 1500) og i særdeleshed den næsten ens ortografi⁵ grund til at tro at der er tale om samme belæg.

Tilsvarende nævner både Falk & Torp (1900: 24) og Mikkelsen (1911: 243) at man hos Chr. Pedersen finder *Er⁶ det ieg?*

Foruden belægget/belæggene fra *Den kyske dronning* og fra Chr. Pedersen finder man i de ældre fremstillinger stort set kun eksempler der må afvises som vidnesbyrd om sprogtilstanden i den aktuelle samtid.

5 Hos Falk & Torp og i *ODS* citeres med lille begyndelsesbogstav *thet ær mægh*, hos Mikkelsen med stort begyndelsesbogstav *Thet ær megh*. Vokalen i pronomenet angives i Falk & Torp og i *ODS* med *æ*, hos Mikkelsen med *e*. I ingen af disse værker angives forkortelsesoplysningerne.

6 Hos Falk & Torp skrevet med lille begyndelsesbogstav, hos Mikkelsen med stort.

Af de grunde som blandt andet Dyrlund har fremlagt, jf. forrige afsnit, må fx bibelcitatene afvises, det samme gælder eksempler fra Holberg. Der citeres også eksempler som af andre grunde må afvises i denne oversigt, nemlig sådanne som ikke udgøres af 'rene' pronomener (jf. afgrænsningen beskrevet i begyndelsen af artiklen), fx *Det var kun Herremands sønnerne og jeg* (Fru Gyllembourg, if. Mikkelsen 1911: 242), *De ere de, som skulle prædicke Guds ord* (Peder Palladius, if. Mikkelsen 1911: 243).

Dyrlund afviser som sagt 1800-talseksempler som de to nævnte fra Oehlschläger, som han ikke anser for mundret dansk på det pågældende tidspunkt. Jessen (1891: 139) har dog fundet nogle yderligere eksempler fra 1800-tallet, nemlig et fra Blicher: *Alting ældes – Hvad da ældes? Nej! / Det er ikke Verden; det er jeg* (1839), og et fra H.C. Andersen: »*See i Passet!*« *sagde Manden.* »*Jeg er jeg!*« (1861).

I senere fremstillinger føjes enkelte eksempler til, nemlig de følgende seks;⁷ de to første er fra Jørgensen 2000; de næste to er fra Heltoft 1997; de sidste to er også med i Heltoft & Nielsen, under udg.:

Jeg selv er icke **mig** (Sehested 1698)

Hun er det jo (anon. 1717)⁸

ded er **mig** (Chr. IV's breve V, 1641, s. 71)

Det er **mig** Peder, som sad før i bolt oc Jerenknode (Vincula Petri, ca. 1700, v. 209-212)

Hon kiønnir thek ey oc vet ey annat æn thæt ær **iac** (Sjælens Trøst, ca. 1425, s. 80)

Tha sagde iosep: thet æst **thu** (Jesu Barndoms Bog, 1508, s. 95)

7 Jørgensen (2000: 174) citerer også følgende fra H.C. Andersen (jf. *ODS*): *Kan Du huske den døde Mand, de onde Mennesker vilde gjøre Fortræd . . . Den Døde er jeg!* *ODS* angiver ganske rigtigt dette som eksempel på prædikativ i nominativ, men sætningen kunne også tolkes som prædikativ – verbal – subjekt, og kan derfor ikke bruges som sikkert belæg for prædikativ i nominativ.

8 Jørgensen har eksemplet fra *ODS*; her er kilden anført som samlingshåndskriftet NkS 820,4^o, som kan beses på Det Kongelige Biblioteks læsesal. Sætningen indgår i et langt rimet digt der tilskrives en H. Nordrup, Auditeur. Der er muligvis tale om præst og digter Hans Nordrup (1681-1750). I to antologier med barokdigte, hvor Nordrup er repræsenteret, er det pågældende digt dog ikke nævnt (Sønderholm 1971: 268-269; Simonsen 1982: 209-215). Måske skyldes nominativformen her noget formmæssigt på samme måde som Dyrlund forestiller sig at Oehlschlägers *de* skyldes »rimlød«. Digtet har faste versefodder, og *hun* er et enstavelserord, mens *hende* har to stavelser.

Heltoft citerer desuden en lang række eksempler på *hvo/hvem* i prædikativ stilling (Heltoft 1997; Heltoft & Nielsen, under udg.), men problemet med dem i nærværende sammenhæng er at man ikke automatisk kan gå ud fra at kasusvalget ved dette pronomen følger kasusvalget i de personlige pronomener. Heltoft (1997: 230-231) påpeger selv den manglende parallelitet i bøjningsparadigmerne for *hvo/hvem* hhv. de personlige pronomener, og den manglende parallelitet demonstreres af Sehested, som dels kan skrive *jeg selv er ikke mig*⁹ på moderne vis, dels kan skrive *hvo jeg var*¹⁰ på gammeldags vis.

Alt i alt udgør de eksempler der her er nævnt, altså den samlede beholdning af excerpter fra de værker hvor fænomenet overhovedet omtales.

Det er oplagt at et større empirisk materiale ville give et godt udgangspunkt for at undersøge det diakrone aspekt. Med flere eksempler fordelt på forskellige genrer, dialekter og tidsaldre ville man have et godt grundlag for at undersøge sagen.

Det viser sig dog at den flittige henvisen til allerede exciperede eksempler fremlagt her, på ingen måde skyldes hast eller dovenskab, men i stedet at der næsten ikke er nogen forekomster i litteraturen på identificerende prædikativer med personlige pronomener, hverken i nominativ eller i oblik form. Den sparsomme samling af eksempler vist her, afspejler faktisk den situation man finder i kilderne.

Dette er blevet åbenbart gennem systematiske gennemsøgninger af en lang række kilder, jf. appendiks. Dette arbejde blev sat i gang som et forsøg på at etablere et større materiale; hensigten var netop at skabe et grundlag for en empirisk baseret analyse som ikke var afledt af analysen af *hvo* og *hvem*, og som heller ikke skete med udgangspunkt i moderne brug. Den systematiske gennemsøgning har dog kun resulteret i yderligere 6 belæg. Af hensyn til overskueligheden vises gamle som nyfundne belæg her i kronologisk orden. Belæg angivet med * er dem der er blevet fundet ved den nævnte systematiske gennemsøgning:

9 Sehested (ultimo 1600-tallet) bruger vendingen *jeg selv er ikke mig* i mindst tre værker. Se værkhenvisninger og nøjagtigt gengivet ortografi i den samlede oversigt over belæg.

10 Jens Steen Sehested: *Dydernis Prøvesteen 1671: hvo jeg var*, jf. renæssancesprog.dk.

Hon kiännir thek ey oc vet ey annat æn thæt ær **iac** (*Sjælens trøst*, ca. 1425, s. 80)¹¹

i skullæ vedhæ ath thet war **mægh** (*Den kyske dronning*, ca. 1500, v. 428)

herræ i skulle vedhe ath thet ær **mægh** (*Den kyske dronning*, ca. 1500, v. 676)

Tha sagde iosep: thet æst **thu** (*Jesu Barndoms Bog*, 1508, s. 95)
er det **ieg**? (Chr. Pedersen, primo 1500-tal)

*Det est du HERre IESu Christ (Sthen: *En liden Vandrebog*, ca. 1589)

*Det er **mig** (*Commedia Hecasti*, ca. 1600)

*Det est du stoore Gud som ævig hafver lefvet (Arrebo: *Hexaemeron*, 1618)¹²

ded er **mig** (Chr. IV's breve V, 1641, s. 71)

*Jeg selv er icke **mig**. (Sehested: *Hvad er min Lefve-tiid*, u.å)

*Jeg self er icke **mig**! (Sehested: *Mit sind forlyster sig, mit hiærte fuld af Glæde*, ca. 1678)

*jeg sielv er icke **mig**! (Sehested: *Jeg er som fra mig Sielv, i dybe Tankers dvale*, ca. 1684)

Jeg selv er icke **mig** (Sehested 1698)

Det er **mig** Peder, som sad før i bolt oc Jerenknude (*Vincula Petri*, ca. 1700, v. 209-212)¹³

Hun er det jo (anon. 1717)

Det er ikke Verden; det er **Jeg** (Blicher: *Min Svanesang*, 1839)¹⁴

»Jeg er **jeg**!« (H.C. Andersen: *Tolv med Posten*, 1861)

Der er altså ikke andet for end at man må stille sig tilfreds med det der faktisk er, og det er da heller ikke helt umuligt at sige lidt om sagen på bag-

11 Det bør nævnes at den danske version af *Sjælens trøst* almindeligvis anses for at være en oversættelse af et svensk forlæg (jf. Brøndum-Nielsen 1928: 39). Der kan altså have været støtte til nominativ fra forlægget.

12 Man kunne argumentere for at dette belæg burde bortfalde på grund af den relativsætning som følger efter navnet. Dog er den pågældende relativsætning ikke restriktiv, men parentetisk.

13 Man kunne argumentere for at dette belæg burde bortfalde på grund af den relativsætning som følger efter navnet. Dog er den pågældende relativsætning ikke restriktiv, men parentetisk.

14 Måske har Blicher været i »rimnød«, rimordet er *Nej*. Ifølge *ODS* (det pågældende bind er udgivet i 1927) er udtalen af oblik form i højtidelig udtale [miq].

grund af eksemplerne. For eksempel kan man sige noget om tidsfæstelsen, og man kan også sige lidt overordnet om udviklingen.

Tidsfæstelsen

I den udstrækning man overhovedet har ytret sig om fænomenet i ældre tid, har interessen netop ofte været rettet mod dets alder, og man har baseret sine synspunkter på belæg fra litteraturen. Hvor tidligt har man kunnet finde belæg på *det er mig* (og i anden hånd *det er jeg*)? Og hvornår har man ikke mere kunnet bruge nominativ i konstruktionen?

Det første spørgsmål er altså hvornår den første omfortolkning har fundet sted. Det ældste belæg på konstruktionen overhovedet er fra *Sjælens Trøst* fra ca. 1425; her står prædikativet i nominativ. De næste er fra *Den kyske dronning* dateret til ca. 1500; her står prædikativerne i oblik form. Omfortolkningen kan altså dateres til et tidspunkt tidligere end ca. 1500. Samtidig er der grund til at tro at prædikativet også har kunnet forekomme i nominativ; det vidner excerperterne fra *Jesu Barndoms Bog* og Chr. Pedersen om. Man kan altså antage at både nominativ og oblik form har forekommet i prædikativerne op gennem 1500-tallet.

Det næste spørgsmål er hvornår man ikke mere har kunnet anvende oblik form i konstruktionen. Dyrlund (1895: 202) mener som sagt at oblik form er enerådende i talt sprog fra engang tidligt i 1600-tallet; hvordan han så i slutningen af 1800-tallet kan have indsigt i talt sprog i 1600-tallet, melder historien ikke noget om. Det – ganske vist – skriftlige belæg fra 1717 vidner dog om at nominativ i prædikativ også forekommer 100 år efter Dyrlunds tidsgrænse. Desuden finder man sporadiske forekomster i løbet af 1800-tallet.

Interessant i forbindelse med tidsfæstelsen er nok især de oplysninger man får i samtidsordbøger og -grammatikker fra 1700-tallet; af disse fremgår det at oblik form bliver det normale og upåfaldende i løbet af perioden.

I Moths ordbog (ca. 1700) kan man ved opslagsordet *være* finde følgende danske udsagn med tilhørende latinske paralleludtryk: »Her er ên for mange, og det er dig« (*tu planè superes, non ades. Gell.*), »er det ham eller ei« (*Estne ille, an non est. Ter.*), »jo det er ham« (*certè is est. Plin.*). Det danske prædikativ står konsekvent i oblik form.

Nysted (1708, 1727: 329) skriver at termen antiptosis dækker det fænomen »at een Casus bruges i stæden for en anden« og anfører eksemplet »det var mig/ men ikke dig«. Det fremgår ikke om Nysted

mener at eksemplet skal tages som udtryk for upåfaldende samtidig sprogbrug.

I en anonym sprogbeskrivelse af samtidsdansk¹⁵ i 1700-tallet (Anon. 1727: 314) anføres alene eksempler med oblik form ved prædikativ funktion.¹⁶ Det er interessant at nominativ slet ikke nævnes som en mulighed. Det er især interessant i betragtning af at forfatteren tilsyneladende ikke er fremmed for idéen om variation og heller ikke for idéen om at noget kan betragtes som udenfor normen. For eksempel anføres det (s. 313, 314) at det kan hedde såvel *jeg synes* som *mig synes*, og også at man ved siden af *o jeg arme menneske* kan finde *o mig arme menneske* (s. 314; jf. også s. 313). Om sidstnævnte beder forfatteren læseren om at afgøre om *o mig arme menneske* skal lades ude af beskrivelsen som tilhørende en anden dialekt. Denne åbenhed over for variation samtidig med at nominativ slet ikke nævnes som en mulighed ved prædikativ funktion, kan muligvis tolkes som at det i forfatterens samtidssprog ikke har været muligt at lave konstruktionen med nominativ.

I en tysk lærebog i dansk anvises aspirerende dansktalende eksplicit til at bruge oblik form:

Doch ist hier wohl zu mercken, daß wenn man von einer Person fraget; so muß sowohl das Pronomen Interrogativum, als das Pronomen, womit geantwortet, welche beyde im Teutschen in Nominativo stehen, im Dänischen im Dativo gesetzt werden, als: Hvem er det? Wer ist es? Antwort: Det er mig, Ich bin es, det er dig, Du bist es, det er ham, Er ist es, det er dem, Sie sind es. (von Haven 1744: 249).

Hos Høysgaard 1747 og 1752 finder man støtte for den antagelse at overgangen nominativ > oblik form bliver fuldt gennemført i løbet af 1700-tallet. I begge værker anføres alene eksempler med oblik form (1747: 424; 1752: 404). Som ved den anonyme sprogbeskrivelse fra 1727 er det interessant at Høysgaard viser sig at være bekendt med variation og med normering. Han skriver at både *hvo* og *hvem* bruges i samtiden (*hvo* dog aldrig i »daglig Tale«, 1752: 285), og at det afstedkommer en normkonflikt. Det at han slet ikke omtaler mulig variation og ej heller en normkonflikt

15 Forfatteren går eksplicit ind for at beskrivelsen skal gælde »vort lævende sprog«, s. 320.

16 Og ved kløvninger (1727: 319).

hvad angår kasusvalget i personlige pronomener der bruges som subjektsprædikativ, kan muligvis tages som indirekte vidnesbyrd om at der på det pågældende tidspunkt faktisk ikke er en normkonflikt fordi der simpelthen ikke er mulighed for variation.

Alt i alt ser det ud til at overgangen nominativ > oblik form bliver fuldt gennemført i dansk i 1700-tallet. At dømme ud fra 1800-talseksemplerne har man imidlertid tilsyneladende fra tid til anden stadig kunnet bruge den gamle nominativ i visse registre, måske især i højstemt poesi. Om den gamle nominativ har overlevet som en produktiv prædikativmulighed helt frem til midten af 1800-tallet, eller om den er blevet genoplivet i 1800-tallet under indflydelse af romantiske strømningers fascination af 'oldnordisk' og dette sprogs morfositaks, kan ikke afgøres her.

Forklaringsforsøg

Som nævnt ovenfor var det egentlig ambitionen at etablere et korpus af en rimelig størrelse, ud fra hvilket man kunne se hvordan omfortolkningen kunne have fundet sted. Det var ønsket at der ville være så tilpas mange eksempler fra 1400-tallet at man ville kunne se hvordan konstruktionen lagde op til at man kunne tolke den anderledes end tidligere generationer havde gjort. Det var også en ambition netop at gøre det specifikt for prædikativkonstruktionen og ikke blande alle mulige andre konstruktioner ind i billedet. Desværre har dette mål ikke kunnet nås. I stedet kommer i dette afsnit en vurdering af forskningshistoriens to tidligere bud, vel vidende at disse er udarbejdet på et spinkelt empirisk grundlag, og at de dermed ikke nødvendigvis kan yde den rigtige udviklingshistorie retfærdighed.

I den ældre forskningshistorie er hovedpåstanden at ledstillingen har været afgørende for udviklingen nominativ > oblik form. Desværre kommer hverken Mikkelsen (1894) eller Falk & Torp (1900) nærmere ind på hvorfor og hvordan dette er relevant. Det lades op til læseren selv at regne dette ud. Mikkelsen skriver ganske vist at selve placeringen efter omsagnet resulterer i at man opfatter pronominale som »et afhængigt Sætningsled«, men hvordan forklares ikke nærmere.¹⁷

17 I Jensen (under udarb.) gives en redegørelse for hvad Jespersen mener med 'ledstillingens indflydelse', især mhp. udviklingen i engelsk, og ligeledes hvad Foulet mener med dette, især mhp. udviklingen i fransk.

Langt nemmere er det at forholde sig til det andet bud på en forklaring, nemlig det der handler om informationsstrukturel organisering (Jørgensen 2000; Heltoft 1997; Heltoft & Nielsen, under udg.), især fordi det faktisk forklares hvad der menes dermed. Såvel Jørgensen som Heltoft og Heltoft & Nielsen skitserer at det der ligger bag den moderne fordeling af nominativ og oblik form, er pragmatisk-semantisk reguleret. Den moderne brug af oblik form har affinitet til fokus (fx subjektsprædikativer), mens den moderne brug af nominativ har affinitet til baggrund/topik (fx subjekt).

Om denne regulering i de moderne sprog kan bruges til at sige noget om omfortolkningerne i 1400-tallet, kan ikke afvises. Det ville forudsætte at kasus som syntaktisk-semantisk vigtig kategori har mistet terræn, og sådan forholder det sig bevisligt. Ved 1400-tallets begyndelse er kasus fuldstændig ophørt med at være en aktiv og produktiv kategori i substantiverne; i adjektiverne bliver gamle kasusformer i svag bøjning omfortolket som former der indgår i det nyetablerede bestemthedssystem, og i stærk bøjning antager de gamle former også nye betydninger (Jensen 2011). På omfortolkningens tid har der altså ikke været et stærkt kasussystem af gammeldags tilsnit til at holde på formerne. Dermed har kasusformerne i de personlige pronomener savnet støtte fra vigtige dele af nominalsystemet.

Det synes altså ikke helt urimeligt at den informationsstrukturelle forklaring kan have noget på sig. En endelig afgørelse kan dog ikke gives på de givne vilkår.

Afslutning

Denne artikel er kommet i stand som en reaktion på en meget overraskende forskningsoplevelse. Noget som man kunne have troet var grundigt undersøgt på solidt empirisk grundlag, viste sig at være næsten upåtalet i dansk sproghistorisk forskning. Hovedformålene med artiklen er dels at fremlægge den forskning der faktisk er at finde på området, dels at fremlægge de belæg der indtil videre er bragt til veje, herunder at fremlægge en udførlig redegørelse for hvilke kilder der er blevet gennemført, ifald nogen kunne tænke sig at forfølge sagen. Denne redegørelse er kort refereret ovenfor, og fremlagt i detaljer i appendiks nedenfor. Stafetten er nu hermed givet videre til andre nysgerrige.

Et andet spor man kan følge, er det typologiske: I engelsk, fransk og til dels norsk ligner udviklingen den danske, i svensk, tysk¹⁸ og islandsk bibeholdes nominativ i prædikativ. Dette udforskes i Jensen, under udarb.

TAK til en usædvanlig beredvillig redaktion, som foruden almindelige redaktionelle kommentarer har bidraget med yderligere eksempler og relevante idéer.

Appendikser. Undersøgte kilder

Appendiks 1: *Skematisk oversigt*

<i>Trykte kilder</i>			
<i>Kilde</i>	<i>Datering</i>	<i>Sprogform</i>	<i>Omfang</i>
Gesta danorum pa danskæ	tidligt i 1400-tallet	skånsk	29 små bogsider
De gamle danske dyrerim	ca. 1460	sjællandsk	94 bogsider
Den kyske dronning	ca. 1500	jyskpræget	1238 vers
Jesu Barndoms Bog	1508	sjællandsk	80 små bogsider
Sjælens & kroppens trætte	1510	sjællandsk	428 vers
Ars Moriendi	1510	sjællandsk	4 små bogsider
De gamle Vijses Exempler oc Hoffsprock	1618	'standarddansk'	66 bogsider (uddrag)
Køge Huskors	1674, 1684	'standarddansk'	62 bogsider (uddrag)
Vincula Petri	ca. 1700	'standarddansk' (sikre jyske træk, mulige norvagismer)	429 vers

18 Dette gælder også middelnedertysk (Nissen 1884: 20).

<i>Maskinlæsbare enkeltkilder</i>			
<i>Kilde</i>	<i>Datering</i>	<i>Sprogform</i>	<i>Omfang</i>
Sjælens trøst	ca. 1425	skånsk	130 trykte sider
Lucidarius	ca. 1470-1480	sjællandsk med jyske indslag	ca. 60 små håndskriftsider
Kvindens urtegård	ca. 1500	skånsk	85 trykte sider
Chr. IV's egenhændige breve	1615, 1639-1642	'standarddansk'	15 breve, i alt ca. 25 trykte sider

<i>Konkordantisk ordnede tekstbaser</i>			
<i>Kilde</i>	<i>Datering</i>	<i>Sprogform</i>	<i>Omfang</i>
Middelaldertekster.dk	1100-1515	dialekter fra de fleste landsdele repræsenteret	28 kilder
Renæssancesprog.dk	1500-1700	ikke differentieret	41 kilder (evt. flere)

Appendiks 2: Kildeoplysninger

Trykte kilder

Disse er blevet læst på gammeldags maner.

**Gesta danorum pa danskæ* i Stockholm B 77, udg. af M. Lorenzen i *Gammeldanske Krøniker*. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri 1887-1913, s. 2-58 (lige sider). Datering: afskrift fra 15. århundredes begyndelse, jf. Uldaler & Wellejus 1968, s. VIII. Skånsk sprogform, jf. Brøndum-Nielsen 1928, s. 40.

Læst i sin helhed.

**De gamle danske dyrerim* i K 46,4°, udg. af Johs. Brøndum-Nielsen. København: H.H. Thieles Bogtrykkeri 1908-1909. Datering: ca. 1460, sjællandsk sprogform, jf. s. I og XIII.

Læst i sin helhed.

**Den kyske dronning* efter K47, udg. af C.J. Brandt i *Romantisk Digtning fra Middelalderen*. København: Samfundet til den danske Litteraturs Fremme, bind 2, 1870, s. 129-288.

Læst i sin helhed.

- **Jesu Barndoms Bog*, Ghementryk 1508, udg. af J.P. Jacobsen & R. Paulli i *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Århundrede*, bd. I, s. 27-105. København: Gyldendal & Nordisk Forlag 1915.
Læst i sin helhed.

- **Sjælens & kroppens trætte og Ars Moriendi*, Ghementryk 1510, udg. af Poul Lindegård Hjorth med faksimileudgave af Ghemen-trykket. København: Akademisk Forlag 1971.
Læst i sin helhed.

- **De gamle Vijses Exempler oc Hoffsprock* af Christen Nielssen 1618, udg. af Laurits Bødker. København: J.H. Schultz Forlag 1951.
Læst i uddrag (s. 186-251): 8.-15. kapitel.

- **Køge Huskors* af Johan Brunsmand 1674, 1684, udg. af Anders Bæksted. København: Ejnar Munksgaard 1953.
Læst i uddrag (s. 109-173): *Huus-Kaars, Videre Forklaring, Historisk Tilgift, Theologisk Betenkende*.

- **Vincula petri*, 'en dansk Skolekomedie fra omkring 1700', udg. af Johs. Brøndum-Nielsen. København: Akademisk Forlag 1975.
Læst i sin helhed.

Maskinlæsbare enkeltkilder

De maskinlæsbare enkeltkilder er typisk Wordfiler. Søgningerne i disse er sket med udgangspunkt i de 7 relevante pronomener i begge kasus: *jeg, mig, du, dig, han, ham, hun, hende, vi, os, I, jer, de, dem*. Der er blevet søgt efter disse og ortografiske varianter heraf (fx er der for *jeg*'s vedkommende blevet søgt efter *iak, iac, iegh, iek, jek, jeg*).

- **Sjælens trøst* («Siæla trøst») efter Uppsala C 529 og Stockholm A 109. Datering ca. 1425, skånsk sprogform, jf. Brøndum-Nielsen 1934-1935, s. 188 og 192. Maskinlæsbar fil stillet til rådighed af Kathrine Thisted Petersen.
Gennem søgt i sin helhed.

- **Lucidarius* efter AM 76,8°, maskinlæsbar fil. Datering mellem 1452 og 1467, sjællandsk med jyske træk, jf. Brøndum-Nielsen 1928: 41-42.
Gennem søgt i sin helhed.

**Kvindens urtegård* efter Thott 245,8, maskinlæsbar fil. Datering ca. 1500, skånsk sprogform »i nogen Grad udvisket ved, at Hs. er afskrevet af en Sjællænder«, jf. Brøndum-Nielsen 1928, s. 41.

Gennem søgt i sin helhed.

**Chr. IV's egenhændige breve*, uddrag i Dansk stilhistorisk base (duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/teksterne/), afskrevet efter *Kong Christian den fjerdes Egenhændige Breve*, udg. af C.F. Bricka, J.A. Fridericia, Selskabet f. udg. af kilder t. dansk historie, Kbh., 1969 og 1970. Bind 8, supplement, s. 41-46 (fra året 1615); bind 4, s. 96-101, 181-184, 203-208, 336-338 (fra årene 1636-1640); bind 5, s. 27-29, 53-82, 159-161, 192-194, 256-258, 304-307, 399-402, 471-473 (fra årene 1641-1642).

Brevene i de nævnte uddrag er gennem søgt i deres helhed.

Større tekstbaser

I disse er der blevet søgt på følgende ord: *jeg, mig, du, dig, han, ham, hun, hende, vi, os, I, jer, de, dem*. Søgeprogrammerne finder selv frem til de ortografiske varianter.

**Tekster fra Danmarks middelalder 1100-1515* (en tidligere version kaldtes *Studer middelalder på nettet*) (middelaldertekster.dk), indeholder danske og latinske tekster, primært håndskrifter. Den dansksprogede andel af basen udgøres af 28 tekster der repræsenterer forskellige genrer. Søgninger i denne base har vist sig ikke helt pålidelige. For eksempel fangedes kun det ene af eksemplerne fra *Den kyske dronning* af søgeprogrammet da der søgtes på *jeg*, og ingen af eksemplerne da der søgtes på *mig* (hvorimod begge kom frem da der søgtes på den bogstavrette stavemåde der bruges i forlægget *mægh*). Senest tjekket 29.08.2017. Søgninger kan med fordel gentages når programmet er blevet forbedret.

**Renæssancens sprog i Danmark* (<http://renæssancesprog.dk/>), indeholder danske og latinske ordbøger og tekster fra Danmark i perioden 1500-1700. Den dansksprogede andel af tekstbasen udgøres ifølge hjemmesiden af 41 tekster der repræsenterer forskellige genrer. Visse kilder (fx dem fra Sehesteds hånd) har dog ikke kunnet findes på kildefortegnelsen. Derfor er der sandsynligvis flere end 41 kilder i basen. Samtlige danske tekster i tekstbasen gennem søgt.

Litteratur

- Anon., 1727: *Dansk rigssprog, en beskrivelse fra 1700-tallet*. Udg. m. indledning af Caroline C. Henriksen. København: Akademisk Forlag 1976.
- Brink, Lars & Jørn Lund: *Dansk rigsmål, lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. København: Gyldendal 1975.
- Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik I. Indledning. Tekstkildernes Lydbetegnelse. Vokalisme*. 1928. 2. ændrede Udgave. København: J.H. Scultz 1950.
- Brøndum-Nielsen, Johs.: Om Fragmenterne af den gammeldanske Siæla Trøst, i *Acta Philologica Scandinavica* 9, s. 187-192, 1934-1935.
- Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik V: Pronomenerne*. København 1965.
- Dahl, B.T.: *Bidrag til dansk Sætningslære*. Kjøbenhavn: Schuboths Boghandel 1884.
- Diderichsen, Paul: *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund 1941.
- Diderichsen, Paul: *Elementær Dansk Grammatik* 1946, 3. udg., 9. oplag, København: Gyldendal 1987.
- Dyrlund, F. (anm.): Kristian Mikkelsen Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg 1894, i *Arkiv för nordisk filologi* XI, s. 180-208, 1895.
- Foulet, Lucien: L'extension de la forme oblique du pronom personnel en ancien français, i *Romania* 61, 1935, s. 257-315 og s. 401-464, og *Romania* 62, s. 27-91, 1936.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug & Co. 1900.
- Hansen, Aage: Kasusudviklingen i dansk, i *Festskrift til Peter Skautrup*. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus, s. 183-193, 1956.
- Hansen, Aage: *Moderne dansk II*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Grafisk Forlag 1967.
- Hansen, Erik: *Rigtigt dansk*. 2. udg. København: Hans Reitzels Forlag 1993.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft: *Grammatik over det Danske Sprog*. Odense & København: Syddansk Universitetsforlag & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2011.
- Hansen, Erik A. & Hans Frede Nielsen: *Irregularities in Modern English*. 2nd. ed. (= *NOWELE, supplement*, vol. 2). Odense: University Press of Southern Denmark 2007.
- von Haven, Peder: *Anfangsgründe der dänischen Sprache, oder Compendieuse Grammatica, aus welcher ein Teutscher die Dänische Sprache von sich selbst gründlicher erlernen, und su seinem Nußen anwenden kann*. Ottensee, bey Ernst Jansen 1744.
- Heltoft, Lars: Hvem opslugte hvo. Et bidrag til beskrivelsen af det danske kasus-systems udvikling, i Lundgreen-Nielsen, Flemming, Marita Akhøj Nielsen & John Kousgård Sørensen (red.): *Ord, Sprog oc artige Dict. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*, s. 227-256. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund & C. A. Reitzel 1997.

- Heltoft, Lars & Marita Akhøj Nielsen: Syntaks. Fra gammeldansk til nutidsdansk, i *Dansk Sproghistorie*. III. *Bøjning og bygning*. København & Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Århus Universitetsforlag. under udg.
- Høysgaard, Jens Pedersen: Accentuered og raisonneerd grammatica, 1747, i *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende Aarhundrede til Midten af det attende Aarhundrede* IV, s. 249-488. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1920, fotografisk genoptryk 1979.
- Høysgaard, Jens Pedersen: Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax, 1752, i *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende Aarhundrede til Midten af det attende Aarhundrede* V, s. 1-506. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1923, fotografisk genoptryk 1979.
- Jacobsen, Henrik Galberg & Peter Stray Jørgensen: *Håndbog i nudansk*. 6. udg. København: Politikens Forlag 2013.
- Jensen, Eva Skafte: *Nominativ i gammelskånsk. Afvikling og udviklinger*. Odense & København: Syddansk Universitetsforlag & Universitets-Jubilæets danske Samfund 2011.
- Jensen, Eva Skafte: *It is me – on the ousting of the nominative by the oblique form in Danish subject complements*. *Acta Linguistica Hafniensia*. under udarb.
- Jespersen, Otto: *Studier over engelske kasus*. København: Kleins forlag 1891.
- Jessen, Edwin: *Dansk Grammatik*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel 1891.
- Johannessen, Janne Bondi: Case in coordinated conjuncts, i *Nordic Atlas of Language Structures (NALS) Journal*, Vol. 1, s. 18-27, 2014.
- Jysk Ordbog* <http://www.jyskordbog.dk/ordbog/>. under udarb.
- Jørgensen, Henrik: *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personalpronomina – mit besonderer Berücksichtigung des Dänischen* (= *Acta Jutlandica* LXXV:2, *Humanities Series* 73). Aarhus: Aarhus University Press 2000.
- Levin, Israel: i *Fædrelandet*, 16. februar 1844 (nr. 1503), sp. 12053.
- Mikkelsen, Kr.: *Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg, Haandbog for Lærere og Viderekomne*. København 1894.
- Mikkelsen, Kr.: *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg* 1911. Fotografisk optryk. København: Hans Reitzel 1975.
- Molbech, Christian: *Ludvig Holbergs Comedier*, Vol. I. København: Trykt hos Directeur Jens Hostrup Schultz, Kongelig og Universitets-Bogtrykker 1843.
- Moths Ordbog*, tilrettelagt af Matthias Moth 1686-1719, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2013. <http://mothsordbog.dk/>.
- Nissen, C.A.: Forsøg til en middelnedertysk Syntax. København: Wilh. Priors Hof-Boghandel 1884.
- Nysted, Hans Olufsen: Rhetorica laica, 1708, 1727, i *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende Aarhundrede til Midten af det attende Aarhundrede* III, s. 319-361. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1919, fotografisk genoptryk 1979.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal 1918-1956.

- Parrott, Jeffrey: Danish vestigial case and the acquisition of Vocabulary in Distributed Morphology, i *Biolinguistics* 3: 270304. 2009.
- Petersen, N.M.: *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie under deres Udvikling af Stamsproget, et af Samfundet til den danske Literaturs Fremme kronet Prisskrift*. København: Trykt paa den Gyldendalske Boghandlings Forlag hos Directeur Jens Hostrup Schultz, Kongelig og Universitets-Bogtrykker 1829-1830.
- Petersen, N.M.: *Bidrag til den danske Literaturs Historie 4. Holbergs tidsalder 1700-1750*. København: Brødrene Berling 1858.
- Quinn, Heidi: *The Distribution of Pronoun Case Forms in English*. Amsterdam: John Benjamins 2005.
- Schack, Jørgen: Dig og mig og vi to. Synspunkter på kasus i moderne dansk, i *NyS* 45, s. 48-72. København 2013.
- Simonsen, Niels: *Verdslig barok. En antologi 1667-1756*. København: Borgen 1982.
- Storm, Johan: *Englische Philologie I: Die lebende Sprache*. Leipzig: O.R. Reissland 1896.
- Sønderholm, Erik: *Dansk barokdigtning 1600-1750. Bd. II: Kommentar*. Københavns Universitet, Institut for Nordisk Filologi, *Lærebøger og Kompendier* 5. København: Gyldendal 1971.
- Traugott, Elisabeth Closs: *The history of English syntax. A transformational approach to the history of English sentence structure*. New York et al.: Holt, Rinehart & Winston, Inc. 1972.
- Uldaler, Nelly & Gerd Wellejus: *Gammeldansk Læsebog*. Københavns Universitets Fond til tilvejebringelse af læremidler. København: Gyldendal 1968.

Maltstenens tekst

Hvordan dæmonen uddrives

Af Lars Heltoft

The runic inscription on the Malt-stone (probably from the early ninth century) consists of two parts: a memorial formula and an instruction for protecting the monument from demons in the shape of dwarfs threatening to disrupt its peace. The memorial formula has two possible readings, both runologically consistent. One follows the classical pattern praising both the erector **uifrþur** and his deceased father; the other reading praises the erector for having set gold as compensation for his deceased father, thus praising the father's merits as well.

The text contains the words **taítirunar** 'joy-runes', 'teasing runes' and **aiuinrunar** 'everlasting runes', 'safeguarding runes', and these two functions are central to the instruction. The content is a ritual for expelling a dwarf from the monument: what to say: **æi titulítul** 'the deceit did not delude the god', and what to do **utu : tuuut** 'early in the morning, strike with yew, expel him'.

Safeguarding formulas and invocations like those found in the older inscriptions from Blekinge and in contemporary stones address possible human assaults on the memorial. In the Malt inscription, the disturber of the peace is a dwarf, and the most important textual and pragmatic parallel is the Ribe skull, which mentions a dwarf possessing a human being, resulting in physical or mental illness. Dwarfs disturb the peace of both the living and the dead. The language of the inscription contains several old features: free definiteness, an example of -u- retained after a short syllable, the archaic acc. sg. *fǫðr*, the pronominal form *hwar* corresponding to Gothic *hwaz*, retention of the adjective *afarr* and retention of the singular of the word *tír* in the sense of 'god'. Innovations are found as well: the generalised middle form in -s and a differentiation between the negation *æi* and the adverb *ē* 'forever'. No specifically West Norse or East Norse features are found, and the text can be viewed as an example of Common Norse.

1. Indledning 28
2. Translitteration af indskriften 29
3. Tidligere tolkninger 31, 3.1. Karen Thuesens tolkning 32, 3.2. Ottar Grønviks fortolkning 33, 3.3. Kurt Braunnüllers tolkning 37, 3.4. Kees Samplonius' tolkning 40, 3.5. Resume og tolkningsstrategi 41
4. Runologiske forudsætninger: reduktionsprincippet 43
5. Mindeformlen. Analyse af 2 (1-28) og 3 (1-3) 45, 5.1. Navnet **uifrþur** 46, 5.2. Det finite verbal **karþi** 46, 5.3. Syntaksen 49, 5.4. Om slægtningen 49, 5.5. **faubr** som morfologisk arkaisme 51, 5.5.1. Sidegevinst til analysen: formen **bruþr** 52, 5.5.2. Formerne **faubur/foþur** 53, 5.5.3. Kuhns etymologi 54, 5.5.4. Er *-fǫðr* lig med græsk *-πάτωρ -pátōr*? 54, 5.6. Navnet 55, 5.7. Opsamling 56, 5.8. I-omlydens betegnelse 57

6. Udlægning af teksten om dværgen Billing 59, 6.1. Subjektet for *ekr* 59, 6.2. Sekvensen **turraki** 60, 6.3. **tuli** 62, 6.4. Tolkning af **ai** 63, 6.5. Linjen **ai : titultitul** 65
 7. *Tæitirūnqr* og *æiwinrūnqr* og deres funktion. Analyse af 3 (5-14) 67, 7.1. Verbalformen **fals** 67, 7.2. Tolkning af **fals** i tekstens kohærens 70, 7.3. Drilleruner og evighedsruner 70, 7.4. Solen og dværgen 72, 7.5. Dværgen i indskriften på Ribe hjerneskal 73
 8. Tekstens første linje som flertydige drilleruner. Analyse af 1 (1-23) og 4 (11-18) 76, 8.1. Analyse af **hamar isi** 77, 8.2. Analyse af Maltstenen linje 1 79
 9. Ritualer til fordrivelse af dværgen 83, 9.1. Taks som vænetræ 84, 9.2. Verberne *dýja* og *ýta* 86, 9.3. Formlens samlede tolkningsmuligheder 87
 10. Strofisk tekst? 88
 11. Ortografisk standard og sprogbestemmelse: sammenfatning 89
 12. Samlet læsning 91
- Litteratur 94
Bilag 100

1. Indledning¹

Tolkningen af Maltstenens tekst er en af de største runologiske opgaver der foreligger med dansk materiale. Der findes mig bekendt fire større, samlede bud på en tolkning af indskriften, nemlig Karen Thuesens (KT) (1990), Ottar Grønviks (OG) (1992), Kurt Braunnüllers (KB) (1992) og Kees Samplonius' (KS) (1992), og disse artikler er vigtige udgangspunkter. Tekstgrundlaget er Marie Stoklunds bud på translitterationen (1994), med enkelte forbehold. Jeg skal undlade at gengive fundomstændigheder og andre realia omkring stenen, men her blot henvise til Marie Stoklund (1994) og til omtalen heraf i KT's, OG's og KS' tolkningsforslag.

¹ Tak til Michael Lerche Nielsen for konstruktiv kommentar og diskussion af manuskriptets første version, med gode forslag til opdatering af min runologiske horisont. Også tak til en anonym bedømmer for skarp kritik af flere punkter. Artiklen er selvfølgelig fortsat helt på eget ansvar.

2. Translitteration af indskriften

Udgangspunktet er følgende translitteration, der følger Marie Stoklunds med enkelte undtagelser:

- 1 (1-23) **h u a r i s i : a l i s t i a s a : h u a r i s [.]**
 1 5 10 15 20
- 2 (1-28) **u i f r þ u r : k a r þ i · a f r a f t a s i n i f a u þ r**
 1 5 10 15 20 25
- 3 (1-22) **k u l : f i n r : f a l s · t a i t i r u n a r · u**
 1 5 10 15 20
- 4 (1-23) **a i u i n r u n a r : s u l i · a l t a : h u a r · t-t-t**
 1 5 10 15 20
- 5 (1-23) **u t u : t u u t b i l i k i k r : t u r r a k i**
 1 5 10 15 20
- 6 (på hovedet) (1-4) **t u l i**
 1 4
- 7 (lodret, ikke udfyldt)
- 8 (lodret) **s u a a i : t i t u l t i t u l**
(1-15) 1 5 10 15
- 9 (lodret) **f u þ a r k h n i a s t b l m r**
(1-16) 1 5 10 15

Hovedafvigelsen fra Stoklund (1994) er linjenummereringen. Teksten begynder efter mit læsningsforslag med første vandrette linje. For ikke at skabe unødigt forveksling og forvirring vælger jeg en simpel nummerering 1-9 og undgår brugen af A og B. Der refereres til de enkelte runer og runestrengene således: 4 (1) = linje 4, rune 1; 5 (17-23) = linje 5, rune 17-23.

1 (23): Der er en beskadigelse her. Der kan ikke læses nogen sikker **i**-rune på de foreliggende fotografier, og trods flere selvsyn har jeg ikke kunnet afgøre om der har været en rune. Stoklund (1994: 183) mener ikke der er belæg for **i**, snarere for et skilletegn. Over for et sådant tilfælde antager jeg

der har været et **i**, men gør rede for de reducerede muligheder hvis man ikke følger denne antagelse.

2, skilletegn efter rune 12: Skilletegnet er enkelt og har form af ‘en lille streg’.

3 (22): Efter runen **u** (22) er der 1½-2 centimeter ubearbejdet sten. Først herefter er der en mindre beskadigelse af stenen. Dette taler for at der ikke mangler noget på dette sted; der ville have været plads til et **k** på stedet.

4 (1): Runen er ikke **k**, for bistaven når ikke rammens overkant som ellers. Runen fremstår som kortkvistrune for **a**, bistaven er muligvis oprindelig gennemgående, men stenen er beskadiget det pågældende sted (Stoklund 1994: 184). Der kan af nævnte grunde ikke læses **uk** for *ok* ‘og’ og altså ikke **u/kivirrunar** *ok æwinrūnar* som KT (1990: 15, 18), foreslår.

4, skilletegn efter rune 14: Der er et enkelt skilletegn mellem rune 14 og rune 15 (således anført), muligvis dobbelt. Modsat Stoklund (1994).

5 (14): Rune 14 kan ikke være **a** og translitterationen dermed ikke **bi-likakr**. Der er ingen fordybning hverken at se eller føle der hvor a-runens bistav skulle være.

Stenens futhark 9 (1-16) svarer til den såkaldte danske standardfuthark som den findes på Gørlevstenen (Gørlev 1), med en enkelt undtagelse, nemlig at **n** kan være kortkvistrune, altså har halv højrevendt bistav.² Karen Thuesen nævner at stenen bruger både standard-**n** og kortkvistrune-**n**, men understreger ikke at futharken har kortkvistrune for **n**. I indskriften forekommer **n** som kortkvistrune to steder ud over i futharken selv, nemlig i **finr** 3 (6) og i **runar** 4 (8). Der kan øjensynlig skiftes frit mellem kortkvistrune og standarddrune hvad angår **n**, for der bruges standarddrune i

2 Gengivelsen i Birkmann 1995 (361) lider under et antal translitterationsfejl, læsefejl eller satsfejl. Linje 2 (Birkmann B2): **uifrþur** for korrekt **uifrþur**; linje 2 (Birkmann B2): fejlagtigt indsat kortkvistrune **a** mellem rune 19 **a** og rune 20 **s**; linje 4 (Birkmann B4): **huar** for korrekt **huar**; linje 6 (Birkmann B6): **tuli** med kortkvistrune **t** for korrekt standard **t**. Det hævdes side 342 at Gørlev 1 og Malt har identiske futharkrækker. Det er ukorrekt, for kun Malt har kortkvistrune som dokumenteret mulighed og bruger den i futharkrækken. Runerækken (9) har ved en fejl alternation mellem **a** som standarddrune og som kortkvistrune for det korrekte: alternation mellem **n** som standarddrune og som kortkvistrune.

det helt parallelle **runar** 3 (19) linjen før. Ud fra anvendelsen af kortkvistrune for **n** kan man ikke slutte at denne kortkvistrune har været ekstern i forhold til normen, eller en fremmed risters hånd. Tværtimod har den en status i futhark-linjen (8) der klart gør den til en mulig variant inden for normen.

Kortkvistrune anvendes muligvis én gang for **a** 4 (1), men stedet er formentlig beskadiget. Den halve stav i 3 (11) skyldes formentlig en skade i stenen som har ramt nederste stav af et fuldt 's'. Det antages at der i 3 (8-11) står **fals**, og ikke **fali** som KT sætter.

Helt uden for 16-tegnsfutharken står anvendelsen af den tredobbelte t-rune i 4 (23). Lignende findes ikke i vikingetidsperioderne, og man skal tilbage til egentlig urnordisk tid for at finde mulige paralleller, fx Kylverstenen (Krause 1966 § 1) og Sjællandsbrakteaten 2 (DR Br. 61). Denne komplekse rune er her gengivet **t-t-t**.

Stenen hører sammen med Gørlev 1, alene på grund af de næsten parallelle futharker. Marie Stoklund (2010) regner indskrifter der bevarer træk fra den ældre futhark, for relativt ældre end Malt og Gørlev 1; hendes periodiseringsforslag henfører Ribe hjerneskal, Snoldelev og Helnæs til en ældre periode (700-tallet) og Gørlev 1 og Malt til 800-tallet, med de første eksempler på standardiseret 16-tegnsfuthark. Gørlev 1 har klare eksempler på monoftongering og er således nok igen yngre end Malt, der formentlig ikke har eksempler på systematisk monoftongering.

De runologiske kriterier for stenens alder er som fremlagt i Stoklund (1994):

- Runen **ansur** skrives med topstillet bistav, og dette er et gammelt træk som Malt har fælles med Gørlev 1
- Der skrives **r** efter nasal i **finr**

Hertil kommer et antal sproglige arkaismer som er nævnt i min konklusion, og som jeg argumenterer for i løbet af analysen. Tilsammen giver disse træk billedet af en tekst der kan passe til dateringen i 800-tallet, måske helt ned til 800.

3. Tidligere tolkninger

Kun få ting synes at stå fast umiddelbart: Indskriften indeholder ordet **taitirunar**, svarende til et ellers ikke belagt vestnordisk **teitirúnar*

‘morskabsruner, drilleruner, ordspilsruner’, med østnordisk udlægning: *tæitirūnǫr* og tilsvarende ordet *æiwinrūnǫr* ‘evighedsruner’, ‘runer til sikring af nogets beståen’. Indskriften indeholder herudover formentlig navnet *Vīfrīður*, skrevet **uifrþur**, ifølge KT med formodet ristefejl for **uifrþur** *Vīfrōðr*, ifølge OG med ristefejl for **uifriþur**.

Endelig er **alistiaša** formentlig ret forstået af KT og OG som **alisti aša**, hvor det første **i** er støttevokal: olddansk *ælsti aša* ‘den ældste af aserne’ eller ‘den urgamle as’.

3.1. Karen Thuesens tolkning

KT’s tolkning af indskriften er konsekvent på den måde at hun gennemtænker to synspunkter for at prøve deres bæredygtighed. Det ene synspunkt er at *tæitirūnǫr* må referere til en gåde i teksten, og denne strategi er fornuftig og gennemføres detaljeret. Der regnes med at teksten indeholder en gåde der refererer til solen og til et ildkar som solen befinder sig i. Læseren må konsultere KT selv om detaljerne i denne udlægning, men jeg vil forsøge at problematisere hendes resultat ved en anden analyse af de tre forekomster af sekvensen **huar** 1 (1-4), 1 (17-20) og 4 (19-22). KT tolker de to sidste forekomster som et ord svarende til oldislandsk *hverr* ‘kar, gryde’ i oblik kasus, altså med **r**-runen som angivelse af en stammekonsonant i ordet, svarende til oldislandsk akkusativform *hver*. Metodisk konsekvens må imidlertid kræve at de tre former behandles ens, så indskrift og rister dermed tages alvorligt i udgangspunktet. Nedenfor vil jeg argumentere for at **huar** i alle tre tilfælde skal forstås som et pronomen i nominativ på *-r*, segmenteret som *hua-r*, urnordisk **hwaz*; funktionen kan være både spørgende og generaliserende relativ. Mindre sandsynlig er en omlydt form dannet af roden **hwaria-*, svarende til vestnordisk *hvérr*. Sekvensen *-rr* skrives med enkelt *-r*, ikke med *-r*, jf. på flere sten **þur** for vn. *Þórr*, og på den nyfundne Købelev-torshammer: **hamar** for *hamarr*, jf. med en afvigende runologisk tolkning Rasmussen, Pentz og Imer (2014), se afsnit 8.

KT’s andet synspunkt er at *æiwinrūnǫr* ‘evighedsruner’ sigter til en beskyttelsesinstruktion (værnetekst) der indeholder en reference til en dværg der et sted kaldes Billing, at det er ham stenen og mindesmærket skal sikres mod. Tekststedet er **bilikikr** 5 (9-16), hvor KT antager at der foreligger ristefejl for nominativformen **bilikr** *Billi[n]gr*. Hun undersøger ikke mulighederne for at denne sekvens ligesom **alistiaša** kan rumme mere end

et ord. Nedenfor vil jeg forsøge at vise hvorledes man kan segmentere **bilikikr** i to ord så den – forekommer det mig – forhastede påkaldelse af ristefejl kan undgås.³

KT segmenterer **turraki** som **tur raki** og forbinder dette med **tuli** 6 (1-4) og udlægger som: *Tyr reki dul i*, oversat som ‘Tyr drive fordølgelse i’, med *Tyr* som subjekt i nominativ, *reki* som præf. konj. af et vestnordisk klingende verbum *reka* for det ældre og østnordiske *vræka* (tr.), *vraka* (itr.) ‘drive’; *dul* er det direkte objekt. Det er ikke klart hvilken betydning KT tillægger ordet ‘fordølgelse’, se videre afsnit 6.5.

KT søger forklaringen på *tæitirūnqr* i den omtalte gåde om solen. Det fører som det tredje problem til at hun ikke stiller detaljerede kritiske spørgsmål til betydningsmulighederne i sekvensen **utu : tuuut** 5 (1-8). Hun antager at formlen angiver hvordan man skal råbe Billing ud med tre gange retningsadverbialt *ūt* ‘ud’. Her påberåber hun sig endnu en ristefejl, nemlig opdelingen af ordene som **utu : tuuut**, hvor det efter hendes mening rettelig burde have været – velsagtens enten **ut : utuuut** eller **utu : uuut**, eventuelt **ut : ut : uuut**. Som man ser, antager hun at der skal råbes tre gange *ūt* ‘ud’, og at den tredje gang skal være kraftigere og vel også længere, angivet ved **uuu**. Denne analyse skal dernæst give mening til den ellers i konteksten mærkværdige nominativform *Billi[n]gr*: Den får hermed vokativisk funktion. Noget der bare minder om en sådan brug af vokalgentagelse til at angive detaljer på udtrykssiden, er der efter min viden ikke paralleller til i runematerialet, og ristefejlsargumentet bruges igen forhastet. I mit eget forslag vil jeg forsøge at læse 5 (1-8) så de indsatte skille tegn respekteres, og således at netop denne sekvens er indskriftens vigtigste *tæitirūnqr* ‘morskabsruner’, ‘ordspilsruner’. De er også en vigtig del af indskriftens *æivinrūnqr* ‘evighedsruner’, ‘værneruner’.

3.2. Ottar Grønviks fortolkning

Ottar Grønvik (1992) søger en mytologisk tolkning der inkluderer guden Tor, en beskrivelse af hans kamp med Hrungner og en beskrivelse af Torsdyrkernes oplevelse af mødet med ham. Hans fortolkning er meget kompliceret, og det er ikke muligt at gennemgå den i alle detaljer. Et

3 Formen **bilikr** proprium er belagt på Elleköpingsstenen fra Nordøstskåne, se Moltke 1986, s. 377.

kontroversielt punkt er at indskriften skulle indeholde låneordet *titull*, i betydningen ‘indskrift’.

Efter Grønvik begynder indskriften med linje 8, fortsætter med 9, dernæst 1-6, sluttende med **tuli**, og linje 6’s manglende fulde udfyldning viser at det er tekstens slutning. Her er vi nok på kanten af hvad der kan argumenteres for og med. Det forekommer mig mindst lige så sandsynligt at det omvendte **tuli** med sin højreplacering er markeret som den tekstrest der ikke blev plads til i 5, men som samtidig fortsætter i 8. Hvis Grønvik har ret, er det i hvert fald ejendommeligt at teksten ikke begynder på den tomme afmærkede linje til venstre, her kaldet 7. Linje 8 (= A1 hos Grønvik) tolkes således:

suaai : titultitul

swā ā ī titul titul

‘slik har innskriften en innskrift i seg’

Linjen er en metatekst, mener han, og indskriftens indledning. *Swā* er kataforisk, og den ene forekomst af **titul** refererer til hele indskriften, den anden til futharken. Jeg må indrømme en vis skepsis her, allerede på pragmatisk grundlag: Hvad kan rejserens og risterens mening være med at sige at futharken er en del af indskriften? Det siger kun hvad man ville vente, og på Gørlev 1 er der da heller ikke nogen tilsvarende metatekst. På semantisk grundlag vokser min skepsis, for Grønvik siger selv at ordet *titull* i norrønt kun bruges om overskriften på korset, og det er ordet brugt om Pilatus’ tekst på Jesus’ kors der ifølge Grønvik må have været Maltstenens tekstforfatter bekendt, i samme betydning som Fritznerns⁴ eksempel fra Gamalnorsk Homilieboek: »á þrennar tungor lét Pilatus jarl skrifa titul þann, er hann setti yfir höfuð dróttni órum á krossinom« Hom. 205³⁴. Grønvik forudsætter særbetydninger der ikke er belagt, samtidig

4 Fritznern opgiver 3 betydninger: 1) ‘overskrift’, 2) ‘ligatur’, 3) ‘historie’ el. ‘begivenhed’:

titull, m.

- 1) Overskrift, Paaskrift som angiver Indholdet eller hvad man ser for sig. *SE*. II, 38; hvat titli sé ek þar á einni gröfinni *Sj.* 650³¹; á þrennar tungor lét Pilatus jarl skrifa titul þann, er hann setti yfir höfuð dróttni órum á krossinom *Hom.* 205³⁴.
- 2) Tegn der er skrevet oven over et Ord for at betegne en anvendt Forkortelse. *SE*. II, 38.
- 3) Historie, Begivenhed; nú skal segja einn litinn titul, er til bar í landtjöldum, ádr hón kom inn *Clar.* 15⁴⁸; sá titull, er af æfi keisaranna er skrifaðr *Mag.* 1⁵.

Henvisningerne til *SE* II, 38 er til den arnamagnæanske udgave af Snorres Edda, bd. II omfatter de grammatiske afhandlinger, og henvisningerne findes i ONP (*Ordbog over det norrøne prosasprog*) som refererer til den 1. grammatiske afhandling.

med at han nævner korsets påskrift som den anvendelse man kendte. Af de relevante betydninger er ordet således kun belagt i norrønt i betydningen ‘overskrift, påskrift, navn’ (Lewis & Short ‘superscription, title, name’), derimod ikke i den bredere betydning ‘indskrift’ (inscription)⁵ eller ‘notits, opslag, seddel, plakat’ (‘ticket, bill, placard, notice’). Intet tyder på at man i senere norrønt har kunnet bruge *titull* om en længere indskrift, som fx Livius om Ara Pacis’ *Res gestae divi Augusti*.⁶ Ord lånes ikke fra sprog til sprog i deres fulde polysemi, men som enkeltbetydninger, og man må derfor være meget påpasselig med at dokumentere andetstedsfra at enkelte særbetydninger faktisk er lånt.

Jeg vil foretrække tekstlig sammenhæng som primært argument. Grønvik mener teksten refererer til et ølgilde, et gravøl (*afr* er ifølge Grønvik en form for inferiørt øl), som et skibsmandskab har afholdt til ære for den afdøde, og at **taitirunǫr u[k] aiuinrunǫr** må referere til fortællinger der blev fremført ved gravøllet. Ordet *rūn* har da sin etymologiske betydning ‘hemmelighed, hemmelige fortællinger’, og dem er der så her to typer af: ‘lystige hemmeligheder’ og ‘religiøse myter’ (*aiwinrūnǫr*). Det er påfaldende at **taitirunǫr u[k] aiuinrunǫr** skulle referere til det man kalder for perlokutionær effekt af foredragede historier ved gravøllet (‘glæde’ og ‘evighed’), i stedet for til brugen eller funktionen af runeteksten på stenen.

Grønvik læser **afraftasinifaubr** som **afr aft asnifaubr** *afr aft æsnifōðr* ‘afr efter sin kære fader’, med stavelsen *-fōðr* som andet sammensætningsled, i Odinsnavne som *Valfōðr* og *Aldafōðr*. Ordet *Æsni-* som førsteled er et ellers ubelagt adjektiv med betydningen ‘kær, elsket’, af stammen **anst-* som i vn. *ást*. Stoklund (1994) og Samplonius (1992) giver et efter min mening afgørende runologisk modargument mod tolkningen, nemlig at en indskrift fra tidlig vikingetid må forventes at have **ǫ** (nasalt a) i et sådant ord, altså ristningen **ǫsini**, ikke **asini** (altså svarende til l (1) i ordet **ǫsa**).

Afr i den pågældende betydning er ikke entydigt belagt. *Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP’s) primære gæt på betydningen er ‘kærnemælk’, med underbyggelse i senere islandsk *afir* ‘kærnemælk’ (et flertalsord). I vestnordisk er ordet *afir* et hapax legomenon, og citatet fra Egils saga viser ikke hvad drikken er, kun at den er upassende i selskabet. Hvad enten *afir* er kærnemælk eller en form for restprodukt ved ølbrygning, så

5 Se videre Lewis og Short 1875.

6 *aram condidit dedicavitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo* (Livius 28,46,16) ‘han grundlagde og indviede et alter med en meget lang indskrift om sine gerninger og bedrifter’.

er hovedproblemet den omfattende fiktive konstruktion Grønvik tyr til for at få ordet på plads. Rejseselskabet er svensk, men befinder sig ved Kongeåen. Fordi de er langt hjemmefra, er det svært at fejre et gravgilde med ordentlige drikkevarer, men det må jo til, og det må række med *afr*. Grønvik burde nok i sin indholdsmæssige konstruktion have forholdt sig til det der er pointen i Egils saga, men den træder ikke tydeligt frem. Det vi ved med sikkerhed om *afr* fra sagaens univers, er at drikken tæller som en ekstra hån mod gæsterne. Værten Bárð er faktisk i besiddelse af rigtigt øl, men tilbyder som hån netop *afr*, en drik der omtales som ringere end skyr, og måske er en sur bundfaldsvariant af skyr eller af øl. Da bedrageriet er slut og Bárð afsløres, er hans liv også slut. Det er svært at forestille sig at man kan riste en beretning om et så ringe, krænkende eller vanærende gravøl i en mindeindskrift. (Samplonius (1992: 76) anfører den samme indvending, jf. også Birkmann 1995: 364).

Bárðr sagði: harmr er þat nú mikill, er aul er ecki inni ... Verði þér nú at bjargaz við slíkt sem til er. Þeir Auluer voro þyster mjog ok supu skyrit. Síðan lét Bárðr bera inn ¹⁸afri [var. afra *Eg WolfAug 9 10 4° 38r*¹⁸] ok drucku þeir þat ... Fúss munda ek, kuað Bárðr, at gefa yðr betra dryck, ef til væri *Eg 132*¹⁵ [*c1330-1370*]⁷

Et andet, mere sprogligt problem er tolkningen af **suli** som en form af verbet *sýla*, vn. *sýla* 'få til at fryse til is'. Dette verbum er belagt med 5-8 citater i ONP: 1 transitivt citat med betydningen 'få til at fryse til is', resten intransitive. Den intransitive konstruktion er med akkusativ, ikke nominativ, som dette citat viser:

gerði storma med miklum hriðum ok frostum, svó sýldi hvern dropa, er inn kom (ONP citat 5 af 8, *Jökulspáttur 47*⁸)

Grønvik læser : **suli** · **alta** : **huar** som *sýli alda hvern* 'lad enhver blandt mennesker opleve en isen'. En ting er at *hvern* er runologisk svagt funderet: Der står og læses **huar**, men den korrekte ristning for *hwærr*, vn. *hvern*, ville være **huar**. Han refererer selv (1992: 16, note 8) en indvending af syntaktisk art (fra James Knirk efter mundtlig fremlæggelse 1990), nemlig at man ville vente en akkusativisk konstruktion i stedet

⁷ Vestnordiske kilder citeres i det følgende, med mindre andet fremgår, efter ONP, *Ordbog over det norrøne prosasprog*.

for denne nominativiske, der strider mod fx belæggene i ONP. Vi skal ikke gå videre ind i denne drøftelse, men pege på det semantiske problem: Ingen af ONP-belæggene har en betegnelse for et menneske eller for menneskelig opleven som styret kasusled, dvs. der er intet belæg for hverken *hana sýldi* i betydningen ‘hun frøs, oplevede hun’ eller for *hon sýldi*, kun for typen *klæðin* (akk. pl) *sýldi* ‘tøjet frøs til med is’. Man kan godt konstruere fx *hana sýldi*, men det måtte nok betyde ‘hun frøs til is’, ‘hun blev overiset’.

Grønvik mener som nævnt at der refereres til guden Tor i dennes funktion som beskytteren af helligdomme og vier, og at der i meget kort form refereres til Tors kamp med Hrungner. Han fremhæver også Adam af Bremens beskrivelse af det indre af Uppsala-templet med Tor som den centrale gud siddende i midten. Jeg kan ikke forfølge denne diskussion i detaljer. Lasse Arboe Sonne har nylig (2013) formuleret en (meget) kritisk gennemgang af kilderne til vores viden om Torkulten. Her tolkes Adams beretning som en *interpretatio romana* med den funktion at gøre tempelbeskrivelsen troværdig for læsere i den romersk-kristne verden. At Tor anbringes centralt, viser kun at han opfattes som tordenguden og dermed placeres som Jupiter Tonans; beretningen fraskrives kildeværdi ud over Tors navn og status som tordengud. Jeg vil i min tolkning undgå at give Adam af Bremen status som pålidelig kilde.

Der er kun ganske få primære, samtidige kilder, og kun fire runeindskrifter vedrører Tors rolle i forhold til et monument (Glavendrup, Virring, Sdr. Kirkeby og den svenske Veland; alle har en variant af formlen fra Glavendrup: **þur · uiki · þasi · runar**). På den anden side er der mig bekendt ingen tilsvarende samtidige kilder der med sikkerhed refererer til Tyr/Tir i forbindelse med vænefunktioner i forhold til stenmonumenter. Hvis der i Maltstenen er tale om væne- eller evighedsruner der involverer en gud og tjener til beskyttelse af monumentet, peger parallelterne således ikke mod Tyr, men mod Tor, uafhængigt af hvilken kildeværdi man tilskriver Adam af Bremens beretning.

3.3. Kurt Braunmüllers tolkning

Kurt Braunmüller er mig bekendt den første der har forsøgt en tolkning af indskriften. Her kommenterer jeg en udgave der er publiceret i 1992 efter at have været nogle år under redaktion og udgivelse.

Jeg må koncentrere mig om nogle strategiske valg og runologiske valg der ligger til grund, men som også gør mig skeptisk over for læsningen. I lyset af en mulig nyopdukket parallel til formlen **huarisi** på en torshammer fundet ved Købelev på Lolland i 2014 (med den formodede tekst: *h̄amar isi hamarr es ē* eller *hamarr es sē* eller *hamarr ē sē*), så virker tolkningen usandsynlig, se afsnit 8.

Braunmüller tillader for mange og for drastiske emendationer af teksten, og han forudsætter i disse emendationer flere runologiske analyser der skal støtte dem.

A 1: **huaR[ium], is i ali[t] stin sa, huaR[ium], is**

(wörtl.) ‘An jeden, dem im Angesicht dieser Stein [ist], an jeden’

(frei) ‘An jeden, der diesen Stein zu Gesicht bekommt / sieht, an jeden!’

Sekvensen **huar** tolkes som en dativform på *-ium* af pronominalafledningen *hwærr*, af stammen **hwaria-*, der har radikalt *-r*. Dels emenderes der med en af de mest markerede endelser i paradigmet, dels må man for at kunne forsøge dette, forudsætte at stenens rister ikke skelner mellem *-r*- og *-R/-R-*, og dette forudsætter igen en sen datering omkring år 1000 eller senere. Jeg tror udlægningen af linje 1 er en følge af læsningen af rune 16 som et **n** i ordet **stin**. Det fører til antagelsen af en monoftongeret form **stin** *sten*, men læsningen er utvivlsomt **a**, og jeg ser ingen grund til at anfægte linje 1 (8-16) **alstiāsa**.

A 2: **Uifr[iþr]-þuR karpi af[ti]r afta[ku] sini fauþ[ur] ku[m(b)]l.**

(wörtl.) ‘Vifrid-Thor machte nach seiner Hinrichtung / seinem gewaltsamen Tod dem Vater [diesen] Gedenkstein’ =

(frei) ‘Vifrid-Thor machte diesen Gedenkstein für [seinen] Vater nach dessen Hinrichtung / gewaltsamen Tod’.

Tilsvarende emenderes der rimelig frit i linje 2: **iþr** i **uifr[iþr]**, hvad jeg må finde uhjemlet; **it** i **af[ti]r**, hvad der forudsætter at indskriften nødvendigvis følger en standardformel med en form af præpositionen ‘efter’, og samtidig igen forudsætter at der ikke skelnes mellem *-r-* og *-R/-R-*; den ældre form måtte være **aftir**. Sekvensen **aft** kunne ellers levere den ønskede præposition, men dette er umuligt på grund af en tredje emendation, nemlig **ku** i **afta[ku]**, også tilsyneladende uhjemlet. Hertil kommer **ur** i **fauþ[ur]** hvor der på stenen notorisk står **fauþr**.

Endelig indsættes **m** i **ku[m(b)]l**, i en formodet forkortelsesform **kul**.

Jetzt bleibt nur noch zu klären, weshalb hier **kul** steht und nicht die sonst üblichen Kurzformen **kuml** oder **kubl**. Aus dem Wortregister des Textbandes von Jacobsen—Moltke ist jedoch zu entnehmen, daß weitere Verkürzungen im Umlauf waren, so z. B. die Genitivform **kums** (in DR 239 Gørlev) oder eine Mehrzahlform wie **kub** (in DR 30 Bække 2). Warum sollte da eine Form **kul** nicht möglich sein, besonders wenn man Runenzeichen einsparen muß, um auf eine bestimmte Anzahl von Zeichen pro Zeile zu kommen? (Braunmüller 1992: 156)

Søger man sekvensen **kul** i Samnordisk Runtextdatabas, finder man faktisk et enkelt eksempel, nemlig i indskriften Bolmaryd Sm 36, en indskrift fra vikingetiden, og formen **kul** for *kuml* er således belagt en enkelt gang.⁸ Formen kan formentlig forstås ud fra det helt generelle nasaludeladelsesprincip som en form uden indskud af **b**. Det er således en parallel til formerne **kubl** (fx DR 42 Jelling 1) og **kubls** (211 Nørre Nærrå), der har udeladt nasal, altså **ku[m]bl** og **ku[m]bls**; **kuml** er en form uden indskud af **b**, jf. i senere tid fx verbalformer med og uden indskud af *b* som *cumbir* og *cummær*. Formen **kul** er da den nasalløse skriveform af *kuml*.⁹

Jeg er enig med Braunmüller i at formen **kul** kan være det grammatiske objekt for **karþi**, men jeg mener at hvis det er præmissen, må man også forsøge den læsning der ligger ortografisk ligefor, nemlig **kul gull** ‘guld’. Det vil jeg vende tilbage til i afsnit 6.2.

Braunmüller forudsætter endvidere at **-r-** og **-r/-r-** sammenblandes i **þur**, som Braunmüller vil læse som *Dórr*. Ristemåden for **-rr** (< *-rr*) er ellers overalt på de ældre sten et simpelt *r*, altså i ordet ‘Tor’: **þur**, og jf. torshammeren fra Købelev, Lolland med læsningen **hamar hamarr**, se videre 8. Læsningen af **þur** som ‘Tor’ står svagt.

8 Tak til en anonym bedømmer for at have gjort opmærksom på denne form.

9 Sm 36: **uintR** : auk : -...[(i)n : sat : kul : þusi : iftiR : osmr : Øyindr/Vindr ok [Sv]æinn/[St]æinn sattu kuml þausi æftiR Assur/Asmar. Der bør vel stå *kuml* uden indskud af **b**. På Bække 2 står **kub** for **kubl**, der igen efter det helt generelle nasaludeladelsesprincip kan læses **kumb**; **kums** står for **kumls** uden indskudt **b**. Jeg drøfter ikke her om dette kan forstås som produktet af et ortografisk princip.

3.4. Kees Samplonius' tolkning

Samplonius (1992) tager udgangspunkt i Grønviks forslag, men gennemgår i øvrigt de andre forslag detaljeret og kompetent. Mindeindskriften (min linje 2) indeholder efter hans forslag:

- 1) et subjektsled **vifriþur** el. **vifruþr**. I begge tilfælde er formen belæg for en tidlig datering, idet den enten dokumenterer bevaret -u- efter kort rodstavelse, eller bevaret -r efter dental.
- 2) en verbalform præteritum **karþi gærði** 'gjorde, rejste'.
- 3) en form **afr** der antages at udgøre det direkte objekt for det finitte verbal. Samplonius kritiserer Grønviks øltolkning og foreslår som mulig tolkning at ordet **afr** er fejlristning for **aur** 'ør, stenbunke, stenrev; vadested', se nedenfor.
- 4) en betegnelse for den mindede, i formen **aft** NN. Betegnelsen for NN indeholder ordet **faupr** for fader, evt. som del af en sammensætning.

KS søger at indarbejde sekvenserne **suli · alta : huar** og **turraki** i en forbandelsesformel. I forlængelse af Grønviks identifikation af **suli** med en form af verbet *sýla* 'fryse til is' tolkes **suli alta huar** som *sýli alda hwar* 'må ethvert menneske fryse til is' og **turraki** tolkes som *torræki*, vel svarende til vn. *torræki*, en ia-stamme-dannelse i betydningen 'ulykke, tab', jf. *torrek* 'skade, tab'.

Der er flere hovedproblemer, hvoraf de to er arvet fra Grønvik. Der er for det første verbet *sýla*'s kasuskonstruktion. Verbet er upersonligt og styrer akkusativ: Formen burde være have været **huarn** eller **huarian** *hwærn* eller *hwærian*, og hele sekvensen **suli alta huarn/huarian** *sýli alda hwærn/hwærian* 'må enhver af menneskene fryse til is'. Dernæst er selve identifikationen af **huar** med *hwærr* runologisk utilfredsstillende fordi -*rr* ellers skrives -*r*, ikke -*r*. Mest problematisk er efter min mening at der synes at mangle en relativkonstruktion, **sa is** el. **sar is** 'sa es' eller 'sar es' hvad Samplonius også selv gør opmærksom på. Det mulige relativpronomen er **huar**, men denne form er allerede forstået som det indefinitte generaliserende pronomen (= enhver).¹⁰ Samplonius overvejer derfor en anden tolkning af **afr**, nemlig som

10 Denne overvejelse munder ud i den tentative oversættelse: »Zu Übersetzen wäre demnach: Möge erstarren vor Kälte/Werde steif ein jeder der Menschen – (Palindrom) (Palindrom) – versage [ihm] das Gehen möge [er] Schaden/Verlust leiden (oder: Schaden ! [sei ihm]) –, (alternativ: der schade/verlustig mache) der zerstöre/verberge [die Runen/den Stein]«.

en forskrevet eller fejlristet form af **aur** ‘ør’, ‘grus- eller stenrev’, ‘grus- eller stendynge’, her i den særlige betydning ‘vadested skabt ved ophobning af sten og grus’. Der er svenske paralleller til en sådan selvros for udførelse af vadesteder og broer, se Samplonius (1992: 79). I forlængelse heraf overvejer han om *sȳli alda hwar* kan betyde ‘hver eneste bølge skal fryse til is’, ‘hver eneste bølge skal stivne eller standse’, og spørger om der kan foreligge en allusion til Tor der standser det vældige udløb fra jættekvinden Gjalp.

Jeg vil ikke gå videre ind i dette. Formen **alta** kan isoleret set godt være nom. sg. af *alda* ‘bølge’, men sætningen kan ikke få betydningen ‘må enhver bølge stå stille’, for denne tolkning forudsætter en konstruktion med akkusativ ***aldu** ***huaria** *aldu hwæria*. Formen **huar** kan i øvrigt heller ikke stå for formen nom. sg. fem. *hwær*. Igen forudsættes der også overførte betydninger af *sȳla* som jeg tvivler på er belagt.

3.5. Resume og tolkningsstrategi

Stenen er fundet ved en af hærvejsruterne i nærheden af Kongeåen ved et vade- eller overfartssted. Stenen kan have en sammenhæng med dette, jf. at Samplonius (1992) foreslår at læse **af** som forskrevet for **aur** *ōr* ‘grusbanke, vadested dannet ved opfyldning med sten og grus’. Rejseren kunne da rose sig selv for at sikre overfarten over åen, og der findes mindst en svensk sten med en sådan ordlyd: **litu ... kera aur letu gera ōr** ‘lod gøre et ør som vadested’ (Karberga, Uppland, jf. Jansson 1987: 111). Michael Lerche Nielsen har gjort mig opmærksom på Sjellebro-stenen (RD 253, 258) der ingen indskrift har, men kun en indhugget skrækmaske, måske et vredt gudeansigt til beskyttelse af vadestedet mod *dæmoners* indflydelse. Det er muligt at Maltts lille maskeansigt kan have en lignende funktion som Sjellebro. Maltstenen kunne også være parallel til sten der eksplicit vedrører rejsere der har slået bro over vadesteder, men denne type er i hvert fald i Danmark senere (fra periode 2.2 og 3.1) og synes at høre sammen med den kristne udvikling og ønsket om sjælefred og indflydelse (DR sp. 793, DR 269 Källstorp, DR 238 Fjenneslev, DR 229 Sandby 3). Også i Sverige synes typen at være senere, jf. Jansson 1987: 106-110.

Birkmann (1995) gennemgår de ovenfor nævnte tolkningsforslag, inklusive Marie Stoklunds (1994), og finder ingen af dem overbevisende. Tættest på, mener han, er Samplonius i linje B 4-6, min nummerering 1 (4-6). Forbandelsesformularen finder Birkmann relativt overbevisende som det hidtil bedste bud, jf. note 14. Samplonius forudsætter med Grønvik at

suli står for præs. konj. *sýli* af verbet *sýla*. Mine argumenter mod dette er anført ovenfor.

Under alle omstændigheder er der her et nødvendigt valg af tolkningsstrategi og metode, og den model jeg følger her, knytter Malt til en anden form for dæmoni og ulykke, nemlig dværges forstyrrelse af mindesmærket eller kumlet, og tolkningsrammen ligner her mere KT's end Grønviks og Samplonius'. Uden at der her kan blive plads til en nærmere diskussion af Blekinge-stenene, så er Stentoft en nærmere parallel. Med Santessons tolkning (1989) indeholder Stentoft en prisning af rejseren selv for at have sikret frugtbarheden gennem ofring af ni bukke og hingste. Dernæst følger en omtale af runernes funktion og karakter og endelig besværgelser og forbandelser der skal sikre monumentet mod overgreb.

I min egen tolkning vil jeg udfolde en forståelsesramme hvorefter Malt-stenen indeholder:

- A. (afsnit 5 nedenfor). En selvanprisning og mindeindskrift i ét, linje 2 og 3 (1-3).
- B. (afsnit 6). En anvisning i hvordan en dæmon i form af en dværg uddrives af monumentet, linje 4 (19-22), 5 (1-23), 6 (1-4) og 8 (1-16).
- C. (afsnit 7). Runernes funktion som *tæitirūnqr* og *æiwinrūnqr* i forhold til dæmonerne, linje 3 (4-22) og 4 (1-18).
- D. (afsnit 8). Brug af flertydige drilleruner. Analyse af 1 (1-23) og 4 (11-18).
- E. (afsnit 9). Udlægning af formlen **utu : tuuut** 5 (1-8).

Både *tæitirūnqr* og *æiwinrūnqr* må sigte til (aner)kendte sociale funktioner som runer kan have i relation til et monument. Formen *ævinrūnar* er opslag i LP, med citat fra Rigsþúla, men oversættelsen: 'leve-runer', »runer der ... skaber et langt liv« er ikke overbevisende som forklaring på hvad de skal på en runesten. Ordet *tæitirūnqr* findes ikke i LP, men det måske synonyme *gamanrūnar* fra Sigrdrifumál beskrives etymologisk som 'egtl. runer der vækker fryd, lystighed'. *Gamanrūnar* har sikkert flere betydninger, og én af dem er elskovsruner (Hávamál 130), en betydning og funktion som *tæitirūnqr* næppe har. Jeg vil antage at *æiwinrūnqr* her forstås som evighedsruner, værneruner der sikrer monumenter og personer, og at *tæitirūnqr* er flertydige runer, ordspils- eller drille- og gåderuner, runer hvis kraft ligger i de mange betydninger der samles på ét sted.

Med dværgedæmonien som omdrejningspunkt bliver den vigtigste sammenligning ikke med en anden runesten, men med Ribe hjerneskal hvor en dværg kan besætte og besøge en levende person, ikke en afdød i hans monument. Denne analyse føres videre i afsnit 7.

4. Runologiske forudsætninger: reduktionsprincippet

I 16-tegnsfutharken er det et etableret princip at det samme runetegn kan tælle to gange. Princippet er almindeligt udnyttet ved samme konsonantgrafem, også hen over morfem- og ordgrænser. Eksempler:

(1) DR 248 Snoldelev	kun ualtstain
Opløsning af reducerede konsonanter:	kunn ualtsstainn
Fonologisering af k, t og u:	Gunn valdsstainn
Normalisering:	Gunnvalds stæinn
‘Gundvalds sten’
(2) DR 347 Valleberga	: þer : likia : i : luntunum
Opløsning af reducerede konsonanter:	þer likkia i luntunum
Fonologisering af k, t og u:	þer liggia i lundunum
Normalisering:	þer liggia i Lundunum
‘de ligger i London’

KT støtter sig til princippet et par steder i sin tolkning, fx af **huarisi** 1 (17-23) som **huar is si**, udlagt videre som *hverr es si* ‘et kar der skal kunne sende gnister’; **bilikikr** 5 (9-16) som **billikikr**. Derimod benytter OG ikke princippet eksplicit i sin tolkning, og muligheden nævnes heller ikke.

I disse eksempler afbildes identiteten på det fonologiske niveau også, sådan at to identiske grafemer der svarer til to identiske lyde, er reduceret til et grafem. Dette kaldes herefter den stærke eller isomorfe version af reduktionsprincippet.

Reduktionsprincippet anvendes i dansk materiale næsten kun ved konsonanter, og i DR’s artikel om runer nævnes kun enkeltskrivning for dobbelt konsonant; men eksempler på princippet ved vokaler forekommer i rigt mål i svenske runetekster, fx Gripsholmstenen (Sö 179, Rundatabasens datering vikingetid, jf. Jansson 1987: 64-65). Her findes det i den stærke version, med isomorfi mellem grafem og fonem, både ved konsonanter og ved vokalen ‘a’:

(3) Gripsholm, Södermanland (Sö 179)	raisa stain þinsat sun sin
Opløsning af reducerede konsonanter:	raisa stain þinnsat sun sinn
Opløsning af reduceret vokal:	raisa stain þinnsaat sun sinn
Segmentering:	raisa stain þinnsa at sun sinn
Fonologisering og normalisering:	ræisa stæin þennsa at sun sinn
‘rejse denne sten for sin søn’

Men samme indskrift har også et eksempel på at overensstemmelsen kun er grafematisk:

(4) Gripsholm, Södermanland (Sö 179)	auk a : ustarlar : ni kafu
Opløsning af vokalreduktion:	auk a : ustarlaar : ni kafu
Normalisering af skilletegn:	auk austarlaarni kafu
Fonologisering og slutnormalisering:	ok austarla ærni gafu
‘og østpå gav de ørnen at æde’

Tilsvarende må gælde for Yttergårdestenen 2:¹¹

(5) Yttergårdestenen 2 (U 344)	inulfr hafiranklati x
þrukialtatakat
Opløsning af vokalreduktion:	inulfr hafiraanklati x
þrukialtatakat
Segmentering:	in ulfr hafir a anklati x þru
kialta takat
Slutnormalisering:	æn ulfr hafir a Ænglandi x
þry gialda takat [for takit]
‘men Ulv har i England
modtaget tre danegælds-
summer’

Denne version af princippet kalder jeg den svage version, idet den tillader repræsentation af forskellige, men hver for sig mulige fonologiske afbildninger, med det samme grafem. Formuleringen hos von Friesen (1933) er uklar og kan læses som en skal-regel, selv om det næppe er meningen: »Om ett ord slutar på ett ljud som betecknas med samma runa som börjar

¹¹ Eksemplet bortfalder hvis man regner *Ænglandi* for lokativisk dativ. Det normale er dog *ā* + styrelse, fx Ångeby **auirlanti** ‘i Virland’, Fuglie 1 (DR 259) **a kutlandi** ‘på Gotland’, Slesvig (DR 6) **a enklanti**.

följande ord enkelskrives också tecknet, stundom t.o.m. om skiljetecken går mellan orden« (v. Friesen 1933: 150).

Der er meget få danske eksempler på det svage reduktionsprincip, måske ingen sikre. Bækkestenen 2, DR 30 er mulig, men bestemt ikke sikker, fordi det samtidig er en indskrift med reduktioner af ordmorfemer, og fordi den forudsætter en tidligere anvendelse af ansur-runen for ‘o’ end man normalt sætter:¹²

(6) Bække 2, DR 30	Hribnaꝥ ktubi
Eventuel opløsning:	Hribnaꝥ aktubbi
Fonologisering og normalisering:	Hrefna ok Tubbi

I det følgende vil jeg ganske enkelt antage at princippet gælder i sin stærke og svage version for såvel konsonanter som vokaler. Det er ikke en påstand om svensk indflydelse eller det modsatte; det er et metodisk greb til systematisk afsøgning af mulige opløsninger af Maltstenens ordformer, ikke i udgangspunktet en påstand om at princippet gælder. Det er en antagelse der kan vise sig frugtbar.

5. Mindeformlen. Analyse af 2 (1-28) og 3 (1-3)

Som nævnt ovenfor er alle hidtidige fortolkere enige om at linje 2 må indeholde en mindeformel der også indbefatter mindesmærkets rejser. Der er ikke enighed om det grammatiske subjekt i formen, specielt opfatter Grønvik det formodede navn i linje 3: **kul** : **finn** som subjekt, mens mere konventionelle tolkere, herunder mig selv, opfatter navnet **uifrpur** som subjekt.

(7) 2 (1-28)	uifrpur : karpi · afraftasinifaupr
3 (1-3)	kul

Der er to mulige læsninger, vil jeg argumentere for. Den ene følger det traditionelle mønster og er en rejserformel der omtaler afdøde og mindesmærket, nemlig **uifrpur** : **karpi** · ... **kul** ‘Vifred rejste ... kumlet’; den

12 Analysen forudsætter at der kan opløses hen over et skilletegn, og at ansur-runen også i princippet kan stå for ‘o’ på dette tidspunkt. Dette strider mod fremstillingen i DR, som opløser **ktubi** som **auk tubi**. Så vidt jeg kan se, betyder det at der regnes med skrivefejl.

anden er ‘Vifred fastsatte som erstatning ... guld’, en selvprisinde- og mindeformel. Den første er efter den øvrige overlevering nok den sand- synligste, men den anden er også fuldt runologisk mulig.

5.1. Navnet **uifrþur**

Her kan navnet **uifrþur** opløses som **uifriþur**.¹³ Grønvik antager riste- fejl og læser *Vifriður* med bevaret -u- efter kort stavelse. Hvis det er rigtigt, er det et arkaisk træk med nogle få danske paralleller på sten fra periode 2.1, med akkusativformerne **sunu** (DR 356 Sölvesborg), **brupur** | **sunu** (DR 190 Helnæs), med bevaret usynkoperet form efter kort stavelse.

5.2. Det finitte verbal **karþi**

Formen **karþi** *gærði* (el. evt. *garði*) er den almindelige i runesproget i periode 2.2, jf. GG VII, § 756, § 759,5. Normalt betegner verbet jo rejs- ningen af mindesmærket, slægtning efter ældre slægtning, og hvis Braun- müllers forslag om **kul** for **ku[m]** antages, har verbet også betydningen ‘opførte, rejste, udfærdigede’ her. Betydningen kan fastholdes selv om man ikke opfatter **kul** som verbets direkte objekt; der kan foreligge kon- struktion med såkaldt nul-anafor, mere traditionelt udtrykt: udeladelse af objektet.

Jeg vil overveje om verbet kan have en mere specialiseret betydning, nemlig ‘fastsætte eller opfylde betingelserne for en retslig overens- komst’. Det forudsætter at formen **kul** kan være det grammatiske objekt for **karþi**, men jeg mener at hvis det er præmissen, må man også forsøge den læsning der ligger ortografisk ligefor, nemlig **kul** *gull* ‘guld’, og ikke blot regne med et nulargument der skal referere til stenen eller mindes- mærket.

Der er efter ONP tre relevante betydningsvarianter: (a) ‘slutte en købs- aftale’; (b) ‘fastsætte en betaling eller bod’; (c) ‘udrede en fastsat betaling eller bod’. Den første variant (a) findes i Snorres Edda (ONP *gera*¹ A. Med direkte objekt), opslaget *gera kaup* hvor meningen er at smeden (dværgeren)

13 Navnet findes også på DR 386 Vester Marie 4: **uifriþr**.

selv skal fastsætte sin betaling. Hvis det drejede sig om en erstatnings- eller bodssag, kunne man have brugt ordet *sjálfðæmi* om den forurettede der selv fastsætter prisen eller boden.

- (8) Þa gengv æsirnir a tal ok reðu raþvm sinvm, ok var þat kaup gert við smiþinn, at hann skyldi eignaz þat, er hann mælti til *SnE 45¹⁹ [c1300-1350]*

ONP gera¹ viser også at verbet kan bruges til at anskue en bodssag fra skadelidtes synsvinkel, så det er skadelidte der er subjektsreferenten og fastsætter betalingen. Dette er betydning (b), den centrale.

- (9) var þat ráðit, at mál skyldi fram hafa, en gera fé allmikít, ella hafa sjálfðæmi *Qlk 85²⁰ [c1330-1370]*
der blev rådet til at retssag skulde frem have, men fastsætte en kæmpestor pengesum eller have selvskøn
‘der blev givet det råd at man skulle rejse sag, men fastsætte en kæmpestor pengebøde eller man skulle have selvskøn’

- (10) þat [var: þau *HrafnA^s 196²⁰*]. fe er hann giordi gælldvzt epter mældavgvm *HrafnB¹ 17² [c1420-1450]*
‘de penge som han fastsatte, blev betalt efter (dvs. i overensstemmelse med) fristen’

Der er belæg for betydningen fra Grágás:

- (11) Ef þeim þickir feet of micít gert er utan fiordungs er. þa a hann cost at sökia omagan oc heimta feet at slícom máldaganom sem aðr var mælt *GrgKon^{II} 16¹⁹ [c1250]*
hvis ham synes erstatningen er sat for højt som er uden for fjerdedelen, så har han ret til at lægge sag an mod den besiddelsesløse og hente fæet på en sådan aftalt frist som før var sagt
‘hvis ham der kommer udefra uden for fjerdedelsretsområdet, synes at beløbet/værdierne er sat for højt, så har han ret til at lægge sag an mod den besiddelsesløse og hente sine værdier med en sådan frist som før var aftalt’

I Fritznors ordbog er der flere under betydning 12. Der skal kun nævnes et par stykker her, fx:

- (12) gjøre en Bestemmelse om noget, afgjøre hvorledes det skal blive eller gaa til med noget, fastsætte noget som det, der skal blive Udslaget i en Sag eller hvormed denne skal være af- og opgjort
- (13) gera e-m e-t dvs. tilkjende en noget, saa at det skal tilfalde ham: Helgi A. bauð fé firir, ok varð þá Helgi Droplaugarson einn at ráða, en hann gerði sér hundrað þeirra aura, er þá géngu í gjöld *Dpl.* 16¹⁶ Det hedder: »især bruges *gera* om Fastsættelse af hvad der skal ydes som Straf, Opreisning, Bøder, Erstatning for tilføiet Skade eller Uret, med Straffen eller Erstatningen tilføiet i Akk. som Objekt: *gera sekt* dvs. afsige den Kjendelse, at en skal være *sekr* *Grg.* I, 108²⁵ fgg;«.
- (14) vóru þá gjörvar miklar fêsektir *Eb.* 27 (45¹²)
var da gjort store pengebøder
 ‘der blev da fastsat store pengebøder’
- (15) hann seldi Hallsteini sjalfdæmi fyrir víg Þórarins, en hann gerði 2 hundrað silfrs *Þorskf.* 8 (56²⁵)
 ‘han gav Hallstein selvskøn for Thorarins drab, men denne fastsatte 200 sølvmonter’
- (16) hann ferr þegar á fund Glúms ok býðr honum eindæmi, G. þiggr þat, ok gerir lítit fé *Vígagl.* 18²⁸
 ‘Han tager straks til møde med Glúmr og tilbyder ham enefgørelse, Glúmr tager imod dette og fastsætter (kun) en lille sum’

Betydningen kan vendes om så det er skadevolderen der er subjeksrefe-
 rent: betydningsvariant (c):

- (17) kann ek eigi fé at gera *Háv*^x 56²¹
 ‘Jeg er ikke i stand til at betale penge’

I betydningen ‘fastsætte som erstatning’ kræver verbstammen **kar-** *gær-* og formen **karþi** *gærði* et direkte objekt, og det foreligger som **kul** for *gull* ‘guld’. Der er således ikke tale om noget skilletegn midt i et proprium *Kolfinnr*. Meningen med linje 2-3 er da at *Vífriður* fastsætter en erstatning i guld for sin slægtning.

5.3. Syntaksen

Man kunne indvende at den normale formelsyntaks er SVO med det direkte objekt umiddelbart efter finittet. Jeg har dog kunnet finde 2 eksempler i DR på placering af et eller flere led eller dele af led mellem verbal og direkte objekt:

(18) DR 120 Spentrup 2:

askatla x risþi [x] x xls x sbaka x sun x stin x þansi x

askatla resþi [..... ls] spaka sun stēn x þansi

Askatla rejste [efter ls] Spages søn sten denne

‘Askatla rejste denne sten efter ... Spages søn’

(19) DR 295 Hällestad 1:

satu : trikar : iftir : sin : bruþr | stin : a : biarki :

sattu drengar æftir sin brōþr stēn a biarki

satte krigere efter sin broder sten på høj

‘krigerne satte stenen på højen efter deres broder’

Grammatisk er der intet at indvende mod denne sjældnere udformning.

5.4. Om slægtningen

Om slægtningen handler 2 (14-28): **afraftasinifaubr**. Vi kan forsøge at opløse reduktioner der giver mening. Grønvik foreslår at der læses **asinifaubr** som en sammensætning af efterleddet **-faubr** *-fǫðr*, kendt fra fx Odinsheiti som *Valfǫðr*, og forleddet **æsni-** > **æsnifǫðr** ‘elsket fader’; men det forbliver uklart hvad afledningen **æsnir* skulle være dannet til.

Først segmenteringen af sekvensen **afraft**, hvor de fleste synes at genkende præpositionen **aft** *aft/æft*:

(20)

(20a) Opløsning af reduceret a:

afraft til **afraaft**

(20b) Afsøgning af fonologisk korrespondens efter princippet stærke form: eller dets svage form:

afraaft til fonologisk *afraaft*

afraaft til fonologisk *afraæft*

(20c) Segmentering:

afra aft/æft

hvad der måske ikke giver umiddelbar mening, men inviterer til at gå videre med muligheden for at der kan foreligge en form af et adjektiv svarende til det belagte gotiske adjektiv *abrs* ‘stærk’, ‘kraftig’, anvendt i Luk. XV, 14: *huhrus abrs*, svarende til den græske teksts λιμὸς ἰσχυρὸς *limos ischyros* ‘en stærk hungersnød’. Ordet er ikke overleveret i de nordiske sprog som adjektiv.¹⁴

Derimod findes der et gradsadverbium der må være dannet til det oprindelige adjektiv, nemlig det forstærkende *afar* ‘meget, overmåde’, fx *afar auðigr* ‘hovedrig’; ordet viser svarabhaktivokal. Morfemet *afar*- indgår i substantiviske sammensætninger som beskrivende første sammensætningsled med adjektivets oprindelige betydninger. ONP¹⁵ har fx *afarfé* ‘store rigdomme’, *afarmenni* ‘en fremragende/fremtrædende person’; i *afarkostr* ‘hårdt vilkår’ med den samme betydning som i det gotiske belæg: ‘kraftig, hård, svær at udholde’.

Adjektivet må efter dette at dømme have heddet vn. **afarr*, forventet runeform **afar* for **afar-R* > **afarr*. Ordet findes også i oldengelsk i formerne *āfer/āfor*, med en semantisk specialisering i retningen ‘bitter, stærk; kraftig, hård, svær at udholde’. Jeg vil foreslå at det er dette ord der indgår i linje 2, i bestemt form: *afra* i betydning ‘den mægtige, den fremragende’. Der er så to eksempler i teksten på at adjektiver i svag form kan udtrykke semantisk bestemthed og kan vælges uafhængigt af styring af en bestemmer.¹⁶

Rejserformlen er således både til fremhævelse af f(or)faderens kvaliteter: en mand der kan kræves guld for, og af slægtningens indsats for at maksimere erstatningen.¹⁷ Man venter bestemt et proprium og/eller en slægtsbetegnelse. Man kan som Grønvik forsøge at opfatte **faubr** som det

14 LP har optaget det som adjektiv i den mærkværdige form *afir*, på grundlag af en konjektur til Hýmiskviða i ældre Eddaudgaver der er optaget i Neckels udgave (Str. 12, l. 6): »Sundr stökk súla / fyr síon iqtuns / en afr i tvau / áss brotnaði«. Begge hovedhåndskrifter har en ortografisk form af *áðr* ‘før’, der giver god mening, og som Jón Helgason (1965) ikke har fundet grund til at anfægte. Konjekturen (af Svend Grundtvig) nævnes, men kommenteres ikke.

15 Olafur var it mesta afarmenni ok hafði miclar virþingar af Pali iarli *Orkn325I 129*¹⁰ [c1300]; vissi, at afarfé mikit var eptir, er Akraskeggr átti *LjósvL*^x 33²⁷; het hann þeim þa afarkostum. líf lati eðr lima *ÓT*¹¹ 92³ [c1350-1375].

16 Semantisk bestemthed er belagt i urnordisk tid på Sjællandsbrakteaten 2: **farauisa** (nom. sg. mask. best.) der i ubestemt form måtte hedde ***farawisaz**; tilsvarende Illerup skjoldfæste **swarta** (fundet 1976, Moltke 1985, 95).

17 Der findes eksempler på mindesmærker rejst for en selv i levende live. Jansson 1987: 42, 70-71, 72.

fra vestnordisk kendte efterled *-fǫðr*, men det rejser problemet med hvad forleddet i sammensætningen kan være.

5.5. **faupr** som morfologisk arkaisme

Der er en anden mulighed, nemlig at **faupr**¹⁸ ikke er et sammensætningsled, men en akkusativ sg. *fǫðr*, af en ældre form **faðru(n)*, en analogisk indførelse af en stamme med oprindeligt nultrin **-tr > *-ðr* (IE fuldtrin **-tér*, nultrin **-tr*), svarende til latin *patrem* (efter dat. *patri*, gen. *patris*). En sådan er antaget i GG (III, § 471,2; § 472,2; § 473,2) som forudsætning for fx vestnordisk *Aldafǫðr* og *Valfǫðr*. Det tilfredsstillende ved denne analyse er at man undgår at regne med ristefejl (der er ellers næsten ingen), og en sådan arkaisk form må være en klar mulighed i en indskrift af Malts alder.

I et manuskript med titlen »The Malt stone as a witness of a morphological archaism« (Heltoft 2017) har jeg foreslået en rekonstruktion af paradigmerne for germanske slægtsskabstermer, hvor formen drøftes som en del af en nordvestgermansk innovation. Her kan disse komplicerede forhold udelades. Et urnordisk singularisparadigme som (21) ligger bag de nordiske paradigmer:

(21)	Urnordisk	Vestnordisk	Østnordisk
akk.	*faðru(n)	*fǫðr	fǫðr/føðr
dat.	*faðri	feðr	feðr
gen.	*faðurR	fǫður	faður

Især det østnordiske paradigme vil kunne overraske, men jeg regner med u-omlydt form ved svundet *-u* svarende til i-omlyden i *feðr* ved svundet *-i*. De to omlydsvokaler er tydeligvis i kontrast, og *ø/ø* vs. *e* er en fonematisk modsætning. Den analogiske udvikling er den samme i vest- og østnordisk: Genitiv har udviklet en form på *-ur*, og denne generaliseres: Vestnordisk med u-omlyd ved bevaret *-u-*, østnordisk uden denne u-omlyd.

18 **au** for u-omlydsvokalen er ifølge Karl Martin Nielsen (1960: 26) sikrest belagt i formen **tanmaurk danmørk** eller **danmørk** (DR 42 Jelling 2), i kontrast til **tanmarku danmarkku** (DR 133 Skivum), og i formen **kuauul kvöl** (DR 217 Sædinge); hertil med *-w-* i efterfølgende stavelse DR Glavendrup **saulua søhwa** el. **søhwa**, propriet **aulfun** Ølfun (DR 287 Bjäresjö).

Det nye paradigme i senere vestnordisk og østnordisk har analogisk udbredelse af stammerne *fǫður* og *faður*, nu som oblik form, i kontrast til nominativ. Formen *fǫðr* har i senere vestnordisk tid forladt paradigmet og er blevet leksikaliseret som sammensætningsleddet *-fǫðr*.

(22)	Vestnordisk	Østnordisk
akk.	<i>fǫður</i>	<i>faður</i>
dat.	<i>fǫður/feðr</i>	<i>faður/feðr</i>
gen.	<i>fǫður</i>	<i>faður</i>

5.5.1. Sidegevinst til analysen: formen **bruþr**

En sidegevinst er den mulige parallel i slægtskabsnavnet for ‘broder’ i DR-materialet. Som også bemærket i GG (III, § 472), finder man flere gange skrivemåden **bruþr** i akkusativkontekst, fonologisk *brōðr*, med DR 295 Hällestad 1 som det bedste og sikreste¹⁹ eksempel:

(23) DR 295 Hällestad 1
iftir : sin : bruþr
 ‘efter sin broder’

(24) DR 121 Asferg
iftir : mula : bruþr : sin
efter mule sin broder
 ‘efter sin broder Mule’

Brøndum-Nielsen skriver »at i det mindste i nogle Tilfælde kan her tænkes at foreligge en til vn. *fǫðr* svarende AccSg.-Form (*brōþru ...)«,²⁰ og Maltstenens **faupr** er en klar underbygning af Brøndum-Nielsens antagelse. De to former er da ikke fejrlistninger for tostavelserformen **bruþur**, men udviklet som erstatning for *brōþerŋ gennem brug af den nultrinsliggende stamme *brōþr-: > *brōþr-ŋ > *brōþr-u(n) > brōþr.

19 Et tredje eksempel er Sandby-stenen 2, DR 228.

20 GG nævner her også en form *moþru, der skulle være belagt på DR Klemensker 3 som *moþr og tilsvarende på DR 48 Hanning. Klemensker 3 har en formentlig original rettelse til **moþur**; Hanning er meget sen (periode 4) og har linjeskifte **moþ//r** hvor et u kan være forsvundet. Der kan intet bygges på disse to sene sten.

5.5.2. Formerne **faupur/fopur**

En anden sidegevinst er et bidrag til diskussionen om yngre u-omlyd. På Glemmingestenen (DR 338) fra Skåne og på den sjællandske Gørlevsten 2 (Moltke 1985: 237) finder man akkusativformen **faupur** for *fōður*. Moltke regner det for eksempler på yngre u-omlyd på østnordisk område. Tilsvarende har Klemensker 2 og 4 akkusativformen **fopur**. Også Braunmüller (1992) opfatter yngre u-omlyd som den eneste mulighed, indsætter som nævnt i Maltstenens tekst det manglende **-u-** i 2. stavelse **faup[ur]**²¹ og paralleliserer med Gørlev 2 og de to Klemensker-sten.

Med den foreslåede analyse af analogiudjævning i paradigmet er disse fire forekomster ikke længere sikre eksempler på yngre u-omlyd i østnordisk. Formen kan være stavelsesanalogisk til genitiv, men være dannet ud fra den ældre akkusativ **fōðr* og fastholde den gamle omlydsvokal, jf. GG I § 87 og III § 472, hvor der også peges på en mulig sammenhæng med et *fōðr* (< **faðru*). Vi kender ikke paradigmet for ‘fader’ for 1000-tallets sprog, men det giver god mening at man nogle steder har haft (25a) og andre steder (25b) (det mest udbredte):

- (25) Mulig variation mellem 1000 og 1200, (a) sporadisk dokumenteret på Sjælland, i Skåne og på Bornholm, (b) det i ældre håndskrifter af Skånske Lov belagte paradigme

(a) akk.	<i>fōður</i>	(b) akk.	<i>faður</i>
dat.	<i>faður</i> el. <i>feðr</i>	dat.	<i>faður</i> el. <i>feðr</i>
gen.	<i>faður</i>	gen.	<i>faður</i>

Formerne med **au** og **o** kan forklares som påvirket af den ældre akkusativform **faupr** *fōðr*. Et overbevisende eksempel på yngre u-omlyd i dette paradigme ville være u-omlyd i genitivformen, men dette er ikke belagt, og paradigmet for *Danmark* er fortsat repræsentativt for østnordiske u-omlydsforhold:

(26) akk.	tanmaurk	<i>danmørk</i> (el. <i>danmørk</i>).
dat.	tanmarku	<i>danmarku</i>
gen.	tanmarkar	<i>danmarkar</i>

21 Hans udgangspunkt må være det fejlagtige **faup**, som også KT oprindeligt har læst.

5.5.3. Kuhns etymologi

Ifølge Kuhn (1971) er *-fǫðr* kun sekundært knyttet til *faðir*, *father*. Leddet skal være en omdannelse af **fabiz*, svarende nøjagtig til græsk $\pi\acute{o}\tau\iota\varsigma$ *pótis* ‘herre’, IE **pótis*, belagt i germansk som *-faps* i de gotiske sammensætninger *hundafaps* ‘centurion’ og *brupfaps* ‘brudgom’. Omdannelsen knytter det så sekundært til ordet for ‘fader’, som led i en *interpretatio christiana*, der paralleliserer de gamle navne med tydelige dannelser med *-faðir* som *Sigfaðir* og *Alfaðir*. Hos Samplonius hedder det om Kuhn: »Seiner Meinung nach ist es erst später dem Verwandtschaftswort *faðir* angeglichen worden, indem unter dessen Einfluß das Nominativ-r zum Stamm geschlagen und somit in die Formen der obliquen Kasus aufgenommen wurde« (70-71). Jeg vil mene en sådan dannelse lyder usandsynlig, og hvad »somit« dækker over, er uklart. Det gotiske ord er formentlig en *i*-stamme, men de bevarede bøjningsformer er også forenelige med en *a*-stamme; en *u*-stamme er det derimod med sikkerhed ikke (akk. er *hundafap*), og hvis Kuhn har ret, må omlydsvokalen i det nordiske *-fǫðr* besynderligt nok stamme fra målordet, en oblik form af *faðir*. Derimod stammer *-r* fra nominativen til et nordisk **faðr*; det hele er så et krydsprodukt af en nominativ *faðr* og en akkusativ *fǫður*. Man må spørge hvorfor omtolkningen ikke simpelthen hedder *-faðr*, gen. *-faðrs*. Der er ingen forklaring på hvorfor stammevokalen skulle have omlyd.

Efter min opfattelse er det sandsynligere at oprindelige akkusativformer som **Alfǫðr*, **Aldafǫðr*, **Valfǫðr* danner basis for leksikalisering i sammenhæng med at formen **fǫðr* erstattes med vn. *fǫður*.

5.5.4. Er *-fǫðr* lig med græsk $-\pi\acute{\alpha}\tau\omega\rho$ *-pátōr*?

Mathias Strandberg (2008) afprøver en anden etymologi til leddet *-fǫðr*, nemlig en aflydende sammensætningsform svarende til græsk $-\pi\acute{\alpha}\tau\omega\rho$, fx i $\epsilon\upsilon\pi\acute{\alpha}\tau\omega\rho$ *eúpátōr* ‘som har en god afstamning’. Nominativformer svarende til den græske form ville formentlig være **-fapur*, der ville kunne give den islandske form *-fǫðr* ved *u*-omlyd og analogisk indførelse af *-ð-* fra bøjningsformer med en anden oprindelig accentfordeling. Komposita som $\epsilon\upsilon\pi\acute{\alpha}\tau\omega\rho$ er oprindelige exocentriske komposita (også kaldet *bahuvrihi*-komposita, *possessiv*-komposita, i dansk tradition *samdannelser*), men former som *Valfǫðr* og *Herfǫðr* har umiddelbart *endocentriske*

opbygning og betydning ('fader for de døde i kamp', 'hærens fader'). Strandberg undersøger om (nogle af) Odinsnavnene kan tænkes at have (oprindeligt) exocentrisk betydning. Resultatet er at kun *Alfǫðr* kan have exocentrisk betydning 'som har en stor fader', og det kun under forudsætning af at den oprindelige betydning af *al-* antages at være 'stor, velnæret, rig'. Men Strandbergs eksempel er ikke tvingende, fordi sammensætningen med *al-* 'stor' lige så godt kan være endocentrisk, jf. Bjorvand og Lindeman (2007: 39): »norr. *alfǫðr* m. »allfader«, dvs. »store far« (ofte brugt om Odin)«.

5.6. Navnet

Ovenstående analyse har den fordel at der stadig ikke tales om ristefejl, samtidig med at læsningen af **faupr** som *fǫðr* øger sandsynligheden for at man skal identificere et navn i resten af sekvensen.

(27) **asinifauþr**

(27a) Opløsning af reduceret f i asinifauþr til:	asiniffauþr
(27b) Afsøgning af fonologisk korrespondens:	æsineffǫðr
(27c) Segmentering:	æsi nef fǫðr

Dette kan læses som 'Æsi Nef'. *Nef* 'næse, næb' er et velkendt tilnavn, formentlig uden voldsomme negative konnotationer, jf. ONP: Madr het Þorgrimr ok var kalladr nef. *Gísl* 14²⁵ [c1475-1500]; hofðu i flocc með ser ... Ivar nef *Sv* 162² [c1300]; Eyjólfur nef *NjR*1908 388¹³ [c1300-1325]. I DR's materiale er navnet belagt som tilnavn i navnet *q̄sbiqr̄n næf* i DR 218 Tågerup:

- (28) : **aft** : | ... : **bruþur** : **sin** : | : **skibara** : **q̄sbiarnar** : | : **nafs** :
 : æft : | ... : *brǫþur* : *sin* : | : *skipara* : *q̄sbiarnar* : | : *næfs* :

Mere diskutabel er navneformen *Æsi*, der – hvis den er rigtig – må være akkusativ af et proprium *Æsir*. Denne form er ikke sikkert belagt i DR, kun som **aisi** i en tegning af den forsvundne Skåne-sten fra periode 2.2. (DR 351). Karl Martin Nielsen (1960: 11) understreger at hvis læsningen af denne sten er rigtig, må navnet være *Æsir*, en *īa*-afledning til *Āsi*. Hvis min læsning er rigtig, har vi endnu en forekomst af navnet.

5.7. Opsamling

Efter det foreliggende skal jeg foreslå at hele sekvensen 2 (1-28) og 3 (1-3) analyseres og tolkes som følger:

(29)

Linje 2 (1-28)

og 3 (1-3)

uifrþur : karþi · afra~~ft~~asinifauþr | kul

Opløsnings-

forslag: **uifriþur : karþi · afra~~ft~~asiniffauþr | kull**

Segmentering: **uifriþur : karþi · afra aft asi nif fauþr | kull**

Fonologisering: *Vífriður gærði afra aft/æft Æsi Nef fǫðr gull*

Glossering: Vifred fastsatte fremragende efter Æsir Næse fader guld

Oversættelse: ‘Vifred fastsatte guld som bod efter sin fremragende fader Æsir Næse’

Denne læsning er som allerede nævnt markeret i forhold til den normale rejserformel. Selv om formen **ku**l for **ku[m]** efter Samnordisk Rundatabase kun er belagt et enkelt sted (Sm 36, Bolmaryd, Nöttja sn, vikingetid), er tolkningen naturligvis mulig:

(30)

Linje 2 (1-28)

uifrþur : karþi · afra~~ft~~asinifauþr | kul

og 3 (1-3)

Opløsnings-

uifriþur : karþi · afra~~ft~~asiniffauþr | ku[m]

forslag:

Segmentering: **uifriþur : karþi · afra aft asi nif fauþr | ku[m]**

Fonologisering: *Vífriður gærði afra aft/æft Æsi Nef fǫðr kuml*

Glossering: Vifred opførte fremragende efter Æsir Næse fader kumlet

Oversættelse: ‘Vifred opførte kumlet efter sin fremragende fader Æsir Næse’

Jeg har fundet det rimeligt at gennemarbejde begge tolkningsmuligheder. Den sidstnævnte (30) svarer til traditionelle rejserformler; den førstnævnte (29) er runologisk fuldt mulig. Jeg vil ikke gå længere ind i denne diskussion.

5.8. I-omlydens betegnelse

I analysen i afsnit 5 har jeg forudsat brug af **i** som betegnelse for i-omlydsvokalen af *a*, og det kræver en runologisk begrundelse. Om de ældste indskrifter hedder det nemlig hos Nielsen (1960: 9-11) at i-omlyd af *a* konsekvent betegnes med **a** eller **ǫ**; men eksemplerne er meget få på dansk grund og bygger hovedsagelig på DR 192 Flemløse. Her finder man forment **stǫtr** *stændr* og med bevaret *i* præpositionen **aftir**; med oprindeligt *e* finder man omvendt **is** for *es*. Anvendelsen af **i** for omlydt *a* findes som **iftir** på DR 295 Hällestad 1, DR 338 Glemminge, DR 77 Hjermind 1 og DR 155 Sjørind, og DR 30 Bække 2 har **hribnǫ** *Hrefna* eller *Hræfna*, alle periode 2.2; anvendelsen af **i** for oprindeligt *e* > *æ* findes fra periode 2.2, fx på DR 155 Sjørind **uir** *værr* ‘ægtemand’, vn. *vérr*; DR 338 Glemminge **uirþi** *wærði*, vn. *verði*. Glavendrup viser **a** for ikke-omlydt *e/æ*: **uar** *værr*, vn. *vérr*; **uarþi** *wærði*, vn. *verði*. I periode 2.2 kan **i** og **a** således bruges for såvel omlydsvokalen *e/æ* som for den oprindelige vokal *e* der åbnes til *æ*.

Maltstenen har som stenene i gruppe 2.1. en skarp adskillelse mellem **a** og **ǫ**, den første anvendes i ikke-nasal kontekst, den anden i nasal kontekst, etymologisk og synkront, og dette er et gammelt træk. Men den har også meget tidlige – hvis læsningen er rigtig – eksempler på at **i** kan betegne i-omlyd af **a**, nemlig **ikr** (jeg opløser i afsnit 6 forment **bilikikr** som *Billingi ekr*) og **nif** (en ia-stamme **naþja* ‘næse, spids, næb, fremspring’, jf. Bjorvand og Lindeman 2007). Ingen indskrifter fra DR 2.1. har **i** som betegnelse af i-omlydt *a*, men kun Flemløse dokumenterer **a** anvendt for i-omlyden af *a*.

Mindst 2 og op til 4 andre forekomster på Malt har **a** for omlydsvokalen *e/æ*: **alisti** og **alta** (**karþi** kan evt. være for uomlydt *a*, men bør i denne sammenhæng regnes med som i-omlyd), alle efterfulgt af en likvid. Hertil kommer den mulige i-omlydte navneform **asi** *Æsi*, se nedenfor. Verbet *aka* er ikke belagt i senere dansk med i-omlydt præsens; derimod viser former som *tækær* (SkL), *dræghær*, *lætær*, *slær* og *stær* – de fire sidste fra sjællandske og jyske kilder (GG VI § 642, 690) – at 6. klasse har haft mere udbredt i-omlyd, som så senere er blevet udjævnet. Lyd- og morfologihistorisk set er der ikke noget til hinder for at man i 800-tallet kan have haft omlydt præsensform *ekr* (evt. *ækr*) af *aka*.

En sammenligning med Oklundainskriften i Östra Götaland er oplysende.²² Den seneste drøftelse af indskriften er Fridell og Óskarsson

22 Tak til Michael Lerche Nielsen for at have gjort mig opmærksom på denne indskrift.

(2011); indskriften dateres til tidligt 800-tal. Den indeholder som Maltstenen nye træk og muligvis også en enkelt arkaisme. En relativ innovation er udbredelse af *þess-* som analogisk stamme i det demonstrative pronomen: **þisar** *þessar* akk. pl. fem. En mulig arkaisme er **sakir** *sækir* nom. sg. mask. af et ja-stamme-adjektiv, jf. vn. *sekr*, akk. sg. mask. *sekan* ‘skyldig, domfældt’. Formen **sakir** har i denne tolkning bevaret stammevokalen, jf. gotisk *harjis* o.a.

Der er ikke eksempler på runen **i** for oprindeligt *e*. Eksemplerne på **i** for omlyd af *a* er derimod sikre, nemlig 1) adverbiet **in** *en* (< **anþi*) og 2) pronominalstammerne *þett-a* og *þess-ar*, jf. runesvensk **þat-si** og senere danske eksempler **þit-si** (Vester Marie 1) og **þa-si** (fx Glavendrup), hvor GG peger på tre mulige opløsninger: *þassi* (af **þar-si*), *þæss-i* eller *þa-si*. Hertil kommer 3) formen **uif** som Fridell og Óskarsson foreslår at læse som substantivet *wæf* (eller *wef*) ‘væv, tekst’, af *wefr* vn. *vefr*, gen. *vefjar*, altså en ja-stamme, urgermansk **wabja*, til verbet **wabjan*, vn. *veffa*. Eksemplet **sakir** viser, hvis deres læsning er korrekt, **a** for den i-omlydte vokal. Hermed kan i-omlyd af *a* betegnes både med **i** og med **a**, og i så fald svarer Oklunda til valgmulighederne på danske stene fra periode 2.2 som nævnt ovenfor og flytter denne valgfrihed mindst 100 år tilbage i tiden, til Maltstenens tid.

Jeg er ikke helt overbevist om at **sakir** skal læses som nom. sg. mask. *sækir* ‘anklaget, domfældt’. Formen **sakir** kan formelt læses som *sak-ir* akk. pl. fem. af substantivet *sak* ‘anklage’. Ordet er en *ō*-stamme, urgermansk **sakō*, men både oldislandsk, fornsvensk og gammelskånsk har analogiske pl.-former i nom./akk. efter i-stammerne uden omlyd: *sak-ir*, og denne analogi er formentlig tidlig. Der læses så eventuelt ‘men han flygtede for anklager’, og på denne måde får i øvrigt alle fire sætninger ens SVO-opbygning. ONP har gode eksempler på *flyja* konstrueret med direkte objekt, også på betydningen ‘flygte fra en retssag’:

Aðalraðr Engla konungr hafði þa flyit land ÓH 42¹ [c1250-1300];
siðan hefi ek flyit menn ok firr, sem ek mætta med MEgApp 510²⁷
[c1300]; hversu þætti þer ef ek mætta flyia harmin Viðr.ÆHHauksb
306²² [c1310]; þær er þangað flýðu réttan dóm fyrir ill verk Rómv¹
81³³ [c1325-1350]; Íslendingar váru þar nokkruum skipum ok vildu
flyja fund konungs Hkr^{ax} 403²⁰.

I så fald er det kun brugen af **i** for omlydsvokalen af *a* der er sikkert dokumenteret i Oklundaindskriften; men dette er under alle omstændigheder en fornyelse der sandsynliggør at Malt kan have en lignende tidlig brug.

6. Udlægning af teksten om dværgen Billing

Til denne del af teksten hører 4 (19-22), 5 (9-23), 6 (1-4) og 8 (1-15). I overensstemmelse med reduktionsprincippet som beskrevet i afsnit 4 opløser jeg mulighederne for sekvensen **bilikikr** : 5 (9-16).

(31)	Opløsning af k som nk:	bilikikr til bili[n]kikr
(31a)	Opløsning til dobbeltkonsonant:	bili[n]kikr til billi[n]kikr
(31b)	Opløsning af reduceret i:	billi[n]kikr til billi[n]kiikr
(31c)	Afsøgning af fonologisk korrespondens efter princippets svage form:	billi[n]kiikr til fonologisk
billingiekR
(31d)	Segmentering til:	billingi ekr

Udfaldsrummet for afbildningen (31b) → (31c) er 9 muligheder,²³ hvoraf to er særlig interessante, nemlig *ie* og *iæ*. Da **i**-runen relativt sjældent står for *æ*, vil jeg foretrække kombinationen *ie* og se hvilken mening det kan føre til. Den opløste sekvens i (31d) skrives nu *billingi ekr*, *billingi* er dativ sg. af enten propriet nominativ *Billingr* eller appellativet *billingr* ‘tvilling’, ligeledes angivet her i nominativ; *ekr* er præsens indikativ sg. 2/3p. af det stærke verbum *aka*, vn. *aka*, der (ONP) med objekt i dativ kan betyde ‘få til at køre’, ‘køre væk’, ‘fjerne’, ‘fordrive’. Sekvensen kan altså betyde ‘fordriver Billing’ eller ‘fordriver en tvilling’ eller ‘fordriver tvillingen’, et resultat der så kan udnyttes i den videre afsøgning.

Denne tolkning forudsætter en tidligere anvendelse end man normalt regner med, af **i** for *e/æ*, både som omlydsvokal af *a* og som åbnet af *e*. Omlydsvokalen er her translittereret som *e* i *ekr*. Problemet blev drøftet i 5.2.

6.1. Subjektet for *ekr*

Valensforholdene ved et verbum som *aka* tilsiger at man skal finde et subjekt i nominativ.²⁴ Der er faktisk en mulighed, nemlig **huar** 4 (19-22) der kan forstås som en pronominalform i nominativ, udlæst som *hwar*, men dårligt som *hwærr/hwerr*. Formen *hwar* kan opfattes som den samme

23 ii, ei, æi; ie, ee, æe; iæ, eæ, ææ.

24 Eller evt. en måde at konstruere en subjektsreferent på hvis der er grund til at regne med nulsubjekt. Vi kan i første runde se bort fra denne mulighed.

form som gotisk *hwas*, reanalyseret med den normale nominativ på *-z* som **hwa-z* > *hwa-R*.²⁵ En pronominal tolkning vil bryde med KT's tolkning af indskriften som en gåde. Det kan således ikke være substantivet vn. *hverr* 'kar' vi har at gøre med, og den konsekvente brug af \bar{y}_R -runen **R** i de tre forekomster peger da heller ikke på dette. Tager man ortografien alvorligt, ville **huar** med radikalt *-R* pege på en rod med **-s* i oprindelig udgang, med Vernersk vekslen **hwaz-á-* eller **hwez-á-*, og det er elementært umuligt, da den oprindelige temavokal *-a-* [*< IE *-o-*] ikke kan bære accenten i nominativ af en *a*-stamme. Roden bærer dermed accenten, og Verners lov finder ikke anvendelse på sådanne rodstavelser. Vestnordisk *hverr* har radikalt **-r*, ikke **-s*, og tilordnes den indoeuropæiske rod **kwer-* 'skål, kar'. KT antager da også at det er en vestnordisk skriver med usikkert forhold mellem *-r-* og *-R-* der er skyld i miseren, men man må heroverfor fastholde at udlægninger der er konsistente i forhold til allerede kendte normer og regelmæssigheder, har forrang over for lånehypoteser og hypoteser om fremmed usikkerhed.

Formen *hwar* sættes således tentativt som subjekt for *ekr*, med funktion som generaliserende relativt pronomen: *hwar B/billingi ekr* 'den som fordriver Billing el. tvillingen'.

Det er ikke indlysende hvorledes runerne 5 (1-8) forbindes med dette, og som antydnet har jeg også den forventning at disse 8 runer udgør en instruktion for sig. De er klart formelt afvigende og kan ventes at have en særlig funktion. Derimod må man spørge om runerne **turraki** i 5 (17-23) lader sig forbinde med den foreslåede tekst del som en del af den sætning den indgår i.

6.2. Sekvensen **turraki**

Udlægningen af **turraki** 5 (17-23) er en nøgle til tolkningen. KT segmenterer til **tur raki** *tyr ræki*, OG fastholder **turraki** og læser *torræki*; men der er i hvert fald én anden mulighed for at fastholde læsningen som ét ord, nemlig at læse **turraki** med **R** som vokaltegn for **i** (**tuiraki**), der igen står for *e*, eventuelt *æ*, altså *dwer^agi* 'dværg'.

25 Den overleverede form *hwa-R* er dannet ved analogisk generalisering af udlydende *-z* i bøjningsendelser; formen **hwas* må være den oprindelige nordvestgermanske form, af *o*-trinnet **kwos*, således GG V § 594, I; jf. Hans Frede Nielsen (2000: 232). Formen *sa-R* er dannet i analogi med *hwa-R*. Modsat kan formen østnordisk *hwā* (< *hwa*; om forlængelsen, se GG I, § 113) være dannet i analogi til *sa/sā*. Tilsvarende oldengelsk *hwā*. Hans Frede Nielsen ser her en fælles nordvestgermansk innovation.

Runen \bar{y}_R , \bar{h} er efter det akrofone princip et (ganske vist sjældent anvendt) alternativ til **i** (runens navn er *ihwaz*, olddansk **īR* ‘taks’). Problemstillingen er resumeret af Nielsen (1994b, jf. også Nielsen 2003 og Larsson 2002) med den konklusion at **r** kan stå for **i**, med de samme muligheder for at stå for andre vokaler (*i*, *e* og *æ*). I Danmark er *e* og \bar{e} belagt, vigtigst i Jylland.

Sønder Vissing 1 DR 55

tufa | lrt | kaurua | kubl |

Normalisering:

Tofa let gōrwa (*el. gōrwa*) kumbul

Formen **lrt** kan som **lit** stå for *lēt*. DR 127 Hobro 2 har formerne **frlaka** som **filaga** for *felaga* ‘fælle’ og **trrk** for *dreng* ‘kriger’, og den blekingiske Sturkösten (DR 363) har **skiparr** som **skipari** for *skipare*. Karl Martin Nielsen (1960: 64-66) skelner mellem Sønder Vissing og de to sidstnævnte, hvor en ‘svensk’ relation er indlysende i Blekinge og også i tilfældet Hobro 2, som han mener hører til en svensk kultur- og påvirkningssfære, med en nøje svensk parallel i stenen fra Ås i Västra Götaland, jf. omtalen i forbindelse med DR 127 (kritiseret i Nielsen 2001). Sønder Vissing 1 har derimod tilknytning til Jelling-typen og må af historiske grunde høre til 2. halvdel af 10. århundrede. Disse former nævnes for at vise at der i vikingetiden har fandtes en praksis hvor \bar{y}_R -runen har kunnet stå for *e*, samtidig med at den fortsat har sin funktion som konsonanttegn. Sønder Vissing er ældre end den svenske brug af \bar{y}_R -runen for *i/e/æ*, jf. Karl Martin Nielsen 1960: 66 og Nielsen 2001: 135-36. Vi kan meget vel være i en situation hvor Maltstenen, hvis læsningen er rigtig, vil være den ældste forekomst af **r** = **i** for *e* i Skandinavien. Sidstnævnte fører kritikken videre til opfattelsen af Hobro-stenen som svensk-påvirket, men denne diskussion behøver vi ikke gå ind i her. Det vigtige er, som Michael Lerche Nielsen²⁶ gør opmærksom på, at det er metodisk set risikabelt at slutte om slægtsskab og påvirkning med grundlag i yngre forekomster.

26 Se Michael Lerche Niensens (1994a: 178; 2001) og Michael Barnes’ (2001) kritik af den baglæns provenienslutning i runologien. Med et centralt eksempel: Formen **þaun** på Hedeby-stenen 2 (nom./akk. pl. neut. af pronomenet **sa**) findes ellers kun i runesvensk, fornsvensk og i gutnisk, og DR kategoriserer derfor teksten som ‘oldsvensk’. Men Hedeby 2 er faktisk den ældste forekomst af formen overhovedet, svensk eller ej. En lignende kritik af runologien er formuleret af historikeren Niels Lund i en kort artikel der grundlæggende gør op med forestillinger og teser om svensk beherskelse af Hedeby: Evidens af enhver art er nærmest fraværende, og det gælder altså også den sproglige og runologiske evidens, se Lund (1980). Den runologiske kritik rammer slutninger fra forekomst af kortkvistruner til svensk proveniens, en kritik der i stort omfang blevet anerkendt, se Stoklund (2001), Nielsen (2001) og Barnes (2001).

Runen **a** er støttevokal i en r-holdig kontekst, jf. DR sp. 1003-1005. Muligvis er dette den ældste forekomst på dansk grund af støttevokal i indskrifter med de yngre runer. Senere forekomster (der er kun ganske få) viser en form for vokalarmoni så støttevokalen i kontekster med **i/e** er **i**, i kontekst med **u** er **u** og i kontekst med **a** er **a**. Maltstenen kan være så gammel at man fortsat kan bruge en **a**-rune som generel støttevokal som i senurnordisk tid, og noget argument mod tolkningen er der næppe i støttevokalens kvalitet.

Denne udlægning er givetvis meget kontroversiel, med en tidlig anvendelse af runen **ʀ** som vokaltegn, så **turraki** er ækvivalent med **tuiraki**. Logikken er i øvrigt den samme som forestillingen om at maskerne på Århus 3 og Sjellebro kan skræmme en dæmon. Man kan afvise hele tolkningen af 3-5 ved at afvise læsningen af **ir-/ȳʀ**-runen som vokal, men før man gør det, bør man se på hvor mange andre dele og træk i teksten der kan falde på plads inden for denne forståelsesramme.

6.3. tuli

Antages **turraki** (= **tuiraki**) *dwer^agi*, lader denne form sig uden videre integrere i sætningen *hwar B/billingi ekr* i udlæsningen *dwer^agi* ‘dværg’ i dativ singularis, altså: *hwar B/billingi ekr dwer^agi* ‘den som fordriver dværgen Billing’ eller ‘den som fordriver en tvillingedværg’. Hvis denne generaliserende relativsætning er korrekt tolket, venter vi nu en verbalform på hovedsætningsniveau. Hovedsætningens finitte verbal finder man i **tuli** 6 (1-4), der udlæses som *dyli*, præsens konjunktiv af verbet *dylia* ‘skjule’; ‘benægte, bestride’. Hertil fra 7 (1-3) adverbiet **sua swā** ‘således’. Hele sætningskonstruktionen kan da være:

hwar Billingi ekr dwer^agi dyli swā
 ‘den som fordriver dværgen B/billing, skal benægte således’ (dvs.
 ‘udtale følgende benægtelse’)

Resten af teksten 7 (4-15) skal da kunne tolkes som en mulig benægtelse, og det betyder at den skal indeholde en nægtelse, jf. at verbet *dylia* fx i ældre middeldansk stadig konstrueres med en nægtelse i den underordnede sætning.²⁷ Hvis tolkningen er rigtig, skal **ai** forstås som nægtelsen,

27 *dyli hin ær wapn atte ath han læthe eig til thæs SkL DgI, I, 1 s. 230, 12 (text II).*

svarende til lignende former i ældre middeldansk som *æy*, *æi*, *eig*. Et alternativ er at tolke det som et adverbium med betydningen ‘altid, evigt’, svarende til ældre middeldansk *ē* ‘altid’.

6.4. Tolkningen af **ai**

De to ord gl. *æi* ‘ej, ikke’ og *ē* ‘altid’ har samme etymologiske ophav, nemlig urgermansk **aiwa-* ‘tid’, ‘tidsalder’, af indoeuropæisk ophav **aiwo-*, svarende til roden i græsk *aiōn* (der dog er afledt anderledes).

Udviklingen kan beskrives som en polarisering i syntagmet **ne ... aiwa* ‘ikke nogensinde’, ‘never in time’. Udviklingen af nægtelsen sker således at **ne ... aiwa* afbleges semantisk til funktion som ren nægtelse og dernæst reduceres i det syntagmatiske udtryk så formen **aiwa-* alene udtrykker negationen, senere i formen ældre middeldansk *æi*, osv. Dette svarer til velkendte dannelser i romanske sprog som *ne ... passum* > fransk *ne ... pas* > *pas*; *ne ... mica* > oldfransk *ne ... mie* > *mie*; > italiensk *mica*.

Vi antager at **ne ... aiwa* > *æi* har udgangspunkt i betydningen ‘ikke i tiden, never in time’. Et mellemtrin kan have haft betydningen ‘ikke ... altid’ = ‘somme tider ikke’. Til dette mellemtrin kan reanalysen af **aiwa* til adverbium være sket, i betydningen ‘altid’ med den oprindelige form **aiwa* > **aiw* > **ai**. Tilsvarende er sket i engelsk hvor *ever* både har betydningen ‘altid’ (*for ever, everlasting*) og ‘nogensinde’ (*When will they ever learn?*).

Hermed findes der i oldskandinavisk tendentielt et homonympar *æi*¹ ‘ikke’ og *æi*² ‘altid’. Denne homonymi opløses i både vest- og østnordisk ved entydige nydannelser af nægtelsen og ved monoftongering af adverbiet:

	Nægtelse	Tidsadverbium
vestnordisk	<i>ei-gi</i> el. <i>ei</i>	<i>ei</i> el. <i>ē</i>
østnordisk	<i>æi</i>	<i>ē</i>
østnordisk	<i>æi-gi</i> > <i>æ-gi</i>	
østnordisk	<i>ækki</i>	
østnordisk	<i>inkte</i>	
gutnisk	<i>ai</i> el. <i>ecki</i>	<i>ē</i>

I vestnordisk er den almindelige nægtelse en udvidelse med den enklitiske partikel *-gi*, men som det fremgår af ONP, anvendes en diftongisk

nægtelse *ei* i et vist omfang. I østnordisk monoftongeres tidsadverbiet normalt til formen *ē*; nægtelsen *æi* monoftongeres derimod ikke. Dannelsen med *-gi* findes også. Hällestad 1 har **aigi** med mulig diftong (*æigi* el. *ægi*), men **stin** med monoftongering. Til nægtelsen udvikles der også synonymer ud fra nægtede pronominalformer i neutrum sg. (*æcki*, *inkte*).

Vi ved ikke præcis hvor gammel den østnordiske differentiering mellem *æi* og *ē* er. Maltindskriften har *tæitirūnqr* og *æiwinrūnqr* med mulig bevaret diftong, og dette strider jo ikke i sig selv mod en tolkning af **ai** som nægtelsen *æi*. Det er muligt at Maltstenen fortsat har homonymerne bevaret, altså at **ai** kan stå for *æi* i begge ordklasser og funktioner, og Malt indeholder i øvrigt ikke sikre eksempler på monoftongering. Den monoftongerede form af adverbiet forekommer ifølge DR først i periode 3.2., altså efter vikingetiden, fx:

DR 212 Tillitse: **e mun · stant | a · meþ · sten | lifir · uitrind · su · iar**
· uan · eskil
ē mun standa meþ sten lifir vitrind su ær van eskil
 ‘evigt skal stå mens stenen lever, det vidnesbyrd som
 Eskil gjorde’

Er det et problem at antage at muligheden for at skelne mellem *æi* nægtelse og *ē* adverbium kan være ældre end DR 212 Tillitse? I tilfælde hvor alvorlig homonymi truer, er det ikke utænkeligt at der udvikles en ny kontrast netop her, uden at en generel monoftongering i øvrigt behøver at forudsættes.

I vestnordisk er formen *æ* for tidsadverbiet ‘altid’ slet ikke usædvanlig. I ONP’s materiale er formen velrepræsenteret i oldnorsk: Barlaams saga og Josaphat (ca. 16 citater), Ólafs saga hins helga efter Uppsala Delagardieske samling nr. 8ⁱⁱ (5 citater), og Kongespejlet (5 citater), men der er også gamle islandske belæg, fx fra Grágás: *alldar trygbir: þær er æ scolo halldaz* GrgStað 407^s [c1260-1270], og i den 2. grammatiske afhandling betragtes *æ* som en variantform til *ey*:

þat er kallat ey eða .æ. er alldri þrytr *Gramm²U 59² [c1300-1325]*
 ‘det kaldes *ey* eller *æ* som aldrig har ende’

Også en tilsvarende østnordisk sprogtilstand er empirisk belagt, nemlig i gutnisk, repræsenteret her med teksten i Stockholm B 64. Gutnisk har som

hovedregel ikke monoftongering, fx følgende fra Pipping 1905-07, med skånske parallelformer i parentes: *aign* (egn), *daila* (dela ‘tvist’), *mair* (mer), *stain* (sten), *tueir* (twe); *daubr* (døthær), *hauga* akk. pl. (høga), *laus* (løs); *oyra* (øra), *royna* (røna ‘prøve’), *troysta* (trøsta). En markant undtagelse er netop adverbiet \bar{e} ‘altid’, der i B 64 ifølge Pipping forekommer 13 gange i formen \bar{e} , mod 1 gang i formen *ai*;²⁸ derimod er der op mod 100 forekomster af *ai* (æi ‘ej’), ingen eksempler på *aigi* eller *egi*, og nogle få på *ecki* (SkL *æcki* ‘ikke, intet’).

Formerne vn. $\bar{æ}/\bar{e}$ og gutnisk \bar{e} kan være låneformer fra monoftongeret østnordisk; men den mulige forekomst af formen \bar{e} på en torshammer fundet i 2014 kan vise at en østnordisk differentiering mellem $\bar{æi}$ som nægtelse og \bar{e} som adverbiet ‘altid’ må ligge meget tidligt. Det må principielt være muligt at runesproget i perioden 800-900 kan have differentieret mellem adverbierne $\bar{æi}$ og \bar{e} , og at diftongiske former som **taitirunǫr** og **aiuinrunǫr** ikke er tvingende argumenter mod at læse **ai** = $\bar{æi}$ (nægtelsen) og **i** = \bar{e} (adverbiet). Jeg vender tilbage under tolkningen af linje 1 i afsnit 8 med indholdsmæssige argumenter for at indskriften også indeholder eksempler på adverbiet i formen \bar{e} .

6.5. Linjen **ai** : **titultitul**

Hvilken af de to former $\bar{æi}^1$ og $\bar{æi}^2$ kan give mening? Er den hidtidige udlæsning rigtig, er nægtelsen det sandsynlige. Formuleringen af en proposition til en benægtelse skal på dette sprogtrin selv indeholde en nægtelse.

Linjen 7 (4-15) lyder: **ai** : **titultitul**. Jeg vil foreslå en simpel tolkning med segmenteringen **ai** : **ti tulti tul** og udlæsningen $\bar{æi}$ *ti* (el. *Ti*) *duldi dul* ‘bedraget og/eller skjulestedet narrede ikke guden (el. Tir)’. Formen *dul* er sætningens subjekt, det betyder ‘skjulen’ eller ‘bedrag’, ‘illusion’ (ONP), finittet er *duldi*, præteritum indikativ sg. af *dylia*, der ud over betydningen ‘benægte’ også kan betyde

28 Gutalag 17:11 (Pipping 1905-07). DR 378 Bodilsker 5 sættes til periode 3.1. og anses i DR for svensk, men lyder: **asbiarn · lit · rita stain iftir · buturþu · kunu · sina · kup · litin · ant · i**, hvor der både er diftong i **stain** og **i** = *e* for \bar{e} : ‘Gud lette ham evigt i ånden’ med **litin** som **liti-n** med enklitisk pronomen. Trækkene er ikke specielt svenske, men teksten er forenelig med en sprogtilstand hvor diftonger fastholdes, samtidig med at adverbiet hedder \bar{e} .

‘skjule, holde i uvidenhed, forblænde’ (ONP); *tī/Tī* er akkusativ af *tīR/TīR*. Meningen er altså at *tīR/TīR* (**tīwaz*) har gennemskuet Billings forsøg på at narre os ved at gemme sig i stenen. Om *tī/Tī* er et appellativ eller proprium, og hvem det refererer til, lader jeg være ubesvaret, men det må være en gud der har rang som ‘den ældste af aserne’ eller ‘den urgamle as’, jf. at Sørensen (1958: 126) regner med muligheden for appellativet **tī* ‘gud’ som første led i bynavne som *Tisted*, *Tibirke*, *Tim*, på lige fod med propriet *Tī*. Pointen i tekstlinjen er den samme som i Tors erklæring mod dværgen Alvíss i Alvíssmåls sidste strofe, hvor dværgen erklæres for overvundet: Billing er gennemskuet af guden og fanget af det lys der er ledt ind i stenen, se afsnit 7.

Tolkningen forudsætter en tidlig lukning af præteritums morfemet *-ð-* i verber efter 2. svage konjugation: verbalstammer på *-l-*, *-n-* og *-m-*, altså *-lð-* > *-ld-*, *-nð-* > *-nd-* og *-mð-* > *-md-*, i fx præteritumsformerne *duldi* (tidlig vn. *dulði*), *sundi* (tidlig vn. *sunði*) og *samdi* (tidlig vn. *samði*), jf. GG § 728-730. I GG § 294.1 hedder det at udviklingen er før håndskriftperioden, men der er ikke evidens i GG for en tidsfæstelse. Vi har dokumentation for overgangen ved *īa*-verbet **raisa/risa** med mange eksempler på præteritum *-s-þ-*, altså **raisþi, risþi**; her er overgangen til **raisti/risti** dokumenteret fra periode 3.1. og senere, især på bornholmske sten. Der kan ikke udledes noget heraf.

Analogi kan spille en rolle. De præterito-præsensiske verber danner nye præterita uden temavokal, altså efter mønstret rod-dentalsuffiks-endelse. I *l*-stammer på *-n* + dental og *-l* + dental får vi da dentalen *-d-*, altså formerne *mun-d-i* og *skul-d-i*. Sammen med de to nedarvede *īa*-verber med atematiske præterita på *-d-*, nemlig *saldi* og *wildi* (3sg) til henholdsvis *sælia* og *wilia* kan disse præteritopræsensia være udgangspunkt for en tidlig analogisk dannelse af former som *dwaldi*, *duldi*, *taldi* og *waldi*, til *dwælia*, *dylia*, *tælia* og *wælia*.

Andre segmenteringer er mulige. KT læser **ai : ti tul ti tul** (1990: 36-38), opfatter **ai** som *æi*² ‘altid’, regner med to forekomster af substantivet *dul* ‘skjul’, skjulen’ og to forekomster af en form (imperativ) af verbet *tēa*, svarende til vn. *tjá* ‘vise, give’. Hun oversætter ordret gengivet: »giv evigt fordølgelse, giv evigt fordølgelse«, uden præcist at sige hvad det er der dølgtes for hvem. *Dul* kan foruden ‘benægtelse’ betyde ‘skjulen, tilsløring, blændværk; selvbedrag’ (ONP), men det kan ikke betegne en magisk kraft, som KT synes at mene.

7. *TæitirūnqR* og *æiwinrūnqR* og deres funktion. Analyse af 3 (5-14)

Hvis formen **kul** er direkte objekt for **karþi**, må sekvensen **finr fals** være en ligefrem sætning med *finnR* som subjekt og *fals* som reflektivform. Formerne **taitirunqR** og **aiuinrunqR** kan dårligt læses som direkte objekter for en reflektivform.

7.1. Verbalformen **fals**

Man kan undre sig over at formen er **fals** og ikke **falsk**. Grønvik mener det er udeladelse af *-k* i trekonsonantgruppe: **fals** · **taitirunqR**, hvor *falskteitirunqR* bliver til *falsteitirunqR*. Med den her foreslåede tolkning er dette ikke nødvendigt, for en sådan reduktion er usandsynlig hen over en sætningsgrænse. Grønvik antager også singularisbrug i en pluraliskontekst, og det er rigtigt at fænomenet er velbelagt i vestnordisk prosa og poesi. Af indholdsmæssige grunde mener jeg ikke denne analyse kommer på tale, men det kommer naturligvis an på om man accepterer dværgeuddrivelsestolkningen eller ej. Argumentet er og bliver at jeg mener min tolkning får flest mulige træk til at falde på plads i en helhed.

Mediopassiv på *-s* i østnordisk er belagt fra 1000-tallet på svenske sten: **antap̄is andaðis** el. *ændaðis* (U 136 Broby v. Täby, Jansson 1987: 72); **antap̄is andaðis** el. *ændaðis* (Sö 65 Djulefors, Jansson 1987: 73); **endap̄us** (+) *endaðus* (Sö 34 Tjuvstigen, Jansson 1987: 139, her gengivet *ændaðus*). På DR's område finder man DR 6 Slesvig **[h]uilis : kr...**, der sættes til periode 2.2. Her kan der dog være tale om ortografisk reduktion af **huilisk : kr...** til **huilis : kr**,²⁹ men reduktioner går normalt ikke henover skilletegn. Samme periode har DR 66 Århus 4 **barþusk**, DR 131 Års **kuask**. Samplonius (1992) ser i de to sidste former et afgørende argument mod læsningen som mediopassiv:

Die Lesung **fals** ist problematisch. Hier eine reflexive Form vom Zeitwort altdan. *fæla* anzunehmen, ist wenig glücklich, da in den relativ späten Inschriften von Århus 4 (DR 66) und Års (DR 131)

29 DR 6 Slesvig regnes i DR for ristet af en svensker på grund af ornamentik og brug af kvistruner for *n*, ikke for *a*. Sproget bestemmes som oldsvensk, men det fremgår ikke hvordan. Det er mig ikke muligt at finde et eneste sikkert oldsvensk træk, jf. i øvrigt note 26.

das **k** noch keineswegs verschwunden ist. Man wird sich folglich zum zweiten Vorschlag bekennen müssen. Handelt es sich vielleicht um eine fehlgeschlagene **h**-Rune? Eine Form ***falh** läßt sich ja sprachlich befürworten. (68).

Det er ikke noget egentligt problem at formen *-s* med denne analyse er belagt tidligere end man hidtil har vidst, formentlig i det 9. århundrede, hvis man sætter Ribe/Snoldelev til tidligt i 8. århundrede og Gørlev/Malt til et lille århundrede senere. Samplonius forudsætter at formen *-s* dannes ved reduktion af *-sk*, men hvis man accepterer den gængse opfattelse (GG VIII § 912, II § 407) at *s*-formernes ophav er dativformen af reflexivet, altså **-seR* > **-sR* > **-ss* > *-s*, så er begge former til rådighed fra begyndelsen. I gotisk bestemmes reflexivets form entydigt af det styrende verbals stamme,³⁰ men i nordisk må *-s* og *-sk* under eller efter enklisedannelsen have tabt den tegnmæssige forbindelse til reflexivpronomenernes kasusmodsætning akk. *sik* : dat. *ser*. I stedet for modsætningen (i østnordisk form) *sik* : *sæ(R)* = *-sk* : *-sR/-s* bliver *-sk* og *-s* varianter af en og samme reflexivendelse, og dette kan udmærket være sket før 800. Samplonius' argument forudsætter i øvrigt at morfologiske former ikke kan koeksistere gennem længere tidsrum som varianter; men forandringer i morfologiske systemer fra A til B følger som al anden normforandring mønstret A > A og/eller B > B, dvs. at der i en periode er alternative, evt. konkurrerende varianter. Samme sprogbruger kan således råde over begge varianter. Der er intet i moderne teori om sprogforandring (jf. Henning Andersen 1973, 2006, 2008) der forhindrer at man meget tidligt har haft tilstanden A og/eller B, og for så vidt kan **falš** være det første belæg fra 800-tallet.

Stoklund (1994) læser som nævnt også **falš**. Hun forsøger at forlige formen med risterformlen *NN fal ... rúnar ...* som den er kendt fra de bleskingske indskrifter Stentofte og Björketorp og foreslår at **falš** kan høre til den gruppe reflexiver som Nygaard (1865-67)³¹ beskriver som mediopassive former der har fået ny, aktiv betydning.

30 Eksempler på dativ i gotisk (kilder er Streitberg 1965, Wright 1954): *miton sis* 'tænke ved sig selv, overveje': *þatei swa þai mitodedun sis* 'at de tænkte sådan ved sig selv' Mark 2, 8; *þagkjan sis* 'overveje, tænke': *þahta sis hweleika wesi so goleins* 'hun tænkte hvad det var for en hilsen' Luk 1, 29; *ogan sis* 'blive grebet af frygt': *jah ohtedun sis* 'og de blev grebet af frygt' Joh 6, 19.

31 Jf. også Nygaard (1905), hvor meget materiale gentages, men hvor der ikke foreslås nogen sammenhæng med 'dativus ethicus'.

Herefter må verbet være *fals*, 3. person singularis præteritum af *fiāla*, *fæla*, hvor en reflexiv form eventuelt kan overvejes, svarende til Edda-digtningens brug af denne form »i samme Betydning som i den active«, hvor reflexivendelsen må opfattes som en hensynsbetegnelse, »dativus ethicus«, som »alene tjener til at udhæve det subjective ved Handlingen« (Nygaard 1865-1867, 1: 56). Verbet er velkendt i betydningen 'skjule' eller eventuelt 'bestemme for', ifølge Grønvik (1981: 172 f.) og netop forbundet med »runer« som objekt i de senurnordiske Stentofte-Björketorp-indskrifter. (Stoklund 1994: 193-94)

Nygaard taler faktisk om dannelsen af deponente verber, altså verber med (medio)passiv form, men aktiv betydning. Nogle af disse danner nye transitive verber (*hræðask* 'ræddes for', *óttask* 'frygte', *forðask* 'undgå') og styrer dermed akkusativ; andre er intransitive. Marie Stoklund nævner ikke disse tre, men har klart brug for paralleller hvor et verbum i reflexiv form kan styre et direkte objekt. Det eneste tydelige eddabelæg er: *Pik skal Freyr fiask* 'dig skal Frej hade' (Før Skirmis 33, 1; efter Helgason 1965), der muligvis kan tolkes som et yderligere deponent eksempel, jf. aktiv form i Lokasenna 35, l. 4-5 (Helgason 1965): *møg þann er mangi fiar* 'et familiemedlem som ingen hader'.

Det afgørende er at der ikke er belæg på *felask* i deponent funktion med direkte objekter, hverken i ONP eller i Fritznors ordbog. Verbet er transitivt, og *felask* er klart reflexivt og ikke belagt som nydannet deponent verbum: Det betyder enten 'skjule sig' eller 'stille sig til rådighed, stille sig under nogen'.

Stoklund citerer Nygaard for at det synspunkt at mange eksempler (herunder Sk. 33 ovenfor) er eksempler på oprindelig såkaldt etisk dativ, men hverken Nygaard eller Stoklund har fat på dette begrebs traditionelle indhold. I latinsk grammatik bruges det om adverbial dativ der angiver afsenderens engagement i ytringens proposition eller hans ønske om at påvirke modtagerens engagement, se Hofmann og Szantyr (1972: 93-94). Derfor er de gængse eksempler i latinske grammatikker med pronomener i 1p. og 2p. (*mihi*, *nobis*, *tibi*, *vobis*), se Madvig (1894: 45-46) og Sjöstrand (1960: 170);³² sidstnævnte peger på den funktionelle lighed med sætnings-

32 Hos Franz Blatt (1946: 91) omtales det samme forhold som »en Dativ der sætter (...) hele Sætningen i Relation til en af denne subjektivt berørt Person«, men det benævnes »dativus sympatheticus«, hvad der hos Hofmann og Szantyr (1972: 94-96) og hos Löfstedt (1942: 225ff.) dækker noget andet.

adverbier: *Mihi illam laudas?* ‘Berømmer du verkligen henne?’ Nygaards formulering om det subjektive er nok en genklang af sådanne beskrivelser, men hans beskrivelse er ikke til nogen hjælp i tolkningen af **fals**.

Grammatik og leksikon modsiger således forestillingen om en risterformel. Den dativiske tolkning giver ikke mening, men det gør til gengæld den simple refleksive tolkning af *fals* ‘skjulte sig’.

7.2. Tolkning af **fals** i tekstens kohærens

Finnr fals betyder ‘Finnr skjulte sig’, og denne sætning kan knyttes til indskriftens dværgetematik som foreslået i afsnit 6: Navnet vn. *Finnr* er kendt som dværgenavn fra Völuspás dværgerække (Helgason 1965, Vsp. 16, 4), og formentlig kan navnet på en dværg bruges metonymisk om kategorien eller om et uspecificeret eksemplar af kategorien. Dværg kan skjule sig i en sten eller i jorden eller tage bolig i en sten, og hermed ved vi at der kan være noget at fordrive fra stenen. *Finnr* betyder jo i ældre nordisk en ‘same’, og disse oprindelige finner er sat i forbindelse med trolddomskraft.³³ Navnet må antyde dværgens dæmoniske kræfter.

Dværg er ingen hyggelig folkløse, men skade- og sygdomsvoldende dæmoner. De kan besætte kumler så disse ikke kan bruges af dem de er sat efter, og de kan besætte levende væsener med sygdom og lidelse som resultat. Denne tekstdels pragmatik tages op i 7.5.

7.3. Drilleruner og evighedsruner

Teksten lyder:

3 (12-22) : **taitirunǫr · u**
 4 (1-23) **aiuinrunǫr : suli · alta :**

33 Ordet *finnr* er betegnelsen for et menneske af den oprindelige finsk-ugriske befolkning, altså en same. Det bruges kun sekundært om beboerne af den vestlige del af det nuværende Finland. Samerne tillagdes trolddomsevner:

Da Finnerne [altså samerne] fremfor andre Folk ansaaes at være i Besiddelse af Dygtighed til Udøvelse af al Slags Trolddom, gives der oftere i Lovene Forbud mod at *trúa á Finna*, *Eids*. I, 45¹; *fara til Finna Eids*. 2, 34²; ligesom man har flere Fortællinger om, at Normændene henvendte sig til dem for at vordre i et eller andet Anliggende hjælpne ved deres Trolddomskunst; skjønt det ogsaa kan være muligt, at Ordet *finnr* paa Grund deraf er kommet til at betegne en Troldkarl i Almindelighed (Fritzner 1886-96, opslagsord *Finnr*).

KT og OG forstår **u** som fejl for **u[k]** eller som deling af ordet **uk** ved linjeskifte: **taitirunǫr · u/kiuinrunǫr** *taitirunǫr o/k æwinrunǫr*; men linjeskiftet er unødvendigt og uforklaret, for der er som nævnt i 1.1 rigelig udfyldt plads efter runen **u**. Man må således være forpligtet til at forsøge om **u** kan være et selvstændigt ord, og det er der faktisk intet til hinder for, nemlig ordformen *ȳ*, akkusativ af *ȳR* ‘taks’.

Jeg foreslår med KT at læse **sul** som *sōl* ‘sol, solen’. Verbet **alta** *ælda*, jf. vn. *elta*, betyder (ONP) ‘ælte, bearbejde’; ‘drive, drive fremad’, ofte med retningsspecifikation: *elta braut, elta ut*. Det forudsættes ikke at objektet betegner levende væsener, det kan også være fx sygdomme, jf. Harpestreng 149, 25: »*suræ ... æltær burt then illæ eldæ*« ‘syre driver den dårlige ild bort’.³⁴ Meningen kan da være at runernes tekst driver sollyset ind i stenen. En oversættelse til engelsk falder her mundret: ‘work the sun(light) into the stone’. Tilsvarende kan man efter denne læsning drive taks ind i stenen, et forhold jeg kommer tilbage til i afsnit 9. Jeg foreslår således at der læses:

(32) **taitirunǫr · u / aiuinrunǫr : suli · alta**

<i>taitirūnǫr</i>	<i>ȳ /</i>	<i>æiwinrūnǫr</i>	<i>sol</i>	<i>i</i>	<i>ælda</i>
ordspilsruner	taks	evighedsruner	sol	ind	driver
‘ordspilsruner [driver] taks [ind], evighedsruner driver sol(en) ind’					

med præposition og finit verbal fælles, eller om man vil, underforstået i **taitirunǫr · u (i alta)** *taitirūnǫr ȳ (i ælda)* ‘morskabsruner driver taks i stenen’.

Man må se denne udlægning i lyset af afsnit 9, der handler om taksens rolle i uddrivelseshandlingen.

34 Betydningen ‘udsætte for overlast’ kendes også i ONP’s materiale, så sandsynligheden for at **ailti** *ælti* (DR 209 Glavendrup) har netop den betydning, er rimelig stor. Den semantiske afstand mellem hovedbetydningerne ‘drive af sted, fordrive’, ‘(om)forme’ og betydningen ‘ødelægge’ er ellers Harry Andersens hovedargument for at afvise at **ailti** kan svare til vn. *elta* (Harry Andersen 1972 [1946]: 32-35, 41). ONP’s betydning 3) lyder: [e-t] [med e-u] *ælte, nulre, grundigt bearbejde, tilføje skade | knead, rub, treat/work thoroughly, inflict damage*. Betydningen ‘bearbejde, omforme’ giver også god mening på Glavendrup, og ONP’s eksempler der betyder ‘udsætte for skade eller overlast’, er følgende: ek skal yðra hvð *ellða* [var: *ellta* láta] *knaliga með klvngrym eyðimerkr var: StjC 395²⁰: AM 226 fol “A” (~ lat. conteram Vulg Judic 8,7) [c1360-1370 & c]; er þau nalguduzt husit þa sa þau marga þiona ... beria og briota bora og *ellta* [var: *kliufa Dugg624 48²²] Dugg681a 48¹¹ [c1450]*. Hvis **ailti** læses *ælti*, er det altså et tidligt eksempel på brug af **ai** som digraf for *æ*, jf. også Karl Martin Nielsen 1960: 8-10).*

7.4. Solen og dværgen

Forslaget er i rimelig overensstemmelse med beskrivelser i andre kilder af dværges forhold til lys: Lyset tager livet af dem, gør dem til sten selv eller paralyserer dem.

Dværgen Alvíss i *Álvissmál* (Helgason 1965) bor under en sten i jorden. Han vil giftes med et kvinde-menneske, men Tor er pigens formynder. Tors strategi er at udspørge og smigre Álvíss så han glemmer at det bliver morgen og dermed bliver fanget af lyset. Tor håner dværgens perverse, nekrofile seksualitet:

Hvi ertu svá fólur um nasar?	Hvorfor så bleg om næsebor?
Vartu í nótt með ná?	Lå du i nat med lig?
Þursa líki þikkir mér á þér vera;	Jætter synes jeg mest du ligner
Ertattu til brúðar borinn. (2, l. 2-6)	Ej er du til kvindebrud født.

Dværgen er ikke til levende kvinder og får således ikke sin vilje med Tors gode vilje:

At ósátt minni skaltu þat	Ikke med mit ja skal du
it unga man hafa	få den unge mø
ok þat gjaforð geta! (6, l. 4-6)	som ægteviv

Dværgen får først Tors accept hvis han kan svare på alt det Tor vil vide om hvad verden hedder på gude-, alfe-, dværge- og menneskesprog. Strofe op og strofe ned, men det er en fælde:

Miklom tálom ek kveð tældan þik,	Jeg har narret dig med stort bedrag
uppi ertu, dvergr, um dagaðr:	du er fanget, dværg, i dagens lys.
Nú skínn sól i sáli! (35, l. 4-7)	Nu skinner solen i sale.

Der er næppe tvivl om at **sul** må stå for *sol*, og en forestilling om solens funktion i forhold til dværge og deres udskøjelser er kendt fra eddadigtene. Det giver således god mening at solen skal ind i stenen, og at dette kan ske ved runetekstens kraft og ved en guds hjælp.

Menneskers konflikt med dværge udspiller sig som Tors med Alvíss ved at den kloge søger at narre den mindre kloge. Om man vil, udspiller den sig ved dværgenes stendøre (jf. Hafstein 2003): Dværgen søges lukket ude, mennesker kan blive lukket ind(e). For mennesker

gælder det om at åbne stenen for lyset med en guds hjælp; uden en guds hjælp kan dværge være farlige, og det kan gå som for kong Sveigðir der narres ind i dværgens stenslot for at møde Odin og finde gudernes verden, men aldrig kommer ud igen.³⁵ Menneskers klogskab viser sig i at man ved hvilke ritualer og gudepåkaldelser der er virksomme.

Man kan undre sig over at der optræder to dværgenavne, men jeg mener det kan forklares ved at instruktionen om dværge (se afsnit 5) sigter til fremtidige dværge, til den løbende beskyttelse af monumentet. *Finnr* er navnet på den første dværg der havde skjult sig, og som er fordrevet med runernes instruktion og virkning; den eventuelle nye dværg hedder helt meningsfuldt *Billigr* ‘tvillingen’, altså en ligesom den oprindelige *Finnr*.

7.5. Dværgen i indskriften på Ribe hjerneskal

Der er ikke fuld klarhed over alle detaljer i denne indskrift, men kun her finder man med rimelig sikkerhed en omtale af en skadevoldende dværg. Andre beskyttelsesindskrifter er rettet mod mennesker der vil forgribe sig på stenen og deres straf er at blive dæmoniseret som troldmand (*rætti*, akk. *rata rætta*; oisl. *hretti*) eller som sejdkoger (*sipi siði*) med eksklusion og fredløshed som følge.

Der er også andre indskrifter der handler om uddrivelse af dæmoner med gudens eller guders hjælp, fx Kvinnebyamulettet, Canterburyformularen og Sigtuna-amulettet. De kan kun omtales kort her. Samme placering får indskrifter som Nørre Nærå og Gørlev 1, indskrifter der omtaler den normale brug af et kummel.

Indskriften på Ribe hjerneskal lyder i Grønviks tolkning (1999):

(33) ulfuraukupinaukhotiurhiAlbburiisuiþrþaimauiarkiauktuirkuniu
[(boret) hul] buur

med følgende segmentering, normalisering oversættelse (sekvensen **buur** udelades herefter):

35 Heimskringla STUAGNL, *Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur*, Ynglinga saga s. 26-27, herunder også en strofe af digtet Ynglingatal af Þjóðólfr inn Hvinverski, der gengiver episoden.

(34) **ulfur auk upin auk hotiur hialb buri is uipr þaima uiarki**
auk tuirkuniu [hul] buur

Ulfur ok Óðinn ok Hōtīwr hialp buri es wiðr þæima wærki ok
dwergynju. [hul]

‘Ulv og Odin og Den Høje Tir’ ‘Hjælp for sønnen er (der) mod smerten og dværgekviden’.

Ifølge Marie Stoklund (2004) er sidste rune før hullet ikke **u**, men **n**, og de ni sidste runer lyder således **tuirkunin**, tolket af hende selv og af Schulte (2006: 9-12) som *dwerg unnin*; men man må enten vente et led i dativ styret af **uiþr** og parallelt med **uiarki** *wærki* – og det får man næppe med udgangen **unin** – eller et nominativisk **-R** som del af en ikke-finit ytring *dwerg(-R) unninn* ‘dværgen er overvundet’.

Marie Stoklunds analyse har meget imod sig syntaktisk set. Hun henviser til Anders Bjerrum for at finde en parallel til passiv + akkusativ, men hun overser at Bjerrum (1966 [1954]: 63-64) bestemmer konstruktionen som specifikt skånsk. Den findes ifølge ham ikke i fornsvensk og heller ikke i Nygaard (1905), men er en skånsk novation. Bjerrums eksempler er endvidere med *s*-passiv, men den formodede parallel på Ribe hjerneskal ville være med perifrastisk passiv. En sådan perifrastisk parallel er mig bekendt ikke belagt, heller ikke i senere tid, og man kan ikke forvente at participiet ville kongruere med objektsformen. Den rette hypotetiske konstruktion med akkusativ ville være **(es) unnit dwerg*. Prædikativet skal normalt kongruere med subjektet, og er der intet subjekt, indtræder neutrumsformen som default.

På den anden side er Grønviks forslag om et ellers ukendt *dwergynja* svarende til *ásynja* heller ikke fuldt overbevisende, bl.a. fordi det vestnordiske ord for dværg af hunkøn er *dyrgja*.

Jeg skal ikke forsøge at tage bindende stilling til dette problem, men i begge tilfælde er indskriften værneruner (*æiwinrunar*), hvad de tre formodede Odinsnavne *Ulfur ok Óðinn ok Hōtīwr* også tyder på. De kan være en tredobbelt påkaldelse af Odin som beskytter mod dværgen.

Her kan der være en anden lighed med Malt, nemlig den tredobbelte *tīwaz*-rune i linje 4 (23).

Der er ingen samtidige paralleller, kun forgængere fra urnordisk tid. Sammenligningen med Ribeskallen giver i det mindste den parallel at tredobbelte gudepåkaldelser mod dværge er en kendt mulighed, og jeg vil

pege på at den tredobbelte tir-rune kan forstås som en tilsvarende anråbelse af en guddom som deltager i uddrivelsen. Man må antage at dværge som besætter kumler, ødelægger disses normale funktionsmulighed, at sikre den dødes fred. På tilsvarende måde kan dværge besætte personer, og en sådan besat persons hjerneskal kan tjene som amulet for andre mod tilsvarende besættelser.

Dværge kan forstyrre både sjælefred og legemets fred, og de kan ødelægge kumler, så de ikke kan bruges efter deres bestemmelse. Denne bestemmelse fremgår af teksterne på Nørre Nærå og Gørlev 1:

(35) Nørre Nærå:

**þurmutr
niqt kubls**

med udlæsningen *þormundr niqt kumbls* ('må Tormund bruge kumlet' (som det skal bruges)), efter den etablerede mening som en magisk formular der skal forhindre den døde i at gå igen (Moltke 1985: 157-58, 166-68; McKinnell, Simek og Düwel 2003: 170; 134-35). Gørlev 1 har tilsvarende **niutalkums** for *niūt wæl kumls* 'brug kumlet vel'.³⁶

Dæmoner trives bedst i det skjulte, og afsløringen af dværgens skjul og forsøg på at narre mennesker og guder er et vigtigt træk i Maltindskriften: Solen ser ind i dværgens skjul, og guden gennemskuer ham. På lignende måde slås det fast i sygdomsindskrifter at selve afsløringen er vigtig: Sigtuna-amuletten og Canterburyformularen indeholder henholdsvis **funtin is fundinn es** og **funtin istu fundinn estu** 'du er fundet' og herefter kan besværgelsesformularen så følge, fx i Canterburyteksten *Þórr wigi þik*. På Kvinneby-amuletten understreges det også at afsløringen går forud for fordrivelsen eller ødelæggelsen af dæmonen. Hvis Louis-Jensens opfattelse følges (2006), er afsløringen linjen *es þær vīs in brā* 'den skinnende (dvs. dæmonen) er tydelig for dig', og derefter følger besværgelsen om at Tor vil ødelægge dæmonen.

36 Der er ingen syntaktiske argumenter imod at opfatte *þormundr* som den døde. Imperativsætninger i ældre nordisk tager uden videre eksplicite subjekter og objekter:

(i) *thu stik mech mz thyn wredhe* (Søndagsevangelier 191, 24-25)

du (subj.) *stik* (imp. sg.) *mig med din vrede*

'du skal stikke mig med din vrede'.

(ii) opriffuen først thistzlænæ (...) ok huetet insanken ij mynæ ladhæ (Søndagsevangelier 102, 11-13)

opriv (imp.pl.) *først tidslerne (...)* og *hveden* (dir. obj.) *indsank* (imp. pl.) *i min lade*

'riv først tidslerne op (...) og hveden skal I samle ind i min lade'.

Der er således strukturelle fællestræk mellem de to typer fordrivelses- og beskyttelsestekster, nemlig i vigtigheden af afsløring før uddrivelse.

8. Tekstens første linje som flertydige drilleruner.

Analyse af 1 (1-23) og 4 (11-18)

Indskriftens første linje lyder (A) som ansat i afsnit 2 og (B) i KT's translitteration:

- (A) **huarisi : alistiaša : huaris**
 (B) **huarisi : alistiaša : huaris[i]**

Jeg vil gå ud fra B, men kort overveje hvilke konsekvenser A vil have for tolkningen.

Jeg har givet afkald på at læse **huar** som andet end en pronominalform i nominativ, og her er der således to. Der ses bort fra muligheden for at tolke 22-23 som præsens konjunktiv af det ikke belagte verbum vn. **sia* 'gni-stre'. Det kan ikke udelukkes at der har eksisteret et sådant verbum, men den indholdsmæssige sammenhæng der skulle underbygge det, er ikke en del af mine præmisser.

Sekvensen **isi** er uden paralleller i DR's tekstmateriale og i RD. Først for nylig er der fundet en indskrift der kan give et fingerpeg om tolkningsmulighederne for sekvensen **isi**. *Skalk* 4, 2014 bringer en artikel (Rasmussen, Pentz & Imer 2014) om fundet samme år på en mark på Lolland af en torshammer med en runeindskrift. Forfatterne anfører teksten som **hmar x is** og oversætter det til 'det er en hammer, dette er hammeren', med en vis ironi over ortografien og det magre eller fraværende indhold: »Måske har runemageren ikke været den allermest skriftkyndige, men han har da haft ordet i sin magt. *Dette er en hammer* – så er det sagt!« (2014: 17).

Ristefejl er imidlertid helt usandsynligt i et simpelt tilfælde som **hmar**, og sådanne eksempler kan være en nøgle til at forstå former som ligner usystematiske forkortelser eller fejl, men ikke nødvendigvis er det.

Jeg vil foreslå at **hmar** opløses som **hamar**, med **h** som en form for standardforkortelse for **ha**, jf. eksempler på forkortelse af pronomenet **hans** som **hns**, DR 107 Egå, DR 391 Øster Marie 2, af **harpa** som **hrpa**, DR 86 Langå 3. Forestillingen om sådanne standardforkortelser kan let føre til en diskussion af begrebet inklusiv eller gemt binderune; men en sådan diskussion belyser ikke læsningen af Maltstenen og føres derfor ikke her.

I Danske Runeindskrifter³⁷ benævnes hammeren Købelev-torshammer med følgende kommentar:

Indskriften er omkranset af en indridset rammelinje på højre og venstre side samt under indskriften. På grund af korrosion kan det ikke afgøres, om rammelinjen har fortsat over indskriften.

Rammelinjen til højre for indskriften kunne se ud som en rune, men den hænger sammen med rammelinjen, som fortsætter under indskriften.

Der meddeles ingen særlige grunde til at man skal opfatte den pågældende linje til højre som en del af en ornamenterende ramme. Placeringen af den pågældende streg eller **i**-rune er helt symmetrisk med **h**-runen til venstre. Der mangler en forbindelse mellem den vandrette bundstreg og den pågældende streg eller mulige **i**-rune, og den formodede ornamenterende streg til venstre er heller ikke tydelig. Man må have andre, ikke-nævnte argumenter for analysen end det rent visuelle, og det giver god mening at tage stilling til hvad indskriften kunne betyde hvis man læser en **i**-rune og dermed får mulighed for at tilskrive runeristeren skriftbeherskelse og teksten social funktion:

(36) **h̄amar x isi**

Hermed har vi måske et belæg på sekvensen **isi** i en kontrollerbar kontekst der kan udelukke visse af de teoretisk mulige betydninger. Jeg opstiller nedenfor en kalkule over de mulige fortolkninger af vokalen **i** kombineret med de mulige reduktioner, altså med og uden konsonantreduktion. (Kalkulen gengives kommenteret i bilag 1).

8.1 Analyse af **h̄amar isi**

Det afgørende konteksttræk er at **isi** må være udsagt om hammeren selv, ikke om nogen anden referent i en tekst. Vi kan derfor formentlig udelukke

37 <http://runer.ku.dk/VisGenstand.aspx?Titel=K%c3%b8belev>. Hvis man antager denne translitterationen **hmar x is**, er der formentlig kun én pragmatisk mulig tolkning, nemlig 'dette er hammeren', i betydningen Tors hammer. Under alle omstændigheder viser indskriften at denne type amulet faktisk er miniaturehamre, jf. Lasse Sonnes skepsis (2013: 103ff.). Tolkningen 'dette er en hammer' giver ikke pragmatisk mening. En opløsning **is > ē es** er teoretisk mulig, jf. nf. 8.1.

den formelt fuldt mulige translitteration *hamarr es ī*. Den lokale præposition *ī* synes ikke at give god mening på en amulet, for hvad skulle en amulet være i? Ingen af kombinationerne med **i** = *i* giver mening; derimod giver *hamar ese* mening: enten i en fremsættende V2-sætning som *hamarr es ē* ‘hammeren findes for evigt’ eller i en relativsætning som *hamarr es sē* ‘en hammer som skal findes (evigt)’. Fordi subjektet her er *hamarr*, falder eventuelle verbalbetydninger væk der ikke kan passe med et ikke-animat subjekt, dvs. verbalstammen *sē-* ‘se’. Stammen er da *sē-*, præs. konj. af *wæra*.

Der er således tre muligheder tilbage, der alle omhandler amulettens faktiske eller ønskede bestandighed:

uden reduktion

med konsonantreduktion

is

i

is

si

es

e

es

se

i

si

e

se

hamarr es ē

hammeren findes evigt

hamarr es sē

en hammer som skal være (‘vare’)

hamarr ē sē

hammeren skal være for evigt

Af disse er den sidste en form for *licentia poetica*, de to andre svarer til prosaedstilling. Dateringen af indskriften er ikke klar, men må formodes at ligge i 900-tallet. Efter min læsning er hammeramulettens tekst altså flertydig, en flertydighed som kan være med til at konstituere *tæitirūnqr*. Vil man af kronologiske grunde ikke acceptere at læse **i** som adverbialt *ē*, er der én mulighed tilbage:

hamarr es sē

en hammer som skal være (‘bestå, vare ved’)

Denne øvelse danner nu model for læsningen af Maltstenens linje 1.

8.2. Analyse af Maltstenen linje 1

Vi kan på denne måde afsøge de mulige udfyldninger af sekvensen **isi**. Segmenteringen **huar isi** anser jeg for sikker på grund af nominativendelsen *-R*, og der er derfor ikke nogen dobbeltvokal at overveje mellem **huar** og **isi**. Af syntaktiske grunde kan **is** ikke stå for relativpartiklen, og derfor kan vi se bort fra opløsning af konsonantreduktion, for den eneste mulighed for opløsning af en konsonantreduktion er *-s-*, således at **isi** kan stå for **is si**, en tolkning vi har set bort fra. Her følger så de mulige segmenteringer og vokaludfyldninger, uden antagelse om reduktion.

(37)	tekst	isi		
	a. s(egmentering) 1:	is i		
	b. s(egmentering) 2:	i si		
	c. fonologisk kalkule over s 1:	is i	is e	is æ
		es i	es e	es æ
		æs i	æs e	æs æ
	d. kalkule over s 2:	i si	i se	i sæ
		e si	e se	e sæ
		æ si	æ se	æ sæ
	e. meningsfulde kombinationer i s 1:	is i	is e	is æ
		<i>es i</i>	<i>es e</i>	es æ
		æs i	æs e	æs æ
	f. meningsfulde kombinationer i s 2:	i si	<i>i se</i>	i sæ
		e si	<i>e se</i>	e sæ
		æ si	æ se	æ sæ

(38) Segmentering 1: indikativisk tolkning af *wæra*:

a. *es i* kan forstås som: *es ī* *es* som 3sg. af verbet *wæra* ‘være’ og *ī* præp./advb. ‘i’

b. *es e* kan forstås som: *es ē* *es* som 3sg. af verbet *wæra* ‘være’ og *ē* adverbium ‘altid’

(39) Segmentering 2: konjunktivisk tolkning af *wæra*:

a. *i se* kan forstås som: *ī sē* *ī* som præp./advb. ‘i’ og *sē* som præs. konj. 3sg. af *wæra*

b. *e se* kan forstås som: *ē sē* *ē* som advb. ‘altid’ og *sē* som præs. konj. 3sg. af *wæra* ‘være’

En tredje mulighed er at opløse ordformen **si** enten som et eksempel på svag vokalreduktion inde i ordformen **si** > **sii**, opløst som *sēi*, præs. konj. 3p. af *sēa* ‘se’.³⁸

(40) Segmentering 3: konjunktivisk tolkning af *sēa*:

a. *i sei* kan forstås som: *ī sēi* med *ī* som præp./advb. ‘i’ og *sēi* som præs. konj. 3sg. af *sēa*

b. *e sei* kan forstås som: *ē sēi* med *ē* som advb. ‘altid’ og *sēi* som præs. konj. 3sg. af *sēa*

Kombinationer med ‘æ’ udelades her fordi de blot ville være varianter: *æ/e* for adverbiet ‘altid’, *æs/es* for 2/3sg. af *wæra*. Herved får vi følgende tolkninger af **huar isi** til nærmere analyse. Sætningerne med *ī* som præposition er med nul-argument, en almindelig konstruktion i oldskandinavisk (Heltoft 2014). Nulargumentets reference er overladt til tekstens modtager at identificere, men der kan refereres til stenen (a) eller med Grønvik til teksten selv (b).

To af dem har den normale ledstilling med det finitte verbal på 2. plads (V2-ledstilling), nemlig (38ab):

(38’) a. *hwar es ī* ‘hvem er i?’

1) ‘hvem er i (den)?’
(= stenen)

Det svar får vi linje 3 (4-11):
Dværgen FinnR, senere tvillingen
BillingR.

2) ‘hvem er i (den)?’
(= teksten, jf. OG)

Guden tir. For ikke at tage stilling
her og nu kalder jeg guddommen
‘tir’ i betydningen ‘den gud der i
teksten kaldes således’.

b. *hwar es ē* ‘hvem findes evigt?’ Guden tir

De fire øvrige (mine eksempler 39-40) forudsætter at man accepterer en form for licentia poetica hvorefter adverbial/præposition kan stå mellem subjekt og finit:

38 Efter beskrivelsen af hiatorhold i vestnordisk hos Noreen (1923, § 130) optræder der kontraktion i sådanne hiater hvor to ens vokaler grænser til hinanden; af relevante eksempler anfører Noreen *lé(e)* ‘le’, *sé(e)* ‘se’, *kné(e)* dat. sg af *kné* ‘knæ’. Jeg anfører konsekvent den ukontraherede, ældre form, men gør opmærksom på at en kontraheret form også er runologisk mulig. Forskellen i tryksvag stavelse mellem *e* og *i* er ikke relevant.

- (39') a. *hwar ī sē*
 hvem skal være i?
 'Hvem skal være i (den)? (= stenen) Solen'
- b. *hwar ē sē*
 'Hvem skal findes for evigt? Guden tir'
- (40') a. *hwar ī sēi*
 hvem skal se (ind) i?
 'Hvem skal se (ind) i (den)? (= stenen) Guden tir'
- b. *hwar ē sēi*
 'Hvem skal se for evigt? Guden tir'

Vi kan nu se på den samlede syntagmatik. Maltstenen har to V2-fortolkninger, men ingen relativtolkninger.

<i>hwar es ī?</i>	Hvem er i? (den = stenen el. teksten)
<i>hwar es ē?</i>	Hvem er for evigt?

Jeg vælger at udfylde mulighederne efter en meget streng pragmatisk rationalitet. En entydiggjort mening (dvs. betydning, inklusive valg af referent) der er brugt i spørgsmål 1, genbruges ikke i tolkningen af spørgsmål 2. Spørgsmål 2 antages altså at skulle bidrage med noget nyt, efter den såkaldte informativitetsmaksime (Grice 1967).

Det er muligt at denne strenge kommunikative rationalitet er et forkert valg. Det er muligt at teksten skal forstås som maksimalt mangetydig, måske ud fra forudsætninger vi dårligt kan gennemskue; men den kommunikative rationalitet giver et fast tolkningspunkt, samtidig med at mangetydighed under alle omstændigheder er en pointe.³⁹ Vi kan således begynde med at tolke spørgsmål 1, og hvis vi antager at **alīsti aṣa** er svar på det første spørgsmål, så er der med den normale V2-syntaks de to nævnte tolkninger der giver mening.

39 Jeg ser således helt bort fra Grices maksime 4: Be orderly!

Spm 1.1. *hwar es ī :* *ælf[i]sti qsa :*
 hvem er i? [teksten] den ældste af aserne, den urgamle as

Spm. 1.2 *hwar es ē :* *ælf[i]sti qsa :*
 hvem findes evigt? den ældste af aserne, den urgamle as

Disse to udlægninger af spm. 1 giver mening efter (31' b) og (31' a, pkt. 2), af spm. 1.1. således at der refereres til teksten, ikke til stenen. Det giver ikke god mening at den ældste af aserne som udgangspunkt befinder sig i stenen. Åbner man for den syntaktiske tolkning subjekt – adverbial – finit verbal som tilladt licentia poetica, er der en række nye teoretiske muligheder.

<i>hwar ī sē</i>	Hvem skal være i?
<i>hwar ī sēi</i>	Hvem skal se (ind) i?
<i>hwar ē sē</i>	Hvem skal findes for evigt?
<i>hwar ē sēi</i>	Hvem skal se for evigt?

Spørgsmål 1 kan kun variere over formuleringer der refererer til den guddommelige side: til tir.

Spm. 1.3. *hwar ī sēi* *ælfsti qsa* *tir*
 Hvem skal se (ind) i?

Spm. 1.4. *hwar ē sē :* *ælfsti qsa* *tir*
 Hvem skal findes for evigt?

Spm. 1.5. *hwar ē sēi* *ælfsti qsa* *tir*
 Hvem skal se for evigt?

Den fjerde mulighed er *hwar ī sē* 'Hvem skal være i (den)?'. Den giver dårlig mening i spørgsmål 1, fordi der ikke er noget i teksten der siger at guddommen kommer ind i stenen.

Hvis vi antager at spørgsmål 2 ikke er bundet af svaret *ælfsti qsa*, så er der ét spørgsmål hvis svar refererer til dværgen Finn/Billing, nemlig *hwar es ī* 'hvem er i stenen'. Den meddelelse får vi på flere måder i teksten. Hvis vi samtidig antager at spørgsmål ikke gentages, så er der en mening som ikke allerede er anvendt i tolkningen af spørgsmål 1, nemlig *hwar ī sē*

‘Hvem skal være i?’ [stenen], med svaret ‘solen’. Der bliver altså to ikke-redundante svarmuligheder på spørgsmål 2:

Spm. 2.1.	<i>æli'sti qsa hwar es ī</i>	Hvem er i [stenen]?	Finn/Billing
Spm. 2.2.	<i>æli'sti qsa hwar ī sē</i>	Hvem skal være i [stenen]?	Solen

Svarene på spørgsmål 1 beskriver altså guddommen og hans styrke, svarene på spørgsmål 2 problemet og dets løsning. Det er dværgen Finn/Billing, som stenen skal sikres mod, som skal drives ud, og hvordan sker det? Med solens og den højeste as' hjælp.

En konservativ, minimalistisk læsning kunne se bort fra alle fortolkninger med *ē* ‘altid’ (af traditionelle kronologiske grunde) og fra alle læsninger med verbalformen *sēi* (af runologiske grunde: man kan mene at der er for få paralleller til intern vokalreduktion). Med den tolkning ville kun 1.1 og 2.1 være gyldige læsninger; men man kan også opfatte denne reducerede tolkning som den basale programmerklæring, som den grundstamme teksts *tæitirūnqr* bygges op omkring. Grundstammen udvides med andre betydninger der gør solens rolle tydelig, og gør forskellen mellem guder, dværge og mennesker tydelig.

Hvis der ikke står som antaget i (B), men derimod som i (A): **huarisi** : **alistiaša** : **huaris**, bortfalder referencemulighederne til dværgen og til solen fra linje 1. Sekvensen **huaris** må opløses **huaris hwar es** ‘hvem er det’, og det kan næppe betyde andet i sammenhængen end at spørgsmål 1 gentages.

9. Ritualet til fordrivelse af dværgen

Linje 5 (1-8) lyder **utu** : **tuuut** og opfattes som nævnt af KT som tre gange adverbiet *ut*, altså en ytring med direktiv funktion, formentlig en anvisning i hvordan der skal råbes. Grønvik opfatter det derimod som en refereret emotiv sætning, om den kuldeoplevelse man føler i gudens (efter Grønvik i Tors) nærhed. Jeg kan resumere indvendingerne: KT's tolkning stemmer ikke med skilletegnene, og ingen af tolkningerne har formentlig karakter af *tæitirunqr* (morskabsruner): Der er ingen flertydigheder eller ordspil. En tolkning der kan passe med de to sidste krav og med teksten i øvrigt, må være at foretrække.

Man kan afprøve muligheden for at tolke **utu** som en ordform, nemlig *ōttu*, oblik form af *ōtta* ‘dagning, den tidlige morgen før daggry’, et germansk ord belagt i alle oldsprogene: gammeldansk normaliseret *otte*, oisl. *óttu*; gotisk *ūhtwō*, oeng. *ūhte* osv. (jf. Bjorvand og Lindeman 2007). Ordet er da i oblik form, formentlig i dativ som tidsangivelse: ‘tidligt om morgenen’. Ordet er velkendt i oldislandsk, jf. ONP: »Þor dvalþiz þar of nottina, en i *ottv* firir dag stoð hann vpp ok klæddi sik« *SnE* 49¹³ [*c1300-1350*].

Strategien er at tolke alle vokaler i strengen som tilhørende hver sin stavelse, eventuelt hver sit ord. Jeg antager med støtte i skilletegnene at *ōttu* er den første ordform, og **tuuut** skal da deles op som **tu-u-ut**. Den midterste vokal **-u-** kan være *u*, *o*, *y* eller *ø*, og både *ø* og *y* er ordformer. Af disse to er *y* den relevante mulighed, akkusativ af ordet *ȳR*, *īR* ‘taks’, her altså med den labialomlydte form *ȳR*. Jeg forudsætter ikke andet end at begge former *ȳR* og *īR*⁴⁰ har været kendt og forståelige i det pågældende sprogsamfund; der er formentlig simpelthen brug for formen *ȳ*, så det grafematiske sammenfald i u-runen kan udnyttes til de særlige runefunktioner *tæitirūnqR* og *æivinvūnqR*.

9.1. Taks som værnetræ

Giver det mening at taks optræder? I KLMN’s artikel *barlind* (taks) – af Hallvard Magerøy – fremstilles taksen som et helligt værnetræ, og det fremstilles som gængs europæisk folketro at taks kan værne mod dæmøner og fordrive sygdomme. Hovedkilden til artiklen er Löffler (1911) hvis formål er at vise at Uppsala-træet hos Adam af Bremen er en taks, og at det er forestillingen om en taks der ligger bag ved Snorres skildring af Yggdrasils ask: Der er belæg for betegnelserne *barask* og *barløn* om taksen, ud over det gængse norske *barlind*. Nærmest til den her relevante værnefunktion kommer følgende beskrivelse af sent bevaret brug af taks mod dværge: »I Thüringen vart i 1800-tallet krosslagde barlind-greiner nytta på bondegardane til vern mot dvergar og hekser«.

40 Formen *īR* uden omlyd regnes for den danske eller østnordiske form, *ȳR* for den vestnordiske, men den omlydte form kan ligge bag stednavnet *Ysted* (*Ystad*) over for fx *Ibæk*, *Ikast*, *Isted*, jf. Sørensen (1958: 89-90), der refererer til Kristian Halds (1947: 8-9) omtale af *Isted* som indeholdende ‘et gammelt Ord for Takstræet, der paa Oldnordisk hedder yr’, og Skautrup (1952) om navnet *Ikast*. Skautrup nævner også *Ivetofte* og *Ivö* som navne dannet til gen. pl. *īva*.

Hvad dette kan dække over, kan man se på hembygdmuseet i Bunge på Gotland. Her er tagene på en 1600-talsgård konstrueret med korslagde rafter i vindskedeposition således at toppene på rafterne på hver gavl er bevaret og krydser hinanden fra tagryggen og opefter. Det er som værn mod hekse og trolde. De nuværende er af gran, men der kan oprindeligt udmærket have været tale om taks. Linné skriver i *Öländska och Gothländska Resa* (1745) at bønderne i Boge og Gothem har den skik at beklæde indervæggene i huset med taksgrene som vægtæpper, dog uden at give nogen forklaring på dettes funktion:

Id wäxte stor som Gran eller Ek, mäst wid kiärr, nog ymnogt i Gothums och Boge Sochner. Folcket hade ett artigt MANER, att betäcka sina Wäggar med Id=qwistar, då man begynte neder ifrån Golfwet, att de liksom med Spån betäcka wäggen som genom det miuka Barret fick de aldrawackraste gröne TAPETER. (223)

Linné sammenligner dernæst romernes frygt for taksen med de gotlandske bønders holdning: »Det Gothum här ler åt« (223). Hvad denne bøndernes smilen over romerne skal dække over, er ikke entydigt, men deres holdning til taksen kan skyldes at de opfatter den som en beskyttelse, ikke som en fjende.

Elliott (1957) ser den magiske brug af taks i et britisk perspektiv og anser taksanvendelsen for at have sit centrum i den keltiske kulturkreds. Træet er et evighedstræ og værnetræ og er overtaget som sådan i den angelsaksiske kultur. Herfra er brugen igen overført til Friesland, jf. bevarelsen af enkelte runeamuletter i takstræ som Britsumamulletten ('the Britsum yew piece'). Uden at vi kan gå ind på det tekstlige her, er de fleste enige om at teksten indeholder en formaning om altid at bære amulletten (Elliott 1957: 256).

Hellige træer har både en funktion i den fælles kollektive gudsdyrkelse og i forhold til den enkeltes daglige liv. De korslagde grene er eksempel på det sidste; formentlig er det stedsegrønne træ ved Uppsalas hov (hvis man kan stole på Adam af Bremen her), en taks og dermed eksempel på det første.⁴¹

41 Synspunktet er Löfflers. Jan de Vries (1970) omtaler først træet som 'ein gewaltiger Baum unbekannter Art', dernæst 12 linjer senere som 'der Taxus in Uppsala'. De Vries omtaler i øvrigt ikke specielt taks.

9.2. Verberne *dýja* og *ýta*

Stavelsen **tu** kan stå for *tø*, *tu*, *to* eller *ty*; *dø*, *du*, *do* eller *dy*. Der er to nærliggende kandidater, nemlig et *īa*-verbum *tōja*, svarende til vn. *tœja*, ‘hjælpe, give nogen noget’: »þat góðz er yfir verðr skal ek tœja guðs móður« *Mar.* 264^s, eller et andet *īa*-verbum *dýja*, vn. *dýja* der betyder ‘ryste, svinge med noget’ eller ‘slå noget ind i noget’: »Hrappur hleypir fram fyrir ok dúði spjótsprikuna [var: spjótsprikuna *ÍB* 225 4^{ox} “V”, etc.« *Laxd* 238° [c1330-1370]; »Ion dupe spjotit inn i dyrnar ok spurðe, [hvárt skolli væri inni« *Stu^mK* 235° [c1350-1370]. I begge tilfælde må verbalformen være imperativ, altså enten *tō y̅* ‘hjælp med taks’, stil taks til rådighed’ eller *dý y̅* ‘ryst, sving taks eller slå med taks’. Verbet *dýja* kan konstrueres med akkusativ eller dativ i det vestnordiske materiale, og på Maltstenen må der foreligge akkusativ *y̅* (dativ ville være **īwi*, jf. vn. *Týr*, akk. *Tý*, dativ *Tívi*, pl. *tívar* osv.).

Af disse to muligheder opfatter jeg *dýja* som den sandsynligste, men kan ikke udelukke en tilsigtet flertydighed. Centralbetydningen af det vn. verbum *tōja* er ‘hjælpe, støtte’, og verbet tager normalt et objekt i dativ: *tōja e-m/e-u*, fx *tōja Gunnari*, *tōja mali* ‘støtte sagen’, men udelukke betydningen ‘stille til rådighed’ med *y̅* som direkte objekt i akkusativ kan man næppe. Analysen videreføres med tolkningen *dýja*, men flertydighed kan udmærket være tilsigtet.

De resterende grafemer **ut** vil jeg foreslå at opfatte som imperativformen af et verbum *ýta*, et *īa*-verbum til roden *ūt-* der også findes i adverbiet *ūt* ‘ud’. Den germanske infinitivform er et kausativ **ūtīan* ‘at få ud’, ‘fjerne, fordrive’. I betydningen ‘fordrive’ findes det i oldengelsk som *ýtan*, jf. Falk og Torp 1910-1911; Bjorvand og Lindeman 2007. Den vestnordiske særbetydning er ‘sætte skib ud, stikke til søs’, fx *ýta skipi*. Med specialiseret betydning findes det fortsat som det moderne danske verbum *yde*: ‘give noget fra sig, udføre el. udrede noget, præstere ngt. eller bidrage med ngt’. Formen *ýt!* kan således være imperativform i en sætning uden eksplicitte nominale led, men med et potentielt objekt i dativ refererende til dværgen.⁴² Meningen er ‘få ham ud, fordriv ham’.

42 Det er lokalt set syntaktisk og indholdsmæssigt muligt at læse *ýt Billing!* ‘driv Billing ud’. Der er to grunde til ikke at gøre det:

- 1) at det er i strid med opfattelsen af **utu** : **tuuu** som et firetydigt instruktionsafsnit.
- 2) at det giver syntaktiske vanskeligheder at reducere den omgivende sætning til **huar ekr turra**ki. I umarkeret syntaks skal der være et udfyldende led på førstepladsen i sætningen mellem subjunktional og finit verbal.

9.3. Formlens samlede tolkningsmuligheder

Med disse leksikalske størrelser kan vi forsøge at segmentere. Det fører til to forskellige segmenteringer (S1 og S2), der begge kan læses forfra og bagfra. Segmentering 1 kan udføres med ovennævnte ordformer:

- (41) S1 **utu : tuuut**
 (a) S1 forfra: → **utu : tuuut**
 Opløsning af reduktion: **uttu : tuuut**
 Segmentering: **uttu : tu u ut**
 Fonologisering: **ōttu : d̄ȳ ȳ t̄**
 ‘tidligt om morgenen, slå med taks, fordriv (ham)!’

Her er der to ytringer med hver sin imperativform, og relationen mellem dem er kausal. Først instrueres der i midlet: ‘ryst eller slå med taks’, dernæst præciseres målet: ‘driv (dværgen) ud’.

- (b) S1 bagfra: ← **tuuut : utu**
tuuut : uttu
tu u ut : uttu
d̄ȳ ȳ t̄ : ōttu
 ‘slå med taks, fordriv (ham), om morgenen tidligt’

Segmentering 2 foretages uden ordet *ōtta*, men udelukkende på grundlag af substantivet *ȳr* og verberne *d̄ȳja* og *ȳta*. Det giver også 2 muligheder:

- (42) S2 **utu : tuuut**
 (a) S2 forfra: → **utu : tuuut**
 Segmentering: **u tu : tu u ut**
 Fonologisering: **ȳ d̄ȳ d̄ȳ ȳ t̄!**
 ‘med taks slå, slå med taks, fordriv (ham)’
- (b) S2 bagfra: ← **tuuut : utu**
tu u ut : u tu
d̄ȳ ȳ t̄ : ȳ d̄ȳ
 ‘slå med taks, fordriv (ham), med taks slå’

I både S1 og S2 er **tuuut** et grafematisk palindrom.

På denne måde kan **utu : tuuut** opfattes som både værneruner og morskabsruner. De er en anvisning i hvordan man skal drive dværgen ud, og samtidig er de et spil på flertydighed. Denne funktion forklarer vel også at den såkaldt vestnordiske form af ordet taks er brugt: Kun den kan give den helt palindrome grafopbygning. Hvis vi antager at teksten bidrager til at udsætte dværgen for sollyset, og at taks er en beskyttelses- eller værnevækst mod de underjordiske, kan vi muligvis også opfatte brugen af yr-runen for **i** som en del af værne- og morskabsfunktionen. Runen med navnet 'taks' er anbragt midt i ordet 'dværg', og dette kan tænkes at være analogt til den konkrete brug af taksgrene i ritualet. Runen 'taks' har den samme funktion placeret i ordet 'dværg' som taksgrenene har i det fysiske handlingsritual. Det er brug af taks med værnevirkning, og brug af runer med magisk værnevirkning.

Begge former af ordet er dokumenteret fra det gammeldanske sprogområde. Stednavnet Ysted svarer til Isted, men har førsteleddet i labialomlydt form gl̥da. *ȝ, i modsætning til formen Isted o.a., med gl̥da. *ī (Sørensen 1958: 89f.). Der er ikke noget til hinder for at antage at begge former har været kendt i Jylland i 800-tallet, og at en rister eller tekstforfatter har kunnet vælge formen med labialomlyd til indskriftens særlige formål.

10. Strofisk tekst?

Så vidt jeg kan se, er teksten tilnærmet strofisk, dog ikke med noget kendt versemål eller strofeform, fx ikke et regelret fornyrdöislag. Der er ikke en helt gennemført alliteration, men dele af den fra prosaen afvigende syntaks kan sikkert forklares med tilstræbt alliteration.

Hwar es ē?
 Æl'sti ḁsa.
 Hwar es ī?
 Vífriður gærði
 afra æft Æsi
 Nef fōðr gull.
 FinnR falṣ.
 tæitirūnar ŷ
 æiwindrūnar
 sol i ælta.

Linjerne 1-4 danner ti verslinjer med to toppe hver. De første tre linjer allittererer vokalisk, linje 4 og 6 med g, linje 5 vokalisk uden tværbinding, linje 7 konsonantisk uden tværbinding, linje 9-10 vokalisk. I følgende linjer konsonantisk mellem 2 og 3.

Hwar Billingi ekr
dwer^agi dylī swā:
æi Ti dūldi dul.

Også i andre indskrifter finder man lignende uortodoks rytmask og rimet tekst. En god parallel er Kvinneby-amulettens som translittereret og tolket af Jonna Louis-Jensen (Louis-Jensen 2006 [2001]).

11. Ortografisk standard og sprogbestemmelse: sammenfatning

Michael Barnes har ved flere lejligheder (fx Barnes 2001, 2006) udtrykt skepsis over for forestillingen om standardiserede futharker, forstået som en fast, ortografisk norm i betydningen at varianter ikke forekommer eller ikke er i overensstemmelse med normen. Forestillingen om at Gørlev 1's futhark er udtryk for en sådan dansk standard, er så stærk at den har indgået som en del af basis for hypoteser om svensk besiddelse af Hedeby og bidraget til bestemmelser af sproget i indskrifter som oldsvensk. Maltstenens grafbrug er et af flere argumenter for at denne faste forestilling om en dansk standard må opløses: Maltstenen bruger både 'standardrunen' **n** (3 gange) og kortkvistrunen **n** (3 gange, herunder i selve futharken). Man kan ikke udelukke at kortkvistruner i det hele taget har været mulige grafer (altså varianter), og efter min opfattelse bekræfter stenens ortografi den skepsis der er givet udtryk for gennem tiden, over for DR's nationalromantiske position, jf. Lund 1980, heri også en præcis kritik af runologiens bidrag til svenskhedstesen; resume hos Birkmann 1995: 187-89; Barnes 2001, 2006; Nielsen 2001. En ortografisk norm kan naturligvis godt tillade varianter, uden dermed at tabe sin karakter af norm.

Enkeltskrivning af både konsonant og vokal er relativt hyppig i indskriften. Der er 5 eksempler på enkeltskrevet dobbeltkonsonant efter det stærke reduktionsprincip hvorefter ens grafer svarer til ens fonemer: 1. 2 **niffauþr**, 1. 3 **gull**, 1. 4 **finnr**, 1. 5 **uttu**, **billikikr**; af disse er kun **niffauþr** skrevet hen over en ordgrænse.

Der er 2 eksempler på enkeltskreven dobbeltvokal efter det svage princip hvor 2 ens grafemer svarer til hver sit fonem: 1. 5 **bilikiikr** for *billingiekr*, 1. 1 **sii** for *sēi*; et sidste vokaleksempl kan enten være efter det svage eller stærke princip: 1. 2 **afraaft** for fonemisk *afraæft* eller *afraaft*. Af de svage tilfælde er således kun opløsningen som *billingi ekr* af afgørende betydning for tolkningens helhed. Der er ingen behov for og ingen argumenter for at regne med reduktion tværs over et skille tegn.

Indskriften er efter denne læsning næsten uden fejlristninger (dog nok: **uifrpur** for **uifripur**).

Sproget rummer flere tydelige ældre træk, set i forhold til de nordiske sprog i 13. og 14. århundrede: fri bestemthed, et eksempel på bevaret *-u-* efter kort stavelse, den formentlige akk. sg. *fōðr*, pronominalformen *hwar* svarende til gotisk *hwas*, bevarelse af adjektivet *afarr* og bevarelse af singularis af ordet *tir* i betydningen ‘gud’; men der er også novationer som mediopassiv på *-s* og differentiering mellem nægtelsen *æi* og adverbiet *ē*. Der er eksempler på *i*-omlyd ved synkoperet *-i-* og *u*-omlyd ved synkoperet *-u-* (*ekr* og *fōðr*), men der er ingen eksempler på yngre *u*-omlyd. Tekstens sprog er foreneligt med den klassiske opfattelse, nemlig at *u*-omlyd ved bevaret *-u-* er vestnordisk, ikke østnordisk. Der er ingen specifikt vest- eller østnordiske træk, og sproget er da som det fremstår i indskriften, fællesnordisk.

Den forudsatte tidlige anvendelse af **i** som mulig betegnelse for *i*-omlydsvokalen af *a* er et problem for analysen, jf. formerne **nif** *Nef* og **ikr** *ekr*, især da Malt faktisk efter min læsning har sikre eller sandsynlige eksempler på **a** for omlydsvokalen *e/æ*: **alisti**, **karpi**, **alta** og navneformen **asi** *Æsi*. Maltstenen har altså efter de foreslåede læsninger begge muligheder for betegnelse af *i*-omlyd af *a*. En mulig parallel findes i Oklunda-indskriften fra samme tid som Malt.

Kun brugen af formen \bar{y} (af $\bar{y}\bar{r}$) for taks i stedet for \bar{i} (af $\bar{i}\bar{r}$) ligner et vestnordisk træk. Men igen: tilbageslutning fra former dokumenteret fra slutningen af det 12. århundrede eller senere til den sproglige norm og variation tidligt i det 9. århundrede er en risikabel affære. Labialomlyden kan have fulgt det i øvrigt normale mønster for forandring:

$*\bar{i}hwaz > *\bar{i}war > *\bar{i}wr \rightarrow$

A $\bar{i}\bar{r}$ og/eller B $\bar{y}\bar{r} \rightarrow$

A $\bar{i}\bar{r}$ (senere østnordisk) og B $\bar{y}\bar{r}$ (senere vestnordisk)

Begge former kan have været til rådighed.

I fire tilfælde har jeg analyseret sproglige og ortografiske forhold og forudsat en model for forholdet mellem social forandring og social variation. Social forandring forudsætter variation, bunden eller fri, efter mønstret:

1: A →

2: A og/eller B →

3: A eller B

Trin 2 læses således at både A og B er til rådighed i den sociale gruppe totalt set, med to fordelingsmuligheder (a) A og B som fri variation for (visse) sociale undergrupper, og (b) med A eller B som eksklusive konkurrerende varianter for mindst to socialgrupper. På trin 3 er varianterne i eksklusiv konkurrence. Modellen er forenelig med Henning Andersens teori om sprogforandring.

Følgende formsæt (inklusive det af Michael Lerche Nielsen diskuterede **þaun**) kan da tænkes at vise social variation efter trin 2:

þaun (nom./akk. pl. neut. af pronomenet *sa*) over for **þau**

fals (præt. ind. med. 3sg. af *fæla*) over for **falsk**

yr (labialomlydt form 'taks') over for **ir**

I analysen af **faupr** er der for det danske område forudsat følgende variationer af akk. sg.: generelt *fōðr* vs. *faður*; specielt for steder på Sjælland, Skåne og Bornholm: *fōðr* vs. *fōður* og *fōður* vs. *faður*.

Tilsvarende kan gælde for den alfabetiske norm, således at valget af kortkvistruner og fuldruner kan have sit udgangspunkt i en variation inden for det danske område, der senere har fået en mere karakteristisk fordeling mellem forskellige geografisk-sociale områder i Skandinavien.

12. Samlet læsning

Maltstenens indskrift består altså af 2 dele, en minde- og selvprisningsindskrift (linje 2-3) og en anvisning på hvordan mindesmærket beskyttes mod den dværg der har skjult sig i stenen og kan få efterfølgere, tvillinger.

Mindeindskriften priser både fader og søn, enten ved reference til monumentrejsningen eller til sønnens indsats for at sikre en meget høj bod for den døde fader.

Denne tolkning forudsætter selvfølgelig at **kul** 3 (1-3) tolkes som det direkte objekt for **karþi**; i modsat fald må sætningen have nul-argument for det direkte objekt, og referenten er da med stor sandsynlighed mindesmærket selv (fx **stain** el. **kuml**).

Hvorfor ikke foretrække denne umarkerede læsning? Fordi sammenhængen til væneteksten i så fald synes at glippe. *Finnr fals* giver god mening som beskrivelse af en dværge illusionsnummer; men det giver ikke mening som risterformel. Igen forudsætter dette at der læses **turraki = turiraki dwer^agi** i linje 5 (17-23), tolkningens nøglepunkt. Det er runologisk muligt, det giver sproglig god og tekstlig god mening, og det er muligt at udlæse den palindromiske formel 5 (1-8) så den giver mening i en rituel dværgefordrivelse.

Den indledende linje 1 præsenterer i spørgsmålsform de guddommelige og dæmoniske kræfter der optræder i linje 3-6 og 7. Indskriften meddeler at dens runer er *tæitirūnqr ok æivinrūnqr*, forstået som ordspilsruner og værneruner.

Tæitirūnqr (vn. *teitirúnar*) kan omfatte gådeelementer, ordspil, flertydigheder og poetiske elementer; det er formentlig en betegnelse for runetekst hvis kraft beror netop på dens i bred forstand poetiske funktion. Både linje 1 og linje 4-5 er i denne forstand ordspils- eller flertydighedsruner. Det forhindrer ikke at den perlokutionære intention bagved kan være at instruere i hvordan monumentet beskyttes og dermed være *æivinrūnqr* 'evighedsruner, værneruner'. Værnefunktionen er mod dværge. Disse kan tænkes at ville forsøge flere gange at tage stenen i besiddelse og forstyrre kumlets fred, og runernes funktion er at anvise hvordan de udsættes for taks og for solens lys og udryddes. Dværgens indflytning er beskrevet som et bedrag som skal narre guder og mennesker, men guden lader sig ikke narre og gennemskuer illusionsnummeret eller bedraget, derfor spørgsmålet *hvem skal se ind?* Dværgen kan ikke skjule sig for guden. Taks spiller en rolle i ritualen omkring uddrivelsen, formentlig som et helligt træ, en værnevækst. Endelig er selve futharken en vænetekst.

Jeg har ingen endelige synspunkter på gudens identitet. Grønvik kan udmærket have ret i at der sigtes til Tor som den der i andre sammenhænge vogter helligsteder som vier og kumler, og som påkaldes direkte

med navn på et antal andre runestene. Specielt er det ham der i Alvissmál tilintetgør dværgen Alvið. På den anden side er den eksplicitte tredobbelte påkaldelse af Odin på Ribe hjerneskal et argument for at denne gud kan hjælpe mod sygdomsfremkaldende dværgebesættelser af mennesker. *TīR* kan i 8. og 9. århundrede formentlig fortsat betyde en gud, eller når man ved hvem: guden slet og ret.

Hvis dette forslag er rigtigt, er Maltindskriften et eksempel på at runetekster kan indeholde anvisninger på magisk-rituelle handlinger, samtidig med at selve den sproglige udførelse er en del af den rituelle uddrivelseshandling. De tre fjerdedele af teksten drejer sig om at værne monumentet, og stenen er dermed et modeksempel til Bækstedts (1952) synspunkt at runerne primært tjener praktiske hverdagsformål.

Oversættelse:

1 (1-23)	huarisi : alistiaša : <i>hwar es ī?</i> ⁴⁴ huaris[i]	Hvem tales der om?	
	<i>hwar es ē?</i>	Hvem er evig?	
	<i>hwar ē sē?</i>	Hvem skal altid findes?	
	<i>hwar ē sēi?</i>	Hvem skal altid se?	
	<i>hwar ī sēi?</i>	Hvem skal se ind?	
	<i>æ^lsti q̄sa.</i>	Den urgamle as.	
	<i>hwar es ī?</i>	Hvem er (her) i (stenen)?	
	<i>hwar ī sē?</i>	Hvem skal være i (den)?	
2 (1-27)	uifrþur : karþi · afraftasi	<i>vīfriður gærði afra aft æsi</i>	Vifred fastsatte guld som bod for
og 3 (1-3)	nifauþr : kul	<i>nef fōðr gull.</i>	(sin) fremragende fader Æsir Nef.

eller:

43 Udlæst her med de maksimale muligheder. Se afsnit 8.3. om basale (reducerede) tolkninger.

2 (1-27)	uifrþur : karþi · afrastasi	<i>vīfriður gærði afra aft æsi</i>	Vifred opførte kumlet efter
og 3 (1-3)	nifauþr : kul	<i>nef fǫðr kuml.</i>	(sin) fremragende fader Æsir Nef.
3 (4-11)	finr : falṣ ·	<i>finnr falṣ.</i>	Dværgen Finn skjulte sig.
3 (12-23)	taitirunqr · u	<i>tæitirunqr ȳ</i>	Morskabsruner (driver) taks (ind),
4 (1-18)	aiuinrunqr : suli · alta :	<i>æiwinrunqr sōl ī ælta.</i>	værneruner driver solen ind (heri).
4 (19-23)	huar · t-t-t	<i>hwar</i> <i>tīr tīr tīr</i>	Den som (fts. 5: 9-23) (muligvis tredobbelt gude- påkaldelse)
5 (1-8)	utu : tuuut	<i>ōttu dȳ ȳ ȳt.</i>	Tidligt om morgenen, slå med taks, driv (ham) ud. ⁴⁵
5 (9-23)	bilikikr : turraki	<i>billingi ekr dwer^agi.</i>	uddriver dværgen Billing,
6 (1-4)	tuli	<i>dȳli</i>	skal udsige en benægtelse
8 (1-15)	suaai : titultitul	<i>swā: æi tī duldī dul.</i>	således: Skjul og blænd- værk narrede ikke guden.
9 (1-16)	fuþarkhniastblmr	<i>fuþarkhniastblmr</i>	

Litteratur

- Andersen, Harry 1946. Runedansk *ailti*. *Arkiv för Nordisk Filologi* LIX, 171-81. (= Runologica, 32-42).
- Andersen, Henning 1973. »Abductive and deductive change«. *Language* 49, 4: 765-793.
- Andersen, Henning 2006. »Grammation, regrammation and degrammation: Tense loss in Russian«. *Diachronica* 23: 231-258.
- Andersen, Henning. 2008. »Grammaticalization in a speaker-oriented theory of change«. I *Grammatical Change and Linguistic Theory. The Rosendal papers*, udg. af Þórhallur Eythórsson, 11-44. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

44 Se afsnit 9 om linjens flertydighed og palindrome karakter.

- Barnes, Michael 2001. »The Hedeby inscriptions, the short-twig runes, and the question of early Scandinavian dialect markers«. I Klaus Düwel, Edith Marold og Christiane Zimmermann (udg.), 101-109.
- Barnes, Michael 2006. »Standardised *fuparks*: A useful tool or a delusion?«. I *Runes and their Secrets. Studies in Runology*, udg. af Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg og Gillian Fellows-Jensen, 11-29. København: Museum Tusulanum.
- Birkmann, Thomas 1995. *Von Ågedal bis Malt. Die skandinavischen Runenschriften vom Ende des 5. bis Ende des 9. Jahrhunderts.* (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 12). Berlin og New York: Walter de Gruyter.
- Bjerrum, Anders 1966 [1954]. *Grammatik over Skånske Lov efter cod. holm B 74.* København: Københavns Universitet.
- Bjorvand, Harald og Fredrik Otto Lindeman 2007. *Våre Arveord. Etymologisk Ordbok.* Revidert og utvidet utgave. Oslo: Novus Forlag.
- Blatt, Franz 1946. *Latinsk Syntaks i Hovedtræk.* København: Gyldendal.
- Braunmüller, Kurt 1992. »Der Maltstein. Versuch einer Deutung«. *Frühmittelalterliche Studien* 26, 149-164.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (under medvirken af Karl Martin Nielsen) 1950-1973. *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*, Bd. I-VIII. København.
- DR = Jacobsen, Lis og Erik Moltke.
- DgL = *Danmarks gamle Landskabslove*, udg. af Johs. Brøndum-Nielsen m.fl. 1933-. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Düwel, Klaus, Edith Marold og Christiane Zimmermann (udg.) 2001. *Von Thorsberg Nach Schleswig. Sprache Und Schriftlichkeit Eines Grenzgebietes Im Wandel Eines Jahrtausends. Internationales Kolloquium Im Wikinger-Museum Haithabu Vom 29. September – 3. Oktober 1994.* Berlin: De Gruyter.
- Elliott, Ralph W.V. 1957. »Runes, Yews, and Magic«. *Speculum*, Vol. 32, 2, 250-261.
- Falk, Hjalmar og Alf Torp 1910-11. *Norwegisch-Dänisches Etymologisches Wörterbuch* 1-2. Heidelberg: Carl Winter.
- Fridell, Staffan og Veturlíði Óskarsson 2011. »Till tolkning av Oklundainskriften«. *Saga och Sed*, 137-150.
- Friesen, Otto von 1933. »De svenska runinskrifterna«. I Otto von Friesen (udg.), *Runorna.* Nordisk Kultur VI, 145-248. København, Oslo, Stockholm: J.H. Schulz, Aschehoug og co., Albert Bonnier.
- Fritzner, Johan 1886-96. *Ordbog over Det gamle norske Sprog.* Omarbejdet, forøget og forbedret Udgave I-III.
- Grice, H.P. 1975. Logic and Conversation. I *Speech Acts.* [= *Syntax and Semantics* 3], udg. af Peter Cole og Jerry L. Morgan, 41-58. New York osv.: Academic Press.
- GG = Brøndum-Nielsen, Johs.
- Grønvik, Ottar 1992. »Runestenen fra Malt i Jylland«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 107, 1-34.

- Grønvik, Ottar 1999. »Runeindskriften fra Ribe«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 114, 103-127.
- Hafstein, Valdimar Tr. 2003. »Groaning Dwarfs at Granite Doors«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 118, 29-45.
- Hald, Kristian 1947. »Stednavne og Bebyggelse paa Als«. *Sønderjyske Aarbøger* 1947, 1.
- Harpestreng = *Harpestræng*, udg. af Marius Kristensen. Universitets-Jubilæets danske Samfund. 1908-1920. København.
- Heimskringla STUAGNL = Snorri Sturluson: *Heimskringla. Noregs konunga sögur*, udgivne for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Finnur Jónsson. København.
- Helgason, Jón 1964. *Eddadigte I. Völuspá og Hávamál*. 2. udgave. København, Oslo og Stockholm: Munksgaard, Dreyer og Norstedts.
- Helgason, Jón 1965. *Eddadigte II. Gudedigte*. 3. udgave, 4. optryk. København, Oslo og Stockholm: Munksgaard, Dreyer og Norstedts.
- Heltoft, Lars 2014. »Zero expression of arguments in Old Danish«. *Acta Linguistica Hafniensia* 44, 2, 169-191.
- Heltoft, Lars 2017. *The Malt stone as a witness of a morphological archaism*. Upubl. manuskript, 15 s.
- Hofmann, J.B. og Anton Szantyr 1972 [1965]. *Lateinische Syntax und Stilistik*. Bind II af Manu Leumann, J.B. Hofmann og Anton Szantyr, Lateinische Grammatik I-II. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Jacobsen, Lis og Erik Moltke 1942. *Danmarks Runeindskrifter* 1-2. København: Ejnar Munksgaards Forlag.
- Jansson, Sven B.F. 1987. *Runes in Sweden*. Värnamo: Gidlunds.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 1-22. København: Rosenkilde og Bagger 1957-1978.
- Krause, Wolfgang 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark* I-II. Mit Beiträgen von Herbert Jahnkuhn. Göttingen.
- Kuhn, Hans 1971. »Rund um die Völuspá«. I: *Mediaevalia litteraria*. Festschrift für Helmut de Boor zum 80. Geburtstag. München.
- Larsson, Patrik 2002. *Yrrunan: Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter*. Ph.d.-afhandling. Uppsala Universitet, Humanistisk-samhällsvetenskapliga vetenskapsområdet.
- Lewis, Charlton og Charles Short 1879. *A Latin Dictionary*. Optr. 1969. Oxford: The Clarendon Press.
- Linné, Carl von 1745. *Öländska och Gothländska Resa 1741*. Faksimiledition 1967 efter 1745 års originalupplaga. Malmö: Utgivare John Kroon. Malmö Ljustrycksanstalt.
- Louis-Jensen, Jonna 2006. »Halt illu frän Büfa!«. Til Tolkningen af Kvinneby-amulettens fra Öland. Opr. 2001, her med Efterskrift (2006). I *Jonna Louis-Jensen. Con Amore. En artikelsamling udgivet på 70-årsdagen den 21. oktober 2006*, udg. af Michael Chesnutt and Florian Grammel, 265-284. København: C.A. Reitzel.

- LP = *Lexicon Poeticum Antiquae Linguae Septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2. udg. v. Finnur Jónsson. København 1916.
- Lund, Niels 1980. »Svenskevældet i Hedeby«. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1980, 114-25.
- Läffler, Leopold Fredrik 1911. »Det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatämpel«. I: Festskrift til H.F. Feilberg fra nordiske Sprog- og Folkemindeforskere på 80 Års Dagen den 6. August 1911, udgivet af Svenska Landsmålen, Mål og Minne, Universitets-Jubilæets danske Samfund, 617-696. Stockholm: P.A. Norstedts & söner; København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag; Kristiania: Bymaals-Lagets Forlag.
- Löfstedt, Einar 1942 [1928]. *Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateins*. Erster Teil: Über einige Grundfragen der lateinischen Nominalsyntax. Lund, Leipzig, London og Oxford: C.W.K. Gleerup, O. Harrasowitz, Humpfhrey Milford og Oxford University Press.
- Madvig, Johan Nicolai 1894. *Latinsk Ordføiningslære*. 4. udg. ved A.B. Drachmann. Fotografisk optryk Københavns Universitet 1962: Gyldendal.
- McKinnell, John og Rudolf Simek, under medv. af Klaus Düwel 2004. *Runes, Magic and Religion. A Sourcebook*. *Studia Mediaevalia Septentrionalia* 10. Wien: Fassbaender.
- Moltke, Erik 1985. *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*. The National Museum of Denmark.
- Neckel, Gustav (udg.) 1927. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. I: Text. II: Kommentierendes Glossar. Heidelberg: Carl Winter.
- Nielsen, Hans Frede 2000. *The Early Runic Language of Scandinavia*. Heidelberg: Carl Winter.
- Nielsen, Karl Martin 1960. »Til runedanskens ortografi«. *Arkiv för nordisk filologi* 75, 1-78.
- Nielsen, Michael Lerche 1994a. »Fremmed indflydelse i det danske runemateriales personnavneforråd«. *Vikingetidens sted- og personnavne*. Norna-rapporter 54. Udg. af Gillian Fellows-Jensen og Bente Holmberg, 165-185. Uppsala: Norna-förlaget.
- Nielsen, Michael Lerche 1994b. »Brugen af r-runen som vokaltegn i vikingetidens runeindskrifter«. *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1992-1993*, 76-88. København.
- Nielsen, Michael Lerche 2001. »Swedish Influence in Danish Runic Inscriptions«. I Klaus Düwel, Edith Marold og Christiane Zimmermann (udg.), 127-148.
- Nielsen, Michael Lerche 2003. »Yrrunens anvendelse og lydverdi i nordiske runeindskrifter«. *Arkiv för nordisk filologi* 118, 211-232.
- Noreen, Adolf 1923. *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage*. Halle: Max Niemeyer.
- Nygaard, Marius 1865-1867. *Eddasprogets Syntax*. 2 bd. Bergen: Ed. B. Giertsen.
- Nygaard, Marius 1905. *Norrøn Syntax*. Kristiania: Aschehoug.
- ONP = *Dictionary of Old Norse Prose = Ordbog over det norrøne prosasprog*. <http://onp.ku.dk>.

- Pipping, Hugo 1905-07. *Gutalag och gutasaga*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur XXXIII. København.
- Rasmussen, Anders, Peter Pentz og Lisbeth Imer 2014. »Dette er en hammer«. *Skalk* 2014, nr. 4, 16-17.
- RD = Moltke, Erik 1985. *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*.
- Runologica = *Runologica. Harry Andersens udvalgte runologiske afhandlinger*, udg. af Selskab for Nordisk Filologi 1972.
- Samnordisk Runertextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>.
- Samplonius, Kees 1992. »Zum Runenstein vom Malt«. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 36, 65-91.
- Santesson, Lillemor 1989. »En blekingsk blotindskrift. En nytolkning av inledningsraderna på Stentofstenen«. *Fornvännen* 84, 221-229.
- Schulte, Michael 2006. »Die Bedeutung des Schädelfragments von Ribe für die Kürzung der älteren Runenreihe«. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 62, 3-24.
- Sjöstrand, Nils 1960. *Ny latinsk grammatik*. Lund: Gleerups.
- Skautrup, Peter 1952. »Ikast«. *Hardsyssels årbog* 46 (1952), 5-15.
- SkL = Skånske Lov.
- Sonne, Lasse Christian Arboe 2013. *Thor-kult i vikingetiden. Historiske studier i vikingetidens religion*. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 349. Københavns Universitet: Museum Tusulanums Forlag.
- Stoklund, Marie 1994. *Malt-stenen – en revurdering. Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Grindaheim, Norway, 8-12 August 1990 Runrön 9*, udg. af James E. Knirk, 179-202. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, Uppsala.
- Stoklund, Marie 2001. »Die Inschriften von Ribe, Hedeby und Schleswig und die Bedeutung der Schwedenherrschaft«. I Klaus Düwel, Edith Marold og Christiane Zimmermann (udg.), 111-126.
- Stoklund, Marie 2004. »The Runic Inscription on the Ribe Skull Fragment«. I *Ribe Excavations 1970-76: Volume 5* (Jutland Archaeology Society Publications 46), udg. af M. Bencard, A. Kann Rasmussen & H. Brinch Madsen, 27-42. Moesgaard: Jutland Archaeological Society.
- Stoklund, Marie 2010. »The Danish Inscriptions of the Early Viking Age and the Transition to the Younger Futhark«. John Ole Askedal, Harald Bjorvand, James E. Knirk og Otto Erlend Nordgreen (udg.): *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen*, 237-252. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Strandberg, Mathias 2008. »On the etymology of compounded Old Icelandic Óðinn names with the second component *-föðr*«. *Scripta Islandica* 59. Isländska Sällskapetets årsbok, red af Daniel Sävborg, 93-120. Uppsala: Isländska sällskapet.
- Streitberg, Wilhelm 1965. *Die gotische Bibel*. Heidelberg: Carl Winter.
- Søndagevangelier = *Svenska Medeltidspostillor* del 8, udg. af Bertil Ejder. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet häft. 253, Bd. 23: 8. 1983. Lund.
- Sørensen, John Kousgård 1958. *Danske bebyggelsesnavne på -sted*. Navnestudier 1, udg. af Institut for Navneforskning. København: Gad.

Thuesen, Karen 1990. *Maltstenen*. UJDS-studier 7. Universitets-Jubilæets Danske Samfund. København: Museum Tusulanums Forlag.

Vries, Jan de 1970. *Altgermanische Religionsgeschichte* I. Berlin: de Gruyter.

Wright, Joseph 1954. *Grammar of the Gothic Language*. Oxford: The Clarendon Press.

Bilag. **isi** (Køpelev-torshammer)

	uden reduktion		med konsonantreduktion		
1	is	i	is	si	1-3 med sekvensen is ('is', 'glaciers') bortfalder
2	is	e	is	se	
3	is	æ	is	sæ	
4	es	i	es	si	4 udgår fordi den lokale betydning af i ikke er relevant, og <i>es si</i> ikke giver mening
5	es	e	es	se	
6	es	æ	es	sæ	Alle hvor <i>æ</i> indgår, er varianter. 6-9 udgår.
7	æs	i	æs	si	
8	æs	e	æs	se	
9	æs	æ	æs	sæ	
10	i	si			10-12 udgår fordi den lokale betydning af i ikke er relevant
11	i	se			
12	i	sæ			
13	e	si			13 udgår; si kendes ikke
14	e	se			
15	e	sæ			15-18, jf. 6-9
16	æ	si			
17	æ	se			
18	æ	sæ			

Layoutet i danske lovhåndskrifter fra 1250 til 1500

Af Anne Ladefoged

With this article, the aim is to demonstrate which knowledge can be deduced about manuscripts, their production and function, by examination of their graphical expression in the form of layout. The background for this is an analysis of the layout of 92 Danish law manuscripts dated between 1250 and 1500, which is done with the intent of uncovering what kind of graphical conventions are used within this specific genre, how these develop, and what effect they have for the reception of the manuscripts. Focus within this analysis is especially on the connection between the physical form of a manuscript, this includes layout, and the intended function of the manuscript which also forms the terms of production.

Denne artikel er en demonstration af, hvilke informationer der kan udledes ved en analyse af det visuelle udtryk i lovhåndskrifter, og muligheden af at afdække en relation mellem layoutet i et håndskrift og kontekstuelle elementer som intention og funktion. Analysen foretages ud fra den forståelsesmæssige forudsætning, at måden tekster fysisk fremstår på, er betydningsbærende og udtryk for den historiske, kulturelle og sociale kontekst, som de er skabt og brugt i. Konkret er undersøgelsen baseret på en kodikologisk analyse af layoutet i 92 danske lovhåndskrifter dateret fra 1250 til omkring 1500, hvert indeholdende minimum en af de danske landskabslove; dvs. Skånske Lov, De sjællandske Love og Jyske Lov.¹ I alt er der bevaret 132 lovhåndskrifter fra denne periode, og undersøgelsen omfatter derved ca. 70 % af det samlede materiale, mens det ikke har været muligt at inddrage de resterende 30 %, primært fordi disse er en del af udenlandske samlinger og ikke er tilgængelige i digital form.²

Definitionen af layout står i gæld til materialfilologien, hvor et værks indhold forstås som afhængigt af det fysiske medie og konteksten, hvilket medfører, at disse tre elementer følgelig ikke kan behandles som isolerede aspekter, men med fordel som forbundne faktorer med indbyrdes

1 Artiklen er baseret på resultaterne af specialet: *Layout i Lovhåndskrifter – En sammenlignende undersøgelse af layoutet i danske lovhåndskrifter fra 1250 til ca. 1500*, afleveret ved Københavns Universitet, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, januar 2016.

2 Jf. Frederiksen, »Dansksprogede bøger fra middelalderen – i tørre og mindre tørre tal«, 154-162.

relationer.³ Layoutet defineres altså som delelementer af en tekstside med den funktion at guide læseren mod den intenderede læsning, tolkning og indtryk af indholdet, inklusiv forventning til samme. Forståelsen af en tekstside er dermed, at den består af flere dimensioner, som fungerer side-løbende såvel som i interaktion med hinanden.

Layout repræsenterer altså det visuelle udtryk af en tekst, hvilket vil variere alt efter medie, genre, intention, produktion, kulturel kontekst og samtid. Et fokus på layout er derfor et fokus på, hvordan indholdet præsenteres for omverdenen, og hvilken rolle layout spiller i den gensidige påvirkning, der finder sted mellem layout, indhold og det medie, som overleveringen sker via, hvorfor layout er velegnet som forskningsgenstand, både isoleret og i samspil med indhold, værkets fysiske form og kontekst.

Layoutet i lovhåndskrifterne⁴

Lovhåndskrifterne, som er genstand for undersøgelsen, repræsenterer en genre for sig selv og udgør tilligemed størstedelen af de bevarede håndskrifter fra den undersøgte periode. Samtidig er lovhåndskrifter både symbol på en overordnet autoritet, og en direkte kilde til konsultation af lov materialet, hvorfor de er skabt ud fra flere forskellige bagvedliggende intentioner og således også besidder forskellige medbetydninger, hvilket kan aflæses i deres fysiske udformning.

I processen med at tolke det materielle udtryk og de kodikologiske data har det vist sig nyttigt at inddele de forskellige layoutelementer i to typer, baseret på egne definitioner. Den første type er *æstetiske elementer* såsom skrifttype, forekomsten af store og små initialer, farvebrug, dekoration, illustration og deslige. Den anden type er *strukturelle hjælpemidler*, til nyttig hjælp ved læsningen, såsom indholdsfortegnelse, kolumnetitler,

3 Definitionen af layout er baseret på Andersen, »The Power of the Law«, 55-74; Rohrbach, »Introduction«, 9-24 & »Matrix of the Law?«, 99-128; Åström, »Books, Bosses and Bookmakers: Reflections on Book Design«, 39-54; Rohrbach, »Pragmatik in Szene gesetzt«, 119-171 og Ridderstad, *Textens ansikte i seklernas spegel*.

4 Det teoretiske grundlag, der ligger til grund for den metodiske fremgangsmåde, er Nichols, »The New Philology«, 1-10; Nichols, »Why Material Philology? Some Thoughts«, 10-30; Cerquiglini, *Éloge de la variante*; McKenzie, *Bibliography and the sociology of text*; Snijders, »Work, Version, Text and Scriptum«, 277-278; Gumbert, »Fifty Years of Codicology«, 505-526; Wright, »Interpreting codicology«, 1-13; Driscoll, Haswell og Hufnagel, »XML for Quantitative Codicology«.

kapitelnumre, glossar, kommentarer i marginen osv. I flere tilfælde kan definitionen som henholdsvis æstetisk element eller strukturelt hjælpemiddel imidlertid diskuteres, såsom rubrikker og initialer, hvilke dog i denne sammenhæng primært er vurderet ud fra deres anvendelse som et dekorativt element i form af farve, udformning og størrelse. I forbindelse med undersøgelsen af relationen mellem layout og funktion er anvendt termerne *autoritet*, *autenticitet* og *tilgængelighed*, som de defineres af Bruce O'Brien.⁵

Baseret udelukkende på datering og det visuelle udtryk i form af layout er håndskrifterne inddelt i tre grupper med traditionelt layout (gruppe 1-3), to grupper med brugslayout (gruppe 4 og 5) en gruppe med prestigepræget layout (gruppe 6) og en med didaktisk layout (gruppe 7). Dette giver syv grupper af håndskrifter med internt ensartet udtryk, om end der også er et par enkelte håndskrifter, som falder helt uden for disse mønstre af layout.⁶ Dateringsmæssigt består de fleste af grupperne udelukkende af håndskrifter fra perioden 1400-1500, og kun to ud af de tre traditionelle grupper består af håndskrifter fra henholdsvis 1250-1300 og 1300-1400.⁷ Gruppe 1-3 demonstrerer altså alle det traditionelle layout, og de er udelukkende opdelt i tre grupper af dateringsmæssige årsager. Undersøgelsen er imidlertid underlagt det forbehold, at der altid vil være usikkerhed om, hvor mange håndskrifter der kan være gået tabt, både fra den tidlige, midterste og senere del af den undersøgte periode. Nedenstående skema viser den periodemæssige opdeling med gruppenumre og -betegnelser, inklusiv antal håndskrifter pr. gruppe.

Periode	1250-1300	1300-1400	1400-1500				
Gruppenummer	1	2	3	4	5	6	7
Gruppenbetegnelse	Traditionel gruppe	Traditionel gruppe	Traditionel gruppe	Dyrere brugsgruppe	Billigere brugsgruppe	Prestigegruppe	Didaktisk gruppe
Antal hss.	6	11	11	24	28	6	4

Figur 1. Skema over grupperingen af lovhåndskrifterne.

5 O'Brien, »Why translate laws in the Middle Ages: access, authority, or authenticity?« (under udg.).

6 Håndskriftet AM 28 8vo, bedre kendt som Codex Runicus, da det er skrevet med runer, forholder sig tydeligt til den latinske håndskriftkultur, som det er en del af, og håndskriftet følger også nogle af de tendenser, som ses ved det traditionelle layout. Men håndskriftet er dog ikke medregnet under dette layout, da det mangler mange af de karakteristika, som ellers kendetegner det traditionelle udtryk.

7 Dateringen er primært hentet fra www.handrit.org og Kålund, *Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling I-II*.

Ved sådan en gruppering baseret på det materielle udtryk, det vil sige layoutet i håndskrifterne hver især, er således demonstreret et alternativ i forhold den standardmæssige inddeling af lovhåndskrifter, der ofte udelukkende baseres på indhold.⁸ Betegnelserne for de forskellige grupper er tilføjet efter analyseforløbet og med inspiration fra de funktioner, som håndskrifterne gruppevis tolkes til at udgøre.⁹ Det traditionelle layout er således navngivet, da det betegner et uforanderligt layout, som består i mindst 250 år, og endda som den eneste form for overleveret layout i lovhåndskrifter i de første 150 år af den undersøgte periode. De andre grupperinger adskiller sig ved ikke at følge denne form for layout, og gruppe 4-7 er navngivet på basis af de layoutmæssige karakteristika, som synes at udgøre kerneelementerne i forhold til deres differentiering fra det traditionelle layout, og således også er tolket til at pege mod deres primære funktion.

Ud fra de undersøgte håndskrifter tegner der sig et billede af, at de ældste bevarede lovhåndskrifter har et forholdsvis ensartet grafisk udtryk, og det må derfor formodes, at der har eksisteret en konvention for genrens layout på dette tidspunkt. Det traditionelle layout, som ses i gruppe 1-3, er især karakteriseret ved ensartede, stilrene dekorationer i forbindelse med initialerne og et skift mellem to farver, som oftest rød og blå, brugt ved initialer, dekorationer og numre. Forholdsvis ofte er der anvendt rød skrift til rubrikkerne og flere forskellige farver ved de dekorerede initialer, men de rummer imidlertid ingen illustrationer eller dekorationer uafhængigt af skriften. Et sådant statisk grafisk udtryk anvendes gennem hele perioden fra 1250 til 1500, om end der kan spores en svag udvikling væk fra dekorerede og flerfarvede initialer og samtidig en stigning i eksempler på indholdsfortegnelser, såvel som en enkelt spalte af tekst, fremfor lejlighedsvis to eller en blanding af en og to spalter tidligere i perioden. Men selvom forekomsten af strukturelle hjælpemidler således øges en smule jo yngre håndskrifterne er, forbliver de æstetiske elementer altså primært uændrede, hvilket må bero på en bevidst fastholdelse af et bestemt layout.

8 Se bilagene for en liste over de anvendte håndskrifter og deres fordeling i grupper. Fotografisk gengivelse af eksemplarer fra hver gruppe kan findes i specialet, som er tilgængeligt via www.academia.edu.

9 Betegnelserne er de samme, som anvendes i specialet, hvor de også diskuteres, og denne navngivning er bibeholdt i artiklen af hensyn til eventuel interesse for undersøgelsens uddybning i specialet.

Eksemplarer med dette traditionelle layout fra hele den undersøgte periode er blandt andet AM 4 4to (1250-1300), AM 26 8vo (1300-1400) og E don. var. 3 8vo (1400-1500).

Omkring 1400 opstår dog varianter til det traditionelle udtryk, og i løbet af det næste århundrede udvikler lovhåndskrifternes layout sig i yderligere tre forskellige retninger udover det vedblivende traditionelle udtryk. Disse anderledes former for layout kan tolkes som et udtryk for tilpasningen af materialet til en mere specialiseret brug i hver gruppe.

En af disse alternative retninger som layoutet udvikler sig i, er brugs-layoutet, hvilket er opdelt i to, gruppe 4 og 5, den første kendetegnet ved en dyrere og mere professionel produktion og den anden ved en billigere og mere amatøragtig produktion. Denne skelnen baseres på forskellene mellem de to grupper, som udgøres af, at formatet i gruppe 5 gennemsnitligt er mindre end i gruppe 4, eksempelvis ved at der procentvis er færre kvartformater og flere duodecimoformater i gruppe 5 end i gruppe 4. Herudover er de fleste af håndskrifterne i gruppe 5 på papir, mens de fleste i gruppe 4 er på pergament, og forekomsten af store og/eller farvede initialer er mere hyppigt forekommende i gruppe 4 end i gruppe 5. På trods af disse forskelligheder er begge grupper af håndskrifter kendetegnet ved en næsten total mangel på æstetiske elementer og et generelt udtryk af at være en hurtig og skitseagtig produktion. I forhold til det traditionelle layout rummer disse håndskrifter stort set ingen dekorationer og kun meget få flerfarvede initialer, til tider slet ingen initialer overhovedet, lige så vel som en større andel med rubrikker kun er markeret ved understregninger eller lignende. Til gengæld er de strukturelle hjælpemidler meget dominerende repræsenteret i disse grupper af håndskrifter, eksempelvis i form af indholdsfortegnelser og kapitelnumre eller kapiteltitler i marginen. De strukturelle hjælpemidler er således klart prioriteret i modsætning til de æstetiske elementer. Det gennemsnitlige format af håndskrifterne i disse brugsgrupper er også mindre end i de andre grupper, hvilket vil sige, at der i gruppe 4 og 5 procentmæssigt er færre i kvartformat og flere i oktavformat end i de øvrige grupper. Eksemplarer med dette brugslayout er blandt andet GkS 3658 8vo for den dyrere brugsgruppes vedkommende og Ledreborg 13 8vo for den billigere brugsgruppes vedkommende.

En anden variant, som ses i håndskrifterne i gruppe 6, er det prestigeprægede layout, der er karakteriseret ved en øget brug af æstetiske elementer, især hvad angår mange farver, en udvidet anvendelse af dekorationer og/eller illustrationer og meget store initialer. De strukturelle hjælpemidler er imidlertid ikke prioriteret højt i disse håndskrifter, selvom de dog fore-

kommer en gang imellem, eksempelvis i form af indholdsfortegnelser. Der er altså tale om et layout, hvor flerfarvet tekst, initialer, dekorationer og illustrationer uafhængige af teksten får lov at fylde iøjnefaldende meget på siden, mens håndskrifternes format også gennemsnitligt er stort i forhold til de andre samtidige grupper, hvilket vil sige, at en høj procentdel af håndskrifterne i gruppe 6 er i kvart-format i sammenligning med de øvrige grupper. Eksemplarer med det prestigeprægede layout er blandt andet Uldall 227 4to, GkS 3130 4to og GkS 3123 4to.

Endelig er der det didaktiske layout, som ses i gruppe 7, og som er karakteriseret ved et ret anderledes udtryk i form af ramme-glossaret. Det er en ramme af tekst, som omkranser selve lovteksten, og denne ramme udgøres af et latinsk kommentarspor, til assisterende brug ved læsningen og tolkningen af lovteksten. Disse håndskrifter har samme farveskift mellem to nuancer, hvad angår initialer, lig det traditionelle layout, og med rubrikker i form af rød skrift. Det didaktiske layout er dog næsten uden dekoration og kun med få strukturelle hjælpemidler, hvilket primært udgøres af indholdsfortegnelser. Selvom glossaret eventuelt også kan tolkes som et strukturelt hjælpemiddel. Eksemplarer med dette didaktiske layout er blandt andet GkS 3135 4to, GkS 3136 4to, AM 16 8vo og GkS 3137 4to, om end sidstnævnte ikke indeholder samme ramme-glossar som de øvrige.¹⁰

Alt i alt demonstrerer disse forskellige grupper af særegne layout et skift fra et ensartet udtryk til en vifte af forskellige variationer af layout inden for samme genre. Det kan tolkes således, at det strengt holdte traditionelle layout indikerer et ønske om at organisere lovteksten i en fast form og holde dette udtryk statisk, for at layoutet således kan være medhjælpende til at etablere lovmaterialet som en specifik genre i sig selv. Landskabslovene opfattes generelt som at have inspirationsmæssige rødder i en blanding af ældre sædvaneret, europæisk lov, kanonisk lov og samtidige nye initiativer.¹¹ Det er således en blanding af forskellig viden med ligeledes forskelligt ophav, som søges struktureret ved det faste layout. For at få den nedskrevne version af en lov accepteret generelt, både som et fysisk instrument til konsultation af et specifikt skriftsted og som et symbol på

10 Denne gruppe af lovhåndskrifter består kun af meget få eksemplarer, som ved afskrivningsforhold også er ret tæt forbundne, hvorfor tolkninger af resultater baseret på dette materiale er behæftet med en vis usikkerhed.

11 Jf. Tamm & Vogt, »Introduction«. 10-12.

en overordnet autoritær instans, kan et traditionelt layout være medhjælpende til at skabe en umiddelbar genkendelse af indholdet som værende lovtekst og således etablere genren, hvilken over tid så givetvis vil blive associeret med autoritet og autenticitet. Når accepten og den umiddelbare genkendelse af loven, i denne skrevne form, og genren selv er fast grundlagt, synes mere specificerede funktioner af lovhåndskrifter imidlertid at manifestere sig i forskellige former for layout, da det simpelthen ikke længere er nødvendigt at bibeholde et så fast kategoriserende udtryk. Der er altså tegn på en klar relation mellem layout og den intenderede funktion af et håndskrift, som kan beskrives ved udtrykket: *form follows function*.¹² Således kan udviklingen i layoutet, fra udelukkende ét udtryk til flere forskelligeartede udtryk, altså muligt forklares som en tilpasning til en mere alsidig brug af lov materialet i den senere del af den undersøgte periode, i forhold til den tidligere del.

På baggrund af denne antagelse kan prestigegruppen af lovhåndskrifter tolkes som primært at have en symbolsk værdi i form af at demonstrere autoritet ved deres imponerende grafiske design, om end af begrænset praktisk værdi ved deres mangel på strukturelle hjælpemidler, som er yderst nyttige ved faktisk konsultation af lov materialet. Disse lovhåndskrifter er opsigtsvækkende genstande med illustrationer, der muligvis er inspireret af europæiske forbilleder, og således kan deres funktion både tolkes i form af at fremvise loven som en ophøjet autoritet og samtidig at demonstrere kunstnerisk formåen.

Den didaktiske gruppe af lovhåndskrifter synes at udfylde en anden funktionel rolle som tekstligt materiale til nærstudie af loven, hjulpet af rammeglossaret. Håndskrifterne i denne gruppe indeholder ikke en stor mængde strukturelle hjælpemidler, hvorved de ikke har været af praktisk værdi som en nem kilde til konsultation af loven, og disse håndskrifter må derfor have været intenderet til brug ved et mere nært studie af loven, og eventuelt mest for lærde, da glossaret assisterer i tolkningen af selve lovteksten. Inspirationen til rammeglossar-layoutet er formodentlig hentet fra tidligere kanoniske og romerske lovtekster, og dette layout udbredes blandt andet ved brugen i undervisningssammenhænge.¹³ Den sene datering af håndskrifterne i denne gruppe og de få eksemplarer med dette layout matcher ydermere den generelle opfattelse af, at loven hovedsageligt

12 Jf. Hufnagel, Silvia V., *Sörla saga sterka: Studies in the Transmission of a fornaldarsaga*. (PhD thesis, København: Københavns Universitet, 2012), 174.

13 Jf. Rohrbach, »Pragmatik in Szene gesetzt«, 132-133.

blev håndteret af lægmænd i de nordiske lande, og at professionaliseringen af feltet først sker senere her end i det sydligere Europa.¹⁴

Lovhåndskrifterne, der udgør brugsgrupperne, indeholder modsat en masse strukturelle hjælpemidler, hvilket tydeligt er prioriteret som den vigtigste del af layoutet i disse, og det leder til tolkningen af dem som praktiske instrumenter i forhold til faktisk konsultation af lovmaterialet. Denne funktionelle rolle, i form af at skabe tilgængelighed til loven, er ydermere understøttet af det gennemsnitligt mindre format af disse håndskrifter, og især den billigere produktion, i forhold til de øvrige grupper, hvilket resulterer i håndterbare og prisvenlige kopier af lovteksten. Det giver sig blandt andet også udslag i det store antal bevarede håndskrifter, som repræsenterer brugsgrupperne, hvilke udgør over halvdelen af det undersøgte håndskriftmateriale.

Overordnet kan det tolkes som tegn på, at lov og lovtekst i løbet af den sidste tredjedel af den undersøgte periode er fast forankret til medbetydninger som autoritet og autenticitet, hvilket altså ikke længere i samme grad behøver understøttelse ved et traditionelt layout. I de fleste tilfælde tilsidesættes dette traditionelle layout nemlig til fordel for et mere specialiseret udtryk, der matcher anvendelsen, og primært demonstrerer et øget fokus på tilgængelighed i forhold til lovmaterialet. Udviklingen af layout foregår altså, som den gør, som et resultat af forandringer i den underliggende intention bag håndskriftproduktionen selv. Denne konklusion peger følgelig mod den slutning, at layout og den intenderede funktion af et håndskrift faktisk er tæt forbundne. Derfor er argumentet også, at layout er en vigtig kilde at trække information ud af, når det kommer til studiet af håndskrifter, og især disses kontekst, uafhængigt af sprog, kultur, genre og deslige.

Litteratur

Andersen, Per: »The Power of the Law: Danish Legal Manuscripts, Legal Culture and the Power of the Book«. *The Power of the Book: Medieval Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*. red. af Lena Rohrbach. Berlin: Nord-europa-Institut, 2014. 55-74.

Cerquiglioni, Bernard: Éloge de la variante. *Histoire critique de la philology*. Paris: Éditions du Seuil, 1989.

14 Jf. Tamm & Vogt, »Introduction«, 10.

- Driscoll, Matthew James, Eric Andrew Haswell & Silvia V. Hufnagel: »XML for Quantitative Codicology«. Artikel til konferencen *Supporting Digital Humanities*, 2011.
- Frederiksen, Britta Olrik: »Dansksprogede bøger fra middelalderen – i tørre og mindre tørre tal«. *Levende ord & lysende billeder: Den middelalderlige bogkultur i Danmark*. red. af Erik Petersen. Danmark: Det Kongelige Bibliotek / Moesgård Museum, 1999. 154-162.
- Gumbert, J.P.: »Fifty Years of Codicology«. *Archiv für Diplomatik*, nr. 50, 2004. 505-526.
- Hufnagel, Silvia V.: *Sörla saga sterka: Studies in the Transmission of a Fornaldarsaga*. PhD thesis, København: Københavns Universitet, 2012.
- Kålund, Kristian: *Katalog over Den Arnemagnæanske Håndskriftsamling I-II*. København: Gyldendalske Boghandel, 1889-1894.
- McKenzie, Donald F.: *Bibliography and the sociology of texts: The Panizzi Lectures 1985*. London: The British Library, 1986.
- Nichols, Stephen G.: »The New Philology. Introduction: Philology in a Manuscript Culture«. *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, LXV, nr. 1, 1990. 1-10.
- Nichols, Stephen G.: »Why Material Philology? Some Thoughts«. *Philologie als Textwissenschaft: Alte und neue Horizonte. Zeitschrift für Deutsche Philologie*, vol. 116. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1997. 10-30.
- O'Brien, Bruce: »Why translate laws in the Middle Ages: access, authority, or authenticity?«. *Law and Language in the Middle Ages*. red. af Jenny Benham, Matthew McCaffie og Helle Vogt. Brill. (under udg.).
- Ridderstad, Per S.: *Textens ansikte i seklernas spegel: Om litterära texter och typografisk form*. (Anförande vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 27 maj 1998.) udg. af Svenska Vitterhetssamfundet c/o Nobelbiblioteket. Lidingö, 1999.
- Rohrbach, Lena: »Pragmatik in Szene gesetzt. Mediale Dimensionen spätmittelalterlicher Handschriften des Jyske Lov«. *Opuscula*, nr. 13. red. af Britta Olrik Frederiksen og Jonna Louis-Jensen. København: Museum Tusulanum, 2010. 119-171.
- , Lena: »Introduction« & »Matrix of the Law? A Material Study of Staðarhólsbók«. *The Power of the Book: Medieval Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*. red. af Lena Rohrbach. Berlin: Nordeuropa-Institut, 2014. 9-24 og 99-128.
- Snijders, Tjamke: »Work, Version Text and Scriptum: High medieval manuscript terminology in the aftermath of the new philology«. *Digital Philology: A Journal of Medieval Cultures*, II, nr. 2, 2013. 266-29.
- Tamm, Ditlev & Helle Vogt: »Introduction«. *The Danish Medieval Laws: The Laws of Scania, Zealand and Jutland*. red. af Ditlev Tamm og Helle Vogt. London/New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016. 3-38.
- Wright, Michelle R.: »Interpreting codicology: re-visions of the Divine Comedy in the Codex Altona«. *Mosaic*, 28.4. (1995). 1-13.
- Åström, Patrik: »Books, Bosses and Bookmakers: Reflections on Book Design«. *The Power of the Book: Medieval Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*. red. af Lena Rohrbach. Berlin: Nordeuropa-Institut, 2014. 39-54.

Bilag 1. Gruppering af håndskrifterne

Gruppe 1:

Traditionelt layout: (1250-1300)

- AM 4 4to
- AM 24 4to
- AM 37 4to
- AM 455 12mo
- B 74 4to
- C 37 4to

Gruppe 2:

Traditionelt layout: (1300-1400)

- AM 11 8vo
- AM 26 8vo
- AM 41 4to
- AM 286 folio
- AM 453 12mo
- B 69 4to
- GkS 3657 8vo
- Ledreborg 11 4to
- Ledreborg 12 4to
- Medeltidshandskrift 18 4to
- NkS 295 8vo

Gruppe 3:

Traditionelt layout: (1400-1500)

- AM 3 4to
- AM 23 4to
- AM 40 4to
- AM 447 12mo
- AM 451 12mo
- E don. var. 3 8vo
- E don. var. 136 4to
- Medeltidshandskrift 41 4to
- NkS 1311d 4to
- Thott 583 8vo
- Uldall 215 4to

Gruppe 4:

Dyrere brugslayout: (1400-1500)

- AM 6 8vo
- AM 9 8vo
- AM 10 8vo
- AM 11 4to
- AM 17 8vo
- AM 20a 8vo
- AM 21 4to
- AM 22 4to
- AM 24 8vo
- AM 36 4to
- AM 39 4to
- AM 450 12mo
- E don. var. 133 4to
- GkS 3122 4to
- GkS 3132 4to
- GkS 3658 8vo
- Medeltidshandskrift 23 4to
- Medeltidshandskrift 25 4to
- NkS 801 fol.
- NKS 1344 4to
- Rostg. 5 8vo
- Rostg. 6 8vo
- Thott 584 8vo
- Uldall 228 4to

Gruppe 5:

Billigere brugslayout: (1400-1500)

- Additamenta 176 4to
- AM 5 8vo
- AM 7 8vo
- AM 9 4to
- AM 19 8vo
- AM 22 8vo
- AM 23 8vo
- AM 28 4to
- AM 443 12mo
- AM 444 12mo
- AM 445 12mo
- AM 446 12mo
- AM 449 12mo
- AM 452 12mo
- AM 454 12mo
- E don. var. 1 8vo
- E don. var. 2 8vo
- GkS 3121 4to
- GkS 3656 8vo
- GkS 3661 8vo
- GkS 3663 8vo
- Kall 552 4to
- Ledreborg 13 4to
- NkS 606 8vo
- Thott 1985 4to
- Thott 1986 4to
- Thott 1987 4to
- Thott 1989 4to

Gruppe 6:

Prestigelayout: (1400-1500)

- AM 442 12mo
- B 72 4to
- GkS 3123 4to
- GkS 3130 4to
- NkS 1312b 4to
- Uldall 227 4to

Gruppe 7:

Didaktisk layout: (1400-1500)

- AM 16 8vo
- GkS 3135 4to
- GkS 3136 4to
- GkS 3137 4to

**Uden for kategori:
(1250-1500)**

- AM 28 8vo
- Thott 2002 4to

Bilag 2. Oversigt over anvendte håndskrifter

Additamenta 176 4to	(Kgl. Bibl. – København)
AM 3 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 4 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 5 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 6 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 7 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 9 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 9 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 10 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 11 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 11 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 16 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 17 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 19 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 20 a 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 21 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 22 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 22 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 23 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 23 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 24 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 24 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 26 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 28 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 28 8vo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 36 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 37 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 39 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 40 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 41 4to	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 286 fol.	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 442 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 443 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 444 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 445 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 446 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 447 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)

AM 449 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 450 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 451 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 452 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 453 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 454 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
AM 455 12mo	(Arnamagnæansk Samling – København)
B 69 4to	(Kungl. Bibl. – Stockholm)
B 72 4to	(Kungl. Bibl. – Stockholm)
B 74 4to	(Kungl. Bibl. – Stockholm)
C 37 4to	(Kgl. Bibl. – København)
E don. var. 1 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
E don. var. 2 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
E don. var. 3 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
E don. var. 133 4to	(Kgl. Bibl. – København)
E don. var. 136 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3121 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3122 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3123 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3130 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3132 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3135 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3136 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3137 4to	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3656 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3657 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3658 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3661 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
GkS 3663 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
Kall 552 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Ledreborg 11 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Ledreborg 12 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Ledreborg 13 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Medeltidshåndskrift 18 4to	(LUB – Lund)
Medeltidshåndskrift 23 4to	(LUB – Lund)
Medeltidshåndskrift 25 4to	(LUB – Lund)
Medeltidshåndskrift 41 4to	(LUB – Lund)
NkS 295 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
NkS 606 8vo	(Kgl. Bibl. – København)

NkS 801 fol.	(Kgl. Bibl. – København)
NkS 1311 d 4to	(Kgl. Bibl. – København)
NkS 1312 b 4to	(Kgl. Bibl. – København)
NkS 1344 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Rostg. 5 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
Rostg. 6 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
Thott 583 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
Thott 584 8vo	(Kgl. Bibl. – København)
Thott 1985 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Thott 1986 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Thott 1987 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Thott 1989 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Thott 2002 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Uldall 215 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Uldall 227 4to	(Kgl. Bibl. – København)
Uldall 228 4to	(Kgl. Bibl. – København)

Henrich Steffens i 1842 om nordisk mytologi

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

In 1842 Henrich Steffens (1773-1845) gave two lectures in German on the influence of Christianity on Norse mythology at the Royal Prussian Academy of Sciences in Berlin, which were printed posthumously in 1846. However, instead of sticking to his elected angle Steffens described different tribes of ancient pagan peoples and their languages and cultural levels such as Anglo-Saxons, Picts, Irishmen, Scots and Scandinavians in a Norwegian dominated North Sea and North Atlantic Viking Empire. Seemingly satisfied to recite only a few stanzas of well-known Edda poems (in German), Steffens openly admits that he does not have anything new to say about Norse myths. Though they became quite fashionable in Danish romantic poetry even heralded by Steffens in Copenhagen 1802-04, he knew little about them and did not really care for them. The 1842-lectures of Steffens have never been translated into Danish and are not included in scholarly analyses of his writings. Hence a summary with brief direct quotes and key-words rendered in modern Danish illustrating his main points might be useful.

Henrich Steffens (1773-1845), professor i naturvidenskaber ved Friedrich-Wilhelms-Universität i Berlin fra 1832, blev 12. marts 1835 indvalgt som ordinært medlem af Die Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften sammesteds. I 1842 holdt han to (udaterede) forelæsninger for akademiets medlemmer om kristendommens indflydelse på den nordiske mytologi.¹ Ét år efter hans død tryktes de under titlen »Ueber die Einwirkung des Christenthums auf die nordische Mythologie« i hans *Nachgelassene Schriften*, 1846 (St. 77-118 og 118-156), udgivet af filosofen og venen Friedrich Schelling (sammen med en mindetale holdt 24. april 1845 af denne, men udvidet på tryk til 60 sider).²

Foredragene har romertalsnumre, men ikke undertitler. Der er heller ingen litteraturliste, men dog løbende nogle usystematiske og tit indforståede henvisninger til forskere (i reglen kun efternavne og ikke værktitler med årstal, endsige sidetal), heriblandt ældre eller samtidige englandshistorikere som J.M. Lappenberg, James Ussher,³ Paul de Ra-

1 På alle følgende sider med referat og genfortælling på dansk bringes sidehenvisninger til Steffens' tyske tekst under signaturen: (St. + sidetal). Ord og udtryk oversat til dansk markeres med enkelte anførselstegn, tyske originalord sættes i dobbelte anførselstegn. Hvor den danske oversættelse her gentager enkeltord i nogle sammenhænge, svarer dette til den tyske tekst, fordi Steffens ikke umager sig stort med stilistiske poleringer.

2 Bogen rummer også et akademiforedrag af Steffens om Giordano Bruno, holdt i 1841 (s. 41-76).

3 Dette efternavn er ramt af trykfejlen »Urser«, der dog er rettet på en separat liste (bragt efter St. 214).

pin og Georg Waitz (St. 91, 104, 111 og 132). Der er 5 fodnoter (St. 82, 83, 84, 113 og 145), og en trykfejlsliste retter 14 steder.⁴ Syv gange afbryder Steffens sin redegørelse med et nonchalant »u. s. w.« (St. 99, 100 (bis), 120, 121, 125, 146). Steffens har ikke nævnt de to foredrag i sine erindringer, og Steffens-forskningen har gjort mindst muligt ud af dem.⁵ De fylder dog i alt 79 tryksider og er Steffens' eneste kendte supplement til den korte sætning i den 7. filosofiske indledningsforelæsning fra 1802 om, »at den orientalske Mythologie turde indeholde Spiren til den nordiske, som først i en sildigere Periode viser sig i Historien«.⁶

Forelæsning I

Steffens citerer som sin egentlige udgangstekst de otte sidste strofer af eddakvadet *Vǫluspá* (i moderne tælling str. 59-66) i sin egen tyske oversættelse, der endda kaldes foreløbig (St. 79-82). Det antyder en fortsættelse, som aldrig kom. En fodnote henviser til tre forlæg: P.H. Resens 36 siders islandsk-latinske hæfte *Philosophia antiquissima Norvego-Danica dicta Voluspa qvæ est pars Eddæ Sæmundi*, 1665,⁷ Rasmus Rasks håndudgave *Edda Sæmundar hinns fróða*, 1818, og Finn Magnussens bind III af den store Arnamagnæanske udgave, *Edda Sæmundar hinns Fróða. Edda rythmica seu antiquior, vulgo Sæmundina dicta*, 1828. Steffens udøver lidt troværdigt udseende tekstkritik på, at slutstrofens synkende »han« (om dragen Nidhug hos Resen) og »hon« (om vølven hos Rask og Magnussen)

4 Steffens-teksterne har 3 yderligere trykfejl (s. 84, 86 og 109), som listen ikke retter.

5 I sin udgave af Steffens' 1802-foredrag har B.T. Dahl nævnt 1842-forelæsningerne på 2½ linje (*Henrik Steffens' Indledning til filosofiske Forelæsninger i København 1803*, 1905, s. 152). Eneste forskningsomtale synes at stå på knap 4 linjer hos Helge Hultberg gående ud på, at Steffens savner et helhedssyn på de nordiske myter og nøjes med at bruge dem i løse associationer (*Den ældre Henrich Steffens 1811-1845*, 1981, s. 128). En fuldstændig dansk oversættelse er forelæsningerne næppe sagligt vægtige nok til at fortjene. De er først og fremmest interessante, fordi de er skrevet og talt af Steffens.

6 *Henrich Steffens: Indledning til filosofiske Forelæsninger*, ved Johnny Kondrup, 1996, s. 121.

7 Halvstrofe 65 om den almægtige [dvs. Kristus], der kommer flyvende fra oven for at holde dom, som Sophus Bugge indsatte fra Hauksbók-manuskriptet i den første bogstavrette videnskabelige udgave af kvadet i 1867, s. 11, jf. s. 26, er ikke med hos Resen i 1665, men bringes både af Rask 1818 og Magnussen 1828 og nu altså også i 1842 af Steffens (St. 81).

på ‘en vis måde kan være lige rigtige’ (St. 83). Denne detalje skal nok garantere Steffens’ filologiske sagkundskab over for akademiets medlemmer.

Ellers kombinerer Steffens de nordiske guder med figurer hentet fra diverse trykte oversættelser af islandske sagaer, ubekymret om tilblivelses- og fiktionskronologi. Den vølv, der i *Völuspás* sidste strofe synker i jorden, sammenligner han således med Snæfríðr i *Harald Hårfagers saga* i *Heimskringla* (i moderne tælling kap. 25; St. 84). Det var en særdeles smuk kvinde, som kong Harald ægtede, selv om hun var datter af en finsk jætte eller troldmand. Efter at have født kongen fire sønner døde hun ung, men hendes legeme beholdt sin friske røde livsfarve, og han nægtede derfor i tre år at bisætte hende. Til sidst overtaltes han dog til det, og ved at blive flyttet blev hendes krop blå og stank råddent, og orme og øgler væltede ud af den, hvorpå den blev til aske. Ligheden mellem hende og vølven er spinkel, men kan for Steffens skulle dokumentere et slægtskab mellem vølvens storslåede mytiske syner og den forhadte og farlige kvindelige sejd, altså mellem dyb kollektiv visdom og afskyelig individuel sort magi. Også dette understreger Steffens’ indsigt i sit stof.

Steffens hævder derefter, at nordisk mytologi er den eneste religion, der i næsten 1000 år har holdt stand over for kristendommen. Modsat har de antikke grækere og andre europæiske folk for mange århundreder siden frasagt sig deres gamle gudeverden som livsanskuelse og gjort den til ‘en genstand for refleksion og forskning’ (St. 85). Derfor vil Steffens indlede med en undersøgelse af de stammer i det gotiske folk, der holdt myterne rene og bevarede dem, selv da de havde tabt deres religiøse status – altså af de gotere, der begav sig nordpå. Men netop disse samme gotiske stammer, der kækt stormede frem imod de romere, hvis svindende herredømme de var kaldet til at tilintetgøre, bukkede trods ydre sejre under indadtil for kristendommens historiske magt. ‘At samle de adspredte dele af de gamle myter, der var blevet trængt tilbage til de germanske folkeslag, og at skelne dem i disses levevis, i deres retsvæsen og frem for alt i deres ældgamle germanske sprog har grundlagt en ny streng videnskab’, fastslår Steffens (St. 85-86). Det ældste geografiske hovedsted for Odin-læren i Norden synes at have været Uppsala, hvad han dog ikke gør meget ud af (St. 86).

Af sin egen samtids forskere henholder Steffens sig til københavnerislænderen John Olafsen (1731-1811), danskerne P.E. Müller (1776-1834) og N.F.S. Grundtvig (1783-1872) og svenskeren E.G. Geijer (1783-1847).

Af disse var den 10 år yngre fætter Grundtvig i 1802-03 kun Steffens bekendt som en genert og tavs bordgæst i deres fælles store familie i København, og han vidste end ikke, at Grundtvig gik til hans forelæsninger.⁸ I 1842 har Steffens fået et meget positivere billede af Grundtvig i kraft af dennes tolkning af nordisk mytologi, »in welcher er bedeutende Kentnisse besitzt«, ligesom han også læser både islandsk og angelsaksisk; Steffens beklager dog, at Grundtvigs voksende proengelskhed afføder et stigende tyskerhad.⁹ I sit sidste bind erindringer i 1844 anerkender Steffens uden at omtale sine egne 1842-forelæsninger Grundtvigs høje vurdering af de nordiske myters aktualitet og fremtidige nytte: 'I hans øjne forekommer de nordiske folk ud fra den sikre naturgrund for en stadig levende mytologi i deres midte at være kaldet frem for alle andre til at fungere som bærere af den fremtidige europæiske kultur'.¹⁰ Fra Grundtvig overtager Steffens navnet på de tre forskellige hedenske dynastier i Norden: skjoldunger, skilfinger og ynglinger.¹¹ Sidstnævnte og yngste kendes, siger han, fra Snorres *Heimskringla* (hvor deres saga står som den første; St. 88). Alle tre kom til Norden fra gotere andetsteds i Europa (jf. fortalen til Snorres *Edda*). Men, forsikrer Steffens, al gotisk kultur hvilede på 'personlighedens magt' (St. 89), og deraf skabtes en selvstændig odel eller adel.¹²

Forelæsning I fortsætter med hypotetiske udsagn om den brogede blanding af folkestammer i Nordeuropa i årtusindet før Ansgar. De nordiske gotere var utvivlsomt de dristigste søfarere, der kendes historisk. De udgjorde et 'havfolksherredømme' (»Meeresherrschaft«, St. 90), og i midten af deres vidtstrakte øhavsrige fandt nordisk mytologi også sit sidste blivende sted og gennemløb sin sidste udvikling. Da nordisk sømagt forsvandt, trak myterne sig tilbage fra dagliglivet og reddede sig over i digtekunsten (St. 91). Altså må Østersøen betragtes som vikingetogternes 'oprindelige hjem' (»Ursitz«) (St. 92).

8 Steffens: *Was ich erlebte*, IX, 1844, s. 268.

9 Sammesteds s. 268-271.

10 Sammesteds X, 1844, s. 199: i fællesregistret her for de ti bind nævnes ordene *Völuspá* eller *Edda* dog slet ikke.

11 Grundtvig: *Nordens Mythologi*, 1832, US V, s. 726-736.

12 Steffens' identifikation af ordet »Adel« med norsk »odel« (en arvelig jordejendomsret) er tvivlsom.

Norge – Steffens' fødeland – var absolut (»durchaus«) det største kystland i Norden, så hvis man rev det løs og fastgjorde Nordkap ved Elbens munding, ville det gå helt ned i Sydspanien, og Lindesnæs ville ligge på linje med Azorerne (St. 92). Steffens vil åbenbart imponere sine lærde kolleger i Berlin med de nordiske rigers dimensioner og se Norge som havimperiets førende sømagt. Vikingernes evne til at ro deres lange krigsskibe i takt afføder en lille sportsreportage om Olaf Tryggvason, der kunne gå, springe og danse på åerne under sine mænds roning og endda samtidig kaste med spyd fra dem (St. 94, hentet i kap. 85 i Tryggvasons saga i *Heimskringla*). Steffens siger dog åbent og ærligt, at der ruger et mørke, han ikke kan fjerne, over forholdet mellem nordboerne indbyrdes og mellem dem og (nord)germanerne. Han indrømmer, at han ikke har noget nyt at føje til, hvad man i forvejen véd herom fra 'mangesidige og nøjagtige undersøgelser' (St. 98). Disse sætter han dog ikke titler eller forskernavne på.

Forbindelsen nord for Danmark mellem nordmænd og skotter/irere anser Steffens for 'særlig vigtig' (»vorzüglich wichtig«, St. 98), men må tilstå det forgæves i at bestemme det indbyrdes forhold mellem irere, skotter, picter og gælere. Deres lande var imidlertid nordmændenes anden hjemstavn (»eine zweite Heimat der Norweger«; St. 98), så trods dansk, svensk og frisisk deltagelse udgjorde nordmændene det herskende folk (St. 99) og regerede over ørgrupperne vest og nord for Irland og Skotland (St. 100). Det beviser Steffens ved en filologisk gennemgang af stednavnestof (med 25 konkrete eksempler, St. 99-100), hvor endog Walter Scotts historiske romaner om Orkney- og Shetlandsøerne¹³ strejfses. Dette nordatlantiske fællesskab lader sig ganske vist kun ane i islandske kildeskrifter, hvis pålidelighed på grund af deres manglende skelnen mellem sagn og historie ikke kan kontrolleres (St. 103).¹⁴

Derfor beråber Steffens sig på udsagn fra den irske historiker Charles O'Connor (1710-91) i 1766-optrykket af hans værk *Dissertations on the*

13 Herved mener Steffens vel navnlig *The Pirate*, I-III, 1822. For at kunne læse Shakespeare havde Steffens som 23-årig doktorand ved Kiels Universitet i 1796 med energisk besvær lært sig selv engelsk (*Was ich erlebte*, III, 1841, s. 266-275).

14 Steffens har tilsyneladende ikke benyttet Ludvig Holbergs ellers bekvemme 16 siders oversigtshæfte *Danmarks og Norges Søe-Historie*, 1747, udgivet af det i 1742 grundlagte Videnskaberne Selskab i København.

Ancient History of Ireland fra 1753¹⁵ og på franskmanden André Duchesne (1584-1640) i værket *Histoire d'Angleterre, d'Escosse et d'Irlande*, 1614. Steffens har også via O'Conor fat i den (sen)antikke historieskriver Ammianus Marcellinus fra 4. århundrede e.Kr. og har via Geijer¹⁶ hos historikeren Jordanes fra omkring 551 e.Kr. læst om en misforstået skyterindvandring, hvorefter Scandia blev udnævnt til 'folkeslagenes værksted, nationernes livmoder' (»*officina gentium, vagina*¹⁷ *nationum*«) og en sværm af forskellige folk (»*turba diversarum gentium*«) (St. 109). Steffens må konstatere, at efter 838 forsvinder picterne totalt, uden spor (St. 110). Men rundturen i de mildt sagt tågede folkevandringsårhundreder og den dertil svarende senere forskning må ad disse krogveje have været vanskeligt at følge i hans mundtlige forelæggelse.

Ægte nordboer anser Steffens for blonde, 'af lys lød og med gyldent hår' (»*von lichter Farbe und mit goldgefarbenen Haaren*«, St. 112). I det følgende (frem til St. 114) drøfter han diverse nord- og sydeuropæiske folkeslags ansigts- og hårfarve udførligere. Begrebet lysalfer, egentlig fra Snorres *Edda* (Resen 1665, Fabel 15), afføder en fodnotehenvisning til *Grimnismál* (St. 113), hvor Álfheimr er Frejs bolig, men hvor lysalfer nu ikke forekommer. Og Steffens anser det for vigtigt ikke at glemme »die druidischen Elemente«, når man betragter nordisk mytologi. Men dem når han ikke frem til at behandle, og han nævner heller intet sted navnene Ossian, Fingal eller Macpherson. Væringerne i Miklagård/Konstantinopel, hovedbyen i det Østromerske Kejserrige, kommer lige med under henvisning til historikeren Procopius (ca. 500-565) og til Nestors krønike fra ca. 1110, selv om disse professionelle livvagter hos Snorre og i islandske sagaer først er omtalt senere efter indførelsen af kristendom i Norden (St. 118).

15 En af O'Conors kilder, den britiske general William Roy (1726-90), en fremragende kartograf og statslig opmåler, lod sig bedrage af en påstået senantik beretning om romerne i England, *De Situ Britanniae*, trykt 1757 og snart totalt udsolgt. I virkeligheden var det et omhyggeligt falsum på latin begået af britten Charles Bertram (1723-65), der boede i København som protegé af historieprofessor Hans Gram og i øvrigt blev en værdsat lærer i engelsk ved Søkadetakademiet på hjørnet af Bredgade og Fredericiagade (det tidligere Operahus). I 1860'erne afsløredes Bertrams svindelnummer uigenkaldeligt af britiske forskere, men havde til da også narret kapaciteter som historikerne William Stukeley (1687-1765) og Edward Gibbon (1737-94). I Stukeleys posthumt udsendte bind II af pionerværket *Itinerarium curiosum* i 1776 blev hele Bertrams falskneri optrykt som et interessant nyfundet vidnesbyrd med venlige ord fra den afdøde historiker og hans (anonyme) udgiver.

16 E.G. Geijer: *Svea Rikes Häfder*, Uppsala: A. Wiborgs Förlag, 1825, s. 102.

17 Ordet *vagina* kan dog på latin også være en militærglose med betydningen en (sværd)skede.

Reelt står der i den første af de to forelæsninger meget lidt om nordiske myter og den kristne indflydelse på dem. Steffens taler udenom det annoncerede emne i en rask karruseltur med udsigter til adskillige folkeslag og folkestammer. Det var den slags, han som forelæser livslangt var kendt for at kunne imponere med.

Forelæsning II

Den anden forelæsning giver noget fyldigere stof om titlemnet. Steffens mener det nødvendigt at skitsere mytologiens udviklingstrin i tre epoker, men forsømmer at markere dem tydeligt i sin tekst.

Den første er 'den rå, ja modbydelige nordiske kosmogoni' (St. 119) indeholdt i *Völuspá* og Snorres *Edda*. Den type skabelseslære kender Steffens også fra andre vilde¹⁸ folks ældste religion. Den dukker op som 'noget uformeligt, noget mørkt' bestående af 'rå og gigantisk usammenhængende masser, som nok kunne fortrænge den senere, rigere og mere levende udvikling uden dog at gøre det af med den' (St. 119). Hvor kosmogonien skimtes i den tredje og sidste epoke, er den bevaret på en bemærkelsesværdig måde og dermed forædlet (»veredelt«). Nordiske myter forekommer således Steffens som 'en blanding af ældre barbariske forestillinger og mere betydningsfulde sydligere myter' (St. 119). Han forsætter: 'Denne fase, som er den natmørke nordiske mytes rod, kan næppe skelnes i de sydligere lande, hvor vi kun formår at finde de spredte rester af de tidligt fortrængte myter' (St. 119). Altså: 'Alene i det højeste Nord, hvor den [dvs. *den kosmogoniske fase af mytologien*] bevaredes i sin større renhed og magtede at gøre sig synlig og at udvikle sig videre derfra, er den, for så vidt overleveringer kan følges og lader sig bestemme ved en i beretningerne ofte åbenlys opfattelse fra et kristeligt standpunkt, til at få øje på' (St. 119-120). Konkret tænker Steffens på den absolutte modsætning mellem det glohede Muspelheim og ismasserne i Niffelheim, hvorved urkæmpen Ymir blev til, på rimturserne, der stammede fra et samleje mellem denne Ymirs to fødder, og på Bure, der blev slikket frem af en salt sten af koen Audhumbla. Steffens konkluderer, at 'den art forestillinger er rå myter, der er faldet fra hinanden og nu savner

18 Glosen »wild« betyder hos Steffens en kultur, der tilhører lav grad af civilisation i forhold til den kristne.

en forvildende¹⁹ bevidsthed til genskabelse af en levende forening, fordi de som udelukkende sat i et udvendigt forhold til hinanden har mistet det åndelige bånd, der oprindeligt forenede dem. Dermed er på én gang den umiddelbare fortid og den frugtbare fremtid forsvundet hos sådanne folkeslag' (St. 121).

Påfaldende for Steffens er slægtskabet mellem Odin-lærens skabelses-træk og de træk, der er bevaret hos nabofolk med anden baggrund såsom de finske og vendiske stammer. I Snorres *Edda* fortælles om den svenske kong Gylfe, der ifølge Geijer²⁰ er en føgoter (St. 122). At asaguderne må forklare deres egen betydning og funktion for denne jordiske konge, regner Steffens for et meget senere påfund, som endda kan være kristeligt (St. 122-123). Man kunne, da historiske vidnesbyrd savnes, forestille sig den forklaring, skriver Steffens, at et gammelt folk fra Asien slog sig ned i Norden og oparbejdede en grov kosmogoni på tankegods fra fөгotere, jætter og sydlændinge, der alle hørte hjemme i det nordøstlige Asien. I Norden dannedes så en ny mytologi ved en forening af denne kosmogoni med den indvandrede Odin-lære fra Sydindien (St. 123-124).

Men, understreger Steffens, 'først med Odin begynder den egentlige myte'. Hedensk overtro herskede i lange tider over kristendommen og influerede endog kirken. Derfor kan det ikke undre, at resterne af en primitiv kosmogoni holdt sig så længe. Altså finder Steffens, at nordisk mytologi ikke var et udviklingstrin af den rene Odin-lære, men 'en blanding af tidligere barbariske forestillinger og betydningsfuldere sydligere myter. Kun derudfra kan vi forstå den sælsomme sammenblanding af fuldstændig forskelligartede anskuelser, den sære eksistens af den primitiveste anskuelse side om side med den ømmeste og kærligste, som må overraske enhver, der for første gang lærer nordisk mytologi at kende' (St. 124). Steffens' tyske nøgleord er »wildest« og »zartest« og gælder modstillede grader af civilisation. Hans fortsættelse lyder: 'Efterhånden som kristendommen mere eller mindre stillede helhedsforståelsen af mytologien i skyggen, vandt de talstærke eller massive²¹ barbariske træk unægtelig overhånd, især i fremstillingen, så vi i den *Yngre* såkaldte Snorres *Edda* snarere har erhvervet resterne af en jættelære end en Odin-lære'. Det ses tyde-

19 Det tyske ord »verwildernde« må betyde, at de usammenhængende skabelsesmyter kun kan genforenes til nyt liv af en bevidsthed, der går ud fra en ældre, men nu tabt åndsretning.

20 *Svea Rikes Häfder*, 1825, s. 472, inkl. fodnote 2.

21 Steffens' tyske ord er »massenhaften«, der kombineret med »wilden« kan have mindst disse to betydninger.

ligst i eddakvadet *Vafþrúðnismál*, hvor Odin i forklædning konkurrerer på spørgsmål med en klog jætte, der argumenterer ‘ud fra sit jættestandpunkt’ med de afskyelige kosmogoniske detaljer (»rohe« og »widerwärtig« er de tyske ord om dem, jf. St. 119 og 125). Denne opfattelse fortjener ifølge Steffens en nærmere undersøgelse, men kræver tillige en forskning, der, når den påtog sig at gå i alle mulige retninger, ville kunne kaste lys over den nordiske mytologis inderste væsen (St. 124). Den plan fik han ikke realiseret.

Med henvisning til den åndrige Grundtvigs mytologi – den store bog fra 1832 – beskriver Steffens, at i den ægte Odin-lære er ‘alle gudelivets momenter og dermed menneskelivets i den højeste betydning knyttet til et almægtigt, alt beherskende guddommeligt væsen, hvis uudforskkelige vilje bestemmer over guder såvel som over mennesker’ (St. 125). For Steffens træder dette i Norden tydeligst frem i Alfader, Nornerne, Yggdrasil og Balder. Med overspringning af Alfader (som Steffens jo lige har defineret) gennemgås disse én for én. De tre norner udlægger Steffens som en lære om fosterudvikling, der betyder ‘befrugtning’ (Urd), ‘embryonisk vækst i svangerskab’ (Verdandi) og ‘fødsel’ (Skuld),²² og disse personificerede faser flyder siden sammen i én og samme kvindeskikkelse: vølven (»Weisagerin«) fra *Völuspá* (St. 126). Verdensasken Yggdrasil regner Steffens i enkelttrækkene for en ægte orientalsk vegetation (St. 126).²³ Derpå følger Balders skæbne som ‘et tragisk forspil til den almene verdensundergang’ (St. 128). I asernes forhold til vanerne har asalæren indbygget en modsætning til sig selv (St. 129), og Steffens ser i vanerne egenskaben hengivelse (»Hingebung«) over for asernes selvberørende magt. Guderne har to opholdssteder. Det ene er deres tingforsamling under asken Yggdrasil, hvor en kamp står imod naturens kræfter, symboliseret i træets forskellige beboere. Det andet er Odins Valhal, hvor krigere kæmper, falder og genopstår, så selv døden bliver ‘en foryngelsesproces, et pulsslag fra et højere liv’ (St. 130).

Derfra går Steffens tættere på og finder, at Balder er ‘den manende samvittighed, et billede på den uplettede moralske renhed’, mens Loki er ‘fristelsen’ og ‘fornægtelsens princip’, som synliggør asernes ‘afmagt’

22 Denne biologiske udlægning står ikke hos Grundtvig i 1832, der opfatter de tre norner psykologisk som »Spaa-Dom«, »Forhindring« og »Afgiørelse« eller som paralleller til Zeus, Poseidon og Pluto (*US V*, s. 511-521, specielt 513).

23 Verdenstræets orientalske karakter er ikke hentet hos Grundtvig, der i 1832 anser alle enkeltheder i beskrivelsen af dette for nordiske (*US V*, s. 521-531).

(St. 130). Med en uspecificeret henvisning til Jacob Grimm²⁴ synes Steffens, at Odins status som enøjet hverken kan accepteres i ‘en forsonende udformning som skønhed og kunst’ eller i ‘en dristig altgennemtrængende tanke som videnskab’ (St. 131). Derfor døde nordisk mytologi i en længsel efter en salighed, der først blev mulig efter gudernes undergang.

Loki står for ‘den grænseløse naivitet i en bevidsthed, der i alle sine retninger er umotiveret og springende’ (St. 131). Steffens tolker således også nordisk mytologi i psykologisk fagsprog,²⁵ men skynder sig dog at forsikre, at ‘nyere tiders humor var fremmed for det nordiske gudeliv, hvor alt var bitter alvor for guderne; de forstod ikke spøg’ (St. 132). Hvor end Balder nævnes, er det som ‘hele gudelærens inderste etiske og samtidig episke midtpunkt’ (St. 132). Måske, tilføjer Steffens, var nordisk mytologi dannet komplet, før aserne kom til Norden, altså hos førgoterne og goterne. I Norden udvikledes asalæren vistnok til at fremvise uenighed («Zwiespalt») (St. 132), så Yggdrasil og Valhal skiltes ad og stod i skarp modsætning til hinanden. Det endte på den ene side med Valhals sammenstyrtning og Yggdrasils fald, så guderne mistede tiltroen til deres egen magt, ‘og på den anden side forkyndte den tragiske undergang som en svanesang et fremtidigt helligere liv’,²⁶ og det synes Steffens var værd at undersøge nærmere (St. 133) – uden at han dog gør det.

De momenter af gammelnordisk liv, der skal drøftes, fortsætter Steffens, kendtes ganske vist fra Sverige, fra Danmark og blandt anglerne og friserne til et stykke ind i Germanien, men deres egentlige område var det mægtige norsk-dominerede hav- og ørige, hvor de stod for den rene-
ste udvikling, indtil mytologien gik under. Årene mellem Halfdan Svartes

24 Jacob Grimm (1785-1863), tysk filolog, eventyrsamler og sagnforsker, var blandt meget andet forfatter til håndbogen *Deutsche Mythologie*, 1835, der også omfattede nordiske guder. Han blev 1841 medlem af Det preussiske Videnskabsakademi og professor ved universitetet i Berlin og kan have påhørt Steffens’ to foredrag året efter. Steffens henviser til deres bekendtskab, når han lidt senere anholder Lokis mangel på humor, »wie Grimm mir richtig geäußert hat« (St. 131). I Grimms trykte håndbog står dette træk ikke.

25 Samme tendens ses i stigende grad i Grundtvigs senere græsk-nordiske mytologier, *Brage-Snak* fra 1844 og *Græsk og nordisk Mythologi for Ungdommen* fra 1847. For resten er ordet psykologi først blevet et dansk fremmedord op mod 1800 – i *Digte*, 1803, s. 251, kursiverer Oehlenschläger det som ejendommeligt, da han lader en (opdigtet) kunstdommer bruge det om første akt af den indlagte marionetkomedie i *Sanct Hansaften-Spil*.

26 Ordet »svanesang« betyder normalt døds- og afskedssang, men i kristelig lyrik (Brorson, Grundtvig) kan det også tages for en forjættelse om en overflytning på hvide svanevinger til en himmelsk eksistens efter døden.

regeringstid fra 841,²⁷ da den rene myte begyndte at vige for historie, og Olaf den Helliges død ved Stiklestad i 1030 udgør ‘hedenskabens sidste epoke’ (St. 133).

Det får Steffens til i forelæsningen at skifte over til en karakteristik af norsk folkekarakter, som den kan afledes af nordmændenes levevilkår (»Lebensverhältnisse«) (St. 134). Da Steffens forlod sit fødeland allerede som 6-årig, var hans forestillinger om dets væsen bygget på idealer mere end på egne konkrete erfaringer. Det fremgår her ved en blanding af national mentalitetshistorie og materiel folkekultur. Steffens mener, at norsk natur, norsk historie og norsk dagligdag på ingen måde fremmede spekulationer, men bød på praktiske problemer at løse gennem klog menneskelig opførsel og ved formulerede råd herom (»Weisheitslehren« og »Klugheitslehren«), der lignede gammelpersiske ordsprog og dannede »gnomische Massen« (St. 134). Dette var en lære umiddelbart udsprunget af livet til umiddelbar brug i livet. Her henviser han til den sunde fornuft i *Volsunga saga* og endnu markantere til levereglerne i det *Hávamál*, der tilskrives Odin selv. Fra denne vinkel agter Steffens at behandle to forskellige slags tilværelser i Norden, der begge er betydningsfulde, nemlig krigerlivet og livet i et hjem med en husstand. Disse miljøer vil Steffens dog blot antyde (»nur andeuten«, St. 134).

Det *krigeriske* tager Steffens først. En nordmand vælger frivilligt at tjene en konge, men vil samtidig regnes for en selvbestemmende person, der ikke tåler tvang. En mægtig kraft udgør her slægtsfølelsen (»die Verwandtschaft«, St. 135), som fx ses i Brynhilds belæring til Sigurd i *Volsunga saga*. Den er ensidigt ‘instinktivt dyb’ og kræver ‘hævn’, og dette skærpes yderligere i det gensidige begreb om fostbroderskab (St. 136).

Den hårdnakkede ejendommelighed altid at ønske sig anerkendt som person forsmåede end ikke forstillelse (»Schein«, St. 137). Det eksemplificerer Steffens ved nordmanden Sigurd Jorsalafar, der som gæst i den østromerske storstad Miklagård/Konstantinopel bad sine mænd om ikke at være imponeret af kejserhoffets kostbare tæpper på gaderne, men uanfægtet ride over dem, som om det var noget, de plejede at gøre i deres dagligdag (jf. kap. 12 af *Magnussønnernes saga* i *Heimskringla*). Ligeledes var det en fast forestilling, at nordmænd skulle tåle ‘heftige smerter’ uden klager. Denne væsentlige holdning i sagalitteraturen betegner Steffens som ‘norske gasconader’ (St. 137).

27 Dette årstal angives af Steffens.

Steffens' signalement af den norske personlighedsopfattelse er barsk. Jo mere afgjort og bevidst en nordmand dannede sin personlighed, des hårdere blev den – 'ubetinget, absolut og netop af denne grund udødelig' (St. 137). Enhver livsfarlig kamp var en bekræftelse af personligheden, og døden var den mest afgørende prøve. Da en person af denne art var uforgængelig, betød et nederlag blot 'et forbigående moment i et mægtigere liv' (St. 138). Det illustreres ved de faldne krigeres evige kampliv i Valhal, der var 'et nødvendigt produkt af dette sindelag'. Hvorimod de svage mænd, der bukkede under for sygdom, blev til kraftløse skygger. Specielt og konkret historisk rækkende fra de engelske kyster til og med Sicilien slog især normannerne fast, at 'personlighedens indre magt' hverken kunne afstumpes af borgerlig ret eller gennem religion (St. 138-139). Steffens medgiver dog, at en sådan ensidighed, når den omfattede et helt folk, kunne udarte til en sygdom og forvandles til grusomhed i 'bersærker-raseriets krampe' (St. 139). I Norge var Thor hovedguden i et begyndende 'frafald' fra den gamle Odin-lære. Steffens tilføjer, at vikingerne endog kæmpede imod selve det hav, de færdedes så hjemmевant på.

Afsnittet om krigerisk livsførelse slutter Steffens ved at resumere, at den viking, der levede op til idealet, havde sig selv at takke for alt og afviste Thor såvel som Odin, og den helt, der gik ud af kampen imod både natur og historie som sejrherre, blev til sin egen gud og erklærede dette i rene ord. I det gamle Norden vakte en sådan indrømmelse fra en helt beundring og på ingen måde afsky. Noget overraskende udnævner Steffens den Zeus-fornægtende og selvstændigt skabende oprører Prometheus i Goethes ungdomsdigt med denne titel (skrevet 1774) til den præciseste type på en sand nordbo (»stellt den wahren Nordländer am treuesten dar«, St. 140).²⁸ Her regner han med akademiforsamlingens kendskab til og beundring for Goethe, som var død 10 år tidligere. Selv den mest troende Odin-tilbeder var sig ifølge Steffens bevidst, at en sådan udvikling (»Gestaltung«) af en nordisk mandstype som et kim lå dybt nede i myten om Odin og dør voksede til 'en moden, om end besk frugt' (»die reife, wenn gleich herbe Frucht«, St. 140).

Dernæst går Steffens over til at skildre nordmændenes *huslige* eller ægteskabelige liv. Slægtsbegrebet er også her grundlæggende. Faderen skal

28 Steffens havde i 1799 mødt Goethe i Jena og Weimar, men på tomandshånd drøftede de fortrinsvis naturvidenskab. Den modne Goethes respekt for personlighed ses først og fremmest i en strofe i et digt tillagt Suleika i samlingen *West-östlicher Divan*, 1819: »Höchstes Glück der Erdenkinder / Sey nur die Persönlichkeit«.

enten knæsætte (dvs. anerkende) et nyfødt barn eller sætte det ud (i øde natur til at dø). Et drengbarn regnes for selvstændigt i 10-12 årsalderen. En pige bliver tit røvet, men kvindelige slægtninge sørger for hævn, sommetider mere eller mindre forsinket. Det betyder, at kvinder ifølge sagerne (in casu Olaf den Helliges, kap. 33) havde magt og medbestemmelse i samfundet og kunne fremtræde 'resolut og befalende' (»entschieden und gebieterisch«, St. 142). Tilmed forstod nordiske kvinder sig både på at spå og på at udøve magi (»Seid«, St. 143). De kunne fortrylle ved deres skønhed og ved trolddom, hvad der kan belægges i *Völsunga saga*. For Steffens hører udtrykket for Brynhilds og Gudruns – og i den tyske *Nibelungenlied* Chriemhilds – kærlighedssmerter til det mest rystende og storslåede, der nogensinde er ytret i digtning, fordi disse storstilede skikkelser 'fremkaldte med uimodståelig naturkraft den skæbne, de forkyndte som spåkvinder' (St. 143). Og vølven i *Völuspá* blev trods sin skæbnesvangre profeti om Ragnarok modtaget med fest og hørtes med troende hengivenhed. I det bestandigt foranderlige norske øhavsrige herskede der trods alt en afgjort forskel mellem vild kamp og hjemmeliv, mellem Valhal og Yggdrasil og mellem aser og vaner. Selvom det gamle Island var hovedskuepladsen for voldsomme begivenheder, søgte dets beboere dog ved religion og retslige tiltag at tilvejebringe en 'velordnet fredelig tilværelse' (»freundliches Dasein«, St. 143), der sikrede familiernes selvstændighed. Det krigeriske så vel som det huslige liv blev støttet af religion og bevarede i digtekunst.

Steffens fortsætter i en ekstatisk hyldest til digtekunsten: 'Over det vide og utæmmelige hav lød budskaber om vilde kampe, der udbredtes i næsten alle europæiske lande. Her på Island forenedes alle gotisk-germanske stammers fællessagn; mange kendtes før ældgammel sagatid såvel i de nordligste som i de sydligere folkeslag: det var fællesgods fra de tidligste tider. Digtekunsten forbandt nyere begivenheder med de ældste, og en vidunderlig fantastisk sammenvævning, som ikke mere var kædet sammen med de barske og snævre forhold i Norden, omspandt en stor inderligt bevæget tilværelse, hvori guder og mytiske helte medrevet i sælsomme eventyr på en forjættende og anelsesfuld måde faldt sammen med tildragelser i slægterne. Forenet i dette væv dannede held og forbandelse, sejr og nederlag, hævn og forsoning en rig helhed, hvori det inderste i sindene, som om det var revet op med vold, blev tvunget til uvilkårligt at åbenbare sig' (St. 144). På lignende måde lå der i forestillingen om Ragnarok en fornyelse (»Verjüngung«) og fornyelse, der lovede en bedre fremtid, og det får Steffens til at recitere strofe 3-6, v. 4, af *Völuspá* (med en fodnote om

Rasks og Magnussens udgaver), hvorefter han viderefører kvadets handling i et prosareferat (St. 145-147).

Her standser Steffens sin gennemgang af de gammelnorske områder *krig* og *husliv* for lige at medtage et tredje, men mere negativt aspekt af nordisk oldkultur i forlængelse af sit citat fra *Völuspá*, nemlig *guld* og dets betydning. Han forklarer, at i kraft af energiske plyndringer i hele Europa var Norden rigt på guld. Efter at have diagnosticeret en lakune i overleveringen af dette spådomskvad (St. 148) mindes Steffens to smertelige eksempler på det. Det ene er Visbur-sønnernes brug af en volve til at få deres forskudte moders bryllupsguldhalssring tilbage fra faderen (kap. 14 af *Ynglingesaga* i *Heimskringla*), hvad der udløste permanente drab i ynglingeslægten i al fremtid. Det andet gælder den uheldsvarslende Andvaresguldring fra *Völsunga saga* (i *Nibelungenlied* tillagt dværgen Alberich), som forårsagede tabet af nibelungensskatten. Guldtørst, udplyndring, havesyge og forbandelse hører sammen.

Brat – og sent – vender Steffens nu tilbage til det, der i forelæsning I blev opstillet som hans hovedsynspunkt, den kristne indflydelse på de nordiske myter. Han forklarer, at selvom væringerne i Miklagård (fra og med det 11. århundrede) må nævnes, repræsenterer de kun den svageste tilskyndelse til kristendom, fordi de af dem, der blev kristne, ikke vendte tilbage til deres hedenske hjemlande, hvor de regerende stormænd mistroede dem. Kristendommen blev snarere indført i Norden af angelsaksere, således Willfried over for friserne i 677 og Willibald i Nordalbingien i 780, siden Ansgar i årene 820-65 fra det nordtyske til Danmark og Sverige og hans biograf Rimbert (død 888) (St. 149). Små kristne menigheder dannedes, folket som sådan forblev hedensk. Steffens pointerer, at ideerne om primsigning og om kristendåb udsat til dødslejet begge vidner om stor tøven over for at skifte religion (St. 150). Danske konger bevæger sig frem til Svend Tveskægs død (i 1014) i over 300 år mellem hedenskab og kristendom.

Men en sådan vaklen må, synes Steffens, have været frugtbar og produktiv i begge retninger. Det får ham til at tænke på sin første forelæsnings grundidé om en ældgammel forbindelse mellem Norge, Island og picterne i Irland og Skotland. Her kan der, måske allerede før kristendommen, have været berøringer mellem druider og Odin-tilbedere. I det mindste har nordiske historikere, også nyere, ved sammenligninger fundet druidiske momenter i nordiske myter og nordiske momenter i druidiske myter. Steffens røber desværre ikke, hvem han sigter til. Men da man må indrømme komplet uvidenhed om druiderreligionen, fordi disse

‘oprindelige klange’ (»Urklänge«, St. 151) hviler i historiens og sindenes baggrund eller undergrund (»Hintergrund«), ser Steffens disse overvejelser som aldeles forgæves (»resultatlos«). Han konkluderer derfor, at nordiske myter og druidiske skikke er ‘helt forskellige organismer’ (St. 151).

I stedet vil Steffens antage, at de mytisk dybt bevægede nordboer, som ikke var indviet i druidernes mysterier, følte sig bevæget af urelementer i deres egne myter i løbet af et langt samliv med dem. Steffens foreslår, at nordisk mytologi var ledet af en ‘tusindårig indre bevægelse eller kraft’, der skyldtes ‘et indre nordisk-mytisk livsprincip, som druideinstitutionen afviste og på ingen måde optog i sig’ (St. 151). Formuleringen er mere storslået end oplysende. Men at en sådan meget gammel bevægelse har eksisteret siden de nordiske myters spæde begyndelse, vil Steffens, også inspireret af kristendommens udbredelse fra Konstantinopel til Irland,²⁹ gå ind for. Således smeltede Alfader og Odin sammen, præster og verdslige herskere ligeledes, og den mægtigste gode kunne ikke skelnes fra den tapre kriger eller storbonden. De nordiske hedninger kendte ikke til nogen udpræget og uafhængig (»specifisch«, St. 152) præstestand, eftersom den orientalske kasteinddeling af samfundets lag var uhørt i Norden, så enhver fri bonde kunne være gode i sin egen familie. Kun Valhal bar – uden dog helt at kunne undgå bevægelighed – præg af en ‘hård ejendommelighed’ (St. 152), ellers er alt til at bevæge. Det er noget af et logisk-akrobatisk sprognummer fra Steffens’ mund og pen.

Steffens fortsætter ufortøvet sin tankegang med omtale af enkelte asamytologiske detaljer. Da øen Island blev opdaget af nordmænd og svenskere (fra ca. 800), fandt indvandrerne ‘irske kristelige eneboere’ (St. 152), der ikke blev forfulgt eller fordrevet. Her havde de nordiske myter ‘ingen spekulativ, men en fri moralsk betydning’ (s. 153).³⁰ Det frie betyder formentlig en relativ position hos tolkerne og ikke en dogmatisk, og det moralske må gå på den verdslige sfære og ikke på den religiøst-metafysiske.

29 Kommateringen hos Steffens gør det uklart, hvorledes udtrykket »von Constantinopel bis Irland« (St. 151) skal forstås i sammenhængen.

30 Steffens’ etymologiske forklaring (St. 153) af, at det svenske ord for ‘skæbne’ (»öde«) skulle være afledt af navnet og skikkelsen Hødur, der var den konkrete årsag til Baldurs død, er dog sproghistorisk usandsynlig. Ordet *hǫðr* betyder slet og ret ‘kamp’ (og indgår som sammensætningsled i heltensnavne).

De enkelte guder plus Loki skildrer Steffens med udlægning af deres symbolske betydning, men generelt og uden at afveje eller overveje deres forhold til hinanden. Græsk mytologi tabte til kristendommen ved at være fatalistisk, mens nordiske myter aldrig sluttede definitivt (»abschloß«, St. 152), fordi de formåede at ophæve modsætninger eller forsøgte at gribe sådanne og 'forene' dem (det sidste verbum hedder på tysk »verständigen«). De antikke grækere forstod ved personlighed en almen karakter, som de lod stivne i en plastisk uforgængelig skønhed, mens deres moralske skæbnebegreb blev en abstrakt refleksion, som blegnede over for deres konkret brogede gudeverden (St. 153-154). Hvor græske døde helte forsmægtede i underverdenens skyggerige, fulgtes i Norden død hver dag i Valhal af nyt liv inden aftensmåltidet med mjød og flæsk. Til vitterlighed anfører Steffens eksempler på rigtige historiske personligheder i Norden, der døde i kamp og dog så at sige overlevede deres fysiske undergang: Rolf Krake, Bjarke og Hjalte (i Saxos *Bjarkemål*), Harald Hildetand (ved Bråvallaslaget hos Saxo) samt sagakongerne Olaf Tryggvason (der forsvandt i søslaget ved Svold i 1000) og Olaf den Hellige (som faldt ved Stiklestad i 1030, hvor hans kongshær besejredes af en norsk stormandsstyrke). Da Olaf Tryggvason sprang overbord fra sit skib, fordi han stod til at tabe kampen, synes Steffens, at han ligner en helt på vej til Valhal, 'Odins herlige sal' (St. 154), snarere end en kristen med kurs imod Himmerig, og før slaget ved Stiklestad styrkede Olaf den Hellige og hans mænd sig om morgenen ved at påhøre det decideret ukristne³¹ Bjarkemål om Rolf Krakkes endeligt og ikke ved kristelige bønner og salmer. Samme Olaf var i Steffens' øjne en ægte norsk Thor-sikkelse (»vertrat fast ein Jahrhundert lang die Stelle des Thor«, St. 154, hvad der ikke udlægges, skønt Olafs reelle kongetid var betydeligt kortere: 1015-28).

Steffens' slutord forsikrer, at da de nordiske myter modnedes til undergang som religiøse vidnesbyrd, fornyedes de i stille ensomhed som digtning, og da guderne også blev for gammeldags til den, levede de alligevel videre i folkedigtning (»Dichtung beim Volke«) som 'en del af tilværelsen, der helt op til dagen i dag ikke har været til at fortrænge' (St. 154-155). Slutdatoen for ræsonnementet er altså 1842.

31 Steffens medtager ikke, at *Bjarkemål* også er direkte Odin-fjendtligt, idet den til døden sårede Bjarke erklærer, at han vil slå denne krigsgud ihjel, hvis han træffer på ham. Bjarkes sidste ord i kvadet går illusionsløst ud på, at hans og hans fællers lig snart vil blive ædt af ørne og ravne, den tids velkendte ådselsfugle. Den fulde tekst er udelukkende overleveret i Saxos latinske gendigtning i *Gesta Danorum*, Liber II.

På Island, mener Steffens, var myterne imidlertid religiøst dømt til undergang i kraft af den kristendom fra Irland, der ligesom druidernes tro ville fastholde 'det skjulte mysterium om personlig frihed i hengivelsen' (»das verhüllte Mysterium persönlicher Freiheit in der Hingebung«; St. 155). Helt fra Julius Cæsar i 50'erne f.Kr. vides det, at druiderne udmærkede sig ved dybe hemmelige granskninger i religiøse sager (*Commentarii de bello gallico*, Liber 6, Cap.13,4), og sådanne fortsatte siden i den kristne tid i Irland og eksporteredes til kontinentet. Af relevante navne fremfører Steffens Pelagius (354-420/440) og Johannes Scotus Erigena (ca. 815-77). Et lignende moralsk mysterium skjult i tro såvel som i myter, hemmeligheden om den u dødelige moralske frihed og om Balders tilbagevenden, udtales klart i islandske kvad.³² Og med udvalgte citater af dem (på tysk) slipper Steffens sine lærde tilhørere uden noget definitivt resultat og uden nogen magtfuld retorisk afskedsgestus.

Efterord

En strengt faglig bedømmelse af Henrich Steffens' to berliner-forelæsninger i 1842, 3 år før hans død knap 72 år gammel, giver ikke megen mening. De er snarere penselstrøg til et portræt af den aldrende ræsonnør og hans fremstillingskunst. Han godtgør et vist, om end næppe dybt eller bredt kendskab til sin levetids inden- og udenlandske oldnordiske filologi. I enkelte glimt mobiliserer han den begejstring, han vakte i København som forelæser på dansk i 1802-04. Norges og det norskes betydning, der ikke rigtigt var til stede eller nødvendigt i Store Kannikestræde-auditoriet 1802-04, understreger han ekstra kraftigt for sit tyske 1842-auditorium. Dets reaktioner kendes ikke.

Schellings 60 sider lange mindetale fra 1845 i *Nachgelassene Schriften* er usædvanlig mager på oplysninger og erindringer om Steffens' person og fāmælt om udbyttet af hans livsindsats. Først til allersidst kommer Schelling ind på den afdødes væsen med en påstand om, at man må vurdere – glosen er »anslagen« (St. LV) – hans personlighed højere end resultaterne af hans åndelige virke.³³ Over for Grundtvigs monumentale

32 Steffens' afsluttende kildesteder kan præciseres til *Völuspá* (i moderne tælling str. 62), *Hyndluljóð* (str. 44), *Vafpruðnismál* (str. 55) og i Heiðreksgåderne i *Hervarar Saga* (str. 37).

33 De væsentligste vurderinger på dette sted er i øvrigt genoptrykt (på tysk) i *Henrich Steffens – en mosaik*, ved Aage Jørgensen, 1977, s. 113-114.

mindedigt i *Berlingske Tidende* 14. marts 1845 (jf. *US IX*, s. 45-48) over fætterten som lynildsmand er dette både vagt og mat. Videre fremhæver Schelling, at Steffens udmærkede sig ved en ukueligt ungdommelig ånd (»eine unverwüstliche Jugend des Geistes«, St. LVII) og ved en altid overstrømmende mundtlighed parret med hjertevindende venlighed, som regelmæssigt efterlod ham 'dybt grebet, når han talte om de højeste emner'. Da Schelling i en lille efterskrift fortæller om tilblivelsen og indholdet af *Nachgelassene Schriften*, er Steffens' dobbeltforelæsning om nordisk mytologi ikke nævnt, fordi han følte sig fagligt inkompetent til at karakterisere den (St. LX).

Men allerede under Steffens' københavnsbesøg i 1824 efter 20 års fravær syntes den 30-årige digter Poul Martin Møller, at han virkede forældet som videnskabsmand og filosof og var lige til at le ad som taler.³⁴ Da Oehlenschläger i Paris hørte om Steffens' død, skrev han 15. marts 1845 hjem til Carsten Hauch i Sorø, at han ikke kunne græde tårer over ham, fordi hans livlige og inspirerende ungdomsvæsen var blevet til »en urolig Hæftighed« med noget »taaget og forvirret« i meningerne.³⁵

Besindigere menneskekendere som Kamma Rahbek og H.C. Ørsted accepterede dog allerede tidligt Steffens mere tolerant og positivt som orator. Han kunne vække og begejstre. Bedre dækkende er både Kammass halvt spøgende, halvt alvorlige ord fra foråret 1807: »At bruge Munden er jo dog vor gode Vens egentlige Talent«,³⁶ og Ørstedes roligere supplement i november samme år:

Med en sjelden Mangfoldighed, skjøndt ikke Dybde, i Kundskaberne, forener han mangfoldige lykkelige Overblik. Naar man ikke tager disse for umodsigelige Resultater af den dybeste Philosophie; men for det de ere, Lynglimt til Veiledning, saa lærer man meget af ham.³⁷

34 *Henrich Steffens – en mosaik*, ved Aage Jørgensen, 1977, s. 98. Flere førstehandsvidnesbyrd om Steffens' medrivende mundtlige tale citeres af Flemming Lundgreen-Nielsen i »Henrik Steffens – katarakt og lynild«, i *Danske Studier* 1997, s. 187-196.

35 *Breve fra og til Adam Oehlenschläger. Oktober 1829-Jauar 1850*, udg. af Daniel Preisz, III: *1844-1850*, 1990, s. 127-128. I sit svarbrev fra Sorø 2. april 1845 berører Hauch ikke Steffens' bortgang. Oehlenschläger havde truffet Steffens en sidste gang i Berlin omkring hans 71-års fødselsdag i maj 1844 (*Erindringer*, IV, 1851, s. 190-191).

36 Brev til Oehlenschläger 14. marts 1807 i *Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1798-1809*, udg. af H. A. Paludan, Daniel Preisz og Morten Borup, 1945, II, s. 215.

37 Sammesteds brev til Oehlenschläger 1. november 1807, 1945, III, s. 9-10.

Litteratur

Steffens

- Henrik Steffens' *Indledning til filosofiske Forelæsninger i København 1803*, ved B.T. Dahl, København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1905.
- Henrich Steffens: *Indledning til filosofiske Forelæsninger*, ved Johnny Kondrup, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab & C.A. Reitzels Forlag, 1996.
- Steffens, Henrich: *Was ich erlebte. Aus der Erinnerung niedergeschrieben*, Breslau: Josef Max und Komp., IX og X, 1844.
- Steffens, H.: »Ueber die Einwirkung des Christenthums auf die nordische Mythologie«, 1842, i *Nachgelassene Schriften*, ved Friedrich Schelling (udg.), Berlin: E.H. Schroeder, 1846, s. 77-156.
- Hultberg, Helge: *Den ældre Henrich Steffens 1811-1845*, København: C.A. Reitzels Boghandel, 1981.
- Henrich Steffens – en mosaik, ved Aage Jørgensen, København: Akademisk Forlag, 1977.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming: »Henrik Steffens – katarakt og lynild«, i *Danske Studier 1997*, s. 187-196.

Andet

- Bugge, Sophus, se *Sæmundar*.
- Duchesne, André: *Histoire d'Angleterre, d'Escosse et d'Irlande*, Paris: Jean Petit-Pas, 1614.
- Grimm, Jacob: *Deutsche Mythologie*, Göttingen: Die Dieterichsche Buchhandlung, 1835.
- Edda Sæmundar hinns fróða*, håndudgave ved Arvid August Afzelius og Rasmus Rask, Stockholm, 1818.
- Edda Sæmundar hinns Fróða. Edda rhythmica seu antiquior, vulgo Sæmundina dicta*, ved Finn Magnussen, København: Legati Magnæani & Gyldendal, 1828.
- Geijer, E.G.: *Svea Rikes Häfder*, Uppsala: A. Wiborgs Förlag, 1825.
- Goethe, Johann Wolfgang von: *West-östlicher Divan*, Stuttgart: Die Cottaische Buchhandlung, 1819.
- Grundtvig, N.F.S.: *Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog, historisk-poetisk udviklet og oplyst*, København: J.H. Schubothe, 1832.
- Grundtvig, N.F.S.: *Udvalgte Skrifter*, ved Holger Begtrup, København: Gyldendal, I-X, 1904-09. Forkortet: *US*.
- Henningsson, Bengt: *Geijer som historiker*, Stockholm, København, Helsinki: Svenska bokförlaget, Gyldendal, Akademiska bokhandeln, 1961.
- Holberg, Ludvig: *Danmarks og Norges Søe-Historie. Første Periodus*, i: *Skrifter, som udi Det Kiøbenhavnse Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aaret 1747, Tredie Deel*, København, Det Kongelige Vajsenhus' Bogtrykkeri og Forlag, 1747, s. 91-106.

O'Conor, Charles: *Dissertations on the Ancient History of Ireland*, Dublin: Mich. Reilly, 1753, 2. forøgede udgave, 1766.

Philosophia antiqvissima Norvego-Danica dicta Voluspa qvæ est pars Eddæ Sæmundi, udg. ved P.H. Resen, København: Henricus Gödianus, 1665.

Schelling, Friedrich: »Aus einem öffentlichen Vortrag zu H. Steffens Andenken, gehalten am 24. April 1845. (Mit einigen Erweiterungen.)«, i *Nachgelassene Schriften*, ved Friedrich Schelling, Berlin: E.H. Schroeder, 1846, s. III-LXIII.

Sæmundar Edda hins fróða, ved Sophus Bugge, Christiania: P.T. Mallings Forlagsboghandel, 1867.

[Oehlenschläger, Adam] *Breve fra og til Adam Oehlenschläger. Oktober 1829-Januar 1850*, udg. af Daniel Preisz, København: Gyldendal, III: 1844-1850, 1990.

[Oehlenschläger, Adam] *Oehlenschlägers Erindringer*, ved W. Oehlenschläger, København: Andr. Fr. Høsts Forlag, IV, 1851.

Digitets formater

Ny dansk lyrik mellem tekst, værk og koncept

Af Michael Kallesøe Schmidt,

Krista Stinne Greve Rasmussen og Svend Skriver

The article examines how key terminology of textual criticism can be taken as a starting point for the investigation of material aspects of contemporary poetry. The concepts in question are ‘text’ and ‘work’ as defined by Johnny Kondrup (2013). The authors take the view that the categorical definition of text and work can be supplemented by a hermeneutical dimension, thus taking various versions of works and the influence of their respective media (blog, book etc.) on the percipient into account. In connection with the theoretical considerations, a handful of recent works by Lea Marie Løppenthin, Olga Ravn, Mikkel Thykier, Caspar Eric, and Simon Grotrian are discussed. By using the format as a point of departure rather than applying a more conventional practice of close reading, the authors argues for a broad-spectred approach to literary analysis which focuses on aspects of the conception and reception of contemporary poetry.

I aktuel dansk litteraturforskning er der en stærk bevidsthed om, at litteratur i dag er andet og mere end bøger. Peter Stein Larsen har gennem en årrække beskæftiget sig intensivt med det 21. århundredes danske lyrik og dens liv, både på og uden for bogsiden. I Dan Ringgaards ‘tænkepause’, *Litteratur*, kan man læse, at »koncentrationen om værket i bogen, om det private, tavse og hallucinatoriske rum og om det skrevne ord på siden skabte litteraturen *as we knew it*« (2014, s. 56). Louise Mønster omtaler et nutidigt »brud med den gutenbergske traditions absolutte dominans« (2012, s. 33). De tre forskere ser tilbage på en epoke, hvor bogen har nydt en nærmest hegemonisk status. Den tid er nu forbi. Alligevel udgives der betydningsfulde litterære værker i bogform, hvilket især Mønster lægger vægt på i sin status over dansk samtidslyrik. Med udgangspunkt i denne diskussion af et før og et nu registrerer de et aktuelt opbrud og leverer et litteraturhistorisk samtidsbillede. Mønster sammenfatter tendensen med følgende formulering:

Samtidslyrikken overskrider sine traditionelle demarkationer ad tre primære spor: Institutionelt i skiftet fra store forlag til små forlag, og ud over bogens grænser til alternative medier og performance med fokus på henholdsvis netpoesi og lyrikkens engagement med lyd. (s. 43)

Hermed registreres hhv. en institutionel, en medial og en performativ overskridelse. Vi deler Mønsters opfattelse af det litterære værks polymorfe karakter og vil i forlængelse heraf anlægge et nyt tekstvidenskabeligt perspektiv på de forskellige publikationsformer i den danske samtidslyrik, hvor tendensen er særlig tydelig. De relevante spørgsmål må i den forbindelse være: Hvilken betydning har flerheden af mulige publikationsformer for det lyriske værk? Hvordan påvirkes tekstens materialitet af formidling i analoge såvel som digitale medier? I hvilket omfang kan begreberne tekst og værk bidrage til at præcisere beskrivelsen af den aktuelle situation?¹

Det er vores grundlæggende antagelse, at det lyriske værks publikationsform har en fundamental indflydelse på modtagerens perception af dets tekst. Som Peter Stein Larsen (2015) og Louise Mønster har demonstreret, kendetegnes samtidslyrikken bl.a. ved en bred vifte af kommunikationssituationer. Således fremhæver Mønster, at »poesien i dag ikke kun kommer til udtryk via værker, men også tager form af begivenheder« (2012, s. 43). Hertil vil vi spørge, om det er muligt at udvikle et værkbegreb, som tager højde for aktuelle digteres forskelligartede kommunikationsstrategier, herunder 'begivenheder' i forbindelse med fremførelse af tekster? Derved ville værkbegrebet ikke være forbeholdt bogen og den individuelle læsning, men i stedet kunne sættes i spil med flere forskellige oplevelser af lyrik, flere forskellige former for materialitet.

Endvidere kan beskrivelsen af relationen mellem på den ene side bogudgivelse/tradition og på den anden side tværmedialitet/eksperiment nuanceres. Thomas Hvid Kromann har opstillet en skala mellem på den ene side den trykte digtsamling uden billedkunstneriske elementer og på den anden side 'kunstnerbogen' uden sprogkunstneriske elementer – »Et kunstværk i bogform« (2015, s. 271). Herimellem nævner han forskellige hybridformer, der inddrager litterære såvel som billedkunstneriske virkemidler (s. 274). Det tiltalende ved denne skala er, at den er netop dét: en skala. Derved levnes plads til en række forskellige former, der ikke med nødvendighed må opfattes som enten traditionelle bøger eller eksperimenterende medieformyere. Overført på samtidslyrikken kunne man forestille sig en værdineutral skala af publikationsformer, der strækker sig fra trykt digtsamling til konceptuelt lyrikværk. Sidstnævnte betegnelse er et forsøg på at favne bredere end Kromann, der er ude i et mere specifikt ærinde end os i sin artikel.

¹ Klaus Nielsen inddrager på lignende vis begreberne tekst og værk i sit bud på en 'materiel poetik' (Nielsen 2017). Bogen er anmeldt i denne årgang af *Danske Studier*, s. 255 ff.

Begrebet konceptuel litteratur dækker ifølge Martin Glaz Serup over en række litterære strømninger: »Poetiske dokumenter, uncreative writing og postproduktiv litteratur kan alt sammen siges at være former for konceptuel litteratur« (2013, s. 109). Fælles for disse retninger er, at et koncept eller en idé er bærende for værket og dermed overtrumfer det sproglige indhold: »I den konceptuelle litteratur hjælper konceptet ikke kun med til at generere/skrive teksten, konceptet *er* eller *gør* selve teksten« (s. 119). Serup fremhæver bl.a. eksemplerne *Find Holger Danske* (2006) af Maja Lee Langvad og *Monogrammer* (2007) af Martin Larsen – værker, der i forskelligt omfang består af et ordmateriale, som ikke er produceret af forfatterne selv, og hvis konceptuelle ramme kan menes at være af større betydning end de sproglige ytringer, de indeholder.

I det følgende vil vi diskutere, hvorvidt en række udvalgte værker og deres respektive publikationsformer kan siges at være primært tekst- eller konceptbårne. Desuden mener vi, at rigdommen af mulige publikationsformer har ført til en situation, hvor ethvert lyrisk værk har en refleksion over publikationsformen bag sig, hvorfor man kan mene, at der i en vis forstand ikke længere eksisterer akonceptuel lyrik. Bogformen har været naturaliseret i store dele af det 19. og det 20. århundrede, men i dag markerer udgivelsen af en digtsamling i højere grad et valg og tillige et fravalg af en række andre formater.

Terminologi

Begreberne tekst og værk er allestedsnærværende i litteraturforskningen, men i forbindelse med vores ambition om at nå frem til et værkbegreb, der kan omfatte alle lyrikkens publikationsformer og deres respektive materielle kvaliteter, er editionsfilologien et oplagt udgangspunkt. Det kan virke overraskende, eftersom selve disciplinens navn indikerer, at den udelukkende beskæftiger sig med (gen)udgivelse af trykt litteratur. Men editionsfilologiens særlige opmærksomhed på tekstens fremtrædelsesform tilbyder en terminologi, der rummer konsistente begreber for tekst og værk. Disse vil vi forsøgsvis anvende som grundlag for en mere hermeneutisk orienteret tilgang til de lyriske værker, vi beskæftiger os med her. I det følgende vil vi dels anvende den filologiske terminologi til at redegøre for publikationsformen af markante eksempler på dansk samtidslyrik, dels anvende de samme begreber til at rette blikket mod perceptionen af værkerne.

Begrebet tekst er så bredt, at det kan anvendes om snart sagt en hvilken som helst semiotisk enhed eller sekvens. Her interesserer vi os for ét specifikt aspekt af begrebet: dets relation til det litterære værkbegreb. Ifølge Johnny Kondrup er grænsen mellem de to uklare: »I både litteraturkritisk og editionsfilologisk sammenhæng bruges ordene *værk* og *tekst* ofte synonymt« (2011, s. 36). Det kan der være mange grunde til, men vi støtter os her til Kondrups tydelige distinktion mellem de to. En tekst definerer han som »relationen mellem sine tegn« (s. 66), dvs. en tegnsekvens, der kan være »nedskrevet på et stykke papir eller pergament, trykt på en bogside eller fikseret på en computerskærm« (ibid.). En tekst lader sig altså flytte fra én publikationsform til en anden uden at forandres. Uanset om man læser et digt fra Søren Ulrik Thomsens *Rystet spejl* (2011) på en bogside eller hører det fremført af digteren sammen med bandet Det Glemte Kvarter, er teksten den samme såfremt ordlyden ikke ændres mellem de to. Bl.a. derfor beskriver Kondrup teksten som 'immateriel' (ibid.).

Her kan man spørge, hvordan den immaterielle tekst overhovedet lader sig percipere? Svaret må være, at mediet er altafgørende. Den publikationsform eller præsenteringsform, teksten perciperes gennem, definerer dens materielle karakter. Kondrup nævner analoge og digitale tekstmedier, og man kunne tilføje de 'begivenheder', Mønster fremhævede ovenfor. Samme tekst kan kommunikeres via bogtryk, blog eller koncertfremførelse med vidt forskellige implikationer for modtagerens oplevelse. Hvis tegnsekvensen derimod forandres i transformationen fra et medie til et andet, er der tale om en ny tekst: »når der ændres et tegn (dvs. indføres en *variant*), opstår der en ny tekst« (Kondrup 2013, s. 66). Og da får man brug for værkbegrebet, som kan samle forskellige tekster, uanset publikations- eller præsenteringsform: »Som overbegreb for de tekster (eller tekstformer), der hører til samme digt, roman eller novelle, har vi betegnelsen *værk*« (s. 67). Det samme værk kan altså rumme flere forskellige tekster, som er præsenteret i flere forskellige medier. De forskellige medialiseringer af værket kalder Kondrup for versioner (2011, s. 35).

I denne forstand er begrebet værk en samlebetegnelse for forskellige tekster, der opfattes som nært forbundne. Vi kunne tænke os at tilføje den perceptive dimension til dette begreb, så det tillige kan dække over modtagerens møde med en bestemt version af værket i et bestemt medie. F.eks. kunne man indtil for nylig følge Asta Olivia Nordenhofs titelløse digt om at vågne i Vanløse i to forskellige varianter på hendes blog (Nordenhof

2012 og Nordenhof 2013a) samt i den version, der er trykt i digtsamlingen *det nemme og det ensomme* (2013b). Disse tre indbyrdes varierende tekster kan med Kondrups terminologi betegnes som tilhørende to versioner af samme værk, hvoraf den anden indlejres i et større værk – digtsamlingen *det nemme og det ensomme*. Det er vores opfattelse, at man med fordel kan tilføje Kondrups kategoriale bestemmelse af teksterne en hermeneutisk dimension, således at der tages højde for versionernes medialiseringsformer (hhv. blog og bog) og deres indvirken på modtageren. Forudsat at man accepterer den skitserede terminologi, vil den bidrage med et værkbegreb, der fungerer som hermeneutisk samlingspunkt for oplevelser af den lyriske tekst, i dette tilfælde et digt af Nordenhof, som har været tilgængeligt i tre tekster fordelt på to medier. Første blogvariant har givet anledning til en læserkommentar, som siden er blevet kommenteret af forfatteren; anden blogvariant indledes af en længere metarefleksion over forholdet mellem den første tekst og den anden; den bogtrykte version er derimod formidlet i et medie, der ikke giver mulighed for direkte interaktion mellem afsender og modtager. De tre tekster tilbyder hver især forskellige oplevelser af værket, hvoraf ingen kan siges at være autoritativ. Med begreberne tekst og værk kan man dels redegøre for teksternes sammenhæng, dels pege på de mulige oplevelser af materialitet, som medialiseringerne tilbyder. Det skal i forlængelse heraf nævnes, at Nordenhof i slutningen af efteråret 2016 lukkede ned for adgangen til sin blog og dermed for offentlighedens adgang til de to varianter af digtets første version, hvorfor den bogtrykte version nu fremstår som autoritativ. Dette understreger vigtigheden af at reflektere over konsekvenserne af forfatternes brug af digitale formater og behovet for effektiv digital bevaring.

Små forlag og selvudgivelser – Lea Marie Løppenthin og Olga Ravn

Lea Marie Løppenthin debuterede sommeren 2014 med værket *nervernes adresse*, der blev vel modtaget i dagspressen. Der er tale om en klassisk forlagsudgivelse i bogform. Om end forlaget Gladiator er nyt og i egen forståelse idealistisk, er værket, som det møder publikum, resultatet af et forlagsarbejde, hvor en tekst har været igennem en redaktions- og materialiseringsproces, hvis direkte output er en digtsamling på 63 sider. Bogen er i distribution og kan købes hos boghandlere eller lånes på biblioteket. Værket indfrier læserens boglige forventninger til en digtsamling og har

da også opnået en reception i den litterære offentlighed med anmeldelser i alle de store danske dagblade. Her er altså tale om et værk, hvis tekster medialiseres i en boglighed, hvor materialiteten naturligvis påvirker læsningen og kan underlægges analyse, men hvor også den sociale situation værket indgår i, er betinget af bogligheden.

Løppenthins anden digtsamling fra 2016, *Marts er bedst*, udkom på et endnu mindre forlag, der ligesom Gladiator er styret af idealisme og et opgør med den klassiske forlagsmodel, nemlig Ovbidad (akronym for: Organiseret vold begået imod den almindelige tale). Ser vi rent materielt på digtsamlingen, har vi at gøre med et værk, hvis tekster i klassisk forstand fremstår som lyrik: Digte med flosset bagkant, titel i fed, strofeinddeling og et eksplicit lyrisk jeg. At hele digtsamlingen anvender minuskler bortset fra ved citater, titler, egennavne og et enkelt typografisk markeret udråb, hvor der anvendes versaler, er overensstemmende med en udpræget praksis i samtiden, nærmest som en generationsmærke, der forsøger at nivellere det lyriske sprog og dagligsproget, i modsætning til den mere avantgardistiske og revolutionære brug af minuskel i forrige århundrede, fx Gustaf Munch-Petersen. I digtet »kærlighedsnovelle« er titlen typografisk på niveau med de øvrige digte (fed og lille begyndelsesbogstav), men digtet fremstår, som titlen også antyder, genremæssigt mere som en lille novelle, og der anvendes interpunktion og stort begyndelsesbogstav i helsætninger. Digtet handler om et jeks kærlighed og forliste forhold til en mand, et andet menneske, og indledes: »Jeg elskede et menneske i et godt stykke tid: / I hjertet og lungerne og nyrerne, i hjernen, i computeren, i sproget« (Løppenthin 2016a, 2016b, s. 20). Jeget beretter om erfaringer med det at elske, miste og være på kanten til voksenlivet:

Til en fest nogle uger senere mødte jeg ham igen.
 Jeg skreg ind i hans ansigt:
du har behandlet mig som et barn!
 og drak arrigt af min lille brikjuice, jeg havde købt i kiosken;
 var for fuld til at drikke mere øl. (s. 21)

Arrigskaben over at føle sig behandlet som et barn gøres komisk af situationen med den »lille brikjuice«. Gennem hele værket kombineres patos, sorg og depression med billeder af klarhed, forståelse og samhørighed med andre, som i slutningen af »kærlighedsnovelle«, hvor tabet forløses i erkendelse af at have andre mennesker i sit liv:

Han er et af de mennesker, jeg kender. Han er et af de mange børn der stadig venter på en rigtig havefest. Sådan nogle idioter er vi altså.

Det er et sindssygt privilegium at kende andre mennesker.

Man kan bare ringe til dem og sige:
skal vi mødes dér og dér om nogle dage.
De vil sandsynligvis sige ja.
De vil sandsynligvis sige ja. (s. 23)

Marts er bedst er opdelt i fem nummererede dele. Hver indledes med et fotografi, der er med til at forstærke følelsen af dokumentation af levet liv og ligeledes knytter an til den faktiske forfatter som i billedet, der indleder del 4, hvori »kærlighedsnovelle« indgår. Her er tale om et historisk billede, sandsynligvis fra 1980'erne, hvor et fotografi af en smilende Løppenthin skødesløst er indsat både som en humoristisk installation af den faktiske forfatter i fiktionen og som en pointering af, at lyrikken befinder sig på grænsen mellem virkelighed og fiktion.

En udtømmende analyse er ikke vores mål i denne artikel. Lad os i stedet vende os mod publikationsformen, for den har ikke haft betydning for ovenstående korte præsentation. *Marts er bedst* udkom som nævnt på Ovbidat. Der er tale om et lille nonprofit forlag kendt for selv at stå for produktionen, hvilket vil sige, at flere af bøgerne bliver syet eller samlet i hånden. En form for institutionaliseret DIY (Do It Yourself). Resultatet er et intimt værk, der for *Marts er bedsts* vedkommende betyder, at ikke to eksemplarer har fuldstændig identiske omslag. Det betyder ydermere, at oplaget er stærkt begrænset og hurtigt blev udsolgt. Til gengæld er alle Ovbidats udgivne værker frit tilgængelige som download på forlagets hjemmeside. Målet er at udgive litteratur, og omstændighederne snarere end idealisme dikterer fremgangsmåden med håndlavede bøger. Enhver kan gå ind på forlagets hjemmeside og downloade værket i pdf. Således sikres værkets tilblivelse og fortsatte cirkulation i det litterære kredsløb, selvom det lille håndsyede oplag er udsolgt. *Marts 2017* udkom en anden-udgave i et nyt bogtrykt oplag.

Ser vi nærmere på de to første versioner af digtsamlingen, er det tydeligt, at det er i materiel henseende, de varierer, ikke tekstlig. Den håndsyede version med håndlavet omslag kan virke konceptuel i sin publikationsform. Som et statement, der for læseren kan skabe en oplevelse af nærvær og intimitet. Omslaget er af gult karton og håndmalet med titel, forfatter og

forlag på forsiden og små penselstrøg på bagsiden. Alle (sete) eksemplarer varierer.² Forfatteren har i et interview på Radio 24/7 udtalt, at publikationsformen ikke er et valg fra hendes side eller udtrykker hendes ønske om at »fetichere bogen« (Stilling 2016), men er et resultat af forlagets praksis. Forlaget har simpelthen ikke økonomi til at trykke bogen på traditionel vis, men målet har ikke været at producere en kunstnerbog, som Løppenthin pointerer på sin blog: »Min bog er blevet beskrevet som en kunstnerbog. Og det er rigtigt, at OVBIDAT og jeg selv interesserer os for bogen som objekt. Dog primært som et objekt, der kan deles på forskellig vis« (Løppenthin 2016c). Forfatteren udtrykker eksplicit et ønske om at dele værket, som ifølge hende er skrevet til andre, der som hende selv er ramt af bipolære lidelser (ibid.). Endvidere fortæller hun i det førnævnte interview, at hun ønsker, læseren selv skal printe værket og lave sit personlige eksemplar. Hendes eget eksemplar er indbundet af hendes lillebror (Stilling 2016).

Hører denne forfatterintention hjemme inden for rammerne af vores værkbegreb? Både og. Vi ønsker, at de konceptuelle og materielle sider af værket skal kunne rummes i begrebet om værket. *Marts er bedst* kan synes konceptuel, hvis den materielle bog betragtes isoleret. Samtiden præges af en generel opmærksomhed på litteraturens materielle aspekter (Rasmussen 2013), men som en anmelder påpeger, har håndindbindingen af *Marts er bedst* netop mere karakter af 'hjemmelavet' end 'håndlavet', og det er kendetegnende, at hæftet »ikke udstråler taktil og lækker autenticitet, men noget langt mere amatørisk, naivistisk, ligefrem barnligt« (Routhe-Mogensen 2016). Dertil har Løppenthin følgende kommentar: »Denne analyse er vi glade for. Vi har ikke noget ønske om taktil og lækker autenticitet. Vi har et ønske om, at læsere er bevidste om bogen som objekt, som noget der kan fremstilles« (Løppenthin 2016c). De materielle aspekter peger tydeligvis på, at kommunikationsstrategien er båret af et produktionskoncept mere end af et værkkoncept. Mens teksten ikke forandres mellem de principielt uendeligt mange eksemplarer af værket, der efter forfatterens ønske vil eksistere med tiden, vil produktionsformerne principielt være legio. Værket ligger således tættere på en traditionel bogudgivelse end på konceptuel litteratur, da tekstens tilgængelighed er i centrum, ikke det materielle DIY-koncept.

Det er først i marts 2017, da værket udkom i en forøget andenudgave finansieret af Statens Kunstfond, at værket udvides i tekstlig forstand. An-

² De undersøgte eksemplarer af *Marts er bedst*, *Mean girl* og *Mean Girl (et udrag)* er venligst udlånt af forlægger Lea Møller Vilhelmsen, som vi takker.

denudgaven er forøget med teksten »‘Huset’, huset, husene«, dateret juni 2016. Papomslaget på den limhæftede bog er grønt med forfatter, titel og forlag i hvid skrift, der mimer håndskriften på førsteudgavens forside. På omslagets indersider finder man illustrationer af nogle af førsteudgavens håndgjorte omslag, således at denne udgave bærer vidnesbyrd om den tidligere udgaves materielle udsagn.

Årsagerne til at værket udkom på Ovbidad, er irrelevante her, men det synes alligevel ikke rimeligt for værkbegrebet at udelukke enhver antydning af intentioner, i dette tilfælde forfatterintentionen om, at andre med samme psykiske lidelse skal have mulighed for at læse teksterne, samt ønsket om, at læseren skal printe og indbinde sit eget eksemplar. Man kan selvfølgelig nøjes med at konstatere, at værket er tilgængeligt i to forskellige udgaver, den ene i to versioner, hvor den ene er svært tilgængelig, mens den anden frit kan downloades fra internettet. Endelig er andenudgaven tilgængelig i handlen. Det har implikationer for læsningen, hvorvidt der er tale om et håndgjort eksemplar eller et hjemmelavet. Det gule papomslag konnoterer sol, forår (jf. titlens marts) og varme. Et hjemmegjort eksemplar med eksemplvis sort indbinding vil have andre konnotationer, ligesom det også har medbetydning om indbindingen er forfatterautoriseret eller ej. Dog har begge versioner et ISBN-nummer. Hvor gul er falskhedens farve, er grøn håbets farve. Med andenudgaven indskrives værkets tekster sig i en sammenhæng, der udvides materielt, tekstligt og symbolsk i flere retninger.

Et andet, mere konceptuelt præget eksempel på samtidens alternative publikationsformer er Olga Ravns digtsamling *Mean girl* fra 2014, der udkom som chapbook, dvs. en lille, hurtigt produceret bog. Værket har Ravn selv produceret og distribueret via sin blog, hvor hun også proklamerer: »Fordi jeg er ved at blive sindssyg af, at alt er ude af mine hænder, har jeg lavet noget med hænderne. Jeg har skrevet og trykt en digtsamling på 30 sider. Den hedder Mean Girl« (2014b). Jf. Løppenthins overvejelser vedrørende publikationsformen af *Marts er bedst*, ser vi her en lignende (forfatter)intentionel bestemmelse og overvejelse vedrørende publikationsformen, som man i øvrigt kan læse en længere introduktion til andetsteds på Olga Ravns blog (2015a). Modsætningen mellem de to værker består mest markant i spredningseffekten: Mens *Marts er bedst* er frit tilgængelig, er *Mean girl* utilgængelig og for de få, og hermed menes Olga Ravns følgere. *Mean girl* udkom i to oplag, det første på 50 eksemplarer var udsolgt på en time, mens andet oplag var på 200 eksemplarer, som det kun tog en uge at sælge. *Mean girl* indeholder 11 digte, hurtigt skrevne, hurtigt publicerede (ibid.). Værket er hverken forsynet med ISBN-nummer eller pligtafleveret til Det Kongelige Bibliotek, hvilket

det ifølge pligtafleveringsloven burde, da det er fremstillet til udgivelse. Det betyder, at værket faktisk er utilgængeligt for den brede offentlighed.

Materielt set består *Mean girl* af en forside af karton og 30 ark papir i A4-format i forskellige farver, ligesom forsiden også er i forskellige farver. Det kan man orientere sig om i en fotoillustration af forfatterens arbejdsbord, som er gengivet på hendes blog. Arkene er samlet med en lille hjerteformet clips i øverste venstre hjørne og bag på forsiden er hvert eksemplar nummereret i hånden. Publikationen er intim og autentisk i sin materielle udformning. Forfatteren har selv produceret genstanden, og det kan næsten føles som et privat brev, hvilket Ravn også selv nævner: »Man kunne vel også kalde det en brev-performance« (2015a). Der er, i modsætning til *Marts er bedst*, et udtalt ønske om eksklusivitet forbundet med *Mean girl*. Værket fremstår således meget lukket, men det ændrer sig delvist, da et uddrag af digtsamlingen samt et par helt nye digte oversættes til norsk og bliver udgivet på det norske Flamme Forlag i 2015 under titlen *Mean girl (et uddrag)*. Den norske version er både et forsøg på at imødekomme den store interesse for værket og gøre det tilgængeligt for publikum, men samtidig en videreudvikling af værket, hvor det tilføres nye tekster, mens andre udelades. Forlaget spørger retorisk på deres hjemmeside, om denne 'bog-single' bør kaldes *Mean Girl II* (Flamme Forlag [u.å.]). Brugen af musikindustriterminologi er i øvrigt rammende for et værk, hvor de enkelte tekster præges af det flygtige, hurtige og populære, som i digtet »American Idol Hunger Games«. Her blandes statements fra amerikanske underholdningsprogrammer med en jeg-stemme, der bevæger sig rundt i en skov (måske er der tale om scener fra den amerikanske trilogi af science fiction-romaner *The Hunger Games*). Sproget og stemmerne er ikke entydige, og i flere vers forsvinder de og erstattes af seks store X'er. Populærkultur er stærkt til stede i værket, ligesom de enkelte digte kan få karakter af popsange. Med tilføjelsen af den norske version forskydes vægten fra det konceptbårne til det tekstbårne i forhold til selve publikationsformen, mens værket desuden får mere karakter af proces. Fælles for *Marts er bedst* og *Mean girl* er de stærke forfatterintentioner bag publikationsformerne, der betyder at værkerne bærer en bestemt og i øvrigt artikuleret kommunikationsstrategi i deres publikationsformer. Læserens tilgang til og involvering i værket bliver knyttet til teksternes materielle former og er præget af den digitale distribution, der er lig med digital tilstedeværelse. Selvom *Marts er bedst* fremstår som et afsluttet værk, er materialiseringerne, som tidligere nævnt, legio, og *Mean girl* udgøres af to forskellige versioner, der gør værket processuelt og potentielt uafsluttet.

17 ark og en dobbelt bog – Mikkel Thykier

To bogudgivelser af Mikkel Thykier giver anledning til nogle overvejelser om forholdet mellem tekst og koncept. Det drejer sig om *struktur: 16 objekter* (2003) og *Skyggerne er kun flygtige og solen et spind i skyerne. Lyspunkter* (2015). Sidstnævnte består af mere eller mindre reviderede versioner af en række værker, der tidligere har været publiceret i diverse analoge og digitale medier. Visse af værkerne har i tidligere versioner været tydeligt konceptuelt designet, mens de i bogversionerne i højere grad fremstår som tekster, der er formidlet i mere umiddelbar form. Denne forskel har konsekvenser for læsningen, hvilket vi nu vil give et par eksempler på.

Udgivelsen *struktur: 16 objekter. Forarbejder til Peter Louis-Jensen* (2003) har ingen anden afsender end forlaget Basilisk. Den består af 17 løsark, hvoraf det ene er titelbladet, mens de øvrige rummer lyriske tekster. Af den anonyme forfatters bogbeskrivelse, som også er tilgængelig på forlagets hjemmeside, fremgår, at værket er en gestus til den mobile installation *Struktur: 16 objekter* (1966) af billedkunstneren Peter Louis-Jensen. Denne installation bestod af »16 masonitkasser med afskåret top som skulle flyttes rundt på ladet af en lastbil og placeres forskellige steder i byrummet«, jf. netstedet »struktur: 16 objekter – forarbejder« (Forlaget Basilisk 2003). Louis-Jensens koncept imiteres af løsarkene med tekster, som hver især »er en selvstændig bog og kan købes separat: Ved separat køb skabes der ukontrolleret afstand og rum, rum åbne for passage, mellem de enkelte ark« (ibid.).

Foruden denne skitsering af forbindelsen mellem værket og den installation, det deler titel med, lader teksterne sig læse som digte i et aparte og særdeles ukonventionelt format, der bl.a. kunne afkodes som et opgør med den bogudgivne digtsamling. Forfatternoten præciserer derimod en værkintention, som er konceptuelt bestemt, samtidig med at den vægtforskyder perceptionen fra tekstlæsning til kontemplation. Dermed bliver titlen og undertitlens referencer til Peter Louis-Jensen væsentligere end de 16 digte, og værket indskrives med afsenderens autoritet i avantgardens tradition. Den sidste sætning i forfatternoten (citeret ovenfor) understreger desuden, at værkets ambition om at indføre »ukontrolleret afstand og rum« kun lader sig realisere ved separat køb af løsarkene. Teksterne er ifølge det styrende koncept ikke primært beregnet på læsning, men på spredning.

Anderledes forholder det sig med den anden trykte version af værket, der indgår i *Skyggerne er kun flygtige og solen et spind i skyerne. Lyspunkter*. Her optrykkes teksterne fra *struktur: 16 objekter* med visse tekstuelle

varianter i direkte forlængelse af et revideret genoptryk af Thykiers debut *Skyggerne er kun flygtige* (1997). De klare formelle lighedstræk mellem alle disse tekster tydeliggør, at Thykier er forfatter til begge værker, hvilket også fremgår umiddelbart af omslag, titelblad og kolofon, som alle bærer hans navn. Til gengæld er forfatternoten fra førsteversionen af *struktur. 16 objekter* ikke optrykt, og den nye titel (der lidt uklart enten er angivet som *og solen et spind i skyerne* eller blot det kortere *og solen*) henviser ikke til Peter Louis-Jensen. Det ville da heller ikke give megen mening at referere til Louis-Jensens værk, eftersom selve publikationsformen udgjorde fundamentet for koblingen mellem de to værker med titlen *struktur. 16 objekter*. Teksterne fra løsarkene er materialiseret på ny i samleudgivelsen fra 2015, men deres bærende koncept er ikke flyttet med. Kan man da overhovedet tale om samme værk, eller snarere om to stort set identiske tekstpublikationer tilhørende hhv. en tekst- og en konceptbåren praksis?

Fra et editionsfilologisk synspunkt kan man tale om to versioner af ét og samme værk, eftersom de 16 digte går igen i begge versioner. Værkbegrebet samler disse tekster under ét, på trods af at de ikke har en fælles titel. I andenversionen indgår dette værk så i en større samleudgivelse, der rummer en række øvrige værker, men det er der i sig selv intet påfaldende ved, jf. traditionelle udgivelser af samlede digte m.m.

Derved har man dog kun redegjort for den rent kategoriske del af værkforståelsen. I en hermeneutisk optik er forholdet mellem teksterne fra hhv. 2003 og 2015 knap så indlysende. På den ene side har man en håndfuld beskrevne ark med opfordring til geografisk spredning, en art gør-det-selv-installation med tilhørende instruktion fra en anonym afsender. På den anden side har man en række bogpublicerede digte optrykt i forlængelse af lignende digte med angivet forfatternavn. I det første tilfælde vil selve arkene som materielle objekter udgøre en invitation til placering i fysiske rum; i det andet tilfælde indskrives digtene i et forfatterskab, der løber over tid, hvilket understøttes af en af de paratekstuelle varianter i bogversionen: Modsat førsteversionen er teksterne dateret, og man kan således følge en litterær udviklingslinje. Skellet går ikke blot mellem konceptualitet og tekstualitet, men også mellem spatialitet og temporalitet.

Hvad angår tekstens materielle fremtræden er der ikke tale om en simpel modsætning mellem avantgardistisk kunstværk og traditionalistisk bogværk. Bogen, hvori *og solen er et spind i skyerne* indgår, er trykt i meget stort format (45 cm x 24 cm!), hvor siderne er sammenhæftet med skruer. Desuden er der to forsider, men ingen bagside, således at de genoptrykte værker læses fra den ene perm, mens det nye værk læses fra den

anden, når læseren har vendt bogen om – det såkaldte tête-bêche-format. Derved tilgodeses digtenes brede grafiske udtryk, hvor hver anden linje begynder midt på arket og fortsætter ud mod højre margen. Desuden markeres en temporal grænse mellem de genoptrykte værker og det nyudgivne, som vel at mærke dateres til perioden 1998-2013. Også bogens materielle kvaliteter beror på et konceptuelt design, der dog ikke knytter sig til ekstra-litterære fænomener som den installationskunst, løsarkene i *struktur. 16 objekter* hængte sig på. I begge tilfælde er der tale om taktile lyrikpublikationer i spændingsfeltet mellem det tekstbårne og det konceptbaserede.

Når vi her vil fremhæve, at de to publikationer mest meningsfuldt lader sig opfatte som forskellige versioner af samme værk, skyldes det, at vi opfatter divergerende materielle oplevelser af tekster som et karakteristisk fænomen i samtidslyrikken. Ovenstående tilfælde er om ikke typisk, så symptomatisk for den mangfoldighed af publikationsformer, der gør sig gældende. Materialiteten og det konceptuelle er afgørende for perceptionen af det lyriske værk, og ingen af versionerne kan udpeges som autoritativ eller primær. Eksemplet *struktur. 16 objekter/og solen et spind i skyerne* demonstrerer, i hvor høj grad man som læser/modtager af et samtidslyrisk værk må besinde sig på tilstedeværelsen af forskellige materialiseringer af samme værk. Frem for at afsondre disse fra hinanden, opfatter vi dem som indbyrdes forbundne, og en given læsning vil kunne beriges ved at lade de materielle og konceptuelle strategier samlæse og derved belyse hinanden. Til det formål er værkbegrebet den samlende størrelse, der kan rumme selv en så stor spændvidde som den mellem en bunke løsark og en enorm bogpublikation.

Monomediale værker – Caspar Eric og Simon Grotrian

Marts er bedst udkom først i en eksklusiv, trykt version for siden at blive tilgængeliggjort frit på forlagets hjemmeside. Mange værker foretager den omvendte bevægelse fra en stykvis tilblivelse i digital form til en afrundet version i bogform. Det gælder f.eks. Asta Olivia Nordenhofs *det nemme og det ensomme* (2013b) og Caspar Erics *7/11* (2014). Denne pendlen mellem digitale og trykte medier er som nævnt kendetegnende for en stor del af tidens lyrik. Men der er også eksempler på værker, som nærmest demonstrativt betjener sig af én publikationsform, hvorved forfatteren binder sit værk til en enkelt version, som da får autoritativ status. I de tilfælde

vil den valgte medialisering være altafgørende for værket's tilgængelighed og liv i det litterære kredsløb.

Et radikalt eksempel på et bogtryk med begrænset tilgængelighed finder man i Simon Grotrian og Peter Brandes' *Sneens tretten digte* (2016), udgivet på undergrundsforlaget Wunderbuch, som har specialiseret sig i eksklusivt boghåndværk. Værket's eksklusivitet kommer til udtryk på flere med hinanden forbundne måder. Der er til dato kun udkommet i 45 eksemplarer, som er signerede af forfatteren og billedkunstneren og dertil nummererede. Bogen er håndtrykt på velinpapir og efterfølgende håndindbundet »i et papirhelbind, påsat skindkapitelbånd og lagt i en håndgjort bogæske« (Grotrian og Brandes 2016, s. 30). Ud over de tretten digte indeholder værket seks tryk af raderinger af Peter Brandes »trykt på japansk morbærtræspapir« (ibid.). *Sneens tretten digte* findes i et oplag til 2800 kr. samt et deloplag til 4800 kr., som er udstyret med »en suite bestående af bogens seks raderinger trykt på hamppapir fra Moulin du Pouymoyen« (ibid.). Muligheden for at få værket mellem hænderne er på grund af prisen og det diminutive oplag meget begrænset for den almindelige læser. Ikke mindst fordi værket i skrivende stund endnu ikke er tilgængeligt på et eneste dansk bibliotek. I forbindelse med udgivelsen udtalte forlægger Klaus Gjørup: »En bog er ikke bare det, der står i den. Den er også typografi, papir og indbinding og det spændende for mig er at få alle elementer til at danne et fælles udtryk« (Washuus 2016). Det er med andre ord målet med bogobjektet at skabe en æstetisk totaloplevelse for den meget begrænsede læserskare.

Man kan spørge, hvilken værkstatus et så svært tilgængeligt objekt som denne bog har? Grotrian er en særdeles veletableret digter, og mange vil være interesserede i værket uden at kunne nærme sig det. For de få, der får lov at blade i bogen, vil mødet med værket i høj grad have karakter af begivenhed. Dette skyldes ikke mindst utilgængeligheden, som videre medfører, at værket i al væsentlighed har et immaterielt liv. Det omtales og anmeldes, men langt de fleste potentielle læsere har ikke adgang til tekstens kunstfærdigt udformede materialitet. Det er meget sandsynligt, at digtene senere vil blive publiceret i en anden form, men indtil videre er værket et monomedialt fantom, modsat *Marts er bedst*, der er frit tilgængelig, og *struktur. 16 objekter*, som stadig er til salg via forlagets hjemmeside for 10 kr. pr. digt. Der er tale om et konceptuelt bestemt tilvalg af bogen som kunstnerisk udtryksform og et fravalg af en læsende offentlighed.

Nærmest omvendt forholder det sig med Caspar Erics blog *dage i vores liv* (2014-16), hvor forfatteren 19. juli 2016 postede følgende meddelelse:

KÆRE ALLE. DAGE I VORES LIV ER FÆRDIG NU. DER ER 52 DIGTE SOM IKKE HAR VÆRET ANDRE STEDER OG 52 SELFIES AF MIG SELV.

DAGE I VORES LIV VIL VÆRE TILGÆNGELIG I MINIMUM 6 MNDR. FRA I DAG.

JEG HAR SELVFØLGELIG STARTET DEN NÆSTE BLOG I SERIEN.

DEN HEDDER “REALLY JUST A SENTENCE A DAY” OG DEN ER HER:

(2016)

Herefter følger et link til den nye blog, som er under hastig ekspansion. Det interessante ved denne udmelding er, at den strider direkte mod en af de væsentlige definitioner på bloglitteratur: at den er uafgrænset og under stadig forandring: »The play of time, and change over time, make impossible the capture and containment of the weblog as a ‘complete’ work« (Himmer 2004, upag.). Dette skyldes ifølge Steve Himmer dels blogforfatterens egne tilføjelser, dels de links der overskrider den tekst, forfatteren har kontrol over. Alligevel opfatter den mest fremtrædende eksponent for Alternative Literature-bølgen i Danmark sin blog som »færdig«. Deri ligger potentielt en konflikt mellem koncept og medie, jf. Marttu Eskelinens refleksion over den digitale litteraturs særlige værkstatus:

What is the textual whole (or the literary work) if it can appropriate and mix texts not yet published, cannot be read in its entirety, if only a few of its signifiers can or will be shared by all its readers, or if there’s no clear termination point to its metamorphosis and reading process? (2012, s. 69)

Med sin afsluttende post i *dage i vores liv* forsøger Eric at modarbejde disse vilkår for digital litteratur. Bloggen indrammes som et færdigt værk, og 52 af de 56 poster udpeges som digte, der eksklusivt er tilgængelige på denne blog, om end kun midlertidigt. Hvis man læser bloggen i tidsrummet mellem denne post (19/7-2016) og bloggernes bebudede forsvinden mindst seks måneder senere, vil man således have adgang til et værk, som intentionelt er fikseret. I dette tilfælde er koncept og tekst ikke modpoler, men synergetiske: Den eksplicite skitsering af bloggernes koncept kan opfattes som en instruktiv paratekst, der virker tilbage på den tekst, som er publiceret mellem januar 2014 og maj 2016. Konceptet sikrer tekstens

værkstatus, som derimod strider imod medialiseringens rammer. Også med dette værk er der i høj grad tale om en begivenhed, der har kunnet opleves enten successivt i takt med bloggens tilblivelse eller retrospektivt i henhold til dens paratekstuelle indramning. Modsat *Sneens tretten digte* er værket frit tilgængeligt, men dog også præget af eksklusivitet ved sin midlertidighed. Fire af digtene figurerer også i bogversioner, men værket er som sådant monomedialt og eksklusivt forbeholdt bloggen – indtil videre.

Konklusion

Fælles for de undersøgte værker af Ravn, Løppenthin, Thykier, Grotrian og Eric er, at de opererer i spændingsfeltet mellem tekst, koncept og medie. Vi har bestræbt os på at komme rundt om en række nye danske digt-udgivelser, som tilsammen repræsenterer en flerhed af aktuelle publikationsformer. Billedet er næppe komplet, men eksemplerne demonstrerer et antal af de muligheder og begrænsninger, som de forskellige litterære formater tilbyder. Ved at tage udgangspunkt i formatet frem for en mere konventionel nærlæsningspraksis behandler vi i mindre grad digtets formelle og indholdsmæssige kvaliteter, men ønsker i stedet at fremkalde en anden, mere bredspektret litteraturanalytisk bevidsthed, som tillader os at stille skarpt på centrale aspekter af værkets tilblivelse og modtagelse. Tilgangen udmærker sig ved et materielt opmærksomt blik på værket, men vel at mærke en anden materialitetsforståelse end den der gør sig gældende inden for aktuelt fremtrædende teoretiske positioner som fx actor-network-theory og objektorienteret ontologi. Vi har bestræbt os på at demonstrere, hvordan man effektivt kan undersøge materielle aspekter af ny litteratur med udgangspunkt i central editionsfilologisk terminologi. En sådan tilgang kan ikke stå alene, men bør suppleres af læsninger, som i højere grad går tæt på teksten.

Man kan nu spørge, hvad en editionsfilologisk funderet læsning mere præcist kan tilbyde litteraturfaget? Vores svar er, at den skærpede terminologiske præcision bidrager med en litteraturanalytisk bevidsthed, som ikke kan tage det sproglige udtryk for givet, men derimod opmærksomt må forholde sig til det enkelte værks versioner, tekster og medie(r). Der ved stilles skarpt på det hermeneutiske spillerum, som kendetegner digtlæsning i dag – en situation hvor værket samtidig kan være tilgængeligt i flere forskellige formater, hvoraf ingen kan betegnes som oprindeligt eller autoritativt. Er man ikke opmærksomhed på disse forhold, overser man

væsentlige aspekter af værket, og den dynamiske interaktion mellem tekst, koncept og medie unddrager sig analysen. Ikke al lyrik er konceptuel litteratur, men vi mener, at enhver lyrikpublikation i dag realiseres på baggrund af en konceptuel refleksion over formatet. Det skyldes, at bogen som nævnt ikke længere kan anses for at være det naturlige, konventionelle format for lyrikpublikation, men snarere er ligestillet med andre digitale og analoge formater. Der er altså ikke tale om en simpel dikotomi af hhv. traditionel og eksperimentel digtpublikation, men slet og ret om mangfoldighed. Både hvad angår produktion og reception af lyrik, er triaden tekst-koncept-medie højaktuel, i og med at den indfanger essentielle elementer af lyrikkens situation i dag.

Litteratur

- Eric, Caspar. 2014. *7/11*. København: Gyldendal.
- . 2016. [»KÆRE ALLE.«]. *Dage i vores liv*. Set 7. december 2016. <http://da-geivoresliv.tumblr.com/>.
- Eskelinen, Markku. 2012. *Cybertext Poetics: The Critical Landscape of New Media Literary Theory*. New York: Continuum. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781628927849>.
- Flamme Forlag. [u.å.] »Mean girl«. Set 9. januar 2016. <http://shop.flammeforlag.no/products/mean-girl>.
- Forlaget Basilisk. 10.04.2003. »struktur. 16 objekter - forarbejder«. Set 14. december 2016. http://basilisk.dk/bog/struktur_16_objekter_-_forarbejder&q=struktur.htm.
- Grotirian, Simon og Peter Brandes. 2016. *Sneens tretten digte*. Skive: Wunderbuch.
- Himmer, Steve. 2004. »The Labyrinth Unbound: Weblogs as Literature«. I *Into the Blogosphere: Rhetoric, Community and Culture of Weblogs*, redigeret af Laura J. Gurak, Smiljana Antonijevic, Laurie Johnson, Clancy Ratliff og Jessica Reyman, upag. Minnesota: University of Minnesota. Set 9. Januar 2017. <http://conservancy.umn.edu/handle/11299/172823>.
- Kondrup, Johnny. 2011. *Editionsfilologi*. København: Museum Tusulanum Press.
- . 2013. »Tekst og værk – et begrebseftersyn«. I *Betydning & forståelse: et festskrift til Hanne Ruus*, redigeret af Dorthe Duncker, Anne Mette Hansen og Karen Skovgaard-Petersen, 65-76. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Kromann, Thomas Hvid. 2015. »At stamme på et alfabet, som næppe eksisterede endnu: Verbalt-visuelle værker i grænseområdet mellem poesien og kunstnerbogen«. I *Dansk samtidslyrik*, redigeret af Peter Stein Larsen og Louise Mønster, 269-94. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag. Set 9. januar 2017. http://vbn.aau.dk/files/224116629/Dansk_samtidslyrik_OA.pdf.
- Larsen, Peter Stein. 2015. *Poesiens ekspansion: om nordisk samtidsdigtning*. Hellerup: Spring.
- Løppenthin, Lea Marie. 2014. *nervernes adresse*. København: Gladiator.

- . 2016a. *Marts er bedst*. København: Ovbidat.
- . 2016b. *Marts er bedst*. København: Ovbidat.
- . 2016c. »marts er bedst er gratis«. *Lea Marie Løppenthins hjemmeside*. Set 7. december 2016. <https://lealoeppenthin.com/2016/06/21/marts-er-bedst-er-gratis/>.
- Mønster, Louise. 2012. »Samtidslitteraturens tværmediale liv«. *Kritik* 203, (45): 33-45.
- Nielsen, Klaus. 2017. *Bogen og værket. En introduktion til tekstkritik og boghistorie*. København: Museum Tusulanum.
- Nordenhof, Asta Olivia. 2012. <http://jegheddermitnavnmedversaler.blogspot.dk/2012/08/vagner-i-et-parcelhus-ivanlse-stadig.html>. [ikke længere tilgængelig].
- . 2013a. <http://jegheddermitnavnmedversaler.blogspot.dk/2013/04/nu-er-det-7-maneder-og-fjorten-dage.html>. [ikke længere tilgængelig].
- . 2013b. *det nemme og det ensomme*. København: Basilisk.
- Rasmussen, Krista Stinne Greve. 2013. »Når lyrikken tager form. Boghistorie og nymaterialitet«. *Passage* 28, (69): 35-48. DOI: <https://doi.org/10.7146/pas.v28i69.17582>.
- Ravn, Olga. 2014a. *Mean Girl*. Egenpublikation.
- . 2014b. »Mean Girl«. *Olga-ravn.blogspot.dk*. Set 7. december 2016. <http://olga-ravn.blogspot.dk/2014/05/mean-girl.html>.
- . 2015a. [»Illustrationen til Mean Girl...«]. *Olga.ravn.tumblr.com*. Set 7. december 2016. <http://olgaravn.tumblr.com/post/117592035044/illustrationen-til-mean-girl-fandt-jeg-i-en>.
- . 2015b. *Mean girl (et udrag)*. Gendigtet af Nils-Øivind Haagenen. Oslo: Flamme Forlag.
- Ringgaard, Dan. 2014. *Litteratur*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Routhe-Mogensen, Kizaja Ulrikke. 2016. »Lea Marie Løppenthins digtsamling er naiv på den gode måde«. Avisartikel. *Politiken* 29. april 2016. Set 9. januar 2017. http://politiken.dk/kultur/boger/skonlitteratur_boger/article5620505.ece.
- Serup, Martin Glaz. 2013. »Konceptuel litteratur«. *Passage* 28, (69): 107-24. DOI: <https://doi.org/10.7146/pas.v28i69.17587>.
- Stilling, Oliver. 2016. »Det Næste Kapitel«. Radioprogram. Radio 24/7, 15. juli 2016.
- Thomsen, Søren Ulrik. 2011. *Rystet spejl*. København: Gyldendal.
- Thykier, Mikkel. 1997. *Skyggerne er kun flygtige*. København: Borgen.
- . 2003. *struktur. 16 objekter. Forarbejder til Peter Louis-Jensen*. København: Basilisk.
- . 2015. *Skyggerne er kun flygtige og solen et spind i skyerne. Lyspunkter*. Århus: Antipyrine.
- Washuus, Dorte. 2016. »Forlæggerens bogudgivelser skal emme af håndværk: Hver eneste bog er som en fødsel«. Avisartikel. *Kristeligt Dagblad* 7. maj 2016.

Anmeldelser

Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk Sproghistorie. Bd. 1: Dansk tager form. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2016. 472 sider. 399,95 kr. ISBN: 978-8-7712-4162-6.

Den nye danske sproghistorie i seks bind har været lang tid undervejs, og spændingen er steget meget undervejs. Ambitionerne var store, og nu hvor resultatet foreligger, kan man se at det bliver et monumentalt projekt. Det stiller op som en afløser af Peter Skautrups klassiske sproghistorie, men reelt er der tale om et værk med en betydelig større spændvidde end forgængeren. Carlsbergfondet har understøttet projektet fra begyndelsen til i dag.

Hvorfor en afløser af Skautrup, vil nogen måske spørge. Det er sandt nok at vigtige sider af Skautrups fremstilling stadig er gyldige. Der er f.eks. ikke fremkommet afgørende fornyelser af den ældre lydhistorie siden dengang (men man kan altid diskutere om Skautrup fik støvsuget »Gammeldansk Grammatik«'s kringledede paragraffer grundigt nok). Til gengæld har andre sider af sprogbeskrivelsen gjort enorme fremskridt siden Skautrups tid. Beskrivelserne af morfologi og syntaks har flyttet sig meget, især gennem forskningen i grammatikalisering, og her er der afgjort et hul som vi venter spændt på at se den nye fremstilling udfylde. Skautrup var meget sensitiv i sin fremstilling af sprogets sociale side, men hans terminologi kunne godt være noget diffus. Hvad som helst kunne f.eks. være *sprog* hos Skautrup: hvis man ser på hans §89 (i bd. IV), kan man se sammensætningsleddet *sprog* afveksle uden synlig orden med *terminologi*. Her, så vel som mange andre steder, burde vores sociolingvistik kunne komme op med fornyede og forbedrede begreber. Endelig vil jeg fremhæve at også vores forståelse af det lydligt i sproget er blevet skærpet og nuanceret adskilligt siden Skautrups bog blev til. Set inde fra sprogvidenskaben selv er der således meget at tage fat på.

Skautrups fremstilling dækker perioden frem til omkring 2. Verdenskrig, og vi har således lagt ca. 70 år til sproghistorien siden da. Om et sådant spænd af tid i sig selv gør kravet om en ny sproghistorie påtrængende, er en diskussion værd. Den der kiggede ca. 70 år tilbage fra 1481 – Christian I's dødsår – måtte nok indrømme at de sidste to generationers begivenheder ikke havde ændret sprogets

vilkår og substans radikalt. Men hvis man i stedet brugte 1588 – Frederik II's død – som udgangspunkt, vil de fleste være enige om at sproget siden 1518 havde været gennem nogle radikale forandringer, såvel hvad angik substansen som de sociale omstændigheder. Har den periode der er gået siden Skaustrup lukkede redaktionen, ændret sprogets situation så radikalt at der er behov for en ny fremstilling?

På en måde er det jo præcis dét som den nye sproghistorie skal teste sig selv på, men lad mig komme med et forsøg på et svar på forhånd. Der er sket en lang række ændringer i sprogets mediemæssige muligheder siden midten af det tyvende århundrede. Der har udviklet sig en lang række primært elektroniske medier for sprog, og den sproglige kommunikation har været gennem hektiske omformningsfaser i disse tilpasninger. Mange af disse mediemæssige muligheder har medført at to sfærer der for et par generationer siden var stærkt adskilte, nemlig skriftsproget og talesproget, i dag i langt højere grad er i kontakt, og at stiltræk fra især talesproget har fået en meget stor udbredelse på skrift. Det at sætte sig ned aktivt for at skrive var i tidligere tider virkelig en aktivitet for de meget meget få; men i dag er stort set alle i samfundet aktive både som læsere og skrivere. Hvor man endnu for to generationer siden opretholdt et meget konventioniseret udtaleideal med lange rødder i meget specifikke typer af envejskommunikation (kirke, teater), er spørgsmålet om hvilken udtalestil og udtaleideal man bør følge i hvilke situationer, langt mere diffust i vore dage. Hånd i hånd med opløsningen af gamle dages autoritetsprægede samfundsform går vanskelighederne med at etablere et samfund med tilsyneladende flade autoritetsstrukturer. Den slags sociale omstruktureringer griber direkte ind i en mængde kommunikationssituationer og præger både udtaleidealer og høflighedsformer. Alt dette skal sammenholdes med at der næppe er indtrådt afgørende systematiske ændringer i bøjning og syntaks, uanset de stilistiske skift der kan observeres. I den forstand har den nye sproghistorie et kæmpemæssigt terræn at boltre sig på.

Bogen har været lang tid undervejs. Redaktionen har inviteret specialister på en lang række felter til at skrive en fremstilling af stoffet sådan som de selv ønskede det, og resultaterne heraf er dernæst blevet redigeret og tilpasset en fælles standard. I betragtning af at værket involverer op imod 87 forfattere, er det formentlig den eneste måde arbejdet har kunnet gennemføres på, men nemt har det nok ikke været. I det færdige resultat kan man af og til spore nogle af de vanskeligheder som er opstået i mødet mellem specialist og redaktion.

Hvad er det da for et bind som redaktionen præsenterer sit værk med?

På mange måder er netop bind 1 i serien en interessant og metodisk forfriskende idé til hvordan en sproghistorie skal være. Bindet præsenterer nemlig forudsætningerne for at skrive en dansk sproghistorie: Hvilke kilder er der til historien?

Hvilke metoder skal en sproghistorie skrives efter? Hvilke typer af sprogbeskrivelse foreligger der allerede? Alene det at stille disse regulære grundlagsspørgsmål giver værket en frisk og alsidigt nyttig tilgang til sit emne.

Bogen er delt op i fire hovedkapitler: Sektion 1 – Kilderne – rummer ét større bidrag hvor Bent Jørgensen giver et kompetent overblik over de typer af kilder som sproghistorier kan skrives på. Sektion 2 – Historie og sprog – rummer nogle af bindets mest tankevækkende og engagerende bidrag: Frans Gregersens grundigt diskuterende essay om sprogvidenskabens historiske udvikling og grundlagstænkning, Esben Albrechtsens fascinerende gennemgang af vidnesbyrd om følelsen af danskhed i forbindelse med dansk sprog siden middelalderen og Adam Hyllesteds gedigne og omfattende redegørelse for forholdet til resten af den indoeuropæiske sprogfamilie. De tre bidrag flankeres af to bidrag af Bent Jørgensen, hvori sproghistoriens periodeinddeling og sproghistoriens forhold til sociale forhold i øvrigt præciseres.

Sektion 3 – Sprogbeskrivelser – gør rede for det arbejde der har fundet sted med beskrivelsen af dansk sprog så langt tilbage som vi nu kan følge det. Bente Holmberg giver et overblik over de sproghistoriske håndbøger vedrørende dansk, Ebba Hjorth redegør for ordbogsmaterialet, Lars Heltoft for grammatikker, Henrik Galberg Jacobsen for håndbøger angående retskrivning og Hans Basbøll for fonetiske beskrivelser af dansk. Der er gennemgående tale om velkrevne, solide og substantielle gennemgange der giver et fortrinligt overblik over fagets situation. Flere af disse afsnit kan man med sindsro anbefale til de reflekterede studerende der gerne vil vide hvorfra vores faglige viden i danskfagets sproglige afdeling kommer, og hvilke kriterier den beror på. De vil ikke blive snydt. Som en ren parentetisk bemærkning noterer jeg at en sådan fremstilling af dansk sprogforsknings principper og metoder virkelig har været et savn, og det er glædeligt at sproghistorieprojektet forærer os en så god løsning, nærmest i forbifarten.

Bindets fjerde og sidste sektion behandler fænomenet Skrift. At der overhovedet er kommet en sådan redegørelse med, er et fint eksempel på hvor godt gennemtænkt redaktionen er. Når man ser bort fra det helt oplagte at en sproghistorie skal indeholde et afsnit om runer, vil mange tage de latinske alfabetformer der har hersket siden begyndelsen af middelalderen, for noget givet. Nu får vi et overblik over alfabetets mange varierede former, deres anvendelsesområder og deres praktiske anvendelighed. Igen er der et afsnit som man kan anbefale nysgerrige studerende. Blot det at få nogen indsigt i bogtrykte skrifers opbygning, samt i håndskrifternes former, er vigtigt som grundlag for en konfrontation med sproghistoriens kildemateriale, og det er glædeligt at redaktionen har fundet plads til en så omfattende redegørelse for dette emne. Det skal i denne forbindelse bemærkes at Michael Lerche Nielsens redegørelse for runernes historie og udformning er såvel

meget præcis som meget perspektivrig. Det er et meget kort afsnit – lige over tyve sider – men der er indeholdt mange virkelig interessante diskussioner af runealfabetets sammensætning og relation til lydhistorien i det. I den forbindelse vil jeg især fremhæve den tankevækkende redegørelse for de træk ved runealfabetet der er unikke i forhold til de relevante forbilleder.

Et af de træk jeg specielt hæftede mig ved da jeg første gang sad med bogen i hånden, er det store og yderst vel tilrettelagte illustrationsmateriale. Hvis man har hang til selv at lege den lille filolog, er bogen nærmest et overflødighedshorn af muligheder. De fornemme illustrationer i farver giver ikke alene et visuelt indtryk af kilderne; de er også forsynet med kommentarer og vejledende indikationer der viser vej til finesser og detaljer som man kan lære noget af. I dette aspekt af bogen viser redaktionen endnu engang sin vilje og evne til at skabe et værk af virkelig kvalitet.

Er der da ingenting at kritisere ved bogen?

Det er virkelig meget sparsomt hvad jeg undervejs har noteret mig af anker mod bogen. Men én større anke har jeg dog, nemlig mod bindets titel – og for så vidt samtidig mod flere af titlerne på de kommende bind. Nærværende bind I har fået titlen »Dansk tager form«, og det har jeg temmelig svært ved at forlige mig med. Det der 'tager form' i bindet, er ikke sproget i sig selv, men grundlaget for at skrive om sproget. Tanken om at dansk som sprog skulle 'tage form', er for mine begreber temmelig fremmed. Et sprog er hvad det er i kraft af samspillet mellem komplekse sociale, historiske og kognitive kræfter, og det huer mig ikke hvis man antyder at denne proces har nogen karakter af mål og forudbestemthed. Motivationen for titlen er sikkert at man vil undgå alt for tekniske titler på bindene (og det gælder også de to næste bind, der skal få lige så flyvske titler). Det er al hæder værd, men måske havde der været en kompromismulighed.

I det store og hele er den vanskelige redaktionelle proces lykkedes godt. Der er dog enkelte afsnit der er endt med at blive en smule ujævne. Det gælder f.eks. afsnittet om grammatikker, hvor planen for selve brødteksten gør at en så vigtig historisk figur som J.P. Høysgaard ikke bliver behandlet. Han optræder i faktaboksene, men får langt fra det fokus han fortjener. Planen for brødteksten – at ville beskrive den grammatiske tradition med Paul Diderichsen som omdrejningspunkt – giver afsnittet faglig konsistens, men ofrer til gengæld den historiske dækning. Tilsvarende får redegørelsen for stenografi lov til at rulle et lidt overflødigt historisk overblik over stenografiens internationale historiske betydning op, før afsnittet koncentrerer sig om danske forhold.

De øvrige anker er virkelig af de meget små. F.eks. ville jeg gerne have haft en henvisning fra illustrationen af Schleichers model s. 51 til det mere udfoldede, mere korrekte træ s. 136. Det er tilgiveligt hvis man i redegørelsen for forekom-

sten af tre køn i danske dialekter (s. 150) kommer til at bruge nutid, men fuldt be-rettiget er det ikke mere. I optællingen af Rasks kritikere s. 195 savner jeg George Stephens, ikke for hans forskningsmæssige resultaters skyld (for de var nærmest ikkeeksisterende), men fordi han for at få organisatorisk rygrad i polemikken mod Rask skabte en såre nyttig institution som Universitets-Jubilæets danske Samfund. På s. 419 sammenlignes stenografiens forkortelser med SMS-forkortelserne; men de særlige udtalenære og trunkerede SMS-skriveformer er allerede fortid efter at de allerfleste mobiltelefoner og andre lignende apparater har fået effektive programmer til ordgenkendelse. At Rask i den anden billedtekst s. 194 har fået tildelt fornævnet *Ramus*, bemærker jeg kun fordi det er den eneste trykfejl jeg har fundet.

Et helt specielt diskussionspunkt er kortmaterialet. Kort er meget nyttige, men samtidig vanskelige i sproghistorie, fordi de historiske og sociale forhold mellem sprog og geografi kan være mere komplekse end et kort rigtig kan vise. Eksempelvis skelner man gerne implicit mellem udbredelse som beror på præmoderne historiske forhold (hvilket afbildes), og udbredelse som er betinget af moderne historie og livsforhold (hvilket ikke afbildes). På kortet s. 131 finder man små orange klatter i Estland og Ukraine der skal angive de svensktalende minoriteter på disse steder »i dag«. Det er en meget generøs brug af »i dag«; der er næppe 10 oprindeligt svensktalende tilbage i Estland, og med Ukrainesvensk står det endnu værre til. På s. 135 viser kortet angiveligt »de indoeuropæiske sprogs moderne udbredelse i Europa og Asien«; her er Sydafrika og Australien tilsyneladende områder uden indoeuropæiske modersmåls- eller andetsprogstalende. Sproghistoriske kort tager heller ikke særlig godt højde for tosprogethed; at dømme efter kortet skal man helst kunne et keltisk sprog i Bretagne, i Wales og enkelte andre af de britiske øers randområder, eller Dalmål i Dalarna; men mange rejsende vil vide at der alle disse steder er andre løsninger. En god løsning på synkroniproblemet er det dog at uddøde (men historisk set overordentlig betydningsfulde!) sprogstammer som anatolsk og tokarisk gengives på kortet s. 135 med meget *douce farver*.

Lad nu alt dette fare, for det er virkelig småting. Hovedsagen er at vi med første bind i *Dansk Sproghistorie* har fået en dygtig og velredigeret fremstilling af et stort og interessant stof, en inciterende optakt til resten af værket, og en bog der kan bruges på mange måder. Som antydet er bogen også en fremstilling af det metodiske grundlag i sprogstudiet i dansk, og i den forstand kommer bindet i sig selv til at gøre stor nytte. Det næste bind (der kommer til at handle om ordforrådets historie) afventes med en spænding som jeg ikke har kendt siden min barndoms juleaftener.

Gunver Skytte: ELI – 99 års opdagelsesrejse gennem livet. En biografi om sprogforskeren Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010). København: Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, 2016. 235 sider. 225 kr. ISBN: 978-8-7730-4395-0.

Gunver Skytte har skrevet en biografi om Eli Fischer-Jørgensen (EFJ), sin gamle ven og kollega.

EFJ blev født i Nakskov 1911 og voksede op der og i Faaborg, hvortil hun var flyttet i 1919. Hun blev student fra Svendborg Gymnasium 1929 og blev derpå indskrevet ved Københavns Universitet, hvor hun studerede sprog. EFJ var som så mange andre unge studerende ikke fast besluttet på en målrettet karriere, men overvejede fag som grønlandsk, engelsk og dansk før hun lagde sig (nøgenlunde) fast på tysk og fransk. At det skulle blive fonetik der efterhånden ville blive hendes stærkeste faglige kort, lå ikke fast fra starten, men var noget hun opdagede efterhånden. Sprogfagene var på dette tidspunkt stadig præget af filologien og idéerne om at man bedst forstod sit undersøgelsesobjekt ved at anskue det fra flere sider, dermed var såvel morfologi, syntaks, fonetik, litteratur(historie), filosofi og historie relevante for studiet af fx fransk. (Denne idé ses stadig afspejlet i sprogfagene på universiteterne og i visse af folkeskolernes sprogfag, især dansk og engelsk). Man kunne godt være specialist i fx fonetik eller syntaks, men man skulle kunne de andre aspekter også, og således studerede EFJ alle de nævnte aspekter – foruden lidt ekstra ved siden af. Den mangefacetterede faglighed var ikke EFJ ubekvem; hun interesserede sig for mange ting – hun overvejede fx en overgang at skrive speciale om *Tristan og Isolde*, før hun langt om længe besluttede sig for at skrive om dialektgeografi og lydforandring. I 1933 var hun blevet optaget i Lingvistkredsen, nok et af de vigtigste steder for en ung sprogforsker på dette tidspunkt. For netop da var sprogfagene og måden at bedrive sprogvidenskab på i stærk udvikling. Filologien og den historisk-komparative metode, som havde været dominerende siden midten af 1800-tallet, blev her udfordret af unge sprogforskere med Louis Hjelmslev i spidsen, og det passede EFJ godt. EFJ blev kandidat i 1936, og i årene efter var hun i pædagogikum og drog derpå på dannelsesrejse i Europa. Hun havde blandt andet truffet aftale med den russiskfødte fonetiker Trubetzkoy om et studiebesøg i Wien; desværre døde han inden hun nåede frem. Kort efter brød anden verdenskrig ud. EFJ var forinden blevet ansat som underviser i tyskfaget, og gennem de næste årtier varetog hun megen undervisning – først og fremmest i fonetik – og administration for Københavns Universitet. Professor blev hun i 1966. Især ved hendes indsats blev Institut for Fonetik på Københavns Universitet en verdenskendt og velrenommeret institution blandt fonetikere, men skam også blandt andre sprogforskere. Som tidligere nævnt havde EFJ mange

interesser, men det som i højere og højere grad tiltrak sig hendes opmærksomhed, var eksperimentalfonetik. Meget af hendes tid gik med at opsøge, afprøve og søge anskaffelsesmidler til de teknologiske nyskabelser som kunne bringe fonetikken videre. Hun rejste også meget, dels fik hun tildelt en stribe rejselegater, dels blev hun ofte inviteret som gæsteforelæser. I 1981 gik hun på pension, og de næste næsten tredive år fortsatte hun med at forske, forelæse, rejse og engagere sig i samfundet. Hun døde 27. februar 2010; da var hun 99 år gammel. Hun var aktiv til det sidste. Få dage før sin død lod hun sig interviewe til et program om den såkaldte Københavnerskole (se nærmere om denne nedenfor).

Bogen er opbygget kronologisk. Fra EFJ's fødsel i Nakskov 1911 til hendes sidste tid i Virum i det nye årtusind. Bogens fem kapitler dækker barndom, ungdom, voksenliv, hvad man kunne kalde grande dame-liv, og pensionistliv. Derudover indeholder bogen en komplet bibliografi over EFJ's publikationer, en liste over anmeldelser af hendes værker, en liste over utrykte kilder til bogen, referencer og personregister.

Bogen er på mange måder et portræt af en vigtig tid i sprogvidenskaben – især set fra Danmark. Bogen giver blandt andet et indblik i tiden da den akademiske verden var lille. Dengang man ikke alene vidste hvem ens nærmeste interessefæller i ind- og udland var, hvem der kom forinden, og hvem man skulle holde øje med i fremtiden. Men også hvem der var de interessante og relevante udenfor ens egne faglige interesser. Bogen indeholder mange små portrætter og biografier af prominente sprogforskere, studiekammerater og elever. Hver gang en person nævnes, blive vedkommende som mindstemål ledsaget af en fodnote med så mange oplysninger om fødselsår (og dødsår, hvor relevant), faglig baggrund, ansættelsessted og særlige faglige interesser som forfatteren har haft adgang til. En række sprogforskere præsenteres med mere fyldige portrætter. Roman Jakobson, Ilse Lehiste, Paul Diderichsen, Louis Hjelmslev, Knud Tøgeby, André Martinet, Henning Spang-Hanssen, Jørgen Rischel og mange flere får alle en udførlig beskrivelse med på vejen; nogle får cirka en halv sides omtale, andre tildeles op til flere siders tekst ledsaget af store portrætfotografier. At have et personregister i denne bog er velvalgt, i betragtning af at EFJ's liv og bogen om hende i høj grad er relevant for folk der er interesserede i det 20. århundredes sprogvidenskab og miljøet omkring Lingvistikredsen og Institut for Fonetik. Mange vil således sikkert lige slå efter hvad man kan læse om Hjelmslev, om Brøndal, om Diderichsen eller om en helt fjerde. Bogen er veloplagt og velskrevet; derudover er den rigt illustreret, dels med mange fotografier af berømte sprogforskere og af hovedpersonen selv, dels af et udvalg af EFJ's egne akvareller og tegninger af steder som omtales i bogen.

Det er oplagt at en bog om EFJ også kommer omkring en person som Louis Hjelmslev. Hjelmslev var Lingvistikredsens ukronede konge, og EFJ var en me-

get aktiv deltager i Lingvistkredsen. Desuden var Hjelmlev professor på EFJ's institut i de første mange år af hendes ansættelse og dermed også hendes chef. Med hensyn til det faglige og teorien om glossematik siger EFJ dog selv – der henvises løbende til dette gennem bogen (se fx s. 80, 166, 177) – at hun ikke selv nogensinde har været glossematiker. Dette har dog ikke afholdt mange fra at indbyde hende som gæsteforelæser og diskussionspartner ved glossematiske møder i ind- og udland, og til sin egen morskab blev hun oven i købet ærespræsident af den italienske Circolo Glossematico (s. 184). Den vigtigste grund til at man har associeret hende med glossematikken, er efter al sandsynlighed at hun tog teorien alvorligt og dels diskuterede den flittigt ved Lingvistkredsens møder og andre steder, dels simpelthen forklarede andre hvordan teorien skulle forstås, s. 159. Dermed kom hun nemt til at fremstå som fortaler for teorien. Bogen citerer hende flere gange for at hun faktisk slet ikke var stor tilhænger af omfattende teoretiske systembygninger, se fx s. 120, og hun har givet udtryk for følgende holdning: »Man kan beskrive sproget fra mange synsvinkler, som alle kan være relevante« (EFJ fra et interview i *Information*), s. 127 note.

Denne pluralistiske tilgang ser EFJ også i karakteristikken af »Københavnsskolen«. I 1931 dannede Hjelmlev og ligesindede efter inspiration fra Lingvistkredsen i Prag den danske Lingvistkreds (*Cercle Linguistique de Copenhague*). Her var det meningen at sprogforskere skulle arbejde på det fælles projekt at gøre sprogforskning til en videnskab. Det var efter alt hvad man har hørt og læst, et særdeles frugtbar og spændende miljø, men ifølge EFJ kunne man næppe kalde det en 'skole':

there are (...) such clear differences among them [: medlemmerne af LK, ESJ] that they cannot be said to constitute a school in the same way as the Prague phonologists, or even the post-Bloomfieldians (s. 184).

EFJ's engagement i samfundsforhold er et spor der viser sig mange steder i bogen. Hendes forbindelse til modstandsbevægelsen nævnes flere gange og får en fyldig redegørelse halvvejs gennem bogen, s. 86-90. Sammen med blandt andre den klassiske filolog Carsten Høegh oprettede og plejede EFJ det såkaldte interneringskartotek, hvis formål var at undgå pøbeljustits når befrielsen kom. Hele forløbet er grundigt beskrevet af hovedpersonen selv, jf. Fischer-Jørgensen & Ege (2005).¹ På sine ældre dage var EFJ involveret i flygtningearbejde. Hun udarbej-

¹ Fischer-Jørgensen, Eli & Jens Ege (2005). *Interneringskartoteket. Om Carsten Høeg og hans gruppe under besættelsen*. København: Museum Tusulanum.

dede blandt andet udførlige oversigter over dansk udtale til brug i undervisningen af folk der kom hertil, og som havde brug for at lære så meget dansk at de kunne begå sig sprogligt og kommunikativt. Hun opfordrede også integrationsministeren, som på det tidspunkt var Bertel Haarder, til at nedsætte en arbejdsgruppe der kunne gennemgå eksisterende undervisningsmateriale med henblik på kun at beholde det der faktisk var brugbart (s. 192).

Også EFJ's meninger og involverethed i universitets- og forskningspolitik bemærkes løbende. Et tema i bogen er således en underliggende frustration over at mindre relevante sager kommer til at overskygge universitetets *raison d'être*. At for eksempel administration tager uforholdsmæssig megen tid. Bogen lader forstå at EFJ (og Hjelmlev, se s. 79) kunne have drevet det endog meget videre hvis ikke hun skulle have formøbet vigtig tid og koncentrationsevne på administration. Indstillingen til et professorat til EFJ gengives *in extenso*, og her står der blandt andet:

Hun pådrog sig i 1958 en hjernerystelse, hvis eftervirkninger i flere år nedsatte hendes arbejdskraft betydeligt, og da hun igen opnåede fuld helbredelse, ventede der hende straks store administrative opgaver i instituttet. Dette er grunden til, at hun ikke har kunnet opnå tid til at koncentrere sig om en disputats. (s. 103, se også note s. 159)

Herved fremhæves det skadelige ved at lade fx administrative opgaver ske på bekostning af det egentlige – forskningen. Til denne frustration føjes en anden, nemlig at universitetet bliver det sted man søger hen når man ikke kan finde på noget andet; i 1968 skriver hun i et debatindlæg til *Information*: »Den nuværende situation, hvor universitetet tvinges til at modtage alle studenter, der ikke kan komme ind på andre lærestalter, er i hvert fald uholdbar.« (s. 121). Fællesnævneren for disse frustrationer er den manglende opmærksomhed (måske især fra politisk side) på hvad et universitet er til for, hvad dets opgaver går ud på, og hvordan resurserne – for eksempel i form af engagerede medarbejdere – forvaltes bedst muligt.

Forskning og forskningsformidling er netop ifølge EFJ universitetets vigtigste opgave, og forfatteren fremstår enig heri. Dette viser sig selvfølgelig ved at EFJ's forskningsindsats helliges plads og omtale i hele bogen – alt andet ville have været mærkeligt! Men bogen fremlægger også små vidnesbyrd om forskerens drivkraft, den indre nødvendighed der får én til at forske og formidle sin forskning. Noget som måske kan fremstå som underholdende anekdoter, bliver på den vis til partsindlæg. Et eksempel: Den franske fonetiker Martinet sad i 1941 i krigsfangenskab i Weinberg; han benyttede lejligheden til at undersøge sine medfangers udtale af

fransk, og udgav efterfølgende en monografi baseret på dette arbejde (Martinet 1945).² En forsker forsker!

EFJ havde umådelig indflydelse på kolleger og elever. Bogen indeholder mange beretninger om hvordan hun utrætteligt (oven i købet fra sygelejet om nødvendigt, s. 54) diskuterede og vejledte faglige problemstillinger. Den faglige diskussion var vigtig, og det gjorde hende mismodig hvis nogen, fx studerende, bare ville have færdige svar,

og som synes det er tidsbesparende og mere effektivt at de får stoffet serveret i tilberedt tilstand i stedet for at de selv skal pløje sig igennem litteraturen og tage stilling til den. De har jo sådan set ret. Det er hurtigere at købe færdiglavet mad end at tilberede den selv; men det giver ikke noget videre indblik i kogekunst (s. 122).

Dette kan i øvrigt være værd at minde om i tider med »fremdriftsreformer«, »uddannelsesloft« mv.

Bogen handler først og fremmest om EFJ's arbejdsliv, men den nævner flere gange at EFJ også havde et privatliv. Hun citeres således for at have svaret »Jeg har hele tiden haft et liv ved siden af« på et spørgsmål fra en journalist som ville vide om hun havde prioriteret studier og forskning over alt andet (s. 90). Bogen holder sig meget diskret tilbage med hensyn til det allermest private, men lader i øvrigt forstå at privatlivet og arbejdslivet i høj grad gled over i hinanden: Hun indgik i arbejdsfællesskaber med lærere, kolleger og elever, og med en del af dem (og deres familier) havde hun også venskaber. At hun ikke fik mand og børn skyldtes simpelthen »bad timing« (s. 54). EFJ havde også stor glæde af naturen, og hun færdedes i den til vands (kajak), til fods, til hest, på ski, og hvad der ellers syntes oplagt og spændende. Hun nød naturen og malede den når hun havde lejlighed til det.

Bogen er et portræt af den store sprogforsker og hendes liv, men den fremstår også som en personligt motiveret hyldelse til denne videnskabskvinde som har været forbillede og lærer for så mange videnskabsfolk, heriblandt forfatteren selv. Det personlige islet viser sig dels i at forfatteren er jegfortæller, dels i mange små bemærkninger undervejs: en fodnote om forfatterens ungdomsoplevelse af mødet med EFJ's fonetik (s. 62), glæden ved at låne et eksemplar af EFJ's store værk om fonologiens historie som endnu på det pågældende tidspunkt kun forelå som maskinskrevet dansksproget manus (s. 126), EFJ's lykønskning til forfatteren

² Martinet, André (1945). *La prononciation du français contemporain, témoignages recueillis en 1941 dans un camp d'officiers prisonniers*. Paris.

i anledning af dennes nye status som bedstemor (s. 91). Hendes og EFJ's fælles erfaringer med hvordan det var at telefonere med Knud Togeby (s. 144).

Bogen er meget personlig. Forfatteren tegner et billede af EFJ, et meget levende og indtryksfuldt billede. Der er ingen tvivl om hvem hovedpersonen er. Undervejs holder forfatteren sig dog ikke tilbage når noget i arbejdet med biografien inspirerer til vigtige tanker. Således beskrives hvordan fonetikerens Basbøll får elimineret mange af stødforskningens problemer ved at vende spørgsmålene til stød om så fokus kommer til at ligge på hvornår der *ikke* er stød, snarere end hvornår der *er* stød (»ikke-stødmodellen«), s. 176; dette inspirerer forfatteren til i en fodnote at referere en Nobelprismodtager for at fremhæve at god forskning er karakteristisk ved at kunne stille gode spørgsmål – en digression der viser at forfatteren har noget på hjerte.

Forfatteren må have brugt store mængder tid på at undersøge og tilvejebringe informationer om EFJ's person og virke. Bogen er spækket med henvisninger til EFJ's efterladte papirer, arkivmateriale om Lingvistkredsen, uddrag af avisartikler, udsagn fra kolleger, venner og elever. Udsagn som for en dels vedkommende synes fremkommet ved at forfatteren selv har opsøgt de pågældende personer og fået dem til at fortælle deres erindringer og vurderinger af kollegaen, vennen, læreren EFJ.

Bogen kan anbefales til alle som er interesseret i EFJ's liv og virke. Den kan også anbefales til alle som er interesseret i sprogvidenskaben i det 20. århundrede set fra København.

Eva Skafte Jensen

Dorthe Duncker & Bettina Perregaard (red.): Creativity and Continuity. Perspectives on the Dynamics of Language Conventionalisation. København: U Press, 2017. 414 sider. 450 kr. ISBN: 978-8-7930-6039-5.

This book is described as being a collection of chapters on issues to do with conventionalization from both literary and linguistic scholars. It takes perspectives from both fields of scholarly debate and from historical perspectives.

Chapter 1: Communication: Creativity and Continuity (Dorthe Duncker, Bettina Perregaard). The introductory chapter provides an overview of the issues the collection deals with, ending with a summary of the remaining chapters. The main

focus of the volume is on creativity in language use. Crucially, one aspect that comes up time and again in different contributions is that our mental lexicon is only one part of the whole picture, and that the process of negotiating conventions is a neglected part of research that the collection aims to redress. Conventions are seen as being dependent on the social communicative situation, and are subject to constant renegotiation. They are covert, which entails that they only become »visible« when they are broken. Language use is inevitably contextualized, and conventions are no different.

According to the Chomskyan generative and biolinguistic perspective, language is divorced from social concerns. In the strictest view, we have our competence in a language, and variations on that are issues of performance. More and more research has taken up individual variation, though, and the trend is towards competence consisting of multiple grammars.

Still, linguistic codes are seen as being fixed carriers of meaning. The volume here takes a more functional and ecological perspective, in that meaning is fixed in communicative situations in interaction between speakers. Individuals have their own intentions when it comes to communicating, and these can often clash with those of their interlocutors. Language is a creative act for individuals, and conventions can be seen as shared, negotiated meanings which enable communication and shared understanding.

Chapter 2: Rephilologisation: Toward the Integration of Linguistics and Literary Scholarship (Christian Benne). The second chapter argues for a reintegration of literary and linguistic scholarship. Benne gives a historical overview of the schism in the two disciplines. From the personal development (Bildung) perspective on education, literature and language were complementary disciplines which were necessary for personal development. However, the advent of decontextualized linguistic studies after the structuralists, and especially Chomsky, led to the breaking of the link. The code-view of linguistics was seen by literary scholars as too narrow, and literary studies was seen as too »unscientific« by linguists.

As Benne points out, literary studies are much wider than simply the interpretation of literary texts. There are strong links to culture studies, historiography, among others. Literary analysis is often seen as a creative act in itself, acknowledging the view that there is no »single interpretation« of texts, simply individual response. Certainly, no code view of language could explain the individual interpretation of texts.

Benne notes that there are many myths in both literary and linguistic studies, which have helped the two disciplines stay apart. On the linguistic side, it is the

view that there is a homogeneous code for languages. For literary studies, it is the idea that there is an ideal text which has a single interpretation outside of its historical context. The fact that there are such strong disagreements even among scholars about the relative merits and interpretations of texts indicates that the latter strict views are untenable.

The socio-cultural context of texts in general, whether literary or not, cannot be ignored. The arguments against the idealized views of codes and texts mentioned above lead to the possible reintegration of the fields. Linguistic creativity as the basis for understanding the negotiation of conventions of language use has strong links to hermeneutics, which can be the starting-point for this process, according to Benne.

Benne argues for a return to a philological encyclopedia. These were methodological texts which were used in Scandinavia for preparing scholars for linguistic and literary analysis. There was a focus on the interdependence between hermeneutic, critical and linguistic methods of analysis. The crucial aspect is that the meaning of words and phrases is never fixed, but negotiated in a context. The final argument is that code can be brought into literary interpretation – there are conventions for interpretation, albeit contextualized. Conventions are needed in order to recognize when there is non-convention.

Evaluation: If we look at theoretical discussions in the two fields, there are very similar questions that are discussed, just that the focus is different. Indeed, linguistic analysis has taken up literature from various perspectives. There are many pragmatic analyses of literature, for example Vande Wiele (2016),¹ and Gesture Studies is an established field that takes up performance aspects in communication that add to meaning-making. Discussions of the appropriateness of the Canon in literary studies also demonstrate that conventions are a basic object of study in both fields. I find that these are good arguments for the reintegration of the two fields.

Chapter 3: The Body Language of Text: The Relationship Between the Textual Content and the Physical Appearance of Text in the Process of Transmission (Scholarly Editing) (Anne Mette Hansen). The third contribution discusses the relationship between content and performance in interpretation. Hansen compares different versions of manuscripts to see the physical features of the texts. In manuscripts, it is well known that scribes make mistakes in copying, so that different

1 Vande Wiele, H. (2016). The loss of poetic effects: From indeterminate to conventionalised meaning. *Language and Literature* 25(1), 54-71.

version can be radically different from one another. How these are coped with in determining a »best version« is the focus.

The fact that there is considered to be a »best version« is the first issue. Who decides what that best version is? What features are considered better than others? One particular problem Hansen identifies is that orthographical variations tend to be ironed out in these best versions. She sees these as vital features in the different versions of a manuscript.

Hansen compares different versions of certain manuscripts and identifies where there are differences. Layout can be very different, with paragraphing being changed. In poetic texts, this can make a big difference to the interpretation and performance of the text. Scribes marked important parts of texts by changing script, adding colour, etc. These were more or less freely changed, she found. In prayer texts, the image played a vital role, as they were there to focus the spiritual attention of the reader while reading the prayer. These features are linked to multi-modality in texts.

Evaluation: I like seeing these sorts of studies of multi-modal aspects of texts. Within computer-mediated communication, this is common, but there is not so much discussion of more general written texts. I would like to see the effects of these orthographical variations discussed. For example, what is the effect of the different writing conventions? Pragmatically, what do they add to the texts?

Chapter 4: Methodological Issues in Analysing Human Communication: The Complexities of Multimodality (Tina Høegh). This next chapter is a method piece on how to analyse multi-modality in interaction. This is put into practice in chapter 14.

Høegh starts by acknowledging that performance factors are highly situational. Each individual performance of a text will be different even if the same speaker performs it multiple times. Rhythm for example will be different each time.

There is a great methodological problem with transcribing spoken data. What level of detail do you need to go into? This depends naturally on the purpose of the analysis, and Høegh makes the important point that the level of detail depends on the analyst. Multi-modality is proving problematic for analysis, as an adequate methodology still needs to be developed. How can we discuss something new as analysts if we do not have the terminology to talk about it? We need an analytical vocabulary, and that is the purpose of the chapter.

The transcription system developed by Fine is used together with some analysis of metrical rhythm (specific to the data Høegh analyses, which is the oral performance of written texts). The analysis specifically deals with the use of gestures and vocal features to break up the performance and to mark meaning. The oral per-

formance brings the listener into the performance. The use of different voices for narrator and for characters can be a useful performance technique to notice here.

An interesting issue brought up is the interpretation of irony. This is difficult to achieve with written texts, especially in a second language, and so the use of voice in oral performance can be a good technique to try and make ironic interpretation clearer.

Evaluation: I really like this method discussion. The addition of gestures is particularly important. To my knowledge, it is not frequently added to the pragmatic study of irony and other similar devices. So this is an important contribution in that respect.

Chapter 5: Heteroglossia and Voice in Use (Nina Møller Andersen). In Chapter 5, Andersen discusses the use of the term *heteroglossia* as an example of a convention. She argues that the conventionalised meaning has been misused from Bakhtin's original ideas. She discusses the use of the term, which, she notes, focuses on very different areas. It can be used to mean the use of multiple linguistic codes in code-switching or translanguaging; it can mean the mixing of registers; finally, it can refer to the social stratification of language.

Andersen then distinguishes three different areas. One is ideology which refers to speakers' voice. In sociolinguistics, stance is an important concept² which works in the same way. Speakers position themselves within social norms, and with respect to other speakers. Then, there is the pragmatic aspect. This is linked to the speech act where language is used in communicative situations for different purposes. Finally, there is the linguistic side. This refers to the choices between codes or different registers. So, speakers choose to follow the conventions of a particular language, or they mix in a bilingual (translanguaging) environment. They also choose between different registers depending on the social situation.

Evaluation: This is an important discussion of how terminology is used. As researchers, we are often too unclear about the meaning of terms we use, so this should be a lesson for us all. Always be clear about the terms we use. I do not see it as a problem to use a term in a different way from its original meaning, as long as we are explicit about it.

Chapter 6: Consciousness, Language, and the Metaphor of Construction (Bettina Perregaard). Chapter 6 deals with the concept of *construction* in human cogni-

2 Du Bois, J.W. (2007). The stance triangle. In R. Englebretson (Ed.). *Stancetaking in discourse: Subjectivity, evaluation, interaction*, 139-182. Amsterdam: John Benjamins.

tion. There are opposing traditions within linguistics about linguistic knowledge. The structuralist view takes it that knowledge is individual and fixed, and that variations are evidence of separate competences. The constructionist view, on the other hand, is that meaning is social in origin and is negotiated in communicative encounters. Within Conversation Analysis, turn units are treated akin to constructions. When the first member of a construction unit is used, then the hearer has an expectation of what will follow.

Perregaard argues that constructions are not pre-formed, even though they are learned by individuals, but are rooted in social interactions. She makes a distinction between conscious and pre-conscious action. Pre-conscious actions are the unconscious use of pre-existing memories and habits, such as constructions. However, conventions can also be subject to deliberate choice, when the communicative context leads us to choose one linguistic form over another.

Evaluation: This chapter raises an important point about the use of terms like constructionist and constructivist, similar to the argument in the previous chapter. Perregaard argues persuasively for a mixed view, that where knowledge is individual, but is guided by pre-conscious and conscious forces. The question, to my mind, is how to identify what is pre-conscious and what is conscious. What criteria can be used to distinguish them?

Chapter 7: Speaking in Time, About Time (Gregory Mills). In this chapter, Mills discusses data where speakers develop their own language usage for agreeing on a sequence of actions. They were given different parts of a sequence and were supposed to work together to put them in order. The issue is how individuals in groups cooperate in different simultaneous activities.

Mills provides evidence that schemas for actions are developed in interaction. As mentioned in the previous contribution, adjacency pairs in conversation become conventionalized. However, Mills demonstrates that there is still an element of negotiation even when such pairs are used. When individuals who did not know one another were paired up, they took time to negotiate and understand their language practices. More dialogue was necessary to develop discourse conventions for such conversation pairs. Once the groups had negotiated their conventions, they made use of highly contracted and elliptical turns. These, though, sometimes led to misunderstandings, illustrating the contextual and interactional nature of norm-setting and turn-taking.

Evaluation: This is a good example of the problems of developing even what are assumed to be strong conventions in conversation like turn-taking, and when you are using speech acts like questioning or stating. The pragmatic problems of negotiating with someone who we are not familiar with are something we have all been through, and the pragmatic misfires that can result are salutary.

Chapter 8: Conventionalisation and Formulaic Sequences: Mutual Expectation in Conversational Real Time (Dorthe Duncker). Chapter 8 covers timing and formulaic units. In general, conventions are considered to be markers of belonging to a community. Thus, they indicate alignment between speakers. Both conventional and creative language use is mixed in conversation, though. Even among strangers, conversation never occurs in a vacuum. There are always preconceptions about conversational behavior among interlocutors. Crucially, conventions are seen as local in space and time, and that therefore two conversational environments are never the same even if they involve the same participants. Such conventions are negotiated in interaction in communities. Formulaic sequences are seen to help in understanding speaker intention in that the hearer can predict what will come next, such as examples where incomplete sequences are completed by interlocutors.

Conventions are decided by repetition firstly, then chunking, and then entrenchment where a convention is fixed. Individuals carry out this process, and then the community, as a whole, decides on conventionalisation. The role of pauses within sequences is discussed. A certain amount of pause is seen before an interlocutor jumps in to complete a sequence. The use of such sequences is argued to buy speakers time in interaction.

Evaluation: This is a very interesting study, and a nice example of how conventions are used in practice. The role of pauses in interaction is particularly interesting. It matches with research into the role of silence in discourse.³

Chapter 9: Generic 'du' in Time and Context: A Study of Intra-Individual Variation and Change (Torben Juel Jensen). Jensen deals with individual variation in historical change. The specific language phenomenon is the generic use of *du* in Danish. This is generally taken to be the equivalent semantically to *man* (*one* in English). Jensen looks at variation in the use of *du* among individuals over a period of 30 years. An important finding is that change is not dependent on age. Older individuals are as likely to vary as younger ones, if they started varying earlier in their lives. This is seen as a priming effect – the conversational context does not affect the use of *du*, but whether the individual has varied does. In general, *du* was used more in group conversation since then there were known

3 Kurzon, D. (2007). Towards a typology of silence. *Journal of Pragmatics* 39, 1673-1688; Maroni, B. (2011). Pauses, gaps and wait time in classroom interaction in primary schools. *Journal of Pragmatics* 43, 2081-2093; Hoey, E. (2017). Sequence recompletion: A practice for managing lapses in conversation. *Journal of Pragmatics* 109, 47-63.

interlocutors. In dyads, interestingly, *du* was used more when the interlocutor was unknown.

Evaluation: This is a very nice study of individual variation. We see that there are no simple explanations and tendencies, such as age. Individual linguistic practices are the main marker for future behavior.

Chapter 10: Reduction of Plosives by Individual Speakers in Interaction (Nicolai Pharao). In chapter 10, Pharao looks at inter-speaker variation in the reduction of plosives. Frequency of use of items seems to have an effect on reduction (as I have myself argued in White 2015 for abbreviated forms in textchat⁴). Different attitudes are expressed towards the reduced forms. Plosives are shown to be reduced in unstressed syllables. There are different contexts that are relevant for different plosives. For /b/ and /g/, they are spirantised inter-vocally; /d/, on the other hand, is reduced inter-consonantly. There are some general patterns in the group of informants, but individuals behave homogeneously. Individual factors seem to hold sway over group factors.

Evaluation: I really like this chapter. I have shown in my own work that frequency of items is an important factor in variation of this kind (White, 2015), and that individuals tend to follow group norms.

Chapter 11: »I am Lucky I Can Speak Arabic«: Linguistic Hegemony and Minority Language Use in Copenhagen (Martha Sif Karrebæk). Karrebæk deals with attitudes to minority languages in schools. Danish is still rated much more highly than minority languages in schools. Danish is indexed as being of more relevance and value in the linguistic context of Danish schools. Karrebæk's ethnographic study follows Amira, who is a Danish and Arabic speaker. She uses Arabic as a way of standing out in school. She presents herself as an expert in the language, which conflicts with the attitude of her parents. They say she cannot speak Arabic well, and that Iraqis would laugh at her. The teachers state they are inclusive about languages other than Danish, but clearly mark that Danish is of more value in society. There is not a conducive environment for the use of minority languages in Danish schools. Thus, Karrebæk argues that Amira's attitude is an act of positioning. She is marking herself as different from others in the school, and positively turning her difference into an asset.

Evaluation: This is a very interesting study of language attitudes and positioning. We see here the clear divide between language policy and practice in

4 White, J.R. (2015). Processes and Variations in Language Economisation. *Ampersand* 2, 72-82.

schools. The positioning of individuals, especially multi-linguals, in an essentially mono-lingual environment is an important case study.

Chapter 12: Norms, Polycentricity, and Polylanguaging on Social Media (Martha Sif Karrebæk, Andreas Støhr, Kasper Juffermans, Anu Muhonen). In chapter 12, Karrebæk and others look at the use of multiple languages on social media, positioning the study within the debate on superdiversity. Computer-mediated communication is a special environment where norms of language practice can be changed (cf. my own work in White, 2016, 2017⁵). Informants are shown to be using multiple languages as a way of positioning themselves in discourse. Reductions are accepted as norms of computer-mediated communication, as is the use of multiple language codes or a mixing of codes. Individuals express their linguistic identity in this way, and position themselves with respect to dominant linguistic discourses.

Evaluation: This is a very nice study of norms on social media. Computer-mediated communication is a well-known environment where standard norms can be challenged, and this kind of work on multi-lingual practices needs more attention.

Chapter 13: How Do We Get to Know a New Word? The Social Establishment of Novel Words as Part of Their Creation (Line Brink Worsøe). Worsøe looks at neologisms and how they are understood. She gives a conversation between herself and her sister where the latter uses a new item, and analyses how she herself develop an understanding of the term. Worsøe uses the ideas of microgenesis to investigate the internalization of new knowledge. Social interaction is seen to play a great role in this process. She demonstrated that she did not directly ask the meaning of the neologism, but rather addressed it indirectly. She expanded and clarified her sister's explanations, and finally indicated understanding through giving a definition. She herself never used the item, though.

Evaluation: This is a nice case study of the process of meaning-making. Developing understanding is clearly interactive and negotiated. A dyad such as this may allow for such negotiation, but maybe in a larger group, it would not be possible – that would make for an interesting follow-on study.

5 White, J.R. (2016). Local Norms in CALL Language Practice. *International Journal of Computer-Assisted Language Learning and Technology* 6(1), 40-54; White, J.R. (2017). *Exploration of Textual Interactions in CALL Learning Communities: Emerging Research and Opportunities*. Hershey, Penn.: IGI Global.

Chapter 14: Observation and Analysis Through Textmaking (Tina Høegh). Høegh takes the multi-modal transcription system set out in chapter 4, and applies it to conversation. This is a retelling of a story in Danish by a Danish speaker to a Swedish speaker. The Danish speaker uses gestures and body language to explain the story deictically to the non-Danish speaker. The method of transcription, Høegh argues, demonstrates the richness of story-telling beyond the simply linguistic means.

Evaluation: This is a good example of the role of gestures in mediating understanding.

Chapter 15: Language Dynamics, Values, and Interactivity (Paul J. Thibault). In this chapter, Thibault follows the discussion of body language. He demonstrates that body language can be used to disambiguate abstract linguistic signs. Based on an ecological perspective of language, communication depends on the context in which it takes place. Gestures contribute to this environment. Crucially, language and gestures do not have meaning on their own, but get it through interaction in a context. Thibault gives a detailed analysis of a piece of interaction between a husband and wife. He shows that the utterances work together with the prosodic features of how they are uttered in terms of pitch contrasts, as well as the accompanying gestures, to create meaning.

Evaluation: This is a fine piece of work that illustrates how detailed linguistic analysis can be. The only question I would have with such detail would be how salient these features are. In other words, a study of how listeners perceive the presence or lack of these features and what effects that has on comprehension would be of great benefit.

Chapter 16: »Walking Together We Create the Road«: Linguistic Conventions and Conventionalisation from a Peircean Perspective (Ole Nedergaard Thomsen). In the final chapter, Thomsen also discusses meaning-making. He specifically takes up the theory of Charles Sanders Peirce that meaning-making is a process. Conventions are seen as a social phenomenon which are subject to constant renegotiation. Thomsen compares different theories about language, from Chomsky's very individualistic generative and biolinguistic enterprise to more social-cultural approaches. Peirce's approach, as opposed to Saussure's community-centred approach, is individualistic. Individuals make decisions about meaning-making, albeit in interaction with others.

Evaluation: Similar to chapter 6, this final chapter is more philosophical in nature. It sets the study of conventions in a framework of interaction, yet conventions are still learned by individuals. I see this dual approach to knowledge as being a positive way around the sometimes polarized debate on such matters.

Overall Evaluation. I feel that this volume is a very valuable contribution to different aspects of linguistic conventions. The contributions demonstrate the need for terminological and philosophical rigor (chapters 5, 6, 16). They also show the complexity of variation within groups and individuals (chapters 9, 10). The complexities of analyzing language usage are clearly set out in many of the chapters (particularly chapters 4, 14, 15). The most crucial contribution of the volume, I believe, is in the trend in the contributions towards emphasizing the need for the individual and the social when considering conventions. In linguistics, there has been a tendency towards an all-or-nothing division between the individualistic (Chomskyan) and the social (Vygotsky, constructivism) theories of knowledge. However, as these studies demonstrate, both sides of the equation are necessary. Thus, I find this to be a very necessary and well-grounded volume that I recommend to anyone interested in variation and conventions in language usage.

Jonathan R. White

Lisbeth M. Imer: Danmarks runesten. En fortælling. København: Gyldendal, Nationalmuseet, 2016. 364 sider. 349,95 kr. ISBN 978-8-7021-9132-5.

En fortælling om Danmarks runesten. Den 24. maj 2016 udkom værket *Danmarks runesten. En fortælling*. Det fremgår allerede af værkets titel og af den omtale der udsendtes fra forlaget sammen med anmeldereksemplaret, at bogen handler om runesten, altså ikke bredt om runeindskrifter, men om runeindskrifter på sten. Bogens emne er de cirka 260 runesten som er rejst i tiden fra midten af 700-tallet til begyndelsen af 1100-tallet. På omslaget og på titelbadet er ordene *En fortælling* sat med mindre skrift end *Danmarks runesten*. *En fortælling* er det altså, måske i modsætning til fx en *beskrivelse* eller en *fremstilling*, og det vil af denne anmeldelse fremgå at valget af denne genre og gennemførelsen af den er et rigtig godt formidlingsmæssigt valg og afgørende for bogens kvaliteter. Værket er »en fortælling om runestenenes sprog, funktion og formål«, som det står i forlagsmeddelelsen. Forfatteren vil fokusere på de enkelte runesten og sætte dem »ind i en historisk ramme på en måde, så vi opnår en bedre forståelse af den enkelte runestens rolle i skikken som helhed« (side 10).

En illustreret fortælling. Formålet med Lisbeth M. Imers og Roberto Fortunans arbejde, sidstnævnte er bogens fotograf, var oprindeligt en digital formidling af en vigtig del af den danske kulturarv, men i løbet af arbejdet med fotograferingen

af runestenene og -anlæggene opstod tankerne om dette overdådigt illustrerede, fortællende bogværk.

Arbejdet med fotograferingen er oftest foregået om aftenen eller i tusmørket for at forfatter og fotograf selv kunne bestemme hvordan det kunstige lys skulle falde på monumenterne (side 7), formentlig både for at gøre gengivelsen af runetegnene så læselige som muligt og for at skabe den smukkeste og mest stemningsfulde gengivelse af den enkelte runesten og det enkelte runeanlæg.

I den 364 sider store bog er der kun 16 opslag uden illustrationer i den egentlige tekst (fraregnet registre). Der er 39 opslag der udelukkende rummer billeder og billedtekster, heraf 7 billeder (ofte af anlæg med flere runesten) der dækker et helt opslag (fx side 8-9 og side 160-161). Disse mange, mange billeder gør det til en æstetisk oplevelse at blade i bogen og læse i de tilhørende billedtekster.

Bogens struktur og oplysningstyper. Bogen har en blanding af emneopdelt og kronologisk struktur. De første små hundrede sider rummer emneopdelte kapitler, og de giver læseren forudsætninger for at beskæftige sig med runestenene og deres indskrifter på en kvalificeret måde, og samtidig gør de at de efterfølgende fortællinger om stenene og indskrifterne kan blive flydende, velformidlede, letlæselige og umiddelbart forståelige.

De emneopdelte kapitler i bogens første del har også den fordel at man forholdsvis nemt kan finde frem til besvarelse og opklaring af spørgsmål – spørgsmål og tvivl som rejser sig når man læser i et af de kronologiske kapitler, når man blader i bogen, studerer fotografierne og pluklæser her og der. Et eksempel: man blader i bogen og ser på de mange billeder, og man kommer til at undre sig over at indskrifterne på nogle af stenene er røde, på andre ikke. Det er da nyttigt at gå til kapitlet *Farve*. Dér får man god besked om at der i Danmark er to runesten med farverester, Bjerring-stenen og Slesvig-stenen. Bjerring-stenen blev fundet ved restaurering af Bjerring Kirke. Stenen lå med runesiden opad og fungerede som fundament for en stor romansk søjleportal, og i runerne hér var der ikke farverester. Der var til gengæld rødgule eller orange farvespor på resterne af den maske der fandtes på bagsiden af stenen. Flere svenske fund med spor af farver omtales også. Endelig fortæller Imer at brugen af farver kan have været anvendt til at rette på risterfejl, fx til at kamouflere at en a-rune er ristet i stedet for den spejlvendte n-rune (side 72). Beskrivelsen af denne sidste også for moderne mennesker velkendte situation gør fremstillingen levende og vedkommende. I denne sammenhæng kan man undre sig over at det ikke nævnes at det er almindeligt i Sverige at runerne i nyere tid er tydeliggjort med rød farve, ligesom også runerne ifølge nogle af fotografierne i bogen i visse af de danske indskrifter nu er farvet røde. Det ses

fx på fotografiet af Vejlbystenen (side 195), af Egå-stenen (side 235) og af Hørning-stenen (side 243).

I denne første del er der, ud over kapitlet om brugen af *farver* på runesten, kapitler om *genren* runesten, om tidens *sprog*, om den benyttede *skrift*, om *skriftkynigheden* generelt i tiden, om erhvervet som *runerister*, om *læsning* af en runesten, om *runeristerproblemer*, om *forskningen* i runesten og om *datering* af stenene.

Dernæst følger næsten trehundrede sider med 6 kronologisk ordnede kapitler, først om *begyndelsen* i Blekinge, dernæst om *700-tallet* hvor skikken tager form, om *800-tallets* gådefulde tekster, om stormænds og kongers sten i *900-tallet*, om runesten med vidnesbyrd om krig og handel *fra 970 til 1020* og til sidst om *de yngste sten* med vidnesbyrd om overgangen til kristendom og kirkebyggeri.

Afslutningsvis er der igen tre emneopdelte kapitler med titlerne *Navneskik*, *Runesten til alle tider* og *Bevaring af runesten*.

Billedteksterne udgør en særlig teksttype i værket.

De introducerende og grundlæggende emnekapitler. Overordnet gælder det at disse emneopdelte kapitler er særdeles velskrevne, velformidlende og appetitvækkende. Der er god overensstemmelse mellem den grad af faglighed der beskrives i kapitlerne, og den viden det er nødvendigt at have for at læse og forstå de øvrige kapitler i bogen.

Kapitlet *Danmarks historie hugget i sten* indeholder nyttig introduktion til hele værket. Det understreges at det er runestenene der er i fokus, og ikke den enkelte runesten, men sammenligningen mellem runestenene og beskrivelse af de politiske forhold giver et tydeligere billede af meningen bag teksterne og de store monumenter. Runestenene taler til os fordi de er samtidige med begivenhederne, de er skrevet på vikingernes eget sprog og med det gængse skriftsystem, runerne. Redegørelsen for hvordan man arbejder med runeindskrifter, er meget nyttig og pædagogisk, og de vigtige begreber translitteration og transskription/normalisering beskrives og demonstreres på forbillig klar måde ved at kong Gorms runesten i Jelling gengives først med runer (i øvrigt den eneste indskrift i værket der er gengivet i sin fulde ordlyd med runer). Dernæst i translittereret form og i transskriberet/normaliseret form. Endelig gengives indskriften med en ord-til-ord-oversættelse til moderne dansk og til sidst en oversættelse til idiomatisk dansk med moderne dansk ordstilling (side 18-19).

I *Vikingetidens sprog* understreges det at kilderne til sproget er få og begrænsede samt formelbundne, og ordforrådet er derfor begrænset, men der gives passende bredt formidlede beskrivelser af vikingetidens sprog (fx af bogstavet *þ*, af diftonger og af grammatikken med gode og forståelige eksempler (fx nominativ-formerne *kurmr* og *kunukr*)). Der er fine og forståelige bemærkninger om udtale

og ordforråd (fælles ord og nu tabte ord) og betydningsudviklinger, og omtaler af de vanskelige ord, fx *kumbl*. I formidlingens tjeneste males der dog enkelte gange med lidt bred pensel, fx når det hævdes at: »Ordstillingen i olddansk var næsten magen til den vi kender fra moderne dansk« (side 22).

Kapitlet *Runeskriften* kan fremhæves for at nævne spændende ting i sammenligningen mellem runer og latinsk alfabet (*futhark*-navnet over for navnet *alfabet*, antallet af bogstaver, bogstavernes navne, 24 tegn reduceret til 16 tegn) og for at understrege forbindelsen med Europa, fx den karolingiske minuskel. Godt er det at fagtermerne altid forklares på stedet, fx *minuskel* og *stungne runer*, og at en forståelig forklaring på de to *r-runer* og de to *a-runer* forsøges. Der er en utvungen beskrivelse af den manglende ortografiske norm i vikingetiden med sammenligninger med moderne dansk. Til sidst skal Imers sproglige og formidlende kreativitet fremhæves med et eksempel på den sjove formidling af visse indskrifter manglende skilletegn som hun giver: »atmanbarekunneristederudafudenstop« (side 44).

I kapitlet *At riste og råde – skriftkyndighed* giver Imer beskrivelser der (lige- som i beskrivelsen af 24-tegns-alfabetet over for 16-tegns-alfabetet) også peger ud over bogens faste emne med omtalen af de bevarede indskrifter fra middelalderen foretaget på træpinde, flade ribben og andre knogler fra dyr som vidnesbyrd om at man har øvet sig i at riste runer. Også her inddrages på en god måde den nutidige virkelighed i den fjerne tid med ord som *læringsprocessen* og en sætning som »Vi skal ikke forestille os, at middelalderens små børn gik i skole for at lære at riste og tyde runer. Det var langtfra alle, der havde behov for at lære det, og derfor var det ikke nødvendigt at sætte læringsprocessen i system«.

Runeristerne er et fængslende kapitel der introducerer de mange forestillinger om hvordan en runesten og et anlæg formodentlig har været et samarbejdsprojekt, og der fortælles om runeristerens erhverv. Var runeristeren omvandrende, eller var runeristning en forholdsvis almindelig færdighed? Kun 16 runeristere er navngivet på de danske runesten, og ingen har ifølge Imer ristet mere end én sten. Imer fremhæver at kun én kvinde er nævnt i denne forbindelse. Oplysningen om hende er tvivlsom, og stenen (Langå 2) er nu forsvundet.

De forskellige måder hvorpå runeindskrifterne er anbragt på stenen, gennemgås i kapitlet *At læse en runesten*. Også her gælder det at alle fagtermer forklares, fx *bustrofedon*, der forklares som »plovfureordning«. De forskellige ordningers geografiske og kronologiske udbredelse beskrives. De to eneste sten med vandret anbragte linjer, den store Jelling-sten og Malt-stenen, vies særlig opmærksomhed.

Måden runeristeren har arbejdet på, findes der ikke beretninger om, så indsigt i huggeteknik, komposition af indskrift og udsmykning samt tidsforbrug kan man kun, fremhæver Imer, skaffe sig ved at prøve selv, og i kapitlet *At riste en runesten* fortælles det at det har nogle gjort. Eksempler på vellykkede og knap så vellyk-

kede sten beskrives. Tågerup-stenen gives som et sjovt og velkendt eksempel på at det dengang såvel som i dag kunne ske at man glemte et ord i sin tekst. På Tågerup-stenen er det glemte ord 'denne' klemt ind uden for rammelinjen nederst til højre på stenen (side 59).

I kapitlet *Forskningen i runesten* gives en oversigt over interessen for og forskningen i runesten fra 1000-tallet og frem til i dag, og *Datering af runesten* indfører os i de forskellige metoder der kan tages i anvendelse ved datering af en runesten. Historiske begivenheder og analyser af sprog, ornamentik, runernes og indskrifternes udformning og ordning og skilletegnenes udseende kan bidrage til en relativ kronologi, ligesom også forholdet til hedenskab og kristendom naturligt bidrager.

De kronologiske kapitler. Gennemgangen af disse er indbyrdes parallelt opbyggede. I begyndelse af alle kapitlerne er der et kort som markerer hvor i landet der er fundet runesten fra perioden, og antallet af runesten oplyses. Det er nyttige oplysninger der både giver læseren et godt overblik over runestene og giver struktur på fremstillingen.

I alle kapitlerne beskrives periodens historie, og den sættes ind i en nordisk og europæisk sammenhæng. Samfunds- og slægtsstrukturer og magtforhold beskrives, og fremstillingen støttes af fremmede beskrivelser af forholdene i Danmark, der jo i denne periode er stort set skriftfri. Vigtige udviklinger og ændringer i brugen af alfabet og indskrifter beskrives og forsøges også forklaret med international påvirkning hvor dette giver mening.

De afsluttende emneordede kapitler. Værket afsluttes med tre kapitler der behandler emnerne *navne* på runestene, *genanvendelse* af runesten og runestenes *sikring for eftertiden*.

Kapitlet *Navneskik* beskriver hvordan allitteration og variation i sammensatte navnes enkeltdele kan iagttages på runestene. Også her udmærker kapitlet sig ved at være introducerende med forklaring af navneforskningens termer og metoder og samtidig underholdende med gode valg af eksempler. Asmild-stenen demonstrerer tre generationers personnavngivningsskik, først med brug af allitteration, derefter med variation.

Fortællingen om den senest rejste runesten omkring år 1200 afslutter kapitlet. Det er Norra Åsum-stenen fra det nordlige Skåne, der nævner de kendte personer biskop Absalon og Esbern Mule. Stenen lægger sig i forlængelse af de tidligere stens tradition med hensyn til størrelse og form, og indskriften er ordnet på samme måde som de øvrige unge sten, men Absalon og Esbern har ifølge Imer formentlig rejst stenen til minde om sig selv og deres kirkebyggeri og brugt genren runesten som national identitetsskaber og historiebevidsthedsdanner.

De to sidste kapitler handler dels om genanvendelse af runesten og om runesten som identitetsskaber (*Runesten til alle tider*), dels – med udgangspunkt i Jellingstenene der ikke længere »sover ude om natten« (side 342) – om nødvendigheden af at bevaringshensyn må veje tungere end muligheden for at komme tæt på runestenene (kapitlet *Bevaring af runesten*).

Billeder og billedtekster. De mange billeder i *Danmarks runesten. En fortælling* er en æstetisk nydelse. Som nævnt ovenfor er der lagt et meget stort arbejde i at billederne er så tydelige som muligt, vel således at det er muligt at genkende runerne og læse indskriften. Tanken har fra forfatterens og fotografens side åbenbart været at den originale sten skulle være gengivelsen af de enkelte indskrifter, og ikke en gengivelse med trykte runer. Som nævnt ovenfor er det kun den store Jellingsten der gengives i sin fulde udstrækning i bogen.

At placere så mange billeder, billedtekster og løbende tekst sammen i et værk er en grafisk udfordring. Denne opgave er løst meget smukt af grafikeren Bettina Kjørulff-Schmidt. Det er som hovedregel lykkedes at placere fotografierne i nær tilknytning til den tilhørende tekst. Udfordringen med at henvise fra billedtekst til tilhørende billede når der er flere billeder på samme side, er løst med en eller to små pile som diskret og entydigt peger til højre, til venstre, op eller ned – en vellykket løsning der ikke forstyrrer det harmoniske helhedsindtryk af opslaget.

Billedteksterne er i høj grad struktureret på sammen måde og bringer som oftest de vigtige oplysninger om fundtidspunkt, fundsted, nuværende placering, oversættelse af indskriften til moderne dansk, citater fra indskriften med runer, translittererede eksempler fra indskriften med oversættelse, beskrivelser af læserejning og beskrivelse af placering på stenen af den nærmere omtalte sekvens. Et eksempel er sekvensen 'god dreng' på Örsjö-stenen i Skåne. Om denne står der i billedteksten »at den står i den vandrette bjælke, der afslutter indskriften«, men dette er ikke helt let at finde på billedet på trods af at runerne og translitterationen er gengivet i billedteksten.

Hvem er Danmarks runesten fortalt for? Som det vil være fremgået af beskrivelsen ovenfor, er *Danmarks runesten* et meget velskrevet værk, der henvender sig til en bred kreds af læsere. Det er elementært underholdende og spændende at læse i, og man har undervejs hele tiden lyst til at læse videre. Formidlingsniveauet og tonen i fremstillingen hindrer ikke på noget tidspunkt tilegnelsen af stoffet, selv hvis man ikke har faglige forudsætninger, men ønsker at skaffe sig viden om dette for vores historie og nationale identitet afgørende område. Værket er velegnet også til undervisning i gymnasiet, og det er en glimrende introduktion til videre studier

i runeverdenen – jeg ville fx ønske at de første emneopdelte kapitler havde været en indgang til min undervisningen i runologi på universitetet.

Fremstillingens vægt på bred og ubesværet formidling har – formodentligt efter grundig overvejelse fra forfatteren – betydet at der ikke undervejs i den løbende tekst gives henvisninger til den faglitteratur fremstillingen bygger på. Værkets fortælling inddrager så mange forskellige fagområder at forfatteren nødvendigvis må være afhængig af mange forskeres arbejde. Denne afhængighed kommer til syne i en samlet litteraturliste på 6 sider bag i bogen. Men hvis man undervejs i læsningen bliver særligt interesseret i et bestemt tema eller bliver usikker på en oplysning der bringes, er det ikke muligt umiddelbart at konsultere kilden til den aktuelle fremstilling. Et eksempel er fortællingen på side 288 om Fjenneslevstenens Sasser og en formodet forbindelse til Asser Rig-slægten – her ville det have været dejligt med en umiddelbar litteraturhenvisning. På side 320 står der om personnavngivningsskikke at allitterationsprincippet måske allerede ses i Guldhornsindskriften »hvor Hlewagastir kalder sig Holtes søn«. Denne udlægning af *holtijar* er ikke den nu gængse, og det ville have været betryggende at kunne eftergå denne oplysning på baggrund af henvisning til den konkrete litteratur. Sammenstødet mellem formidlingshensyn og dokumentationsønsker er ikke nemt at løse, specielt ikke i et værk som *Danmarks runesten*, hvor også værkets æstetiske fremtræden er en medspiller.

Ønsker for videre arbejde med runer. *Danmarks runesten* er et vægtigt værk som man bliver grebet af, og som man ønsker at leve videre med – også ude i den konkrete runeverden.

En af de mange interessante fortællinger værket rummer, er den om Ydby-stenen i Thy (side 346-347). I vinteren 2015/2016 fandt en landmand i Boddum i Sydthy en sten på terrassen, som viste sig at være et fragment af Ydby-stenen som man i 200 år havde anset for tabt. Endnu to fragmenter af stenen blev fundet, og de tre stykker kunne sættes sammen til omkring halvdelen af Ydby-stenen og stemte godt sammen med Søren Abildgaards tegning af stenen fra 1767. Om denne situation skriver Imer: »thyboerne kommer i fremtiden til at kunne glæde sig over synet af den nu fragmenterede sten«. Men selv om jeg ikke er thybo, vil jeg så sandelig næste gang jeg er i Thy, opsøge stenen, der i 2018 formodentlig vender tilbage til sin hjemegn efter at være udstillet på Nationalmuseet, og glæde mig over stenen sammen med thyboerne.

Lund 2-stenen er en anden underholdende fortælling om runestens skæbne. Den har været kendt siden 1700-tallet og blev fundet i et gærde ved Södergatan i Lund. I 1829 blev stenen givet som gave til biskop Münter i København, og den er nu indmuret i porten til bispegården i Nørregade i København. I billedteksten

oversættes den halvt bevarede indskrift således til moderne dansk: 'Toke lod gøre kirken og ..'. Ønsker man nu at sammenligne denne oversættelsen med runefølgen på fotografiet for at identificere de enkelte ord skrevet med runer, skal man være opmærksom på den særlige vanskelighed at syntaksen på stenen er 'Toke lod kirke gøre og ..'. Også for dette monument gælder det at jeg ikke længere går forbi Nørregade 11 uden at kaste et blik på indskriften.

Inspirationen til at opsøge og blive klogere på runestenene er mangfoldige i *Danmarks runesten*, men da jeg ovenfor valgte adjektivet *vægtig* om værket, tænkte jeg først og fremmest på indholdet, men dog også lidt på den konkrete vægt. Bogen vejer 1670 g, så det er ikke en lommebog og ej heller en bog som man bærer rundt på i rygsækken på sin færd rundt i landet.

Danmarks runestens forgængere blandt storværker om runer har alle en lille udgave med udvalgte oplysninger til feltbrug. Det gælder Ludv. F.A. Wimmers *De danske Runemindesmærker*, bd. 1-4 (1893-1908), der i 1914 blev suppleret med en *Haandudgave* ved Lis Jacobsen med korte beskrivelser og gengivelser af stenene. Det gælder også *Danmarks Runeindskrifter*, bd. 1-2 (1941-1942) ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, der i 1942 suppleredes med en *Lommeudgave* af samme forfattere. Lommeudgaven indeholder for hver indskrift oplysningstyperne fundest, datering, indskrifttype, translitteration og oversættelse.

Men hvad med *Danmarks runesten* og udgave til feltbrug? Også vor tids illustrerede storværk om runerne har en udgave der kan bruges i felten, nemlig hjemmesiden *Danske Runeindskrifter* på adressen runer.ku.dk, der er en præsentation af samtlige danske runeindskrifter udarbejdet af Nordisk Forskningsinstitut på Københavns Universitet og Nationalmuseet i København. Formålet med hjemmesiden er at samle alle danske runeindskrifter fra jernalder til middelalder under ét og skabe en platform hvorfra man hurtigt ville kunne søge i det samlede runematerialet, der tæller omtrent 900 runeindskrifter. Hjemmesiden har for hver indskrift et billede. Dertil bl.a. indskriften i translittereret og transskriberet form samt oversættelse til moderne dansk og til engelsk. Der er også adgang til en ordliste med forklaring af ord, begreber og sagforhold. Runedatabasen har den fordel at den kan bringes med i felten på mobiltelefonen. Er man med udgangspunkt i *Danmarks runestens* fascinerende fortællinger taget på udflyt til bestemte runesten, eller kommer man tilfældigt forbi et runemindesmærke, har man databasen og dens oplysninger i lommen.

Slår man op i databasen på den nyligt genfundne Ydby-stenen, konstaterer man at de nyoptagne farvebilleder fra bogværket også er gengivet hér. Ved hjælp af databasens translitteration har man mulighed for ved selvsyn sikkert at identificere de enkelte runer i indskriften. Hjemmesidens billede af Lund 2-stenen er ikke identisk med bogværkets, men er formodentlig et billede fra det tidligere

runeværk fra 1941-1942 der er digitaliseret til brug for databasen. Om det i dette tilfælde ville være en gevinst at indsætte bogens farvebilledet i databasen i stedet for det sort-hvide, kan diskuteres, men en gennemgang af de to værkers billeder med henblik på en vurdering af hvilket billede der kunne være bedst egnet til databasen, ville efter min mening være en god ting. Også andre oplysningstyper i databasen kunne måske med fordel suppleres på baggrund af bogværket. For Lund 2-stenen gælder det som med Ydby-stenen at translitterationen i databasen er et godt redskab ved studier i marken.

Med Lisbeth Imers og Roberto Fortunas fortælling om Danmarks runesten og med Københavns Universitets og Nationalmuseets runedatabase har vores generation fået langt mere lettilgængelige, bredtformidlende og alment interesseskabende redskaber til at blive klogere på vores runefortid end de tidligere generationer har haft med de to runeværker med hånd- og lommeudgave, Wimmers fra omkring 1900 og Jacobsen og Moltkes fra midten af 1900-tallet. Det betyder ikke at de tidligere værker ikke indeholder elementer som savnes i de nyeste udgivelser, fx er en ny, elektronisk ordbog over ordforrådet i runeindskriftene et stærkt ønske.

Ebba Hjorth

Jón Karl Helgason: Echoes of Valhalla. The Afterlife of the Eddas and Sagas. Oversat fra islandsk af Jane Victoria Appleton. London: Reaktion Books, 2017. 240 sider. 199,95 kr. ISBN: 978-1-7802-3715-2.

En enkelt monografi kan umuligt afdække den enorme, ustyrlige og mangesidige internationale reception af Islands gamle sagaer, eddadigtning og myter. Brugen af Islands litteratur starter allerede, mens den stadig bliver produceret, omkring 1200 herhjemme med Saxos *Danmarkshistorie*, og selvom den i perioder daler og bliver mindre markant, ophører den aldrig. I stedet skifter den undervejs scene, form og dermed publikum: fra finkultur til popkultur, fra opera til heavy metal, fra billedkunst til propaganda og reklamer. Mange værker beror direkte på de islandske tekster fra middelalderen, men med tiden begynder forfattere, filminstruktører, tegneserietegnere (m. mange fl.) at låne fra hinandens værker. Receptionen er organisk og så vildtvoksende, at mange af dens eksempler reelt aldrig har været i direkte berøring med Islands middelalderlitteratur. Hvis alt skal tages i betragtning (hvilket er umuligt), er der med andre ord tale om et meget, meget stort forskningsfelt, hvad et oversigtsværk over området, som i disse år er under udgivelse

på det belgiske forlag Brepols som del af et større værk om nordisk mytologi, kan eksemplificere: I to bind med titlen *Research and Reception* (redigeret af Margaret Clunies Ross), hver på ca. 500 tætskrevne sider, redegør mindst halvtreds forskere for forskellige dele af denne reception.

Brepols' udgivelse er primært tiltænkt forskere og studerende, Jón Karl Helgasons ærinde er et andet: Hans bog er en populær og vidende appetitvækker og introduktion til emnet. Igenem de seks kapitler, en prolog og en epilog, som *Echoes of Valhalla. The Afterlife of the Eddas and Sagas* består af, dykker Jón Karl Helgason, professor i islandsk ved Islands Universitet, ned i dele af denne mangfoldige reception af Islands gamle litteratur. Han fremdrager væsensforskellige eksempler fra USA, England, Danmark, Norge, Sverige, Tyskland og Island, fra middelalderen og samtiden, fra pop- og finkulturen. Det fremgår, at brugen af den islandske middelalderlitteratur kan dukke op de mest overraskende steder. Jón Karl Helgason interesserer sig netop for, hvordan middelalderens islandske værker er blevet en del af en næsten verdensomspændende kulturel hukommelse (s. 11).

Jón Karl Helgason kan således indlede sin prolog med et overraskende eksempel fra den amerikanske komedieserie *Friends*, hvor en af personerne omtaler vennen Mike Ganderson, som er »the funniest guy in the world«, og netop derfor går under navnet *Gandalf*, fordi denne er troldmanden i J.R.R. Tolkiens *The Lord of the Rings*; han er en troldmand, hvad angår humor. Forfatteren til *Friends* har vel at mærke ikke støvet igennem det islandske materiale, det gjorde Tolkien derimod, som bekendt: Han hentede sin Gandalf – tillige med dværgenavnene – i *Vølvens spådom* og Snorres *Edda*. Med udgangspunkt i Tolkiens bøger reproduceres de islandske figurer i nye former, og Jón Karl Helgason peger på et Lego-videospil fra 2014 som et af de seneste skud på stammen. Hermed markerer forfatteren bogens vide interessefelt:

In our modern age the adaptation of these texts is not limited to the northern European philologists, translators, writers and artists who were most active in cultivating the Nordic literary heritage in the late eighteenth and early nineteenth centuries. Over the past century, adaptations of the eddas and sagas have appeared in a variety of formats and platforms: from radio, cinema and television, to LPs, CDs and DVDs, to travel books, comics and digital media (s. 9-10).

Med en henvisning til Fredric Jameson markerer han i forlængelse heraf også sin anskuelsermetode: »Modern adaptations of older literature do not represent 'our historical past so much as they represent our ideas or cultural stereotypes about the past'« (s. 10). Og middelalderens værker anskues vel at mærke på lignende

vis. Om Snorres *Edda* konkluderer Jón Karl Helgason for eksempel, at den er »an inventive ‘digestion’ of various earlier pre-texts« (s. 15).

Det første kapitel, »Thor: From Superhero to ‘Kitchin-maid’«, som fokuserer på receptionen af det norrøne i tegneserier, indledes med en omtale af *Thors brudefærd* fra 1980, et bind i tegneserien *Valhalla*, tegnet af Peter Madsen. *Thors brudefærd* er baseret på eddadigtet, *Trymskvadet*, men Jón Karl Helgason viser, hvordan Peter Madsen samtidig henter skikkelser ind i sit nordiske univers fra *Muppet Show*, *Star Wars* eller *Star Trek*. Herfra flyttes blikket videre til *Marvel Comics’* transformation af guden Tor til en superhelt, *The Mighty Thor*. Selvom narrativen om Tor her synes at være nærmest helt løsrevet fra middelalderens islandske kilder, finder Jón Karl Helgason alligevel sandsynlige passager i Snorres *Edda* og *Trymskvadet*, som han tolker serien i lyset af. Mest interessant i dette kapitel er måske fremdragelsen af tegneserien *The Villain from Valhalla* fra 1942, hvor Tor fremstilles som en nazisternes »blitzkrieging Norse god« (s. 23). I en anden tegneserie, *The Shadow of Valhalla*, er Odins Valhal blevet besat af nazitropper, men her er det mod Odins vilje, for som han siger i tegneserien, ‘har han aldrig valgt Hitler som leder’ (s. 24). Seriens budskab er, at »Valhalla is the Norse heaven (...) not German« (s. 24). Tor har gennem tiden også måttet kæmpe imod asiatiske fjender, måske inspireret af Koreakrigen, såvel som imod kommunister. I Peter Madsens tegninger finder Jón Karl Helgason også elementer, der peger på politiske forhold i seriens samtid: indvandringen fra Tyrkiet, Pakistan og Jugoslavien, på samme måde som Tor i ligeberettigelsens navn må tage sig af sine nyfødte tvillinger. Det er denne side af Jón Karl Helgasons bog, der er mest interessant, måden, som gudeskikkelser, myter og historier igennem tiden uafvendeligt transformeres og tillægges nye betydninger i overensstemmelse med politiske og sociale forhold og begivenheder i tiden.

I kapitlet »Snorri: The ‘Real’ Stories« vendes blikket mod ‘de rigtige historier’, det vil sige middelalderens tekster og specifikt Snorre Sturluson, manden bag *Edda*, *Heimskringla* og måske *Egils saga*, selvom det sidste kun er en hypotese. Jón Karl Helgason imponerer også i dette kapitel med sin bredde og sin evne til at inddrage overraskende eksempler: Andet kapitel indledes med en scene i Laurent Tirards film *Le Petit Nicolas* (2009), hvor Nicolas’ mor for at virke belæst og begavet under et middagsselskab vil referere til den islandske skjaldedigtningssprog *Kunstsprache* og dermed Snorre Sturluson, som hun åbenbart mener man som dannet europæer bør kende (hans navn står da også på tavlen ved Pantheon i Paris), men hun kløvs i det fremmede navn: »Snorsi Struffl ... Snorki Snuffn ... Storki Stlef ... Smurski Stroftl« (s. 47).

Jón Karl Helgason tager i dette og andre kapitler for givet, at der bag ved middelalderens tekster ligger en mundtlig tradition (s. 12, 50-51). Men dette er i høj

grad et emne, som middelalderforskerne ikke er (og næppe bliver) enige om. Selv den mest overbeviste tilhænger af den mundtlige tese vil indrømme, at visse værker, ja endda store dele af Snorres *Edda* stammer fra en lærd og latinkyndig skriftkultur. I kapitlet finder Jón Karl Helgason også belæg for, at kvinder i ældre tid har varetaget en mundtlig digterisk og musisk tradition, men også dette kan i høj grad diskuteres (s. 51). I konteksten i *Erik den Rødes saga* er der vel at mærke dette sted tale om en hedensk tradition, som den kristne forfatter placerer helt ude i periferien: på det endnu knapt kristne Grønland og blandt kvinder. Der hersker til gengæld ingen tvivl om, at Jón Karl Helgason har ret, når han argumenterer for, at middelalderens skrivere, kompilatorer, redaktører og forfattere nøje har udvalgt deres materiale og formet deres fortællinger ud fra en given målsætning. Der findes imidlertid allerede en del forskning på dette område, som forfatteren kunne have taget højde for.

Det tredje kapitel, »Hallgerd: A Bow-String Breaks«, undersøger, hvordan de markante kvindeskikkelser i *Njals saga* og *Laksdølnernes saga*, Halgerd og Gudrun, lever videre i sceniske fremstillinger af det norrøne materiale. Jón Karl Helgason viser, hvordan Ibsen i sit skuespil *Hærmændene paa Helgeland* (1858) frit brugte passager fra *Laksdølnernes saga*, *Egils saga* og *Njals saga*, og hvordan Gordon Bottomly baserede sit skuespil *The Riding to Lithend* (1909) på *Njals saga*. Bottomlys sceniske version fremstår næsten som et dagligstuedrama med fokus på Gunnars sidste kamp, men ikke mindst på forholdet mellem Gunnars mor og kone Halgerd, berømt for iskoldt at nægte sagatidens måske største helt en buestreg af sit lange, stærke hår. Det tredje eksempel, som Jón Karl Helgason fremdrager i kapitlet, er Thit Jensens *Nial den Vise*, et værk, hun påbegyndte under et ophold på Island i 1904. Til historien tilføjer Thit Jensen et kærlighedsdrama, som ingen rødder har i *Njals saga*: Halgerd, som i øvrigt ønsker at blive dronning af Island, forsøger at vinde Kåres gunst, Kåre er forelsket i Hildegund, som er trolovet med Høskuld, hvorfor Kåre ender med at få Njals datter Helga. Men Kåre elsker alle tre kvinder, blot på forskellig måde. Jón Karl Helgason argumenterer for, at en vigtig indflydelse på Thit Jensens værk – ud over sagaen selv – var hendes eget liv, de kærlighedsforviklinger og den forelskelse, hun oplevede på Island. Han konkluderer:

It seems (...) natural to regard *Nial den Vise* as a drama documenting the writer's personal struggle with the three different feminine roles represented by Helga, Hildigunn and Hallgerd. Helga is the gentle, obedient wife while Hallgerd plans to conquer the world at any cost. Hildigunn is somewhere in between; she is a woman with strong passions but her sense of responsibility prevails (s. 99).

Som titlen på det fjerde kapitel, »Gunnar: In Saddles, Armchairs and Land Rovers«, ellers drillende forleder læseren til at tro, handler dette ikke om receptionen af Gunnar i *Njals saga*, men om rejseberetninger. 1800-tallets engelske oversættelser af dele af sagalitteraturen igangsatte den tidlige turisme på Island. Den første af en lang række forfattere, der forfattede rejsebeskrivelser, som var systematisk inspireret af sagaerne, var den engelske Frederick Metcalf, der i 1861 udgav: *The Oxonian in Iceland: or, Notes of Travel in That Island in the Summer of 1860, with Glances at Icelandic Folk-Lore and Sagas*. Han bevægede sig vidt omkring på Island, og han inddrog mange sagaer (*Grettes saga*, *Vandsdølernes saga*, *Laksdølernes saga*, *Egils saga* og *Njals saga*), og selvom han under rejsen konstaterer, at visse steder er forværret siden sagaerne, danner landskaberne ikke desto mindre baggrund for genkaldelse af scener i sagaerne. Hjemlige eksempler på genren er Martin A. Hansens *Rejse paa Island* (1954), Keld Zeruneiths *Kedelhat: På rejse i sagaernes land* (2003) og Poul Vads *Nord for Vatnajøkel* (1994), som Jón Karl Helgason særligt opholder sig ved. Poul Vads bog adskiller sig fra andre rejsebøger ved blandt andet at indeholde en af de fineste analyser af *Ravnkels saga*, denne lille atypiske og uudgrundelige saga, som ofte bruges som introduktion til sagalitteraturen. I *Nord for Vatnajøkel* skriver Poul Vad, at han af en god bekendt har fået Sigurður Nordals lille bog, *Hrafínkatla* (1940), som var et af de vigtigste indlæg i debatten om bogprosa overfor friprosa. Man havde hidtil ment, at den lille saga havde været bevaret mundtligt uændret igennem flere hundrede år, men Sigurður Nordal viste, at den måtte være en skønlitterær konstruktion. Selvom Poul Vad gør sig klart, at historien om Ravnel på Adelbol er fiktion – og det derfor på sin vis ikke giver mening for ham som læser af sagaen at opsøge stedet – tager han alligevel af sted den lange vej i en lejet jeep. På Adelbol, langt ude i det ensomme islandske landskab, møder han en fāmælt bonde, Páll Gíslason, som ejer et imponerende bibliotek. Den bibliofile bonde, der tilmed er unaturligt stærk, bliver ifølge Jón Karl Helgason en substitut for middelalderens ukendte sagaskriver. Beskrivelsen af bonden og hans bibliotek bliver

an allegory for the miracle represented by the creation and preservation of the medieval sagas in Iceland, and the great influence they have exercised on reality over real time. When it comes down to it, Vad's pilgrimage is not a journey into Icelandic landscape but rather into the all-compassing and evocative world of literature (s. 130).

I bogens femte kapitel, »Odin: From Wagner to Viking Metal«, rettes blikket mod den musikalske reception, fra Led Zeppelin (!) til obskure heavy metal-grupper, men han inddrager også Ewalds *Balders Død* (1775), som J.E. Hartmann skrev

musikken til; her møder man Tor og Balder i følsom duet. Hartmanns barnebarn, J.P.E. Hartmann, skrev også musik til norrøne stykker: bl.a. Oehlenschlägers *Hakon Jarl hin Rige* (1807) og *Olaf den Hellige* (1838). Der dansedes også norrøne balletter i København i tiden: Bournonville koreograferede *Valkyrien* (1861) og *Thrymskviden* (1868) med musik af J.P.E. Hartmann, som i øvrigt også skrev et korværk til Frederik Winkel Horns oversættelse af *Vølvens spådom* (1869). Mest kendt i eftertiden er selvfølgelig Richard Wagners brug af det norrøne materiale i hans operatetralogi, *Der Ring des Nibelungen*, som han baserede på oversættelser af *Vølsungernes saga*, Snorres *Edda* og *Nibelungenlied*. Herfra flyttes blikket til Led Zeppelins *Immigrant Song*, hvor Valhal indgår – muligvis, ifølge Jón Karl Helgason, under påvirkning af *The Mighty Thor*. Den kuriøse musikgenre *viking metal*, som Jón Karl Helgason fokuserer på i kapitlets sidste del, udspringer i en eller anden forstand af Led Zeppelin, men nu krydret med mysticisme, satanisme og ateisme.

Sjette og sidste kapitel, »Leif: When Civilization Was Less Civilized«, har fokus på nogle af de forskellige måder, som nordboernes opdagelse af Nordamerika har været brugt i litteratur, billedkunst og film. Opdagelsen af Amerika eller Vinland skildres i *Erik den Rødes saga* og *Grønlandingenes saga*; den sidste er en samling diskontinuerligt overleverede tekststykker i håndskriftet Flatø-bogen, der er blevet samlet og udgivet som en saga af filologer i moderne tid. Begge sagaer handler måske i lige så høj grad om kristningen af Grønland som opdagelsen af det ukendte land (hvad der i sagaerne i øvrigt ikke har positive følger). Jón Karl Helgason indleder igen med et eksempel fra samtidens populærkultur: *Erik the Viking* (1989) af det engelske *Monty Python*-hold. Filmen foregår i en tid, hvor »civilization was less civilized« (s. 153), vikingerne kaster med knive og økser, dræber børn og voldtager kvinder, med andre ord en klichéagtig beskrivelse af vikingerne, hvis filmiske rødder Jón Karl Helgason derpå sporer tilbage til *The Viking's Bride* fra 1907 og *The Viking's Daughter* fra 1908. Men vikingerne og især deres opdagelse af Amerika er ikke mindst et højpolitisk emne; i denne forbindelse fremstilles vikingerne ikke som blodige bøller. Filmen *The Viking* (1928), en med Jón Karl Helgasons ord 'melodramatisk romance' (s. 159), som var baseret på en roman af Otilie A. Rosencrantz, *The Thrall of Leif the Lucky* (1902), er et eksempel på både »land claiming og nation building« (s. 164). Her skildres vikingen Leif den Lykkelige og hans folk som ædle vikinger; i slutningen af filmen går de med flag og kors i land i Nordamerika, hvor de falder på knæ på kysten. Leif hænger et kors om halsen på en indianer og en kvinde i gruppen pryder sit hår med fjer som budskab om, at hvide og indianere kan leve i fred med hinanden. Tonen er derimod en anden i Richard Fleischers film *The Vikings* (1958); det var en stort anlagt historisk Technicolor-film, der i sin tid var skelsættende inden for cinematografi. Filmen havde en stjernebesætning bestående af Tony Curtis, Kirk Douglas

og Janet Leigh og et plot, der via et romanforlæg er løseligt baseret på *Ragnar Lodbrogs saga*. Her møder publikum den gennemhårde viking, som til enhver tid vil foretrække døden for sværdet. Denne forestilling om vikingens kampglade dødsforagt går tilbage til *Ragnar Lodbrogs dødssang (Krákumál)*, 29 strofer, som Ragnar ifølge sin saga og Saxos *Danmarkshistorie* kvad, mens han sad i ormegården og ventede på at blive bidt ihjel af slanger. I digtet kvæder Ragnar, at han efter døden skal bælle øl med Odin i Valhal, derfor ser han ingen grund til at frygte den: »Leende vil jeg dø«, kvæder han.

Bredden af eksempler, som Jón Karl Helgason præsenterer for læseren, er imponerende, og jeg har kun enkelte mindre kritikpunkter. Som allerede omtalt, synes Jón Karl Helgason flere steder i bogen at tage for givet, at grundlaget for den islandske middelalderlitteratur er mundtligt. Enkelte steder gør han også lidt vel meget ud af Islands isolation i middelalderen (jf. s. 11), da værkerne blev skrevet, hvad han nok mest gør for at fremhæve den paradoksale modsætning til nutidens 'universelle' brug og kendskab til samme værker. Det er imidlertid et velkendt og etableret faktum, at mange af middelalderens islændinge rejste ud for at uddanne sig, for at gøre karriere ved hirden i Norge, Danmark og andre steder, for at handle og tage på pilgrimsrejse. I bogen refereres der også til kendte håndskrifter med deres islandske kælenavne; her havde det været mere oplagt at anvende deres internationale kælenavne, fx Codex Upsaliensis i stedet for *Uppsalaþók* (s. 56), da bogen er skrevet på engelsk og henvender sig til internationale læsere. Endelig omtaler Jón Karl Helgason en version af *Ragnar Lodbrogs saga*, som er 'overleveret' i Heynesbók, hvad der er lidt af en tilsnigelse. Heynesbók er et palimpsest-håndskrift, hvor en vandal i 1600-tallet har skrabet *Ragnar Lodbrogs saga* af bladene for i stedet at skrive love og forordninger. Det er hidtil kun lykkedes at læse brudstykker af dette håndskrifts version af sagaen, enkelte ord og bogstaver, selvom man dog herigennem er i stand til at danne sig et skønsmæssigt indtryk af tekstens indhold og komposition. Men disse indvendinger er bagateller. De fleste studier af receptionen af det norrøne fokuserer på et enkelt land eller sprogområde, et enkelt værk, tema, en forfatter eller periode. Jón Karl Helgason giver derimod en bred introduktion til receptionen uden hensyn til tid, genrer eller landegrænser. Han imponerer med sit overblik og bredden af de valgte eksempler og sin evne til både at finde overraskende eksempler, til at blande velkendte eksempler med ukendte. Næsten alle genrer berøres, på nær billedkunsten. Det er på en og samme gang lærd, lærerigt og underholdende. Alle, der interesserer sig for Islands gamle litteratur eller for receptionen af myter, sagaer, eddaer, eller vikinger, vil have gavn og glæde af bogen.

Bengt av Klintberg: Kvinnan som inte ville ha barn. Sagotypen ATU 755, »Sin and Grace«, i muntlig tradition och litterära verk. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, nr. 143. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2016. 306 sider. 250 svenske kr. ISBN 978-9-1874-0320-0.

Denne anmeldelse begynder undtagelsesvist med dens konklusion: Dette er et prægtigt stykke forskning, sprænglært, veldokumenteret og med et udførligt videnskabeligt apparat – og dertil letlæst uden unødvendig videnskabelig jargon.

Nu er værkets forfatter heller ikke en ukendt størrelse inden for svensk og international etnologi, folkloristik og ikke mindst eventyrforskning med et enormt forfatterskab bag sig. Bengt av Klintberg fokuserer i flere af sine altid læseværdige bøger på vandrehistorier (urban legends), dvs. anonyme, mundtligt overleverede historier og anekdoter, der ofte har et makabert indhold. En typisk – og tillige populær – Klintberg-titel er således *Råttan i pizzen* (1986; tysk 1990).

I den foreliggende undersøgelse af eventyrtypen »Synd og nåde« – betegnelsen stammer i øvrigt fra Svend Grundtvig og peger utvivlsomt på en religiøs sammenhæng – drejer det sig også i dens første og mest omfattende del netop om mundtlig tradition, nemlig i alt 152 optegnelser, især fra det 19. århundrede og næppe ældre end det 18. århundrede, heraf 22 danske, 1 estisk, 8 finlandssvenske, 27 finske, 3 frisiske, 3 færøske, 13 norske, 1 østpreussisk, 1 samisk og 73 svenske – et enormt materiale, der til dels forklarer, hvorfor Klintberg har begrænset sin undersøgelse til det nordlige Europa og ikke har medtaget materiale fra Skotland, Frankrig, Tyskland, Ungarn, Tjekkioslovakiet, Jugoslavien, Rusland og Ukraine. Men en nok så væsentlig forklaring på denne udeladelse er, at samtlige optegnelser fra disse lande mangler – uforklarligt af hvilken grund – centrale motiver, som f.eks. tabet af skyggen og blomstringsunderet (se nedenfor).

Den anvendte typebetegnelse, ATU, henviser til det internationale folkeeventyr-typeindex, Antti Aarnes og Stith Thompsons monumentale *The Types of the Folktale* (1928, 2. udg. 1961) suppleret i 2004 af den tyske folklorist Hans Jörg Uther nu med titlen *The Types of the International Folktales*.

Eventyret handler om en kvinde, der ikke vil føde sit barn og derfor må lide sin straf. Dog, når hun har angret og gjort bod for sin synd, frelses hun i kraft af den guddommelige nåde. Årsagen til kvindens ønske er undertiden blot underforstået, f.eks. i en række korte varianter, hvor beretningen begynder med, at kvindens mand, gerne en præst, opdager, at hustruen ingen skygge har; men oftest er årsagen, at kvinden simpelthen er bange for selve fødslen. Dette kan bero på, at kvindens mor eller søstre har haft vanskelige fødsler eller oven i købet er døde i barselssengen, eller at hun selv har været vidne til komplicerede fødsler. Årsagen

kan også være, at kvinden er bange for, at hun mister sit smukke udseende, hvis hun føder. Klintberg fremhæver to danske versioner, hvor årsagen til kvindens beslutning skyldes, at hun er »af en ynglesom Familie« (s. 90), eller at hun har mange mindre søskende og simpelthen er træt af at passe børn.

Når kvinden gør sig barnløs, sker dette i 45 varianter ved hjælp af magi, et motiv, der dominerer i den finske tradition. Den almindeligste metode i dansk, især i jysk tradition, er, at kvinden kaster sten i en brønd eller et vandløb – vand er som bekendt et traditionelt frugtbarhedssymbol – men generelt er den hyppigste metode, at hun på typisk eventyrvis møder en gammel kone eller mand, der råder hende til at dreje en håndkværn mod solen for at slippe for fødslen. Denne fremgangsmåde anser Klintberg med rette for at være primær i traditionen. I finske versioner kan den gamle mand være en »liten grå gubbe« (s. 98), dvs. djæveln selv. Denne magiske anvendelse af en håndkværn var ifølge Klintberg udbredt i tidligere tiders folkemedicinske sammenhæng: På samme måde som man malede korn, kunne man også »male« dvs. »knuse« eller tilintetgøre en sygdom. Dog mener han ikke, at der her gør sig en direkte indflydelse gældende, men snarere at det drejer sig om to parallelle fænomener. Men argumentationen er næppe helt skudsikker.

Men det ufødte barns tilintetgørelse kan også skyldes en direkte medvirken af en heks eller troldkvinde – naturligvis en syndig handling – hvilket eksemplificeres i en karakteristisk finlandssvensk optegnelse fra 1917:

Häxan tog henne med sig ut i skogen. I skogen kommo de till en jordfast sten, vilken de gingo omkring. För varje gång de gingo runt stenen smällde det till som ett skott. Så fortsatte de sex gånger efter varandra, men ej flere, ty sex barn skulle fröken ha fått (s. 100)

Langt enklere forholder det sig – og helt uden magi – når kvinden venter med at gifte sig, indtil hun ikke længere kan blive gravid. Ikke desto mindre viser den fortsatte handling, at også denne fremgangsmåde, der ganske vist ikke er så alvorlig som anvendelsen af magi, anses som syndig, og hun straffes behørigt.

I hele 103 varianter er kvinden gift med en præst, hvilket også peger på eventyrtypens kristne baggrund. Dette understreger Klintberg til stadighed, og et dramatisk højdepunkt nås, når præsten opdager, at hans kone ingen skygge har, fordi hun har gjort sig barnløs, dvs. begået en synd. Det drejer sig helt tydeligt om barnemord med eller uden djævlens hjælp. Præstens reaktion på hustruens bekendelse er hans erklæring om, at hun hermed har forspildt enhver guddommelig nåde, medmindre et mirakel indtræffer. Herefter fordrives hun fra hjemmet og vandrer enten omkring som tiggerske eller tilbringer tre nætter i en kirke. Ofte åbenbarer kvindens ufødte

barn sig for hende i kirken, og hun beder det om forladelse, en episode der ifølge Klintberg hører til eventyrets grundmønster. Og underet – undertiden som et resultat af barnets forbøn – kan manifestere sig på tre måder: Oftest spirer en eller flere blomster frem af et stenbord – dette er tilfældet i Svend Grundtvigs optegnelse, trykt første gang i andet bind af hans *Danske Folkeæventyr* (1878), som Klintberg ser som en grundtekst i den efterfølgende tradition – men underet kan også ske på et gulv, og endelig kan blomsterne spire frem af en udtørret stav eller kæp; her kan også mandler og druer vokse frem. Utvivlsomt er denne episode påvirket af den tyske Tannhäuserlegende – måske også af Bibelen: Esajas 11:1. Tannhäuserlegenden bearbejdedes i det 16. århundrede i viseform; i det følgende århundrede udkom den på dansk i en række skillingstryk og spredtes herfra til det øvrige Skandinavien. Denne spredningsproces præsenteres elegant og med imponerende viden.

En sådan henvisning til et beslægtet traditionsstof er blot én af utallige, som Klintberg fornøjer sin læser med, og han peger endvidere på et utal af yderligere varianter i eventyrets handlingsgang med inddragelse af talrige kilder. I undersøgelsens langt kortere anden del inddrager han en række litterære versioner, der ikke mindst har interesse for danske læsere. Af udenlandske forfattere, der har anvendt eventyret, omtaler Klintberg bl.a. de to østrigere Hugo von Hoffmannsthal og Nikolaus Lenau. Af danske drejer det sig om Carsten Hauch, H.C. Andersen og Johannes Fibiger. Den kvindelige hovedperson i Hauchs skrækromantiske romance »Det dræbte Barn« (1819), Mechthilde, vil netop undgå en barnefødsel for ikke at miste sin skønhed, og denne forhindres ved hjælp af en magisk kværn. Hun ser herefter blod for sig, der drypper fra kværnstenen, kaster sig for sin mands fødder og beder om tilgivelse, dvs. både skygge- og blomstermotivet udelades. Som tiggeriske modtager hun den guddommelige nåde foran Jomfru Marias billede i det italienske valfartssted Loretto. I 1842 omarbejdede Hauch digtet og gav det titlen »De syv Børn«. Nu er teksten rensat for de værste skrækromantiske udskejelser, men til gengæld har kvinden dræbt ikke blot ét men syv børn; alligevel er nåden grænseløs.

I en samtale i Andersens roman *Kun en Spillemand* (1837) gengives i 10. kapitel eventyret ganske kort i en samtale mellem Christians mor og gudfar, og denne beretter

en Historie om en Pige [i Norge], som havde en Rædsel for at blive Moder, og som derfor paa sin Bryllupsaften gik med Brudekrone og Slør hen til Vandmøllen, hvor Hexen boede, bad hende om Hjælp, at Afkom aldrig skulde fødes, og Bruden fik tolv Korn, som hun skulle kaste ned under Hjulene; (...) men for hvert, som faldt, lød en forunderlig Lyd ligesom et Suk; det var et Barnehjerte, der brast.

På sine gamle dage rammes den barnløse hustru af angst og anger og søger ind i en kirke for at opnå tilgivelse. Ved alteret ser hun sine tolv ufødte sønner og bag dem hele den ufødte slægt. På dette sted i beretningen indsætter Andersen en asterisk og forklarer slutningen i en fodnote: »Resten af Sagnet lyder, at Præsten [hendes ægtemand] i Vrede over Hustruens Synd, havde udbrudt: 'Jeg tilgiver Dig ikke og vor Herre ikke heller! før skal der springe Roser ud af vort Steengulv!'« Dette sker imidlertid, hvorefter kvinden kan dø i fred. På trods af at beretningen hos Andersen er lokaliseret til Norge, påpeger den alvidende Klintberg, at det ikke er en norsk, men derimod svensk tradition, som Andersen sandsynligvis – men dette må forblive ren spekulation – har fået den fortalt af den jævnaldrende præst Frederik Hammerich, der senere udgav den i sin rejseskildring »Reise i Nord-Sverrig« (trykt i tidsskriftet *Brage og Idun*, 1840). Endvidere nævnes Steen Steensen Blichers »Den barnløse Kone. En jydsk Legende« fra 1824 som en paralleltekst.

Herom havde man gerne erfaret mere, ikke mindst da Klintberg ganske kort introducerer Johannes Fibigers kunstnerisk ubetydelige digt »Præstens Hustru« med undertitlen »Et bornholmsk Sagn« trykt i *Nogle Sagn* (1865). Digtet indledes med en skildring af en præst, der står i begreb med at drage på et korstog, mens den unge hustru må forblive hjemme – her er der tydeligvis gået knas i Fibigers historiekendskab, hvilket Klintberg kunne have gjort opmærksom på. En heks overtaler hustruen til at forblive barnløs for at bevare sin skønhed, og nu følger en skrækromantisk scene a la Carsten Hauch: Heksen giver hende en trylledrik, og hun føder syv børn på én gang, hvorefter heksen kaster dem i den malende kværn, så blodet sprøjter. Da præsten vender tilbage, opdager han, at hustruen mangler sin skygge. Han prædiker straf og undergang i en så voldsom grad, at hustruen falder død om. Derpå blomstrer en rose frem af et stenbord som tegn på guddommelig syndsforladelse – ikke mindst da det tydeligt fremgår af digtet, at den egentlige forbryder er den onde heks og ikke den unge, naive hustru.

Alle tre forfattere har indirekte lært motivet at kende gennem den mundtlige tradition, og det er sandelig både en spændende og underholdende lektur, Bengt av Klintberg byder på. Ikke mindst er inddragelsen af dansk stof interessant og relevant. Dette gælder både den indflydelse Svend Grundtvigs version har haft på den senere tradition og overhovedet den gentagne fremhævelse af de danske optegnelseres folkloristiske og æstetiske kvalitet. Evald Tang Kristensen roses fortjenstfuldt til skyerne, og også den danske eventyrforskning får komplimenter med på vejen, ikke mindst den alt for tidligt afdøde Bengt Holbeks videnskabelige indsats.

Det er ganske enkelt en imponerende forskningsmæssig præstation, der her foreligger. Og her kan man så passende genlæse konklusionen i denne anmeldelses indledning.

Sven Hakon Rossel

Grethe Jacobsen og Ninna Jørgensen (red.): Kvindernes renæssance og reformation. København: Museum Tusulanums Forlag, 2017. 370 sider. 298 kr. ISBN: 978-87-635-4428-3.

Bogen udkommer i reformationsåret 2017, men når renæssancen er så fyldigt repræsenteret i den, skyldes det, at bogen har haft en overordentlig lang tilblivelseshistorie, der går tilbage til renæssanceåret i 2006. Det er dog ingen skade til, at bogen ikke kun handler om kvinder og reformationen. Tværtimod giver renæssanceperspektivet et godt og nuanceret blik på 1500-tallets Danmark, som også handlede om meget andet end Martin Luthers tanker. Bogen er opdelt i to dele, som de i alt tolv forfatteres enkelte bidrag er fordelt i; en om »Kvindernes renæssance« og en om »Kvindernes reformation«. Redaktørernes udgangspunkt er, at de to bevægelser kommer samtidigt til Danmark, og det vil sige i perioden fra Martin Luthers teser mod aflad i 1517 til Christian 3.s reformation i 1536. De to bevægelser er sideløbende og hænger ikke nødvendigvis sammen, og de adskiller sig ved at renæssancen i bogen defineres som et elitefænomen, mens reformationen angik alle i samfundet. Bogens ærinde er at undersøge i hvilket omfang og på hvilken måde, kvinder var en del af de to bevægelser. Slutpunktet for bogens fokus er 1650, sådan cirka.

Bogens bidrag i renæssancehalvdelen handler hovedsageligt om musik, litteratur og arkitektur i relation til adelige kvinder. Afdelingen indledes med en oversigtsartikel af den ene hovedredaktør, Grethe Jacobsen, om kvinders rolle i renæssancebevægelsen både i Danmark og generelt i Europa i perioden 1500-1650. Den internationale renæssance er også udgangspunktet for to artikler af Marianne Alenius. Den første handler om Boccaccio og hans arbejde med sit *gynæceum* eller katalog over berømte kvinder, som han skrev på frem til sin død i 1375. Hvordan dette har relevans for renæssancens Danmark bliver mest tydeligt i Alenius' anden artikel, som omhandler *gynæceer* i Norden 1500-1800, og hvor Boccaccio altså kan siges at have været en tidlig inspirationskilde. Denne særlige genre var en manifesteration eller erindring af kvinders betydning først og fremmest som litteratur,

selv om det oftest var mænd, der skrev værkerne. Men kvinder var selv aktive i erindringsproduktionen og gennem skabelsen af kulturelle mindesmærker. Således er den adelige mindekultur emnet for en artikel af Birgitte Bøggild Johannsen, og Mette Smed skriver om herregårdsbyggeriet, der også talte kvindelige bygherrer. Om musik som kulturel udøvelse har Bjarke Moe skrevet en artikel, herunder om adelige og fyrstelige kvinders undervisning i musik og om deres rolle som musikudøvere, mens folkeviser og adelige kvinders indsamling af dem er genstand for en undersøgelse af Vibeke A. Pedersen. Afdelingen om renaissance rundes af med en artikel af Birgitte Jørkov, der på baggrund af bevarede breve skriver om adelsdamen Anne Rud i årene omkring 1530 og herunder demonstrerer, hvordan Anne Rud som enke varetog sine opgaver som godsbestyrer samt engagerede sig i sine børnebørns uddannelse.

De fem bidrag til reformationsafdelingen indledes af den anden hovedredaktør, Ninna Jørgensen, med en artikel om kvinders rolle i den offentlige reformationsdebat. Det er der ganske vist ikke eksempler på i Danmark, hvorfor artiklen handler om det tyske område. Til gengæld er der danske eksempler på håndskrevne bønnebøger, fremstillet af kvinder. Om nogle af disse bønnebøger fra årene lige omkring reformationen har Anne Mette Hansen skrevet, og i bredere forstand om kvinders møde med og brug af skriftkulturen efter reformationen har Charlotte Appel skrevet en artikel. Denne artikel kommer også ind på adelige kvinder og bryder dermed lidt med bogens gennemgående tendens til at lade elitens renaissance stå i kontrast til reformationen som udtryk for »folkets« socialhistorie. Denne tendens rummer en fare for at skabe et uforholdsmæssigt stort skel mellem renaissance og reformation. Nogle af de kulturelle udtryk for renaissance, som beskrives i bogens første halvdel, havde jo også klare religiøse forklaringsgrunde, fx mindekulturen og musikkens funktion, og de kunne derfor med god ret også være placeret under en reformationsoverskrift. Rasmus H.C. Dreyer (som den anden af to mandlige bidragydere) gennemgår de tidlige, mandlige reformatorers syn på ægteskab og i særdeleshed tankerne omkring det nye »embede« som præstekone, der blev skabt med reformationen. Bogen afsluttes med et kort essay af Hanne Kolind Poulsen, der tager nogle teoretiske overvejelser om kvindehistorie i netop denne historiske periode op til diskussion, og det fungerer som en udmærket måde at binde en sløjfe på antologien, der i lighed med andre inden for genren har sin styrke ved at komme vidt og bredt omkring, men som også kan efterlade et noget fragmenteret indtryk. Tilsammen viser artiklerne dog tydeligt, hvordan renaissance og reformationen som kunstneriske, kulturelle og religiøse bevægelser havde mange udtryk i Danmark – og naturligvis også, at kvinder havde en rolle heri.

Klaus Müller-Wille: Sezierte Bücher. Hans Christian Andersens Materialästhetik. Paderborn: Wilhelm Fink, 2017. 373 sider. 44,90 euro. ISBN: 978-3-7705-6150-6.

Det forholder sig sådan med klicheer, at vi nærmest automatisk betvivler deres sandhedsværdi. Livet er langt, plejer man at sige, og de mere tænksomme typer vrænger på næsen. Mange mennesker forbinder også læsning med noget langvarigt. For mere professionelle bogfolk kan den modsatte erfaring indtræde. Man læser en novelle, et digt og en roman og haster videre til næste tekst. Man læser tusindvis af tekster på et år, hvor kun et lille fåtal for alvor bliver siddende i bevidstheden. Når H.C. Andersen afslutter »Grantræet« (1845) med ordene »nu var den [aftenen] forbi, og Træet var forbi og Historien med; forbi, forbi, og det blive alle Historier!« danner han en metaforisk analogi mellem grantræets korte liv og hans histories korthed, der skaber en fascinerende form for tekstuel-materiel selvrefleksivitet.

Temaet for Klaus Müller-Wille (herefter KMW) i hans nye monografi *Sezierte Bücher. Hans Christian Andersens Materialästhetik* er netop, at Andersen var et professionelt bogmenneske, der opererede med et særlig raffineret forhold mellem skrift, refleksion og materialitet. KMW's hovedtitel kan på dansk oversættes til »udskaarne bøger« eller »dissekerede bøger«. Der er tradition (Hugo Friedrichs *Die Struktur der modernen Lyrik* (1956) er et indflydelsesrigt eksempel) for at betragte en postromantisk eller moderne æstetisk praksis i 1800-tallet med et køligt og beregnende kunstnertemperament, mens det romantiske snarere er mere hødt og irrationelt. KMW skriver sig bevidst ind i den nyere, moderne Andersenfortolkningstradition og afsøger forfatterskabets forbindelseslinjer med det accelererende medie- og teknologibillede fra 1830'erne og frem samt de selvrefleksive spor, denne nye virkelighed afsætter i Andersens tekster.

KMW begynder med en kritik af Georg Brandes' synpunkt, der i »H.C. Andersen som Æventyrdigter« (1869) skrev om Andersen: »han vil ikke skrive, han vil tale«. Ifølge KMW har Brandes' fremstilling af Andersen som en naiv taleprogsdigter været særdeles indflydelsesrig og skygget for en bedre forståelse af Andersens refleksive og materielt orienterede poetik. Det er sandt, men man kan indvende, at KMW ikke medtænker det forhold, at Andersen i sit selvportræt i sine selvbiografier i høj grad selv er skyldig i eftertidens konstruktion af ham som en naiv og barnlig Aladdin, der blot overførte sine geniale mundtligheder til papiret, når det passede ham. Andersen gør faktisk aldrig rigtig (offentligt) gældende, hvor stor glæde (og pine) han fandt ved dagligt at klippe i aviser og magasiner, klistre billeder, holde sin pen i hånden og skrive og atter skrive, læse bøger med hænderne, genbruge tekster og derfor finde gamle manuskripter frem fra gem-

merne, læse korrektur, følge med i og kritisere oversættelses- og illustrations- og forlagsarbejde osv. Med andre ord: Andersen kommenterer ikke i nogen særlig grad, hvordan han dagligt har givet sig hen til den materielle dimension af den kunstneriske produktion. Grunden er vel den, at de idealistiske forestillinger om kunstnerisk inspiration var toneangivende helt op i 1860'erne.

Men når man kigger nærmere efter i de publicerede tekster samt i brevene m.m., så kribler og krabler det med spor efter Andersens refleksioner over materielle forhold. Før KMW giver sig i kast med sine analyser af forskellige af Andersens eventyr, rejseberetninger, romaner og billedbøger (dramaerne og lyrikken fylder ikke det store), tilbyder han læseren sit snit i den komplekse teoretisering over materialitetsbegrebet og den litterære materialeæstetik i det tyvende og enogtyvende århundredes medie- og litteraturteori. KMW foretager indgående diskussioner af boghistoriens typografiske, bibliografiske og sociologiske perspektiver og (post)hermeneutiske og poststrukturelle problemstillinger. Sigtet er, at læseren får operationaliseret en bred forståelse for materialitetsteori – KMW bruger begreber som »bogstavelig«, »processuel«, »modsætningsfyldt materialitet« samt »materialitet som historisk fænomen« – der har til hensigt i selve analysedelene at demonstrere spændvidden i Andersens materielle overvejelser samt kunstneriske praksis. Det lykkes må man sige. KMW's monografi er simpelthen, selv for Andersen-forskere som undertegnede, spækket med overraskende viden og analyser af både Andersens forfatterskab og dets receptionshistorie.

En styrke ved KMW's teoretisering er, at han søger en produktiv syntese mellem boghistoriens rent materielle grundlag og så (post)hermeneutikkens fortolkende fokus. I monografiens første del om »læsning« (»Lesen«) er der fx mange virkelig gode retoriske delanalyser, der kombineres med teknologi- og mediehistoriske sammenhænge. Et af bogens højdepunkter for denne anmelder er læsningen af »Snedronningen«. KMW gør opmærksom på det slående i, at både adskillelsen af Kai og Gerda samt genforeningen sker i forbindelse med en læsescene og foreslår at omtale det afgørende motiv i Andersens kolossalt indflydelsesrige eventyr som et »mediesyndefald«. KMW fanger efter min vurdering noget aldeles afgørende ved eventyret, når han viser, hvordan Andersen i det etablerer en fantasmagorisk allegori over børns bog- og medieforbrug.

I anden del om »trykning« [»Drucken«] fremstiller KMW Heibergs bogteater i *Julespøg og Nytaarsløier* (1817) og dens betydning for Andersens *Fodreise* (1829) samt »I Børnestuen« (1865) på overbevisende vis. Her falder også typografiske læsninger af Heiberg, Grundtvig og Andersen, som er decideret øjenåbnende. Dernæst udfører KMW et egentligt boghistorisk og bibliografisk grundlagsarbejde i traditionen fra Erik Dal. KMW analyserer koncist de danske eventyrsamlingers udgivelseshistorie og sandsynliggør, hvordan Andersen fra begyndelsen har kon-

ciperet dem til udgivelse i en serielt fortløbende maner. Andersens fascination af teknologiske udviklinger og materielle aspekter ved forfattergerningen bliver også behandlet i afsnit om industrialiseringen af bogproduktionen, skrivematerialer, papirfremstilling og bogbinding.

I monografiens tredje del, »klipping«, er et gennemgående begreb for KMW »recycling«. KMW viser, hvordan Andersen i sine romaner *Improvisatoren* (1835) og *Kun en Spillemand* (1837) reflekterer over en slags genbrugspoetik, der står i skarp kontrast til romantikkens geniæstetik. I førstnævnte roman stiller KMW skarpt på det forhold, at Andersen genbruger rejseguidebøgernes topoi og stil i sine italienske scener. I sidstnævnte roman viser KMW, hvordan Andersen bevidst reflekterer over den nye »eventkultur«, der både tager form i Paris' arkader samt almindelige folkefester. Andersen fremstiller en ny forbrugsorienteret kultur, der tager til fra 1820'ernes Europa, og som kunsten også er underlagt.

Mange i den unge generation af forfattere på både dansk og europæisk plan i 1830'erne og 1840'erne var præget af og med til at formulere et generelt opbrud mod idealistisk tænkning. Andersens romaner er kendetegnet ved, at de tager den nære fortid og samtiden op til diskussion i kontrast til den ældre generations romantiske oldtids- og middelalderdyrkelse. Den hegelianske verdensånd samt den romantiske guldalderforestilling er jo faktisk stendød i Andersens romaner, ikke mindst i *Kun en Spillemand*, hvor der jo absolut ikke er noget historisk telos for Danmark eller Europa. Min konklusion på KMW's fremragende romananalyser vil være, at Andersen faktisk ikke så meget problematiserer romantikkens geniæstetik i de to romaner, men snarere præsenterer et kritisk vinklet portræt af det nye materialistiske samfundssyn, der vinder frem i 1830'ernes Europa, og dens medfølgende konsum- og publikumsorienterede æstetik. Lidt højstemt formuleret vil jeg sige, at den tidlige Andersen har det til fælles med den sene Goethe, at de begge i udpræget grad har sans for, at materialismen er den nye altomfattende om end ikke på nogen måde fuldt begrebsliggjorte diskurs i deres samtids Europa, der har potentiale til at blive hegemonisk. Goethe kritiserede indirekte Saint-Simons industrialiseringsutopisme i *Faust* (del 2, udkommet posthumt i 1832), mens Andersen for så vidt gør det samme i forhold til den nye stærkt tiltagende turist- og spektakeldyrkelse blandt sine europæiske medborgere i de to romaner fra 1830'erne.

I et afsluttende kapitel diskuterer KMW Andersens i store træk uudforskede billedbøger. Andersen er utvivlsomt en af de første billedkunstnere, der praktiserer en form for kollagekunst, men der hersker stadig tvivl om, hvordan man skal rangere hans produktion både i forhold til den europæiske kunsthistorie i 1800-tallet og i forhold til det øvrige forfatterskab. Nogle af billedbøgerne er stærkt narrativt anlagte, og her spejler Andersen tydeligvis sin billedkunst i sin eventyrverden.

Der er samme fremmedgørelse af hverdagsagtige scener samt billed- og mediefantasier over den moderne verdens mærkværdige tingslige frembringelser. Det er samtidig i billedbøgernes samspil med teksterne, at man genfinder den underfundige andersenske ironisering over læse- og undervisningsscener, som KMW's studie formår at få læseren til at sætte særlig stor pris på.

Sezierte Bücher cementerer eftertrykkeligt det produktive i at anskue Andersens poetik allerede fra *Fodreise* i 1829 som postromantisk og moderne. Andersen mestrer tidligt kunsten at genbruge og variere klicheer og stereotype idiomatiske udtryk, indtil de bliver til særpræget kunst, og en del af forklaringen ligger i hans højt reflekterede materialeæstetik, som KMW viser det. Hans monografi er et generøst og dybdeborende grundlagsarbejde, som vil udgøre det naturlige udgangspunkt for fremtidig bog- og mediehistoriske studier af Andersens rige forfatterskab.

Mads Sohl Jessen

Mads Bunch: Isak Dinesen Reading Søren Kierkegaard. On Christianity, Seduction, Gender, and Repetition. Cambridge: Legenda, 2017. 183 sider. 630 kr. ISBN 978-1-7818-8493-5.

Karen Blixens engelsk er fremragende – stilfuldt, nuanceret, malerisk, digterisk originalt, lunefuldt og ironisk. Kun ganske få tosprogede prosaforfattere i det 20. århundrede kan måle sig med hende i den henseende (man tænker f.eks. på Joseph Conrad eller Vladimir Nabokov, hvis modersmål heller ikke var engelsk). Den britiske forlægger Constant Huntington skrev i 1934 opmuntrende til baronessen med denne berusende kompliment: »*Seven Gothic Tales* is the most important work in literature that has appeared in the English language this century« (*Breve* I: 157). Man kan mene, hvad man vil om de fantastiske fortællinger, men sproget er umådelig smukt, ikke mindst det engelske. Derfor er det beklageligt, at en bog, der gerne vil fremhæve den verdenskendte forfatter Isak Dinesen, er skrevet på et unuanceret og lidt opstyltet engelsk. Mads Bunch har fat i et godt materiale, men der mangler ofte samling på stoffet og klare formuleringer. Man ville simpelthen ønske, at *Isak Dinesen Reading Søren Kierkegaard* var blevet konsekvent redigeret. Denne bemærkning kan jo forekomme som en ren formel kritik af et værdifuldt projekt, men desværre synes problemet at smitte af på væsentlige områder af monografien.

Isak Dinesen Reading Søren Kierkegaard har et ambitiøst mål. Ifølge Bunchs indledning har der længe været blinde vinkler i udforskningen af Isak Dinesen (og Karen Blixen) med hensyn til forståelsen af Kierkegaards betydelige rolle i forfatterskabet. Bunch tager udgangspunkt i, at Dinesen (som forfatteren hedder i bogen) inddrager Kierkegaard (især de æstetisk-etiske værker) ironisk og på undergravende vis (*subversively*), og i at der endvidere kan være tale om modhistorier (*counter-stories*) bygget på begreber, handlinger og fortælleteknik hentet fra Kierkegaard. Bunch formulerer formålet med sin bog således:

to uncover how Dinesen in her tales interprets, critiques, and subjects major ideas, character and plots from Kierkegaard's pseudonymous authorship, rather than *just taking over the ideas* presented in Kierkegaard's works (...) *as most scholars have so far believed.* (s. 5, min fremhævelse)

Kender man noget til Isak Dinesen (eller Karen Blixen), er dette en lidt overraskende påstand, da næsten alt, som forfatteren har skrevet, er bygget på en rigdom af litterære og kunstneriske hentydninger, der ofte benyttes ironisk. Det er jo et forfatterskab, som er kendt for kætteri. At de allerfleste forskere indtil nu har ment, at Dinesen simpelthen har overtaget (*taking over ideas* – en vag formulering) Kierkegaards begreber, er en udfordrende påstand, som faktisk ikke bliver begrundet i bogen. Allerede i 1964 har den amerikanske kritiker Robert Langbaum (*Isak Dinesen's Art: The Gayety of Vision*) inddraget Kierkegaard i sin læsning af »Babettes gæstebud« og derved i den forbindelse fremhævet Dinesens kunstneriske kætteri. Blot for at give et eksempel. Om sin fortolkning af general Löwenhielms berusede middagstale (om valget i livet) skriver Langbaum:

But Isak Dinesen seems to be *taking issue with* Kierkegaard (...) Isak Dinesen also *reinterprets* Kierkegaard's alternatives. He shows the inadequacy of both the esthetic and ethical life in order to recommend the life of religious faith. She shows the inadequacy of two kinds of bookkeeping approaches to life, that which seeks its advantage in this world and that which seeks its advantage in the next, in order to recommend the imaginative apprehension of life (s. 253-254, min fremhævelse).

Det er tydeligt, at Langbaum har forstået, at Dinesen vil noget andet med Kierkegaards *Enten-Eller*, og at hun modsiger ham (*takes issue with*) og genfortolker (*reinterprets*) hans syn på tilværelsen. Men alligevel, lad os tage imod Bunchs

påstand som den egentligt er intenderet, nemlig at ingen tidligere har bidraget med en dybere analyse af Kierkegaards indflydelse på Blixens værk. Og det er dét, der nu foretages i bogen. Bunch præciserer sin hensigt et andet sted således:

I must stress that the views and opinions on Kierkegaard presented in this book are not my view or opinions on Kierkegaard. *They are exclusively Dinesen's views on Kierkegaard* (or rather *my interpretations of Dinesen's view on Kierkegaard*) – and often they are not very nuanced. (s. 5, forfatterens fremhævelse)

Bunch kommer læseren til hjælp ved uvilkårligt selv at formulere en sandhed i parentes, som bliver koblet sammen med det efterfølgende sætningsled. Oversat til dansk: dette er mine fortolkninger af Dinesens syn på Kierkegaard – *og de er ikke særlig nuancerede*. Det, som Bunch vel har ment, er, at Dinesens »læsninger« af Kierkegaard (som alle tidligere forskere siges at have misforstået) ikke er særlig nuancerede eller dybtgående. Bunch siger med andre ord, at Dinesen læser Kierkegaard overfladisk og ironisk. Dinesen læser Kierkegaard, som Djævlen læser Bibelen. Det tror jeg gerne! Analogien er dog lidt uheldig, da læseren kommer til at overveje, om Bunchs egne læsninger og fortolkninger måske heller ikke er særlig nuancerende.

Bogen er struktureret i fem dele (1. Dinesen and Kierkegaard, 2. Christianity, 3. Seduction, 4. Gender, 5. Repetition). Og hver del består af tre til fire korte kapitler. En gennemgang af de fem kapitler i bogens første del (den om Dinesen og Kierkegaard) giver indblik i Bunchs fremgangsmetode og bidrag til forskningen. I første kapitel slår Bunch fast, at Dinesens interesse for Kierkegaard stammer fra tiden i Afrika, som det fremgår af brevene fra 1920'erne. Her viser der sig en tendens, som kendetegner flere dele af bogen: de rigtig mange lange blokcitater på dansk med efterfølgende oversættelser til engelsk. Hele sider består udelukkende af citater (se f.eks. s. 12, 20, 30, 41, 47, 51, 74, 83, 100, 114, 131, 166), hvori Bunchs analyse eller redegørelse kommer som korte indskudte kommentarer, ofte kun enkelte sætninger. Det er ikke overdrevet at bedømme, at bogen består af 50 % citater (Dinesen, Kierkegaard, Brandes m.fl.). Denne måde at fremlægge et argument på (en 'læs-selv-metode') holder ikke i den akademiske verden, som jeg er kendt med. Man burde selv kunne præstere en sammenhængende læsning eller gennemført fortolkning i hvert kapitel. Men det kniber til tider i den henseende i Bunchs nye bog.

Bunch har dog omhyggeligt eftersat hele den nye Blixen-brevsamling (udgivet 2013) og meget andet relevant materiale. De lange brevcitater og det biografiske materiale benyttes til at etablere omstændighederne omkring Dinesens læsning af

Kierkegaard. Det lykkes Bunch at bevise, at Dinesen faktisk (højest sandsynligt) *har* læst noget Kierkegaard. Og hele forfatterens Kierkegaard-pensum – inkluderende sekundærlitteraturen – bliver grundigt dokumenteret (s. 35). Det er da en vigtig kortlægning, som man er glad for at få på plads.

I førstedelens andet kapitel (Kierkegaard, Brandes og Dinesen) sigter Bunch mod at bevise, at Georg Brandes havde mere afgørende indflydelse på Dinesens værker end tidligere antaget. Og at Brandes' Kierkegaard-biografi fra 1877 påvirkede Dinesens opfattelse af Kierkegaards hovedbegreber. Det er sådan set meget relevant. Men igen kommer der fra Bunchs side desværre meget lidt. Hele kapitlet (7 sider) om emnet Brandes og Dinesen består af otte lange citatblokke. Bunchs indskudte kommentarer (10 små afsnit, plus én afsluttende sætning) slår følgende kendsgerninger fast: Dinesen beundrede Brandes; Dinesen mødte Brandes (både 14. og 15. oktober 1925); Brandes og Dinesen talte sammen om *Sandhedens Hævn*; Dinesen har i den sammenhæng hæftet sig ved Brandes' Lucifer-begreb; Dinesen har sandsynligvis læst Brandes' Kierkegaard-biografi. Her slutter kapitel 2 brat. Bunch har udført et godt stykke biografisk udforskningsarbejde, kunne man sige. Kapitlet slutter med endnu et langt citat (denne gang fra Brandes' Kierkegaard-biografi), som handler om den mægtige Kierkegaards betydning for dansk åndsliv. Citatet er efterfulgt af en enkel sætning af bogens forfatter, der lyder »Again this was a view on Kierkegaard that Dinesen supported even though she – as Brandes – also reserved her right to be critical« (s. 26). Kritisk over for hvad? Der mangler ligesom et objekt i sætningen. Nå ja, Dinesen var ligesom Brandes kritisk indstillet over for Kierkegaards tro og over for kristendommen i det hele taget. Men det er ikke direkte, hvad slutcitateret handler om. Man savner igen, at ideerne bliver helstøbte, og at en pointeret redegørelse bliver gennemført.

Førstedelens 3. kapitel handler om Kierkegaard, Høffding og Dinesen. Har man glædet sig til at få Høffding-forbindelsen uddybet, bliver man lidt skuffet. Igen er der tale om at påvise en biografisk forbindelse, men ikke om at foretage eller uddybe en analyse. Dette kapitel er hele tre (3) sider langt og består af syv lange citater (efterfulgt af syv oversættelser, dvs. 14 citatblokke) samt syv beskedne indskudte afsnit af Bunch. Humor og ironi er et ret *hot* emne i forhold til Isak Dinesen, og Bunch nævner Ivan Z. Sørensens arbejde på dette område. Til sidst i dette kapitel tager Bunch et pludseligt spring og fastslår, at Høffdings begreb Den store Ironi (*The Great Irony*), også kaldet humor, passer godt som beskrivelse af Dinesens form for humor, eksempelvis i »Ehregard«. Det er dog et forslag, som ikke bliver uddybet (men bliver taget op igen senere i bogen).

I bogens førstedel arbejder Bunch med en ret konventionel opfattelse af litterær indflydelse. Forskningsspørgsmålet, som bliver stillet, er simpelthen: Har

Dinesen muligvis læst værker af Kierkegaard, Brandes og Høffding? Jeg rækker hånden op i timen for at stille spørgsmålet: hvad med hele den intellektuelle og kulturelle strømning, som Dinesen tilhørte i første halvdel af det 20. århundrede, der formidlede og fortolkede Kierkegaard (og Brandes)? Findes der ikke noget, der hedder en bredere diskurs? Er man efterhånden så dybt nede i kilderne, at man er røget helt tilbage til Brandes-tiden og dyrker det 19. århundredes positivistiske og biografiske litteraturhistorie?

I Bunchs diskussion af kristendommen i bogens anden del skæres det hele over én kam. Læseren får at vide, at Dinesen er »highly critical of Christianity« og kritisk over for »Christian ethics« og kritisk over for »Christian-bourgeois norms«. Og en sætning som denne, der falder i forbindelse med omtalen af fortællingen »Digteren« (The Poet): »Dinesen delivers another blow to religion and Christianity« (s. 67), virker nærmest komisk. Da der trods alt er skrevet en hel del siden 1950'erne om dette emne (Blixen og religionen, f.eks. Blixen og Johannes Rosen-dahls brevveksling; Blixen og forsoningslæren; Blixen og den unitariske tro osv.), savner man som læser, at der inddrages en mere præcis kontekst mht., hvad det egentlig var, den danske forfatter var så kritisk over for. Protestantisme, luthera-nisme eller pietisme. Det var måske nogle retninger, der kunne inddrages, især da det er Kierkegaard, der er på tale.

»Seduction« (Forførelse) hedder bogens tredje del (kapitel 8-11), og denne del er absolut bogens mest substantielle, gennemførte og overbevisende del. Her kommer Bunch med detaljerede, velskrevne og originale læsninger af tre mod-historier til Kierkegaard, nemlig »Carnival«, »Drømmerne« (The Dreamers) og »Ehrengard«, hvori de kvindelige variationer over forførelers rolle bliver analyseret. »Drømmerne« bliver læst i relation til Kierkegaards (eller A's) essay i *Enten-Eller* om den musikalske Don Juan, og Bunch kaster lys over Pellegrina Leoni som den ureflekterede forfører, en tragisk (men ikke dæmonisk) kvinde-lig Don Juan. Bunchs læsning pointerer, at Dinesens kønslige omskrivning af Don Juan i en kvindeskikkelse ikke er overfladisk parodisk, men dybt original.

Eminent argumenteret er kapitel 10, der handler om »Ehrengard«, den mest komplekse og åbenbare af Dinesens ironiske modhistorier til Kierkegaards værk. Bunch efterfølger en lang række kritikere, der har udforsket »Ehrengard« (først udgivet posthumt i sin helhed i 1963) som Dinesens bevidste respons til »Forførelers dagbog«. Dette er klart bogens bedste og mest gennemførte kapitel (der tidligere er udgivet som artikel i *Scandinavian Studies*, 2013), en ren fornøjelse at læse. Bunch synes at have fundet stemmen og stilen, som nu er flydende, sammensat og overbevisende. Den mandlige forfører i historien, Cazotte (Johann Wolfgang Cazotte), afsløret som jomfru, en ironisk allusion til Johann Wolfgang Goethe, bliver kløgtigt analyseret i relation til både digteren Goethe og Johannes

Forfæderen. Ligeledes bliver pigen Ehrengard overbevisende fremstillet som den intelligente, ikke-uskyldige kvindelige forfører. Til sidst fletter Bunch læsningen sammen med en 'hemmelig note' angående Søren Kierkegaards (sandsynlige) impotens (erektile dysfunktion), en skjult hentydning i fortællingen (til Kierkegaards sublimerede erotik), som Bunch påstår, at Dinesen har indset. Denne biografiske detalje (den hemmelige note iflg. Poul Behrendt) som nøgle til teksten synes at reducere en ellers udmærket tekstlæsning til en konventionel eller forældet form for litteraturforskning, dvs. som en biografisk afsporing af forfatterens privatliv i teksten. Det er der delte meninger om, naturligvis.

Fokus i bogens 4. del er »Gender« (Køn), et højt relevant emne i forhold til Dinesen og Kierkegaard. Desværre bliver det til bogens tyndeste del. Her mangler der virkelig en kontekstualisering mht. Dinesens kønsopfattelse og kvindeskikkelser, som har været debatteret siden 1980'erne. Bunch vælger at springe årtiers litteraturkritik over for at hoppe lige ind i den brændende debat med begge ben. Det må han jo godt, men man savner i høj grad en teoretisk indfaldsvinkel på køn og kønsopfattelser i denne del af bogen. At Dinesen var kritisk indstillet over for Kierkegaards stumme kvindeskikkelser, siger ligesom sig selv.

Isak Dinesen Reading Søren Kierkegaard slutter i Kierkegaards ånd med en femte del om »Repetition« (Gentagelse). I denne del, der har været trykt i *European Journal of Scandinavian Studies* (2014), tager Bunch Kierkegaards *Gjentagelsen* op i en læsning af »Digteren« (The Poet); hertil føjer han et kapitel om »Babettes gæstebud« i lyset af Kierkegaards tre stadier. I den sidste læsning er man tilbage ved udgangspunktet for denne anmeldelse og Robert Langbaums bemærkninger: Bunch har godt øje for de komiske og ironiske elementer i »Babettes gæstebud«, men relationen til Kierkegaards stadier bliver for skematisk eller dogmatisk påført i fortolkningen. Bunch påstår, at Kierkegaards tre stadier bliver vendt på hovedet (*reversed*) i historien, og at det religiøse (pietisterne i Berlevåg) bliver det laveste stadium, at det etiske (general Löwenhielms valg i livet) bliver det midterste, og at det æstetiske (Babettes kulinariske mesterstykke) bliver fremstillet som det højeste stadium. Jeg vil snarere sige at fortælleforløbet antyder, at *både* det religiøse stadium (for de berusede pietister oplever *frelse* til sidst) *og* det æstetiske stadium (oplevet i Babettes madlavningskunst) bliver opnået i kraft af det franske måltid, en kættersk hellig nadver. Dinesen har i hvert fald sat Kierkegaard på spil. Det er der ingen tvivl om. Og Mads Bunchs bog har uden tvivl uddybet vores forståelse af Dinesens læsning af Kierkegaard.

Marianne T. Stecher

Hans Brøchners bidrag til Kierkegaard-receptionen i Danmark. Udgivet med indledning og kommentar af Carl Henrik Koch. København: Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, 2016. 201 sider. 150 kr. ISBN: 978-8-7730-4396-7.

I 1877 udgav Georg Brandes sin skelsættende Kierkegaard-monografi, *Søren Kierkegaard. En kritisk Fremstilling i Grundrids*. Med dette værk grundlægges Kierkegaard-forskningen, plejer man at sige. Brandes er den første til at levere en kritisk fremstilling af Kierkegaards liv og værk. Ganske vist kan man diskutere, hvad Brandes egentlig mener med udtrykket »kritisk«, om han virkelig tænker på historisk, filologisk eller sågar filosofisk kritik, eller om han i grunden mest mener 'polemisk'. Under alle omstændigheder er den velskrevne, kontroversielle bog blevet Kierkegaard-receptionens første klassiker. Bogen er genudgivet mange gange og på flere sprog. Sidst i 2013, hvor Gyldendal mættede markedet med en ukritisk discount-udgave. Havde vi haft en kritisk udgave af Brandes' bog, så havde det formentlig været tydeligt for enhver, at Kierkegaard-forskningen slet ikke grundlægges i 1877. Brandes står på skuldrene af sine forgængere, uden hvem bogen næppe var blevet til.

Det er oplagt i Kierkegaard-receptionen frem til 1877 at skelne mellem to perioder. Den første indrammes af samtidsreceptionen fra Kierkegaards polemiske debut i 1834 til hans død i 1855. Blandt de cirka 70 anmeldelser af Kierkegaards værker og de mange artikler, der relaterer sig til forfatterskabet, er mange af høj kritisk kvalitet. I krigsårene 1849-52, hvor en strid om forholdet mellem tro og viden afsatte en mindre litteratur, fik Kierkegaard officielt tilhængere, bl.a. Rasmus Nielsen, der ligefrem publicerede positive fremstillinger af Kierkegaards tænkning. I 1850 udgav Magnús Eiríksson under pseudonymet Theophilus Nicolaus den kritiske bog *Er Troen et Paradox og »i Kraft af det Absurde«?* hvori Kierkegaards pseudonyme argumentationer nøje gendrives. Året efter gav Ludvig Gude anonymt en kritisk fremstilling af Kierkegaards værker i *Om Magister S.K.s Forfattervirksomhed. Iagttagelser af en Landsbypræst*. Til Kierkegaards store ærgrelse blev Gudes bog anmeldt som en solid indføring i Kierkegaards forfatter-skab, mens Kierkegaards egen fremstilling i *Om min Forfatter-Virksomhed* (1851) kun fik en hastig omtale. Disse par eksempler blot for at antyde at allerede i sin samtid, blev Kierkegaard studeret.

Den næste receptionsperiode indrammes af tiden fra Kierkegaards død 11. november 1855 og til den trykte udgave af Brandes bog i 1877. Da Kierkegaard døde midt under sin kampagne mod den bestående kirke, hvor han havde fået sat sindene i kog, synes stemningen ikke at være den rette til objektivt sammenfattende mindeartikler. Alligevel finder man allerede 1. december et sobert overblik over Kierkegaards værk i avisen *Fædrelandet* (jf. nedenfor), og to uger senere kunne man i *Dansk Kir-*

ketidende læse Frederik Helwegs perspektiverende dobbelt-artikel »Hegelianismen i Danmark« (optrykt og introduceret i *Kierkegaardiana* 24). De følgende par år udkom en hel række mindre men indgående skrifter om Kierkegaard, og i løbet af de næste par årtier udløste Kierkegaards tænkning flere kritiske fremstillinger. Kierkegaardstudiets første kritiske og ganske imponerende udgave er *S. Kierkegaard's Bladartikler, med Bilag samlede efter Forfatterens Død* (1857); i 1859 udkom Kierkegaards indflydelsesrige selv fremstilling i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*; året efter udkom bl.a. Rasmus Nielsens folkelige antologi *Paa Kierkegaardske »Stadier«*. *Et Livsbillede* (1860) samt L. Dietrichsons æstetiske pionerarbejde *Indledning i Studiet af Danmarks Literatur* (1860). De første to bind af H.P. Barfods skelsættende forskningsværk, *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, udkom 1869 hhv. 1872. Uden værker som disse var Brandes' bog næppe blevet til.

Det var H.P. Barfod, som opfordrede sine samtidige til at nedskrive deres erindringer om Søren Kierkegaard. Meget af det indsendte stof blev trykt i *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, men det, som skulle vise sig at blive hovedværket i erindringslitteraturen, kom dog ikke med. Det var filosofen Hans Brøchner (1820-75), der i 1871/72 med sympatisk pen optegnede knap 20 års liv med Kierkegaard. Efter Brøchners død blev manuskriptet trykt i brødrene Brandes' tidsskrift *Det nittende Aarhundrede* (marts 1877), og Brandes gør eksplicit brug af det i sin bog om Kierkegaard. Brøchners erindringer er sidenhen optrykt flere gange, sidst i Bruce H. Kirmmses samleværk *Søren Kierkegaard truffet* (1996), og det er oversat til tysk og engelsk. Man kan slet ikke komme udenom Brøchners righoldige mindeopus, hvis man vil beskæftige sig seriøst med den historiske Kierkegaard. Med sine erindringer om Kierkegaard har Brøchner for altid knyttet sig til sin beundrede ven og læremester. Ikke mindst derfor vil vi gerne vide noget mere om Hans Brøchner.

Da Justus Hartnack i 1966 udgav S.V. Rasmussens monografi *Den unge Brøchner*, kunne han i forordet undre sig over, hvor »forbavsende lidt« der hidtil var skrevet om Hans Brøchner. I dag kunne vi sige: Havde det ikke været for Carl Henrik Koch, vel nok Danmarks fremmeste filosofihistoriker, så var litteraturen om Brøchner ikke kommet meget videre. I sin oversigt over Brøchners venstre-hegelianske filosofi i *Den danske idealisme* (2004) fremstilles indholdet og udviklingen i Brøchners sparsomme forfatterskab i sin historiske kontekst, mens der redegøres for det særlige forhold til den positivistiske elev Georg Brandes i artiklen »Hans Brøchner og Georg Brandes« (1998; optrykt i *Strejftog i den danske filosofis historie*, 2000). En vis forkærlighed for Brøchner har Carl Henrik Koch (i enhed med sin hustru, Vibeke Koch) udvist i de to horisontudvidende udgaver: *Hans Brøchners rejsedagbøger fra årene 1847 og 1852-1853* (1996) og *Hans Brøchners breve til Julie Thomsen fra årene 1846-47 og 1849* (2012). I disse dagbøger og breve belyses ikke kun Brøchners livsverden og åndsform, men også

glimtvist forholdet til Kierkegaard. Endelig er Koch i artiklen »Hans Brøchners forelæsninger om Kierkegaard« (trykt i *Fund og Forskning*, 2008) rykket nærmere den guldgrube, der findes i Det Kgl. Biblioteks arkiver, nemlig de forelæsninger over Kierkegaard fra 1859, som selv Rasmussen (1884-1963) havde forbigået.

Carl Henrik Kochs seneste bog, *Hans Brøchners bidrag til Kierkegaard-receptionen i Danmark* (2016), kan betragtes som det afsluttende højdepunkt i den årelange fremstilling af forholdet mellem Kierkegaard og Brøchner. I sin filosofihistorie skrev Koch, at Brøchner både var »Kierkegaards mest loyale fremstiller i det 19. århundrede og hans skarpeste kritiker« (*Den danske idealisme*, s. 517). Kritikken findes først og fremmest i Brøchners sene skrifter, nemlig i *Problemet om Tro og Viden* (1868) samt i artikelrækken »Det Kristelige og det Humane som Modsætninger i vor Tids Bevidsthed« (*Nyt Dansk Maanedsskrift*, bd. 2, 1871). Kochs nye bog indeholder således Brøchners »loyale« fremstilling af Kierkegaard, når man lige fraregner det omtalte erindringskrift. Det drejer sig om solide tekster, nemlig Brøchners anonyme avisartikel, som blev trykt i *Fædrelandet* kort efter Kierkegaards død, og som ikke siden er blevet genoptrykt, samt Brøchners hidtil utrykte forelæsningsmanuskript fra 1859 med en udførlig fremstilling af Kierkegaards religionsfilosofi. Brøchner optræder i disse forelæsninger som en sand videnskabsmand, og han takker til sidst Københavns Universitet for den i europæisk sammenhæng uhørte forskningsfrihed, der med disse forelæsninger er blevet ham tildelt (s. 188). Ganske vist havde kollegaen, filosofiprofessor Rasmus Nielsen, allerede forelæst over Kierkegaards filosofi, men det viser kun ydermere, at Kierkegaard tidligt blev et studieobjekt på universitetet.

Disse to kildetekster indledes begge med en specifik introduktion og efterfølges hver især af en oplysende realkommentar. Som indledning til hele bogen tegnes en historisk skitse, der viser os Brøchners religionsfilosofiske udvikling, hans venstre-hegelianske (feuerbachske) tematik, den kierkegaardske indflydelse og den af Rasmus Nielsen satte dagsorden: Det var jo Nielsen, der i et slagfærdigt skrift fra 1849 sammenstillede Martensens nysudkomne dogmatik med Kierkegaards pseudonyme eksistensfilosofi i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), og som i den forbindelse – i stærk tilknytning til Kierkegaard – fik adskilt den akademiske teologi (viden) fra den eksistentielle kristendom (tro).

Den debat om forholdet mellem tro og viden, religion og filosofi, det kristne og det humane, som nu udspandt sig, synes at have udstukket den grundtematik, som sidenhen fulgte Brøchner, også i dennes fremstilling af Kierkegaard som 'kristen religionsfilosof'. Ganske interessant indvender Koch mod denne betegnelse, at Kierkegaard snarere må opfattes som »en filosofisk begavet antifilosof, der vendte filosofiens våben mod filosofien selv« (s. 43). Tænk lidt over det! Hvad vil det grundlæggende sige at være filosof?

Brøchner skrev sin mindeartikel, »Om Søren Kierkegaards Virksomhed som religiøs Forfatter«, under mærket »-r«. Som titlen antyder, og som Koch også gør opmærksom på, så er indholdet af artiklen helt i overensstemmelse med Kierkegaards egen fortolkning i *Om min Forfatter-Virksomhed* (1851). Brøchner finder dog allerede i *Afen endnu Levendes Papirer* (1838) en række grundtemaer for den senere Kierkegaard, mens han i *Om Begrebet Ironi* (1841) ikke kun ser skitsen til *Enten – Eller* (1843), men tillige emner, der senere behandles i det filosofiske hovedværk *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846). Som hos Kierkegaard danner sidstnævnte værk forfatterskabets midterakse, således at de tidligere værker stræber hen mod det kristelige, mens de senere værker taler ud fra det kristelige. Det var Kierkegaards livsopgave at gøre opmærksom på det religiøse, det kristelige, hedder det med skyldigt hensyn til Kierkegaards egen opfattelse. Med *Indøvelse i Christendom* (1850) kommer vendepunktet; hvad Kierkegaard senere skrev under kirkekampen er væsentlig indeholdt i dette værk. Der var intet – med Brøchners udtryk – »overilet« i Kierkegaards kampagne mod det bestående. Kierkegaard blev ikke til sidst en syg eller gal mand, som man dengang påstod, og som flere prominente Kierkegaard-forskere sidenhen har vrøvlet videre om. Brøchners artikel er et stærkt indlæg for sammenhængen i Kierkegaards forfattervirksomhed.

Bogens hovedattraktion er utvivlsomt Kierkegaard-forelæsningerne, som ikke tidligere har været kendt i forskningen. Det er Kochs store fortjeneste at bringe disse forelæsninger for dagens lys. Ikke kun fordi vi her får en paradigmatiske fremstilling af det centrale i Kierkegaards eksistensfilosofi, men også fordi vi med disse forelæsninger drages ind i den konkrete åndshistoriske horisont, som den tog sig ud ved Kierkegaards død. Under titlen »Forelæsninger over den nyere Philosophies Forhold til Christendommen« holdt Brøchner i efterårssemestret 1858 hele 33 forelæsninger, hvor han – som det hed – »historisk-kritisk« gennemgik den aktuelle problemstilling om forholdet mellem tro og viden fra Descartes og Bacon og frem til Heinrich Steffens. I foråret 1859 fulgte endnu 30 forelæsninger, hvor Schellings senfilosofi og Martensens dogmatik er vigtige omdrejningspunkter, men hvor tyngdepunkterne utvetydigt er Feuerbachs adsplittende religionskritik og Kierkegaards hyperdialektiske eksistensfilosofi. Alle disse forelæsninger blev holdt tirsdage og fredage kl. 17-18, i efterårssemesteret for mellem 17 og 22 tilhørere, i forårssemesteret for mellem 14 og 16 tilhørere. Brøchner afslutter hele rækken med oprigtigt at takke sine tilhørere for deres deltagelse:

Den har ikke blot været mig personlig kjær og opmuntrende, men den har været mig et Tegn paa, at Interessen for den Videnskab, jeg har den Ære at foredrage, ikke er uddød, at ogsaa de Studier, der ikke høre til Brødstudiernes officielle Kreds, have Dyrkere (s. 188).

Lad os håbe, at bogen således kan udvide Brøchners auditorium.

Koch har ikke meddelt os alle 63 forelæsninger. Fra efterårssemestret får vi de tre indledende lektioner, hvor det almene tema rides op (s. 72-92), og fra foråret får vi indledningsforelæsningen (s. 92-95) samt alle forelæsningerne om Kierkegaard (s. 96-188). Da den 30. og sidste forelæsning er dateret 31. maj 1859, kan vi regne ud, at den 20. forelæsning, hvori Kierkegaard-fremstillingen indledes, må være holdt tirsdag 26. april. Vi følger altså 11 forelæsninger over Kierkegaard, som de blev holdt over fem intensive uger. Ikke uinteressant udkommer Kierkegaards stærke selvfortolkning i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* posthumt i denne periode, nemlig 3. maj. I 24. forelæsning, der synes at være holdt 10. maj, må Brøchner pludselig argumentere for sine afvigelser fra mesteren selv. Der er overalt en friskhed i Brøchners fremstilling, der kan virke smittende ind i vor tids akademiske drøvtyggeri.

I 20. forelæsning får vi stikordsagtig skitseret Kierkegaards afgørende bidrag til tro-viden-tematikken, hvilket forelæsningerne vil udvikle nærmere. 21. forelæsning begynder med en almen oversigt over Kierkegaards liv og værk. Den personlige udvikling tegnes fra barndommen, hvor faderens religiøsitet er dominerende, over ungdommens Heiberg-påvirkning, Hegel-studierne, afstanden fra det politiske og den vedholdende kamp for det ideale. Så følger inddelingen af forfatterskabet i en propædeutisk gruppe (1841-46), hvis form er majeutisk-dialektisk; den religiøse meddelelse, hvis form er opbyggelig (især 1847-48), og endelig de kristelig-polemiske skrifter (1849-55). Dette suppleres af et malerisk portræt af den historiske Kierkegaard, tegnet af en mand, som kendte ham, og helt til sidst en besyngelse af Kierkegaard som en sprogets mester, hvis lige ikke er set siden Platon. Denne time i Brøchners auditorium må have været underholdende.

Brøchners konception af Kierkegaard – ligesom i øvrigt også Rasmus Nielsens – bygger først og fremmest på *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*. Således er forelæsningerne 22-23 over eksistenskategoriene en behændig parafrase af dette værk. Forelæsningerne 24-26 er opbygget efter det, man siden har kaldt stadieteorien, og som man i den nyere forskning ikke har kunnet hitte ud af, hvor stammede fra. Stadielæren er krumtappen for Brøchner – ligesom den også var for Rasmus Nielsen! – og det er vel ikke så underligt, når udgangspunktet er *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*. Forelæsning 24 fremstiller det æstetiske og det etiske stadium overvejende i en parafrase af 2. del af *Enten – Eller*. Forelæsning 25 handler om den såkaldte religiøsitet A (skyldsbevidstheden), samt et kort udblik til overgangstadijerne ironi og humor. Forelæsning 26 fremstiller den kristelige religiøsitet B (syndsbevidstheden) med inddragelse af *Sygdommen til Døden* (1849) og *Indøvelse i Christendom* (1850), men sandelig også med belæg i kirkekampskrifterne. Den 27. forelæsning fremstiller kirkekampen og dommen over det bestående, idet

denne fremstilling helt ligger i forlængelse af religiøsitet B. Kierkegaards forfatterskab udtrykker hos Brøchner en stærk sammenhæng fra først til sidst.

Forelæsning 28 indeholder så en kritik af Kierkegaard, dels af hans bestemmelse af forholdet mellem subjektivitet og objektivitet, dels i bestemmelsen af det religiøse. Brøchner savner en klarere opfattelse af det etisk-religiøse, gerne, som det senere også var Høffdings tendens, med frisættelse af det human-etiske. Under det hele ligger Brøchners diskussion af Kierkegaards evighedsbegreb, et fokus som også den dag i dag er helt uomgængeligt, hvis man vil forstå Kierkegaard. Forelæsning 29 er en summarisk opsamling af forholdet mellem Feuerbach og Kierkegaard. Når der her stikordsagtigt angives, at en grundtanke hos Feuerbach var »Motsætningen mellem Tro og Kjærlighed«, og at konsekvensen heraf er ateisme, så kunne man virkelig godt savne Brøchners inddragelse af andre værker end *Efterskriften*, her *Kjerlighedens Gjerninger* (1847). I 30. og sidste forelæsning rekapituleres det endelige resultat af forelæsningerne, nemlig at der i den nyere tid står to uforenelige livsanskuelser overfor hinanden, den kristelige og den humane. Brøchner forsøger ikke her at mediere, men afslutter – ganske kierkegaardsk – med opfordringen til, at enhver må gøre sit valg.

Der er meget at hente i disse forelæsninger. Realkommentaren indeholder de nødvendige oplysninger, idet man må gå til *Den danske idealisme* for at få mere omfattende, historisk perspektiv. Kun få gange svigter kommentaren, som når Brøchner henviser til omtalen af Sokrates i Kierkegaards sidste skrift, og vi så får en henvisning til den ellers tankevækkende påkaldelse af Sokrates i *Øieblikket* nr. 10. Dette skrift udkom jo først efter Brøchners død, så mon ikke der tænkes på begyndelsen af *Til Selvprøvelse* (SKS 13,39)? Sådanne småting må imidlertid ikke skygge for, at Koch med denne bog har foræret Kierkegaard-forskningen et spændende materiale og en helt ny begyndelse for dem, der tør gå bag om Georg Brandes.

Tonny Aagaard Olesen

Stig Holting, Bo Alkjær og Oluf Schönbeck (red.): Novembersjæl. En antologi om den unge Johannes Jørgensen. København: Johannes Jørgensen Selskabet, 2016. 284 sider. 285 kr. ISBN: 978-8-7993-3932-7.

Antologien *Novembersjæl* blev i 2016 udgivet af Johannes Jørgensen Selskabet i anledning af 150-året for digterens fødsel. Artiklerne er koncentreret omkring den unge Johannes Jørgensen med hovedvægt på hans konversion til katolicismen og

de deraf følgende biografiske og litterære konsekvenser. Det smukke omslagsfoto af bladløse novembertræer er taget af selskabets formand Stig Holsting, mens det smukke titelord er Johannes Jørgensens eget. I 2006 udgav Johannes Jørgensen Selskabet antologien *Fagerø* i anledning af 50-året for Johannes Jørgensens død. Johannes Jørgensen Selskabet har siden sin start i 2002 udgivet i alt 6 bøger.

Overordnet vil jeg fremhæve initiativet, de forskellige perspektiver, der anlægges på det tidlige forfatterskab og en række spændende resultater. Men jeg har kritik af forholdet til anden forskning og til dele af det redaktionelle arbejde.

Redaktørerne Stig Holsting og Oluf Schönbeck indleder forordet med at konstatere, at Johannes Jørgensen-forskningen var mager i de første mange år efter forfatterens død i 1956, men fortsætter så: »Fra 2006 tegner der sig imidlertid et ganske andet billede, hvortil ikke mindst Johannes Jørgensen Selskabet med sine udgivelser har bidraget« (s. 7). I denne fremstilling af forskningssituationen omkring 2006 fylder Johannes Jørgensen Selskabet for meget og anden forskning for lidt. Af væsentlige værker fra den tid kan nævnes Peer E. Sørensens genudgivelse af Johannes Jørgensens *Essays om den tidlige modernisme* (2001), Yvonne Maria Werners *Nordisk katolicism: katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv* (2005 med et kapitel s. 199-215 om Johannes Jørgensen), Teddy Petersens store biografi *Et menneske kommer derhen, hvor det vil* (2006) og Jørgen Nybo Rasmussen *Johannes Jørgensens konversion* (2007). Det hævdes i forordet, at det er »en udbredt opfattelse« (udtrykket bruges to gange), at Johannes Jørgensen fandt fred, da han blev katolik, og at han »kun« var en katolsk digter, der ikke kan interessere et større dansk publikum (s. 7 og s. 9). Jeg genkender ikke de to »udbredte opfattelser«, i alt fald ikke inden for litteraturhistorien, og kan bl.a. henvise til to indsigtfulde nyere præsentationer af forfatterskabet: Johnny Kondrups i *Hovedsporet* (2005) og Henrik Wivels i *Dansk litteraturs historie 1870-1920* (2009). Anden forskning forklejner ikke Johannes Jørgensen Selskabets udgivelser men viser tværtimod, at det placerer sig midt i et aktivt forskningsfelt.

Jeg savner også nogle andre oplysninger. Læserne burde således i forordet have fået klar oplysning om frigivelsen i 2006 af Johannes Jørgensens henved 800 dagbøger, og om at dette har været en udfordring ikke blot for bidragyderne til *Novembersjæl*, men for Johannes Jørgensen-forskningen generelt. Nu falder oplysningen blot en passant: »Oftentimes giver han i sine dagbøger udtryk for ...« (s. 8). Uden mere præcis oplysning forstår læserne ikke den forskningsindsats, de bidragydere har præsteret, der har sammenholdt Johannes Jørgensens trykte skildringer i selvbiografien *Mit Livs Legende* (herefter MLL) med de utrykte dagbøger. Læserne forstår heller ikke de komplekse teoretiske problemstillinger, der udløses, når trykt og utrykt konfronteres, og som flere bidragydere giver udtryk for. Det kunne i den forbindelse have været nævnt, at Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

arbejder på en kritisk udgave af MLL ud fra den hensigt at »afdække forfatterens autofiktive selviscenesættelse gennem egne justeringer, censureringer og fiktionaliseringer«, og at Teddy Petersen, mens dagbøgerne endnu var båndlagte, havde adgang til dem og angiver at have læst omkring 200 af dem (2006, s. 556).

Magneten, der i større eller mindre grad har suget alle *Novembersjæls* bidragydere til sig, er Johannes Jørgensens *konversion til katolicismen*. Redaktionen kunne have bedt bidragyderne forholde sig til foreliggende forskning om netop dette emne, f.eks. de nævnte undersøgelser af Jørgen Nybo Rasmussen og Yvonne Maria Werner, således at læserne kunne være orienteret om, hvilke nye resultater, *Novembersjæl* bringer. Nybo Rasmussens pjece er kort og overskuelig, og han kommer med den interessante udtalelse: »Det er dog ikke sandsynligt, at dagbøgerne vil give oplysninger, som i større udstrækning vil ændre det billede af konversionens forløb, som de allerede kendte trykte kilder giver« (2007, s. 15). Yvonne Maria Werner er professor i historie i Lund og har specialiseret sig i nordisk katolsk kulturhistorie i 1800- og 1900-tallet. Hendes bog ophæver forestillingen om Johannes Jørgensen som Palle alene i verden, da han konverterede. Hans ses i sammenhæng med andre samtidige konvertitter, bl.a. præsenteres hans ven Mogens Ballins omvendeshistorie; der gives et bredt billede af den katolske kirkes position i datidens Danmark, en model for konversion præsenteres, og forskellige konvertit-typer skitseres. Den første fase i Johannes Jørgensens omvendelsesforløb karakteriserer Werner efter modellen som »mission och aversion« (s. 204), hvor »mission« er andres påvirkning (Mogens Ballin) og »aversion« er den kommende konvertits aggression mod sit eget tidligere liv. En positiv tilslutning til den nye tro er der i denne fase ikke tale om.

Redaktionen kunne i øvrigt have sparet bidragydere og læsere for trættende gentagelser, hvis man én gang for alle havde givet en oversigt over centrale data i Johannes Jørgensens omvendelsesproces: *Taarnet* 1893-1894; Europarejse april-november 1894, herunder møde med Jan Verkade i Beuron, med Sophus Claussen i Rapallo og med Mogens Ballin i Assisi; *Bekendelse* december 1894; *Rejsebogen* 1895, osv.

Men nu til de enkelte artikler.

Stig Holstings bidrag er det *religiøst* set centrale, og det begynder og slutter da også med omtale af jesuiterpater A. Brinkmann ved Jesu Hjerter Kirke i Stenogade i København, hos hvem Johannes Jørgensen søgte undervisning med henblik på optagelse i den katolske kirke. Johannes Jørgensen mødte op med en omfattende liste over alle de bøger om katolicisme, han havde læst. Pater Brinkmanns kommentar var denne: »Der er én Bog, jeg forgæves søger i Deres Fortegnelse – det er den katholske Katekismus« (MLL bind 4, s. 57). Stig Holsting citerer nu ikke denne replik, men hans indstilling er den samme. Den røde tråd i hans

artikel er de steder i dagbøgerne, hvor Johannes Jørgensen gør rede for, hvordan han løste sine problemer med katolsk dogmatik: Kirken som Kristi legeme, aflad, pavens ufejlbarlighed, transsubstantiationen, mirakler, helgener, mysterier m.m. For denne strenge dogmatiske linje tæller hverken intellektuel eller æstetisk betagelse. Stig Holsting ser hovedlinjen i konversionen som en vej fra determinisme over panteisme til dogmatik, og han betragter dagbøgerne som »nødvendige til at afveje erindringsbøgernes autenticitet« (s. 126). Han polemiserer mod de mange »mere eller mindre seriøse udlægninger af Alvoren bag hans [Johannes Jørgensens] handlinger« og medgiver, at Johannes Jørgensen selv i MLL har fremstillet sin omvendelse, så det »for de fleste danskere [vil] fremstå ubegribeligt, at den danske folkekirkelighed ikke var ham nok« (s. 120). Stigs Holstings artikel er et vægtigt bidrag til omvendeshistorien; men det skal siges, at »den røde tråd«, som her er fremlagt, har jeg først fundet efter adskillige gennemlæsninger. Artiklen ville have vundet ved, at fokus blev rettet mod de dogmatiske kernepunkter og alt andet skåret væk.

Umiddelbart efter Stig Holstings artikel følger Sven Hakon Rossels »Johannes Jørgensens konversion. *Belyst gennem Rejsebogen, Mit Livs Legende og Vor Frue af Danmark*«. Sven Hakon Rossel benytter ikke de frivogne dagbøger, men holder sig til de i hans titel nævnte trykte værker. Han finder, at Johannes Jørgensen nåede frem til sit religiøse standpunkt gennem to samvirkende kræfter: sine egne teologisk-psykologiske argumenter og sin vished om Guds nåde (s. 191). Sven Hakon Rossels synspunkt har meget for sig, men den kronologiske beretning og den refererende og kommenterende gennemgang af de valgte tekster kunne være erstattet af korte indledende handlingsreferater af de valgte tekster efterfulgt af grundig analyse af centrale teksteksempler. Interessant er karakteristikken af *Vor Frue af Danmark* som »dansk litteraturens eneste katolske samfundsroman« (s. 190, et citat fra W. Glyn Jones). Sven Hakon Rossel slutter med at placere MLL som, trods visse irriterende elementer, et »enestående værk i dansk litteratur og samtidig et hovedværk i den internationale bekendelseslitteratur på linje med Augustinus' *Confessiones*, Rousseaus *Les Confessions* og Strindbergs *Tjänstekvinnans son*« (s. 191). Enig.

»Profeten og novembersjælen« af Johan Christian Nord handler om filosofien Arthur Schopenhauers betydning for Johannes Jørgensens omvendelse. Nord har tidligere behandlet emnet, men har først med denne artikel kunnet inddrage dagbøgerne. Artiklen er veldokumenteret, velkomponeret og dertil uhyre velskrevet. Hovedsynspunktet er, med et citat fra 1895 af Johannes Jørgensen selv: »Schopenhauer er den nye Tids Profet for *Tilbagevejen til Gud*« (s. 85). Nord gennemgår overbevisende de forskellige faser i denne tilbagevej: tilslutning til en metafysik, retfærdig lidelse, livsfor nægtelse, kristendommens dogmer (i forenklet gengivelse

af Nords fremstilling). Nord kan ud fra denne udviklingslinje tilbyde en alternativ tolkning af den filosofiske ungdomsroman *Livets Træ* (1893). Den viser ikke blot en udvikling fra livsberuselse til livsfor nægtelse, men peger for den årvågne læser på »en understrøm i romanen«; herved »åbner forfaldshistorien sig som en digterisk fremstilling af et menneskes *lykkelige* vej gennem lidelsen, ud af verden og ind i Schopenhauers salige intethed« (s. 93). En »novemberforløsning« kalder Nord denne position. *Rejsebogen* (1895) ses som afsked med Schopenhauer, der dog fortsat anerkendes som vejviser til kristendommen. Kun i slutningen af sin artikel kunne Nord have forklaret sig bedre. Han peger på, at MLL indledes med Schopenhauers retfærdighedslære: »at Enhver har det, som han fortjener at have det, og at i alt, hvad der vederfares En, sker En kun Ens Ret« (MLL I, s. 9). Men Nord finder, »Gud ske tak og lov« kommenterer han, at Johannes Jørgensen ender som en mild og modnet novembersjæl (s. 115), idet han afslutter hele livslegenden med digtet »Den anden Time«. Nord burde her have præciseret, at »den anden time« er tidspunktet for forbøn for de døde, som – *retfærdigt* – befinder sig i skærsilden, men gennem menneskers forbøn kan håbe på *nåde*. Det er denne forbøn, digtets jeg beder om, når han engang har udtjent og lagt sin pen fra sig: »da tænk paa mig, som lider / og efter Lyset traar«. Nord kunne have tilføjet, at Johannes Jørgensens enkle, firelinjede og rimede strofe bidrager til den milde og afklarede stemning.

Artiklen »O Herre!« af Oluf Schönbeck er også på højt niveau. På en af de første sider bringes et dagbogscitat fra 1882: »O Herre! sig mig, hvad Nytte er jeg til? Jeg er svag, jeg er dum, jeg er grim: Herre! Herre! (...) O Herre! Herre! Hjælp mig!« (s. 253). Oluf Schönbeck spørger:

Er der tale om en reel påkaldelse af himmelske magter, dvs. en religiøs sproghandling af rituel karakter, en faktisk tiltale af tænkte nærværende eller fraværende instanser, dvs. en apostrofe? Er det en litterær kliché? Eller er eksemplet i højere grad en form for emotiv ytring, en eksklamation? (s. 255).

Schönbeck svarer, at spørgsmålene må besvares ud fra teorier om relationen mellem sprog og mennesket som sprogbruger. Mit litterære hjerte glæder sig. Artiklen er dog kun »Et forstudie«, hvori introduktion af teorierne fylder mere end analysen af Johannes Jørgensens tekster. Men tak trods alt for introduktionen og den nyttige litteraturliste.

Henrik Wivels overraskende påvisning af ligheder mellem de to hovedmodstandere Georg Brandes og Johannes Jørgensen er både veldokumenteret, morsom og tankevækkende. De ligner hinanden, påviser Wivel, i stort og i småt: de lance-

rede begge store internationale strømninger, som de siden vendte sig fra, de skrev statusværker om egen indflydelse, de skrev erindringer, de var internationale i ud-syn og engagement, de var erotiske forførelere, de var behængt med medaljer, de var indstillet til nobelprisen, de hædredes med fakkeltog, de var ensomme martyrer, de identificerede sig med de store personligheder, de skrev om, henholdsvis helte og helgener, de havde begge »en æstetisk og ‘poetologisk’ tilgang til kristendommen« (s. 80). Wivel gør herunder opmærksom på Georg Brandes’ æstetiske fascination af den katolske kirke (s. 79 ff.; jeg tillader mig at bemærke, at Henrik Wivel ikke synes et kende min artikel »Georg Brandes og den katolske kirke« i Olav Harsløf (red.): *Georg Brandes og Europa*, 2004). Wivel understreger, at det ikke er hans hensigt »at kristne Georg Brandes eller at afkristne Johannes Jørgensen« (s. 82), men han finder, at det er en kliché at stille dem op som afgørende modsætninger, fordi de mødtes i en æstetisk, romantisk tilgang til kunst. Jeg er ikke enig med Wivel i alle hans mellemregninger, men han har afgjort en pointe i, at litteraturhistorien ville vinde ved at være mere nuanceret. Wivel slutter af med at påpege, hvad han opfatter som et paradoks, at såvel Georg Brandes’ som Johannes Jørgensens status grunder sig på de første 10-15 år af deres forfatterskaber, mens deres »sen-værker« er »det egentlige hos dem begge« (s. 83). Det er ikke noget paradoks. Vil-kårene for kunstnere og andre offentlige personer er, at de huskes for de værker og de handlinger, *der slog igennem*. Hvad der er »egentligt« kan i øvrigt diskuteres.

Bo Alkjær undersøger forholdet mellem Johannes Jørgensen og Knut Hamsun. Han starter med det »traume«, Knut Hamsun skabte for litteraturhistorien med sin tilslutning til nazismen. Det fik bl.a. konsekvens for Emil Frederiksen’s biografi: *Johannes Jørgensens Ungdom* (1946), her »leder man forgæves efter Hamsuns navn. Jørgensens anmeldelse af *Sult* i 1890 er ikke omtalt« (s. 216; det første er nu ikke rigtigt; ved stikprøver fandt jeg Hamsun nævnt tre gange; der er ikke register i bogen). Bo Alkjær sætter sig for at undersøge, om Johannes Jørgensen havde et »Hamsun-traume«, og han vil i det hele taget »råde bod på en mangel i de biografiske og litte-raturhistoriske behandlinger af Johannes Jørgensens ungdomsvenskaber« (s. 215). Hans artikel forudsætter en enorm arbejdsindsats: Først gennemgår han de hidtil trykte kilder om Jørgensen og Hamsun, så gennemgår han »med tættekam« dagbø-gerne 1888-1896, udvalgte datoer og herefter årene 1940-1952 samt breve fra an-dre kilder. I de utrykte kilder finder han en række supplerende beskrivelser af Knut Hamsun og Johannes Jørgensens venskab, når de i ungdommen mødtes privat eller blandt vennerne på Café Bernina (den såkaldte »Berninaboheme«). Derimod finder han hverken det ene eller det andet sted ret meget om det senere forhold mellem de to. Johannes Jørgensen brød sig ikke meget om materialismen i Knut Hamsuns forfatterskab efter *Sult*, han tog i et brev afstand fra Hamsuns nazisme, men kom med små venskabsyttringer om og til ham på sine gamle dage. Et Hamsun-traume

synes han ikke at have haft. Bo Alkjær har den meget interessante betragtning, at dagbøgenes kildeværdi ofte er *mindre* end MLL's. Der er i dagbøgerne overvægt af »narcissistisk klynk«, »fremmedfølelse« og »kompenserende foragt«. »Det vil sige, at manglende positiv omtale af begivenheder og personer i dagbøgerne ikke har nogen kildeværdi – i modsætning til den offentlige selvscenesættelse i selvbiografien« (s. 228). Alkjær skal i øvrigt have ros for at bringe hele Johannes Jørgensens begejstrede anmeldelse af *Sult*, og ris for ikke at henvise til Teddy Petersen, der før ham har suppleret de trykte kilders billede af Knut Hamsuns og Johannes Jørgensens ungdomsvenskab med træk fra dagbøgerne.

To artikler handler om Johannes Jørgensen og Sophus Claussen. Bo Hakon Jørgensen begynder sin, »Den ene symbolisme?«, således: »En mærkelig kvalme ledsager ordet 'symbolisme'. Det klirrer af fortrængning og religiøs kompensations« (s. 27). Kvalmen, som kommer igen et par gange i artiklen, må stå for Bo Hakon Jørgensens egen regning. Hans pointe er, at der eksisterer to slags symbolisme, Johannes Jørgensens »transcendent«, som fremkalder kvalmen, og Sophus Claussens »human«. Den første henviser ikke blot til en opfattelse, der er Bo Hakon Jørgensen imod, men ødelægger ifølge ham også begrebet »symbolisme«. Den ideale symbolisme »søger som udgangspunkt betydning, men ikke en fastslået. Det er stemningen af betydning, som symbolet dækker. Men i det øjeblik den låses fast på en eksisterende overbevisning, er det forbi med symbolets tegn-værdi« (s. 29). Det er det, der er galt med Johannes Jørgensen. Ikke blot henviser hans symbolisme til »en eksisterende overbevisning«; den henviser også til noget »bogstaveligt«, »konkret« og »kropsligt«; begreberne glider, og en konklusion kan udformes sådan:

Derfor fristede katolicismens faktiske Kristus Jørgensen mere end protestantismens ordbårne tro. (...) Det var de kropslige tilbøjeligheder, der var Jørgensens problem, og han måtte have hjælpen mod dem i en kropslig faktisk tro, den katolske tro, der gennem paverne gennem håndspålæggelser siden apostlen Peter konkret når ned til Jesus og har håndkontakt med hans omgangsfæller (s. 30).

Artiklen bygger helt igennem på sådanne begrebsglidninger og påstande, også i digtanalyserne. Jeg må indrømme, at jeg står af.

Ove Kreisbergs »Digtervenner« er en veldokumenteret og klart skrevet undersøgelse af venskabet mellem Johannes Jørgensen og Sophus Claussen. Hensigten er at gøre op med en litteraturhistorisk myte: »Efter syv års venskab og fælles kamp for en ny symbolistisk litteratur bryder venskabet sammen (...) Mødet i Rapallo er blevet gjort til det store vendepunkt. Og myten siger, at de først gen-

forenedes i venskab 30 år efter« (s. 41). Ove Kreisberg har studeret de frigivne dagbøger, Sophus Claussens notesbøger og brevvekslingen mellem de to og kan overbevisende demonstrere, at venskabet har været langt mere nuanceret både før og efter Johannes Jørgensens konversion. To smukke citater som eksempel: Johannes Jørgensen til Sophus Claussen 1894: »Kære Ven, vi er som Jordens to Poler; vi peger hver mod sin Himmel. Men det, der forbinder os, er Jordens Axe«. Sophus Claussen om Johannes Jørgensen 1927: »Men jeg har elsket vor Ven for hans Streghed og ikke hans Svaghed« (s. 56).

Erik Skyum-Nielsen vil med sit bidrag »Fra Vers til Bekendelse via Taarnet« argumentere for, at Johannes Jørgensen »forlod symbolismen og den tidlige modernisme, samtidig med at han ankom«. Påstanden søges underbygget »ved iagttagelser i hans tidlige lyrik« (s. 16). Det lyder jo spændende; men jeg er af forskellige grunde ikke overbevist. Der mangler en klar definition af begreberne »symbolisme« og »modernisme« og ikke mindst af forskellen på dem. Symbolisme er i Erik Skyum-Nielsens fremstilling snart et civilisationskritisk brud med materialismen, snart udtryk for et jeks disharmoniske forhold til socialiteten og snart lukket æstetik; desuden regnes med Johannes Jørgensens »afart af symbolisme« (s. 19). »Modernisme« defineres ikke (Johnny Kondrup og Peer E. Sørensen giver gode arbejdsdefinitioner i de tidligere anførte værker). Karakteristikken af *Vers* (1887), af *Stemninger* (1892) og af *Bekendelse* (1894) hviler på et meget spinkelt grundlag, to digte fra hver samling; man kan diskutere, hvor repræsentative de er, og det står ikke ganske klart, hvad det er, de skal repræsentere. Mest intenst læses »Vinterskumring« fra *Bekendelse*. Erik Skyum-Nielsen finder i digtet en virkelighedsbeskrivelse (»fænomenverden«), der ophæves gennem dets stemning (frembragt gennem gentagelse og rytme).

Fænomenverdenen er allerede fra begyndelsen opladet med hemmelig betydning. Digtets implicitte påstand er den, at verden er dyb. Kun flade ånder fatter det ikke, for nu at citere Johannes Jørgensens af Nietzsche inspirerede programatiske essay om symbolismen (s. 20 f.).

Her er det betydningsopladningen, der er »symbolisme«. Så langt kan jeg følge med, selv om jeg er uenig i en række detaljer undervejs og savner tolkning af centrale udtryk i digtet som himmelblomstens korte voksetid og død, lysets og violinernes sorg og deres fælles blodige sår. Lad det ligge. Men jeg forstår ganske enkelt ikke det ræsonnement, hvormed Erik Skyum-Nielsen ser digtets skønhed ophæve dets ærinde: »Troen på digtets æstetiske selvtilstrækkelighed står i konflikt med tekstens påståede ærinde: at afdække en på én gang fysisk og sjælelig sandhed. Digtet kalder egentlig på sit eget dementi« (s. 21).

Hvad er »ankomst«, og hvad er »afsked« med symbolismen her? Findes de frem-analyserede træk bare i dette ene digt? Jeg er ikke i tvivl om, at Erik Skyum-Nielsen har fat i noget væsentligt, men det er ikke tilstrækkeligt tydeligt og præcist forklaret.

Erik Skyum-Nielsen får ikke som Bo Hakon Jørgensen kvalme over Johannes Jørgensen; han er tvært imod vred på litteraturhistorien, som i behandlingen af Johannes Jørgensen har været »urimelig hård«, »urimeligt fortegnet« og er fuld af forsøg på at »latterliggøre, reducere eller simpelt hen glemme Jørgensen« (s. 13 og 14). Det er vist som den »udbredte opfattelse« i forordet det, man kan kalde »stråmænd«, dvs. selvopfunde synspunkter, som man så argumenterer imod.

En god variation giver Henrik Denman med artiklen »En skånselsløs polemiker«. Biskop Johannes von Euch besluttede i 1898 at udgive et nyt katolsk tidsskrift, *Katholiken*, til oplysning om den katolske kirke i Danmark. Johannes Jørgensen valgtes til redaktør; men hans stærkt polemiske artikler fik biskoppen til i 1902 at lukke bladet. Johannes Jørgensen beklagede da sin stil. Den kloge Pater Brinkmann gav ham som bod 10 års forbud mod at indgå i polemik. Teddy Petersen har behandlet Johannes Jørgensens journalistik i *Katholiken* og karakteriserer den som »ét stort aggressivt angreb på alle, der udtrykte kritik af katolicismen« (s. 194). Henrik Denman citerer denne konklusion og mener, at den er for snæver. Hans egen hensigt er at vise, at Johannes Jørgensens artikler, trods deres polemik, kan ses som indlæg i en *værdikamp*. Hovedhensigten med denne er at bekæmpe kulturradikalismen; det sker ved angreb på gamle meningsfæller, herunder naturligvis Georg Brandes, men hovedfjenderne bliver, vurderer Henrik Denman, *Politiken* og *Kristeligt Dagblad*. Oplysende er Henrik Denmans redegørelse for de værdier, Johannes Jørgensen *går ind for*, først og fremmest *katolsk socialpolitik*, inspireret af »arbejderpaven« Leo XIII's rundskrivelse *Rerum novarum* (1891), jf. ovenfor karakteristikken af *Vor Frue af Danmark* (1900) som »dansk litteraturs eneste katolske samfundsroman«. (Det kunne i øvrigt være interessant at sammenligne denne roman med Martin Andersen Nexø's *Pelle Erobreren* (1906-1910). Et nyt forskningsfelt åbner sig: Fiktiv socialpolitik omkring 1900).

Min konklusion: Jeg har fremlagt en del indvendinger mod *Novembersjæl*. Det skal ikke overskygge min overordnede positive vurdering, at Johannes Jørgensen Selskabet med denne bog har bidraget væsentligt til Johannes Jørgensen-forskningen og dynamikken i denne.

Pil Dahlerup

Monica Wenusch: »... ich bin eben dabei, mir Johannes V. Jensen zu entdecken ...«. *Die Rezeption von Johannes V. Jensen im deutschen Sprachraum*. Wien: Praesens Verlag, 2016. 331 sider. 28 euro. ISBN: 978-3-7069-0901-3.

Afhandlingen her, af Monica Wenusch, der er lektor ved universitetet i Wien, drejer sig om, hvordan Johannes V. Jensens forfatterskab blev reciperet i det tyske sprogområde. Et bidrag altså til forskningsgebetet »internationale Wechselbeziehungen«, hvortil jo også hører, hvordan *in casu* Jensen selv reciperede tysk-østrigsk litteratur, og hvordan dette ad den vej indvirkede på dansk kulturelt liv. Passende nok stiller Monica Wenusch et yderligere bind i udsigt, der vil tage sig af den side af sagen. Det vil komme til at beskæftige sig med tre store, klassiske skikkelser inden for den tyske litteratur, som i tur og orden fascinerede og inspirerede Jensen: Nietzsche, Heine og Goethe, men formentlig også med en række mindre fremtrædende, mest samtidige navne, som han gennem årene beskæftigede sig med og gjorde sine landsmænd opmærksom på.

Titelcitatet stammer fra et brev af 14. januar 1912 fra Rainer Maria Rilke til Hedwig Fischer, berlinerforlæggeren Samuel Fischers hustru. Praesens-forlagets skik med titelcitatet til sine Jensen-relevante udgivelser går tilbage til tekstsamlingen »*Ich habe deine wilde, unheilbare Sehnsucht gespürt ...*« (2005) og forskningsantologien »*Gelobt sei das Licht der Welt ...*« (2007). Men allerede i 1907 fremkom på Fischers forlag Johannes V. Jensens novellesamling »*Die Welt ist tief ...*«, en Nietzsche-reference, som måske var mindre heldigt valgt, da Darwin-inspirationen jo på det tidspunkt havde eroderet forfatterens oprindelige fascination af overmenneskefilosoffen.

Samuel Fischer spiller en afgørende rolle ikke blot i historien om Johannes V. Jensens 30-årige succes på det tyske bogmarked, hvad Monica Wenusch detaljeret dokumenterer, men også, sammen med især kollegaen og konkurrenten Albert Langen i München, for den »moderne« skandinaviske litteratures europæiske fremgang i almindelighed. I Fischers stald befandt sig i 1907, da Jensen gjorde sin entré, allerede Herman Bang, som han året før havde opført sig utilgiveligt over for, og Peter Nansen, som omtrent samtidig var blevet hans kontaktperson på Gyldendal.

Festen sluttede i 1936-37. Efter Samuel Fischers død i 1934 chikanerede nazisterne det »jødiske« forlag og fremtvang en reorganisering, så svigersønnen Gottfried Bermann-Fischer flyttede til Wien, hvor *Dr. Renaults Versuchung* udkom, mens forretningsføreren Peter Suhrkamp forblev i Berlin, hvor *Gudrun* udkom.

Eftersom Johannes V. Jensen dermed stort set gled ud af det tyske markedes bevidsthed, må Monica Wenusch indledningsvis genopfinde ham, via et »Leben-und-Werk«-kapitel, der ud over de faktuelle oplysninger overvejende baseres på ekspansionsmotivet, rejsen fra indeklemtheden i det isolerede Himmerland ud ad *the long trail* til den store, mangfoldige, af modernitetens dynamik prægede verden. Det er netop teknologifascinationen, udviklingstænkningen, Amerika-begejstringen, der skaffer ham beundrere, men dog også eksotismen, herunder storbyen-som-jungle-forestillingen. Hertil kommer den stadige insisteren på det mytiske, sprængningen af tid-og-rum-kategorierne. Også den energiske stil og den billedskabende evne gjorde Jensen interessant for tyske læsere. Lyrikken forblev imidlertid uoversat, bortset fra at Julia Koppel, den flittigste Jensen-oversætter, forsøgte sig med »Beim Frühstück«.

Til den oversigtlige præsentation knytter sig et mindre, men vigtigt afsnit om Jensens forhold til det tyske ideologiudbud. Monica Wenusch refererer til megen forsknings trang til at udlægge f.eks. modsætningen romansk/germansk med tilhørende tankemønstre som »ideologisch bedingt« og afviser, at modsætningen implicerer eller relaterer sig til en affinitet til eller sympati for nazismen. »Generell ist festzustellen, das sich Jensen explizit von jeglichem faschistischen Gedankengut distanziert«. Tværtimod tager han i mange sammenhænge umisforståeligt afstand fra sådanne forestillinger. Hans racefunderinger er udtryk for en i tiden almindelig udbredt antropologisk interesse; skønt ofte inspireret af videnskabelig litteratur er de af poetologisk, mytisk art. Dokumentationen rækker fra Nietzsche-opgøret omkring 1900, via en række markante formuleringer i *Introduktion til vor Tidsalder* (1915) og Walther Rathenau-artiklen (1922), frem til den berømte redegørelse i *Æstetik og Udvikling* (1925) for valget af triskelen som bomærke, som blev gentaget under den vrængende overskrift »Hagekorset« i en tryksag fra 1938. På samme linje er hans holdning i en kontrovers i 1933 med det tyske gesandtskab, som afhandles i anden sammenhæng.

Johannes V. Jensens optræden på det tyske bogmarked knytter sig som nævnt til det i 1886 grundlagte Samuel Fischer Verlag. Fischer var forretningsmæssigt sine forfattere en god mand og knyttede dem til sig også personligt. Således også i Johannes V. Jensens tilfælde. Ud over de 25 titler han bragte på markedet, gerne i flere oplag, med nedgang i frekvensen efter 1929, lod han en længere række Jensen-tekster, bl.a. to hele romaner og størsteparten af *Skovene*, indgå i sit tidskrift *Die neue Rundschau* (hvis oplag toppede i 1913 med 12.000 eks.).

Oplagstallene, imponerende høje i mange tilfælde, siger måske endnu mere om Jensen-værkernes udbredelse end selve antallet. Fischer lagde ud med 2.000 eks. for de første par bøger, *Die Welt ist tief* og *Madame D'Ora*, som imidlertid nåede

op på 11.000, resp. 10.000 eks. *Exotische Novellen* landede på 16.000, *Der Gletscher* på 29.000 og *Dolores und andere Novellen* på 52.000 eks.

Den litteratursociologiske eksercits blotlægger også divergenser for essay- og novellebindenes vedkommende mellem de danske titler og de modsvarende tyske. F.eks. omfatter *Mythen und Jagden* (1910) 31 tekster fra de fire mytesamlinger 1907-10, plus tyrefægtningsskildringen fra *Den gotiske Renaissance*, som altså således forvandles fra reportage til myte. *Olivia Marianne*, tredje bind af de eksotiske noveller, er på tysk udvidet med tre tekster, bl.a. »Schwarz aus Weiss«, en almanaktekst, aldrig optrykt på dansk, men altså i Tyskland bragt i fint selskab. Skræddersyet til det tyske marked er også *Dolores und andere Novellen* (1914), *Der Monsun und andere Tiergeschichten* (1925) og *Mr. Wombwell. Erzählungen* (1936). Peter Suhrkamp insisterede over for Himmerlandshistoriernes ophavsmand på dette »Mr.«, men just »Wombwell« iscenesætter jo også den moderne verdens indbrud i hverdagslivet i den tilbagestående egn.

Venskabsforholdet mellem Fischer og Jensen, der også kom til at omfatte ægtefællerne, bliver i bogen kortlagt på basis af såvel trykte som utrykte kilder (især arkivalier i Det Kgl. Bibliotek, Deutsches Literaturarchiv Marbach, samt S. Fischer Verlag). Det var Peter Nansen, der i 1904-05 formidlede kontakten. Mange vigtige oplysninger stammer fra Hedwig Fischers korrespondance med ham. Selskabelighed i forlæggervillaen i Berlin-Grunewald gav Jensen lejlighed til at møde tyske kolleger og kulturpersonligheder, bl.a. Walther Rathenau, på hvis anbefaling han sidst i 1908 kunne besigtige fabrikker i Schlesien. I det nyåbnede Berliner Eispalast løb han på skøjter med fru Fischer, der i øvrigt havde et sikkert blik for hans »künstlerische Originalität und Qualität«. Hun erindrer: »er kam ja öfters, manchmal begleitet von seiner mütterlichen Frau Else«. Hun var bl.a. med ved denne lejlighed, hvor der blev »gebummelt« i »Saus und Braus«.

Et særligt moment i relationen er Samuel Fischers (mislykkede) forsøg på at forsoner Jensen og Bang, hvilket giver Monica Wenusch anledning til en mere omfattende gennemgang af forholdet mellem de to forfattere. Afsnittet er en sidegevinst, som man gerne indløser. Det spænder fra det første (og eneste) møde i 1900 (udførligt skildret af Bang i et brev samme dag til Fritz Boesen og af Jensen i et 1929-brev til Christian Houmark), via »selve sagen« (der også gav genlyd i tyske anmeldelser etc.), til brevene mellem Jensen og Bang sidst i 1908, hvor Fischer satsede på, at de skulle mødes 13. december, hvad Bang pga. sygdom afviste med skriftlig begrundelse i brev af 11. januar 1909. Brevene blev, betegnende for den tyske interesse på lang sigt for de to danske forfattere, fremlagt af Ulrich Lauterbach i hans 1937-bog om Bangs impressionisme og atter i en tysk avis 12. december 1950, jf. »Johannes V. Jensen på krigsstien. Et brevudvalg med kommentarer«, *Danske Studier* 2007, specielt s. 133 f. og tilhørende noter. Monica Wenusch har

gennem profileringen af ægtefællerne Fischers indsats givet historien sin endelige fremstilling.

Else og Johannes V. Jensen deltog i forlagets 25-års jubilæumsfest 22. oktober 1911, hvor der blev tid til en snak med Karl Vollmoeller om den påtænkte dramatisering af *Madame D'Ora*. De var på besøg igen en uges tid i februar 1912, hvor Jensen ved et bal dansede »wie ein Knabe«, ifølge et brev fra fru Fischer til Nansen. Og i december er Berlin første stop på den anden Orientrejse, skildret i *Introduktion til vor Tidsalder*, der egentlig skulle udkomme først hos Fischer, som da også lod nogle afsnit fremkomme i *Die neue Rundschau*. Korrespondancen om *Unser Zeitalter* gør det klart, at Jensen forretningsmæssigt hægede om sine retigheder; han ville have honorar som for et originalt tysk arbejde.

Monica Wenusch dokumenterer en række senere besøg, tilsyneladende af nærmest rutinemæssig karakter. Det sidste besøg fandt sted i 1932, da Jensen talte i Berlin ved en Goethe-fejring. Året efter fandt det sammenstød med det tyske udenrigsministerium sted, der gav Jensen et førstehåndsindblik i nazismens vilje til at regulere kulturlivet ned i detaljen (han havde på bopælen afvist en tysk journalist med henvisning til den nazistiske censur, en myndighedsrepræsentant anmodede ham i breve om at besinde sig eller droppe de tyske kontakter, og også forlaget blev truet). Men forlagskontakten bestod, vel frem til 1942, hvor Peter Suhrkamp ytrede interesse for at lade *Kvinden i Sagatiden* oversætte. En nyoversættelse af *Den lange Rejse* turde han derimod ikke binde an med, så lidt som Samuel Fischer havde turdet binde an med en udgivelse af Jensens *Gesammelte Schriften*, en forlagsspecialitet, som andre skandinaviske forfattere i folden havde nydt godt af.

Det påfølgende udblik over Jensen-receptionen i tyske litterære tidsskrifter og dagblade fokuserer på repræsentative udsagn, med hovedvægt på etablerings- og kulminationsfaserne, fra 1907 og ind i 1920'erne. Jensen gives plads i en særlig liga blandt skandinaviske forfattere og opfattes gennemgående som en fornyer af europæisk format. Som plus-egenskaber nævnes vitalitet og plasticitet, autenticitet og suverænitæt, f.eks. hvad angår eksotiske skildringer. Jensen prises for sin energiske bejaelse af moderniteten og sin pointering af maskinernes kraft og skønhed. Han omtales af kritikeren Walter Behrend (i *Die Hilfe*, 1912) som »der stærkste Epiker der modernen Menschheit« og som et geni, modsat f.eks. Edith Nebelong, denne »talentierte Mittelmässigkeit«! Kraften lægger sig oven i den fra J.P. Jacobsen arvede følsomhed.

Især får *Der Gletscher* roser med på vejen. Ludwig Ullmann anfører i 1911, at urtidsskildringen indfanger nutiden ved på modernistisk vis at være foran den; i sandhed en ekspansion i tid og rum. Om Amerika-romanerne skriver Paul Fechter, at de forener kunstnerisk og journalistisk mesterskab. Ferdinand Bulle repræsenterer

terer et sjældnere, forbeholdent synspunkt. Jensen er mere journalist end digter, han tenderer imod det overfladisk-banale, savner organ for »det sarte, rolige, drømmeagtige«.

En særlig interesse knytter der sig naturligvis til den nøjere art af tysksprogede skribenters Jensen-reception. Det er Jensen, der – som en modernere Jacobsen – så at sige fører interessen for skandinavisk litteratur ind i en ny fase. Undersøgelsen registrerer interesseytringer og punktuelle påvirkninger hos en længere række skribenter, samt egentlig produktiv reception hos fire forfattere, som helles egne, grundige kapitler (s. 166-309, præcist halvdelen af bogen).

Først de »begrænsede« nedslag. Det er generelt påfaldende, at mange skribenter hurtigt efter 1907 refererer til Johannes V. Jensen som »kendt« i den læsende almenhed, så de kan bruge ham til sammenligning og som værdimål (»à la Jensen«). Notater i breve og dagbøger vidner også om en høj grad af opmærksomhed, f.eks. hos Arthur Schnitzler og Rainer Maria Rilke (hvis hjerte dog fortrinsvis bankede for Jacobsen). Hermann Hesse fremhæver i sin anmeldelse af *Mythen und Jagden* især Jensens eksotisme og refererer i øvrigt ofte til ham i bedømmelser af andre, som f.eks. i en omtale af Hans Morgenthals *Matahari. Stimmungsbilder aus den malayisch-siamesischen Tropen*. Kurt Tucholsky, der allerede i 1913 ønskede Jensen med i en (ikke-realiseret) årbog, udbreder sig i 1918 i et brev til kæresten Mary Gerold, som han samtidig forærede *Die Welt ist tief*, om »Louison«, med dvælen endda ved de frække steder. I 1927 besøgte han Jensen i København, hvilket resulterede i et interview i *Vossische Zeitung* (på dansk i *Udvalgte skrifter*, 1976, s. 125-27), med markante udsagn især om Walt Whitman og Rudyard Kipling – samt om rejsebogsforfatteren Arthur Holitscher, hvis Jensen-begejstring ikke resulterer i separat omtale af ham fra Monica Wenuschs side.

I kapitlet omtales også Thomas Mann, der satte Jensen højt, men mest refererede til de kulturkritiske tekster. F.eks. citerer og kommenterer han *Unser Zeitalter* i *Betrachtungen eines Unpolitischen*. Under læsning af *Dr. Renaults Versuchung* bemærker han energien, men mener dog at have gjort det bedre selv!

Filosoffen Ernst Bloch refererer i sine litteraturteoretiske tekster ofte til Jensen, især til Amerika-romanerne, og især hvad angår stilen og de tematiske modsætnings- og modsigelsesfigurer. Hos Walter Benjamin er det én tekst, »Arabella«, der har fordret opmærksomhed. Med en hashhunds sensibilitet har Monica Wensch fundet frem til et »Arabella«-citat, som i »Haschisch in Marseille« griber ind i tankegangen, og som også er på spil i »Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit«. Spidsfindigt, ja, men er det »påvirkning«? Anderledes hos Heimito von Doderer, der gennem 40 år regelmæssigt refererer til Jensen, uden at talen dog er om, hvad Monica Wensch kalder produktiv reception – skønt han er »mein Dichter«! Især nævner von Doderer *Unser Zeitalter*.

Produktiv reception foreligger som nævnt hos fire digtere, som mildt sagt ikke får samme kvantitative opmærksomhed: Heinrich Hauser (5 sider), Franz Kafka (21 sider), Bertolt Brecht (42 sider) og Robert Müller (76 sider).

I Hausers tilfælde er Johannes V. Jensen på spil i den posthumt fremkomne roman *Gigant Hirn* (1958), om en menneskekonstrueret hjerne, der på samme vis som det jødiske Prags Golem-figur kommer ud af kontrol. Hauser henviser eksplicit til homunculusen i *Kongens Fald*. Hos Jensen bringer Mikkels fuldmandssnak Carolus på bålet, hos Hauser overtager giganthjernen faktisk magten, hvilket aktualiserer en moralproblematik. Det er tilsyneladende kun i dette ene Hauser-værk, at Jensen er så markant til stede. En kvittering vel for den 1930-præsentation af ham, som fremkom ikke blot i *Politiken*, men også i *Die neue Rundschau*.

Hos Kafka indkredser Monica Wenusch markante Jensen-spor i to værker, den uafsluttede roman *Der Verschollene*, som Max Brod udgav med titlen *Amerika*, og så (selvfølgelig) fortællingen »Die Verwandlung«; spor nemlig efter henholdsvis »Lille Ahasverus« og »Kondignogen« (svagt suppleret af »Myggene«).

Påvirkningen lokaliseres til to af romanens seks kapitler, og fokuspunkterne er det valgmøde hos Kafka, hvori Karl Rossmann deltager, over for den arbejderdemonstration hos Jensen, som Leos far overværer, samt hos Kafka historien om Theresa over for skildringen hos Jensen af Leo og Maryas tur gennem New Yorks labyrint. Der er også parallelitet mellem de respektive indvandrerhistorier (Karl kaldes endda i førsteudkastet Leo). Situationerne gøres til genstand for indgående tekstsammenligninger, der viser, at Kafka langt hen så at sige har monteret Jensen-detajler ind i sin egen tekst. Sagen er nævnt af Hartmut Binder, men analyseres her i dybden med henblik på tematik, beskrivelsesdetaljer, formuleringsoverensstemmelser osv. Det er bemærkelsesværdigt for selve arten af Kafkas Jensen-reception, dette at konkret tekst influeres af konkret tekst. Romanen beror i det hele taget på research, da Kafka jo ikke selv havde været i Amerika; men kun fra Jensen-teksten er der tale om »direkte tekstindflydelse«. Dog, hvor Jensen åbner et mytisk perspektiv, holder Kafka sig på realismens grund.

Hvad angår »Die Wervandlung«, ligger pointen jo i, at det er det til dyr forvandlede menneske, der oplever sin situation og yderverdenens adfærd og reaktioner »indefra«, at fortælleperspektivet tillader indsigt i den forvandlede tanke- og følelsesliv. Et fællestreæk er oplevelsen af isolation, sult og smerte, af stemmeforandring og kommunikationsinvalidering. Gregor Samsa mister stemmen helt og dermed muligheden for kontakt med sin familie; for kondignogen rummer det at blive set af et andet væsen forløsningen. Samsas råderum indskrænkes, og hans bevægelser bliver til »Spiel«, hvor kondignogen nærmest får uanede legemuligheder. Den afgørende forskel er dog naturligvis, at Samsa dehydrerer og dør, mens kondignogen vender tilbage til det almindelige menneskeliv.

De elementer, som Kafka implanterer i sine tekster, dokumenterer entydigt »eine bewusste, produktive Jensen-Rezeption«. Men det er nu alligevel en speciel, montageagtig receptionsform, ikke ganske hvad man normalt forstår ved påvirkning.

Bertolt Brechts svært tilgængelige skuespil *Im Dickicht der Städte* (*I Storbyjunglen*, 1927) karakteriseres i et litterært leksikon som hans »mest vidtgående modernistiske fremstilling af det meningsløse og fremmedgjorte ved den nye tid«, med dybe spor efter *Hjulet* og *Skovene*. Monica Wenusch foretager også her en grundig tekstsammenligning, med henblik især på handlingsgangen, og identificerer herudover Jensen-nedslag i *Happy End* og *Die heilige Johanna der Schlachthöfe*, der jo er stedfæstet til slakteribyen Chicago.

Som bekendt isolerede Brecht sig i Svendborg-årene fra danske kolleger, med Otto Gelsted som undtagelse. Johannes V. Jensens gave til Gelsted på 50-årsdagen var en rundflyvning ud over Øresund, hvor også Else Jensen og Ruth Berlau var med. Tættere på Brecht kom Jensen aldrig. De lejlighedsvis plagiatbeskyldninger mod stykkeskriveren (specielt vedrørende *Dreigroschenoper*) implicerer ifølge Monica Wenusch ikke *Im Dickicht der Städte*, selvom forskellene er færre end lighederne og berøringspunkterne. På den anden side: »Die lange Reihe von maßgeblichen stofflichen, thematischen, motivischen und handlungstragenden Elementen stellen gleichzeitig die Originalität und Eigenständigkeit des Werks durchaus in Frage«. Nu er påvirkningen i hvert fald kortlagt ned til mindste detalje, et betydningsfuldt bidrag, nok snarere til Brecht- end til Jensen-forskningen.

Noget lignende kan man sige om den voluminøse kortlægning af den østrigske forfatter Robert Müllers Johannes V. Jensen-reception. Han døde som 37-årig i 1924 og er nu stort set glemt. Som Jensen var han en stor rejsende med dertilhørende journalistisk-essayistisk aktivitet, især Amerika-orienteret, med ganske radikale standpunkter, imperialistiske, racistiske, antisemitiske. En vigtig forskel beror på, at Müllers sprog ofte er kryptisk-subtelt og egenvilligt. Påvirkningen er oplagt i hovedværket, romanen *Tropen* (1915), men rækker langt videre. I øvrigt forholder Müller sig gerne ambivalent og modsigelsesfuldt til Jensen, omtaler ham ofte som epigon, men kredser altså vedblivende om ham. I Peter de Mendelssohns store værk om S. Fischer Verlag (hvor også Müller udkom) omtales han som en »stark von Johannes V. Jensen beeinflusster Kulturphilosoph«.

Monica Wenusch må af gode grunde så vidt muligt se bort fra Müllers politisk-ideologiske bagage og koncentrere sig om hans kulturkritiske og litterære virke. Hun peger dog på hans misfornøjelse med Jensens Nietzsche-afvisning, der kommer for en dag, hvor han i en vild sammenligning af Jensen med kollegaen Peter Altenberg ordret citerer Nietzsche-passagen sidst i »Doleres« – tillige med replik-

ken til Zarathustra, svagt manipuleret. Müller synes også at mene, at Amerika-billedet i europæisk Amerika-litteratur er »forkert«, en art »litterær amerikanisme«; for faktum er, at man *over there* lever »das unqualifizierte Leben« – og det er vel at mærke Johannes V. Jensen, der har grundlagt den europæiske Amerika-menighed! Derimod roses *reporteren* Jensen, som ganske vist ikke overgår Stanley og Kipling, men som dog har dannet skole, i Tyskland især. Hvad angår eksotismen, som i Jensen har haft en blændende repræsentant, eksisterer den ifølge Müller ikke mere som andet end en sjælelig projektion, altså som en ønskelig tilstand. Her er der et link til Müllers egen digtning, især til hovedværket og den fra Jensen overtagne mytiske teknik. Som *Skovene*, således skildrer *Troperne* en initiationsrejse ad en flod mod det indre menneske. Fællestrækkene står i kø.

Monica Wenusch gennemgår Müllers talrige artikelreferencer til Jensen med besindig overbærenhed. For så vidt byder han på større udfordringer end Brecht; der er f.eks. mere flimmer og flere selvmodsigelser, mange udokumenterede påstande og megen løseligt adresseret kritik. Det er således en ironisk pointe, som ikke forbliver ubemærket, at Müller fremhæver originaliteten i »Verwandlung« på bekostning af »Kondignogen«, når det nu vitterligt forholder sig omvendt.

Monica Wenusch pointerer i afhandlingens indledning såvel som i resumeet, at talen ikke blot er om et bidrag til receptionsforskningen men også til den danske Jensen-forskning. Og med rette. Det er vigtigt at klargøre sig, hvilken betydning Jensen har haft på det tysksprogede marked i årtierne før den nazistiske magtovertagelse, at han simpelthen var dén danske forfatter, der videreførte den skandinaviske gennembrudslitteraturs succes på det tyske marked. Wenusch bidrager også gennem sine sammenstillinger og sammenligninger til tolkningen af den række værker, som har givet anledning til produktiv reception hos en række betydelige tyske forfattere. Endelig supplerer hun det forlags historie, der bidrog mest til formidlingen af moderne dansk og skandinavisk litteratur til det tysksprogede marked.

Men vigtigt er det også at bemærke, at det ret beset var en mindre del af forfatterskabet, som fik betydning i større skala for frembringelsen af tysk-litterære værker. Specielt *Skovene* og de øvrige eksotiske værker, samt *Hjulet* og de øvrige Amerika-orienterede værker hævder sig. Gennem sine sammenlignende tolkninger bidrager afhandlingen til en dybere forståelse af disse skrifter. Kun i beskedent omfang er der fokus på Jensens antropologiske og evolutionsteoretiske arbejder, som jo også blev oversat.

Selv et så grundigt, velovervejet, velformuleret, veldokumenteret og overskudsbaseret arbejde som det foreliggende, hvor også trykfejlene glimrer, dog ved deres

fravær, kan i småtingsafdelingen give anledning til røde markeringer. Det er f.eks. irriterende, at forlaget har undladt at sluttjekke den computergenererede sats, så man må døje med orddelinger af typen:inei-lander (26), vo-raussicht (75), Auseinandersetzen (127), inte-ressiert (145), Vortragss-aal (153), Verkauf-strick (253), Int-roduktion (note 745), Me-erbewegung (note 743) og In-dfødte (note 790). Formuleringen s. 39, »sowie einem Text aus Skovene«, er forvirrende, idet der jo kun er denne ene tekst i *Skovene* (1904). Tekstsammenstillingen i *Die Welt ist tief* danner, kunne man tilføje, forlæg for *Skovene* (1910), med »Forsvundne Skove« foranstillet, hvor den i *Intermezzo* jo er midterstillet. Det s. 145 omtalte udaterede postkort er fra 1927, som just var det år, hvor Johannes V. Jensen talte ved Rebild-festen. Demonstrationen i »Lille Ahasverus« foregår som anført s. 176 »am Jahrestag eines nicht näher bestimmten russischen Blutbades«; der må være tale om Kishinev-pogromen i den russiske provins Bessarabia i påsken 1903, som førte til protester over hele USA. Litteraturlisten burde nok have inkluderet Christian Gellineks lille bog *Johannes V. Jensen. Dänischer Sprachbildner und Querdenker und seine Übersetzerin Julia Koppel* (Frankfurt a.M., 2014). Bemærk også de par suppleringer og præciseringer, der er indarbejdet i teksten ovenfor.

PS. Monica Wenuschs forlagshistoriske indsigt fremgår også af et bidrag, »Akteure und Strategien als Brücke zur Welt(-literatur). Die skandinavische Moderne in Deutschland auf den Weg zur Weltmarke«, i forskningsantologien *Die skandinavische Moderne und Europa. Transmission – Exil – Soziologie*, Wien 2016, s. 143-72.

Aage Jørgensen

Gunilla Hermansson: Modernisternas prosa och expressionismen. Studier i nordisk modernism 1910-1930. Göteborg/Stockholm: Makadam, 2015. 415 sider. 329,95 kr. ISBN: 978-9-1706-1184-1.

Af det tidlige 20. århundredes kunstneriske avantgardestrømninger eller »ismer« er ekspressionismen den i særklasse mest besværlige at have med at gøre. Begrebet er næsten umuligt at definere, afgrænse eller stadfæste: der findes ikke noget ekspressionistisk manifest man kan henvise til, og ikke nogen tydelig gruppering af kunstnere- eller forfattere i perioden der lader sig indrulle under betegnelsen ud fra et sæt nogenlunde fast definerede kriterier eller familieligheder. Til gengæld blev begrebet i årene omkring første verdenskrig i den tysktalende verden

og Nordeuropa et slagord for en omfattende modernitetsdiskurs om alt det nye der rørte sig i kunst, litteratur og livsanskuelsesdebat. Det begyndte som en smart gallerist- og kuratorterm til markedsføring af moderne billedkunst, men blev med tiden et kodeord for en omfattende litterær og filosofisk diskussion om menneskets plads i en verden, som med de store historiske omvæltninger i perioden – verdenskrig, revolutioner og moderniteten i mere generel forstand – oplevedes som fundamentalt ny, kaotisk og usikker. I den første monografi om emnet fra 1914 beskrev kritikeren Hermann Bahr ekspressionismen som menneskets desperate angst- eller nødskrig i en åndløs verden. Af forskellige grunde slog denne diskurs især rod i det tysksprogede område – hvor ekspressionismen ofte ses brugt som samlende periodebegreb for 1910'erne og de tidlige mellemkrigsårs litteratur med Kurt Pinthus' lyriske antologi *Menschheitsdämmerung* (1920) som central reference og kildekrift.

Ekspressionisme bestemmes hos Pinthus som en litteratur skabt af patos og affekter med selve intensiteten og radikaliteten i det følelsesmæssige udtryk som fællesnævner. Men én af de store udfordringer ved at beskæftige sig med ekspressionistisk kunst og litteratur er at inderligheden og de store følelsesudbrud gerne er pakket ind i et tæt lag af kunstnerisk gestik og en næsten manisk optagethed af æstetiske virkemidler og materialer (form og farve, sproglige klangvirkninger og metaforisk overdeterminering osv.). En anden udfordring består i ekspressionisternes hang til utopisk-revolutionært tankegods, apokalyptiske forestillinger om kulturens undergang og messianske visioner om skabelsen af et nyt menneske og et nyt samfund. Den tyske avantgarde- og ekspressionismeforsker Walter Fähnders har talt om det han kalder en »ekstatisk-patetisk visionær-messiansk kode« som en fremherskende linje i tysk ekspressionisme. En anden forsker, Vivian Liska, har ud fra lignende iagttagelser karakteriseret ekspressionismen som den mest usamtidige og forældede af de historiske avantgardestrømninger – med henvisning til den metafysiske kulturpessimisme og de totaliserende drømme om skabelsen af en ny menneskehed, som lå til grund for ekspressionismens patos.

Det er dette kompleks af idéer og deres litterære udtryk som er genstanden for Gunilla Hermansson perspektiv- og stofrige afhandling *Modernisternas prosa och expressionismen*, som udfylder et gabende hul i den eksisterende forskning på området. Ekspressionismens indtog i den kunstkritiske diskurs i Norden i perioden findes udførligt kortlagt i Marit Werenskiolds referenceværk *The Concept of Expressionism* (1984), og begrebets efterfølgende import til litteraturens felt er for dansk lyriks vedkommende behandlet i min *Ekspressionisme. Modernismens formelle gennembrud i dansk maleri og poesi* (2005). Men at tale om ekspressionistisk prosa er noget nyt, hvortil naturligvis følger sig undersøgelsens tværnordiske perspektiv og genstandsfelt, der omfatter tekster af svenske Anna Lenah Elgström

og Pär Lagerkvist, finlandsvenske Hagar Olsson og Elmer Diktonius, norske Sigurd Hoel samt danske Emil Bønnelycke og Tom Kristensen.

Afhandlingen imponerer både ved sin belæsthed og materialerigdom. Rundt regnet 50 prosaværker af de nævnte forfattere inddrages undervejs i undersøgelsen, hvortil kommer et ukendt antal kortere, litteraturkritiske og -programmatisk tekst, anmeldelser m.m. Et styrende kriterium for valget af netop de syv nævnte forfattere har været at de alle optrådte på den ekspressionistiske scene som en slags »dobbeltagenter« der både i egne skønlitterære værker og i tilstødende litteraturkritiske og -programmatisk interventioner bidrog til udformningen og forhandlingen af ekspressionismen i Norden. Ekspressionismen i Hermanssons fremstilling henviser således ikke i første omgang til en bestemt æstetik eller skrivemåde men snarere til en sociologisk realitet, et »informellt nätverk« af forfattere, der trådte frem i litteraturen i en periode hvor ekspressionismen var på dagsordenen som den problematik man som ung forfatterspire måtte forholde sig til og tage bestik af hvis man ville være med på noderne. Som det fremgår, var der også i vid udstrækning tale om et generationsfællesskab af unge mænd og kvinder, alle på nær én født i halvfemserne og således tilhørende det Jacob Paludan i romanen *Jørgen Stein* døbte »årgangen der måtte snuble i starten«. Den fortabte generation der voksede op og gjorde deres formative erfaringer i skyggen af verdenskrigen. Undtagelsen er Anna Lenah Elgström (f. 1884, debut 1911), som var en generation ældre og også i flere henseender viser sig at opføre sig anderledes end de øvrige.

Undersøgelsen er bygget op af fem kapitler, opdelt i to store hoveddele. Det første kapitel giver et overblik over den primært tysksprogede forskning i fænomenet prosaekspressionisme, mens det andet følger ekspressionismens gennemslag i den litterære diskurs i Norden. Kapitel 3-5 er herefter viet en række nærlæsninger af udvalgte værker, organiseret tematisk ud fra en række centrale ekspressionistiske emner eller topoi. Kapitel 3 undersøger hvordan erfaringen (og ikke-erfaringen) af første verdenskrig og de politiske revolutioner i kølvandet herpå blev sat i scene og reflekteret i romaner og kortprosattekster af Lagerkvist, Bønnelycke, Hoel, Kristensen, Diktonius og Hagar Olsson, mens kapitel 4 undersøger hvordan ekspressionismens utopiske dimension og messianske drømme om frelse gav sig udslag på nordisk grund – heri især med Lagerkvist, Olsson og Elgström som eksempler. Afhandlingens afsluttende kapitel undersøger hvordan ekspressionismen sætter sig igennem i det litterære formsprog, herunder spørgsmålet om hvorvidt det er muligt at definere og afgrænse en særlig ekspressionistisk skrivemåde eller stil i periodens bredere felt af modernistisk prosaæstetik.

Etableringen af den ekspressionistiske diskurs i Norden analyseres via nedslag i tre hovedbegivenheder eller fikspunkter: udgivelsen af Pär Lagerkvists litteraturpolitiske kamp- og programskrift for en moderne litteratur, *Ordkonst og billed-*

konst (1913), de tværkunstneriske Ekspressionistsoiréer i København og Aarhus i 1919, hvor Emil Bønnelycke trådte frem med sine legendariske pistolskud under opførelsen af sin melodramatiske »Symphonie pathétique« til revolutionsheltinden *Rosa Luxemburg*, og den videre forhandling af begrebet i det norske tidskrift *Mot dag* (1921) og Hagar Olsson og Elmer Diktonius' finlandsvenske *Ultra* (1922), som blev den vigtigste kanal for import af tysk ekspressionistisk poetik i Norden. Lagerkvist slog i sit programskrift til lyd for en moderne, antinaturalistisk digtekunst der skulle lade sig inspirere af den moderne billedkunsts, navnlig kubismens, nye form- og konstruktionsprincipper. Ren form, abstraktion, enkelthed, stregthed, saglighed, monumentalitet, kraft og intensitet var nogle af kodeordene i denne moderne prosaestetik, som siden genfindes i programmerklæringer hos Bønnelycke, Olsson, Diktonius m.fl. Denne moderne *ut pictura poesis*-doktrin blev imidlertid fremsat i en maskulin-vitalistisk voldsretorik som omtalte den nye kunst i kategorier og metaforer som mandlig potens, hårdhed og brutalitet. Diktonius kunne ligefrem fremhæve som en æstetisk kvalitet ved et Södergran-digt at det var som »en strålända våldtaganda yr styrka«. Det er et af afhandlingens helt store scoop at påvise hvordan ekspressionismens vitalistiske kraftsprog og kamp for orden, rene former og »sundhed« i litteraturen ikke bare handlede om kunstnerisk form og æstetik, men også kan ses som udtryk for en særlig, kønnet modernitetsdiskurs, et udtryk for maskulinitetens krise og angst for kontroltab i en moderne omskiftelig verden. Den læser der måske undertiden har undret sig over den brutale vold som de kvindelige figurer i ekspressionistiske romaner og digte ofte må lægge krop til, får her syn for sagn. Vold og aggression mod kvinder var lige fra begyndelsen indskrevet i avantgardens program. Man kan bare tænke på Marinettis første »Futuristiske Manifest« fra 1909, hvor besyngelsen af krigen og bekæmpelsen af »feminismen« var to sider af samme program for kunstens fornyelse og revitalisering. Som den eneste af de behandlede forfattere forholdt Elgström sig eksplicit kritisk til *ut pictura poesis*-doktrinen »typiska maskulin-brutale-stiliserade diskurs«, som Hermansson sammenfatter den. Hvor de fleste af de øvrige ekspressionister var præget af en nietzscheansk immoralisme og en stærk æsteticisme, repræsenterer Elgströms prosa fra perioden en mere engageret position defineret ved social indignation, pacifisme og feminisme.

Den tætte forbindelse mellem ekspressionisme og erfaringen af første verdenskrig udfolder Hermansson i en række interessante analyser af krigsinvalidere og invalideoptog som et genkommende motiv eller topos i romaner af Bønnelycke, Lagerkvist og Hoel. Invalideoptoget som topos er centralt fordi det kobler fortolkningen af krigens værdisammenbrud og lemlæstelse af menneskeliv med ekspressionismens utopisk-messianske længsler efter en forestående revolution og ny kollektiv organisering af menneskemasserne. Hoels debutroman *Syvstjernen*

(1924) kulminerer i en sådan invalideparade, hvor hovedpersonen, lægen Conrad, vækkes til et nyt folkeligt fællesskab med krigsinvaliderne. Tendensen viser sig også i den stærke litterære interesse for frelser- og agitatorfigurer. Det formelig vrimler med agitatorer, vækkelsesprædikanter og verdensfrelser i ekspressionismens universer. I Hagar Olssons debutroman *Lars Thorman och döden* (1916) er det hovedpersonen, den dødssyge Lars Thorman, som skaber et nyt menneskeligt fællesskab som missionær, agitator og Messiasfigur for en dødekultbevægelse. I *Själarnas ansikten* (1917) er det kunsten som får en rolle som myteskaber og medium for en genfødsel af mennesket, og i Olssons senere prosa og poetik opstilles agitatorens og den revolutionære ofte som et kunstnerisk ideal. Hos Bønnelycke bemægtiger agitatorens stemme sig flere steder fortællerinstansen som det sker i *Asfaltens Sange* (1918) og *Flugten til Ægypten* (1926). Også Tom Kristensen undersøger agitatorens rolle i sine romaner fra perioden, *Livets Arabesk* (1921) og *Hærværk* (1930), men her udsættes figuren for satirisk udlevering og ironisering, og revolutionen og agitationens forførende virkning drukner i latterbrøl – en typisk Kristensen-gestus.

En andet ekspressionistisk topos, der vies en særskilt opmærksomhed, er skriget som motiv i den modernistiske prosa. Det er en rummelig kategori, der kan dække over de mest forskelligartede følelsesudladninger, men som på et mere overordnet plan knytter an til den ekspressionistiske æstetiks stærke affinitet til patos og affekter. I Hoels kollektivroman *En dag i oktober* (1930) er det hovedpersonen Tordis Ravns desperate skrig over den mandlige undertrykkelse hun har oplevet gennem livet. I Elmer Diktonius' roman om *Janne Kubik* (1932) – med undertitlen og genrebetegnelsen »ett träsnitt i ord« – er det hovedpersonens raserianfald over krigen og revolutionen og mere eksistentielle kvababelser over vinteren, natten, kulden og ensomheden. Lagerkvist behersker hele registret af følelsesudtryk – fra det angstredne og brølende til det tilbageholdte skrig. I sine »Böner til Gud« fra kortprosasamlingen *Motiv* (1914), skrevet i umiddelbar forlængelse af programskriftet *Ordkonst och bildkonst*, fungerer skriget og bønnerne som metaforer for selve den litterære udsigelse, og Lagerkvist sammenfatter: »Min bön är ett vrål som dräglas ur min mun«. Tendensen til at tematisere og artikulere skriget hos de nordiske modernister ser Hermansson som et udtryk for ekspressionismens trang til at tvinge det litterære udtryk hinsides sproget og fornuftens grænser.

Fremstillingen er detaljerig og også af og til noget digressiv. Midt i en meget interessant analyse af agitatorfigurer i Kristensens romaner, kan Hermansson pludselig fortabe sig i en diskussion om Steffensen-figuren i *Hærværk*, som modsætter sig og karikerer kommunisten og den flammende revolutionsprædikant Bernhard Sanders, skal karakteriseres som enten symbolist eller dadaist – et spørgsmål der forekommer som lidt ligegyldig flueknepperi i sammenhængen. Hermansson fin-

der at Steffensens optræden i den pågældende scene minder om et billede af den råbende dadaist John Heartfield på den sagnomspundne dadamesse i Berlin 1920 – hvilket forekommer mig en noget vilkårlig analogi. Her havde jeg hellere set analysen forlænget til den centrale agitatorscene i romanen hvor Jastrau opsøger Sanders i kommunistredten på Vodroffsvej, som leverer en nådeløs satire over kommunismens messianisme. Men Kristensens kolde og nihilistiske ironi tilhører ikke ekspressionismen i Hermanssons opfattelse.

Til gengæld udfolder afhandlingen til fulde sine styrker i analysen af patossen som virkemiddel hos især Elgström, Lagerkvist og Olsson. Bekendelsen til patos indebærer også et andet og mindre distanceret blik på agitatorens end man kender det fra Kristensens forhutlede baggårdsprædikanter i *Livets Arabesk*. I *Det evige leendet* (1920) iscenesætter Lagerkvist en række agitator- og frelserfigurer i dødsriget i en undersøgelse af fortællingens evne til at skabe fællesskab. Lagerkvists roman indskrives her i en generel tendens i det analyserede materiale, hvor selve undersøgelsen af agitatorens tale bliver til en måde at nærme sig en form for etisk eller politisk engagement i kunsten. Den ekspressionistiske længsel efter orden og frelse faldt for Bønnelyckes vedkommende til ro i en bekendelse til kristendommen, en bevægelse som også kan iagttages hos Elgström. Hos Hoel tager frelsen form af en verdslig utopi om almenmenneskeligt fællesskab og solidaritet. Den ekspressionistiske prosa fremviser på den måde i Hermanssons undersøgelse en kompleks dynamik mellem sekularisering og resakralisering.

I afhandlingens sidste kapitel vender Hermansson tilbage til spørgsmålet om ekspressionismens formsprog og spørgsmålet om der findes en særlig ekspressionistisk skrivemåde eller stil som lader sig definere og afgrænse i periodens bredere felt af modernistisk prosa. Hun når her til den konklusion at ingen af de formelle træk der gør sig gældende i den ekspressionistiske prosa – tendensen til abstraktion, fortætning, intensitet og korte former – kan siges at være specifikke for ekspressionistisk prosa. Dog vover hun alligevel pelsen til allersidst i udpegningen af en håndfuld værker som særligt ekspressionistiske i deres kombination af modernistisk formsprog, patos og ekspressionistiske temaer og topoi som krig, død og menneskelige tærskelerfaringer, herunder frelsetemaet og idéen om det nye menneske. En prototypisk ekspressionistisk tekst er i den optik Anna Lenah Elgströms novelle »Ur kaos« fra samlingen *Mödrar* (1917) hvor en kvindes traumatiske erfaring af ikke at kunne redde sit lille barn fra flammerne i et brændende hus transformeres til et hallucineret syn af en lysende frelsergestalt der går gennem gaden. Et andet eksempel er Hagar Olssons førnævnte prosabog *Själarnas ansikten*, der i en abstrakt arkaiserende, Nietzsche- og bibelinspireret prosastil skildrer karakteren Stig Henriks opvækst og åndelige vækkelse gennem mødet med den mystiske og æteriske kvindefigur Stjärnbarnet. Hermansson læser Stig

Henriks åndelige vækkelseshistorie i tilknytning til Nietzsches begreb om distancens patos og den berlinske gruppering af såkaldte »neo-patetikere« (Kurt Hiller og Jakob von Hoddis m.fl.), der før krigen dyrkede patos som performativ strategi og modsprog for en æstetisk og åndsaristokratisk verdensanskuelse.

Det er en af afhandlingens helt store gevinster at etablere et mere tematisk og indholdsmæssigt perspektiv på ekspressionismen, som tidligere har været behandlet ud fra mere formalistiske perspektiver. Ud fra en streng formalistisk betragtning vil man muligvis kunne gøre den indvending at mange af de værker der behandles i afhandlingen, næppe vil kunne karakteriseres som modernistiske ud fra internationale alen, hvis man tænker modernismen som et radikalt brud med realistiske fortælleformer kendetegnet ved montage, polyfoni, metafiktive greb eller andre former for »unaturlig« narration, som det hedder inden for nyere fortælleteori. Anna Lenah Elgström til eksempel opererer i flere af de analyserede værker med en mere traditionel psykologisk-realistisk fortælleform. Til gengæld anslår hendes forfatterskab en række protoekspressionistiske temaer ved deres kredsen omkring bestialsk maskulin voldsudøvelse og kvindelig selvopoffrelse og deres ekstatiske og patosfyldte visioner om frelse og metafysisk transcendens. Ekspressionismebegrebet åbner her for en spændende nylæsning af forfatterskabet.

Som det vil være fremgået er der tale om en stofmættet og uhyre perspektivrig afhandling, som åbner flere temaer og spørgsmål end den kan nå at afdække og besvare. Som litteraturforsker står Hermansson med et ben i to meget forskellige traditioner. På den ene side en filologisk-hermeneutisk tradition hvor det handler om akribi og pligtskyldig helhedsbeskrivelse af digterværket i alle dets aspekter – form, genre, materielle kendetegn og billedsprog m.v. – hvor ingen iagttagelse er for lille eller sagen uvedkommende. Og på den anden side en mere problembaseret, kulturvidenskabelig tilgang der interesserer sig for hvordan bestemte aspekter – som fx køn eller magtforhold – tematiseres og forhandles i litterære eller andre værker. De to tilgange står i nogle af analyserne og stritter lidt i hver sin retning. Hermeneutikere vil måske savne en fuldt udfoldet værkanalyse, mens kultur- og kønsforskere vil synes at Hermansson fortæber sig i uvedkommende detaljer og udenværker – som fx de litterære værkers fysisk-materielle egenskaber. Men hvor de to tilgange mødes – som fx i bogens tætte og materialefølsomme analyse af Hagar Olssons simultane ord-og-billedbog og tværæstetiske gesamtkunstwerk *På Kanaanexpressen* (1929) er resultatet både overbevisende og øjenåbnende. At så netop *På Kanannexpressen* næppe vil kunne karaktereres som ekspressionistisk efter de opstillede kriterier, men snarere indskrives sig i den konstruktivistiske vending i 1920'ernes europæiske avantgardekunst og -kultur i selskab med fænomener som neue sachlichkeit, style nouveau, Vladimir Majakovskij og den russiske LEF-gruppe m.m., er en sag man gerne tilgiver.

Som Hermansson fremfører i sin indledning, har ambitionen med undersøgelsen været at reaktualisere ekspressionismen – uden hverken at eksotisere eller domesticere den, hvilket er en bestræbelse jeg synes er lykkedes. Afhandlingen optegner en nordisk prosatradition, som er tættere på og mere sammenlignelig med den tyske ekspressionisme end man troede. Det er en forskningsindsats vi ikke bliver færdige med at diskutere lige foreløbig.

Torben Jelsbak

Sissel Furuseth, Jahn Holjen Thon og Eirik Vassenden (red.): Norsk litteraturkritikks historie 1870-2010. Oslo: Universitetsforlaget, 2016. 652 sider. 649 norske kr. ISBN 978-8-2150-2450-9.

Kvadratisk ligesom en terning, men massiv og vægtig som en brosten af skandinavisk granit, landede i 2016 det fornemme resultat af forskningsprojektet »Norsk litteraturkritikks historie 1870-2010. Verdiforvaltning og mediering«, ledet af Sissel Furuseth, førsteamanuensis ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. Som hendes medredaktører har virket Jahn Holjen Thon, i dag professor emeritus ved Universitetet i Agder, men tidligere flittig litteraturkritiker i avisen *Klassekampen*, og Eirik Vassenden, som nu er professor i nordisk litteratur ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen, men førhen dels også har skrevet kritik i *Klassekampen* og *Morgenbladet*, dels siddet i redaktionen for litteraturtidsskriftet *Vagant*. Sammen med Trond Haugen, forskningsbibliotekar på Nasjonalbiblioteket, Oslo, tegner redaktionen sig for langt størstedelen af værkets bidrag.

Faghistorisk er bogen og hele projektet bag den en videreførelse af de to bind af *Norsk litteraturkritikks historie*, der blev redigeret af Edvard Beyer, Irene Iversen, Arild Linneberg og Morten Moi og udgivet først i 1990'erne, og som dækkede henholdsvis etableringen af en selvstændig norsk kritikinstitution fra 1770'erne til 1840'erne og udviklingen af nye, alternative kritiske praksisser i perioden fra 1848 frem til det moderne gennembrud. Det gamle og det nye projekt har holdt hinanden i hånden i den forstand, at redaktionen har haft mulighed for at udnytte enkelte efterladte manuskripter af Edvard Beyer, som døde i 2003; men de 25 år, der er hengået, inden stafetten blev samlet op og løbet smukt i mål, har gjort det nødvendigt for de tre redaktører at gentænke deres genstandsområde og sammen gennemreflektere deres metodiske tilgang.

For perioden fra 1870 til i dag byder på nye mediemæssige udfordringer, og det at skrive litteraturhistorie og dermed kritikhistorie er i mellemtiden blevet et mindre selvfølgeligt forehavende i takt med voksende skepsis over for narrative konstruktioner båret af abstrakte kollektive subjekter som nationen, litteraturen og kritikken.

I stedet for en kronologisk gennemgang af det omfattende og sammensatte materiale har man derfor valgt den strategi at kombinere overblik med præcise punktnedslag, og fremfor at fokusere ensidigt på kritikken i dagspressen har man bestemt sig for at definere området mediemæssigt bredt, så at det ikke kun omfatter aviser og tidsskrifter, men også radio, tv og i nyeste tid de litterære blogs. Derudover har man, inspireret af nye, markante internationale publikationer, tilstræbt en fremstillingsmodel baseret på temporale, stedlige, institutionelle og figurative *knudepunkter*. Sigtet har været på én gang at fastholde faserne i et forløb og at efterligne, i bogform, internethjemmesidens tit uforudsigelige vekslen mellem overflade- og dybdestruktur.

Og hvad er der så kommet ud af det? Jo, udover de obligate oversigtskapitler, som skanderer tidsrummet 1870-2010 i syv litteratur- og kritikhistorisk velbegrundede blokke på hver 15, 20 eller 25 år, og hvori de overordnede værdikampe og institutionelle forskydninger aftegnes overbliksmæssigt, får læseren en lang række detailstudier ordnet efter et *eksemplarisk* princip, men som regel udført på en sådan måde, at der fra det specifikke og konkrete udgår vigtige almene og principielle perspektiver. I alt forekommer der 11 sådanne spor eller indsnit, og ingen af dem virker som pligtstof eller fyld. Tværtimod forekommer de alle fagligt og historisk velbegrundede.

Det gælder således (1) beskrivelsen af centrale og i tiden toneangivende tidsskrifter (*Samtiden*, *Edda*, *Profil*, *Syn og Segn*, *Kritikkjournalen*, *PROSA*) og dagsordenssættende kulturmiljøer som Sars-kredsen i 1880'erne, de nynorske og de kristelige foreninger og 1930'ernes socialistiske *MotDagister*. Det drejer sig (2) om små, men meget illustrative nedslag i debutantreceptionen af Sigrid Undset (*Fru Marta Oulie*, 1907), Cora Sandel (*Alberte og Jakob*, 1926) og Dag Solstad (*Spiraler. 7 noveller*, 1965). Det handler om (3) casestudier af kritik ved censurens grænse, nemlig først debatten om Hans Jægers *Fra Kristiania-Bohèmen* og Christian Krohgs *Albertine* 1885-87, dernæst striden i 1931-35 om den såkaldt »snavsede« litteratur og endelig, som man vel kunne forvente, Mykle-sagen 1956-58, hvor romanen *Sangen om den røde rubin* blev politianmeldt og kom for retten, og hvor al balladen endte med, at forfatteren blev frikendt, men bogen konfiskeret og forbudt, inden Høyesterett skar igennem og ophævede dommen 9. maj 1958. Trond Haugen konkluderer, præcist, på de tre sammenbragte debatforløb, at Mykle-sagen i litteraturkritikkens historie markerer

overgangen fra ett strafferettslig regime hvor den estetiske vurderingen er hierarkisk underlagt den juridiske vurderingen, via et regime hvor moraldebatten utelukkende føres i offentlighetens spalter, til et regime hvor den estetiske vurderingen får mulighet til å kommentere, utfordre og diskutere domstolens vurdering av prinsippspørsmålet om begrensningene i den litterære ytringsfriheten (s. 364).

Nået hertil i opregningen af bogens oplysende og stærkt engagerende knudepunktsafsnit kan man allerede konstatere, at *Norsk litteraturkritikks historie 1870-2010* mindst af alt ligner en brosten. Langt snarere kan den sammenlignes med Rubiks terning, som hver gang man drejer på den, viser nye farveflader og mønstre frem. Man får hele tiden noget nyt og interessant at vide, og man vender nysgerrigt blad, om ikke ligefrem i åndeløs spænding, så dog i tillid til, at også næste opslag vil åbne facetter af historien om den norske kritik, hvor brudfladerne traditionelt har været skarpere og de indbyrdes kampe hårdere end i både Danmark og Sverige.

Dette fremgår med stor tydelighed i (4) enkeltstudier over modtagelsen af skelsættende værker som Knut Hamsuns *Sult* (1890) og Kristofer Uppdals *Kulten* (1947). Førstnævnte bog var en velforberedt provokation, der konfronterede kritikken med dens egne forventninger og vurderingskriterier og tvang anmelderne til at vælge, om de ville »gjenbruke sitt gamle begrebsapparat eller forsøke å formulere et nytt«, som det riktigt hedder hos Eirik Vassenden (s. 99). Sidstnævnte værk forvirrede samtidskritikken ved på én gang at være et stykke avanceret, vanskelig og fortættet modernisme skrevet på et delvis selvskabt sprog og et romantisk værk digtet på en tydeligt selvmytologiserende geniæstetik. Heri ligger, gætter Erlend O. Nødtvedt, måske forklaringen på, at kritikerne ikke magtede at sige noget substantielt om *Kulten*, men nøjedes med at bese og beundre det på afstand, som var det selve Jotunheimens tinder (s. 356)! Og det var ikke sidste gang, norsk litterær kritik fik besvær med at opfatte en modernistisk nyskabelse: denne konfrontation mellem værk og kritik har i det 20. århundrede ofte gentaget sig, fordi norsk litterær kritik i så høj grad har vægtet værdier – ideologiske, politiske, etiske, moralske – fremfor æstetisk form. Dette gjaldt ikke mindst i de første år efter Anden Verdenskrig, hvor modernismen med dens krævende formsprog og individualistiske menneskesyn uvægerlig udfordrede det folkelige fællesskab og vel også den norske nationalfølelse, og hvor kritikerne som korps betraget kun var mådeligt rustet til mødet med avancerede værker. Men modsætningen mellem idé og kunstnerisk form prægede som bekendt også i særlig høj grad 1970'ernes venstrekritik, specielt de dele af denne, som havde base i maoistpartiet AKP-ML, og som her nok kunne have fortjent en mere analytisk og gennemført kritisk gen-

nemgang end Jahn H. Thons vigende, afglidende bidrag om »Politikk og estetikk« (s. 427-438).

En særlig type indsnit udgøres af (5) to totalportrætter af markante kritikerkikkelser, som satte præg på henholdsvis tiden omkring århundredeskiftet og tiden fra 1960 op til årtusindskiftet. Den første, Carl Nærup (1864-1931), blev på godt og ondt impressionismens mester i norsk kritik og rendyrkede en speciel form for litterær empati, den engagerede indlevelse, hvormed han indgik i nært symbiotisk forhold til det anmeldte værk. Den anden, Georg Johannesen (1931-2005), født i året, da Nærup døde, skabte kritikhistorie ved i en polemisk pamflet at anmelde Edvard Beyers *Norges litteraturhistorie I-II* og dermed sætte en ny standard for sagprosa-kritik og litterær metakritik, samtidig med at han lancerede et kvantitativt princip, som siden 1975 har fungeret som en art tommelfingerregel for norske boganmeldere: »kvantitet = kvalitet. Lengde = vurdering«, hvilket mindre effektivt udtrykt betyder, at en mild, kortfattet anmeldelse domineret af plusord er en større fornærmelse end en indgående, kritisk nedslagning over mange sider! Brugt på det hermed foreliggende værk indebærer formlen, at redaktionen netop viser Nærup og Johannesen respekt ved som de eneste at behandle dem i selvstændige, lange artikler fremfor at lægge dem ind under kategorien (6): de korte, biografiske helsidesportrætter eller opslag om udvalgte kritikerindivider, anbragt præcis på det sted i terningen eller tegningen, hvor de rettelig hører hjemme, og hvor man som læser ærlig talt også kan bruge en lille pause. I et spor for sig selv står (7) tre indsnit i oversættelseskritikkens historie koncentreret om den norske Dostojevskij-reception, modtagelsen af oversat kinesisk og japansk lyrik samt anmeldernes reaktion på Isabel Allendes romaner, og desuden har nu afdøde Ingeborg Mjør leveret (8) en studie i børnebogs-kritik ud fra et enkelt værks modtagelse: *Pappa er sjørøver* (2011) af Hans Sande og Silje Granhaug. Om kritikkens vekslende medieformer oplyses man i (9) tre små tværgående bidrag af Kristoffer Jul-Larsen, og endelig har bogens tre redaktører leveret (10) indsatte metodologiske betragtninger over hhv. kritikken som institution (Jahn H. Thon), kritikkens retorik (Sissel Furuseth) og kritikkens fænomenologi (Eirik Vassenden), det sidste dog endnu et meget prøvende udspil til en ny, fysiologisk funderet analyse af kritiker-kroppens betydning! Til slut runder så projektlederen af med (11) en række korte og klare karakteristikker af litteraturkritikkens vigtigste formater, dvs. anmeldelsen, digterportrættet, essayet, afhandlingen eller pamfletten, parodien, det kritiske digt, samtaleprogrammet på tv samt i dag bloggen om nye bøger.

En samlet vurdering af bogen må begynde på et højt niveau. For hvad redigering og formidling angår, er værket intet mindre end forbilledligt. Det kommer på grundigt udtømmende vis rundt om hele sit enorme genstandsområde, men det når også i dybden takket være de illustrative eksempelafsnit og de tværgående studier

af især enkelte tidsskrifters betydning, enkeltværkers modtagelse og problemer omkring censur. Desuden er det en vældig styrke, at det litteraturkritiske felt konstant befolkes med enkeltpersoner, hvis særpræg og særlige indsatser indkredses i faktaspækkede portrætter. Disse overlapper dog i flere tilfælde indholdsmæssigt oversigtskapitlerne og de kritikhistoriske punktnedslag, men om redaktionel klodsethed kan man på dette punkt ikke tale.

Derimod burde redaktionen have grebet ind over for den totale forvirring, der hersker i beskrivelsen af den progressive journalist, kritiker og politiker Fernanda Nissen, som døde i 1920, men om hvem det makabert hedder, at hun ikke desto mindre fungerede som filmcensor frem til 1926. Ligeledes undrer man sig, da der står, at hun til sin død repræsenterede Arbeiderpartiet i bystyret i Oslo, skønt der lige før har stået, at hun forlod partiet i 1919 (s. 187, 189).

Bogen er generelt velgørende fri for fejl, til gengæld er en af de mest graverende virkelig morsom i norsk 1970'er-sammenhæng: Da den tidligere maoist Kaj Ska-gen i 1983 hudflettede og udskammede sine gamle kammerater i udskældningsbogen *Basarovs barn* (hvis titel refererer til en ung rabiat nihilist i Turgenjevs roman *Fædre og sønner*), skrev han bombastisk indledningsvis om den revolutionsromantiske ungdom, at »Der går en dødning gennem Europa, forfulgt av drømmer og på sporet av en blodig horisont han tror er porten til Shangri La«. Dette påminder ganske rigtigt om de berømte begyndelsesord: »Der går et spøgelse gennem Europa, kommunismens spøgelse«; men disse står i selveste *Det kommunistiske manifest* – ikke i *Kapitalen* som påstået (s. 394) af Eirik Vassenden, om hvem det til beroligelse oplyses, at han blev født i 1971 og således gik i børnehaven, mens maoismen kulminerede i Norge. Til gengæld kom han så på universitetet tidsnok til at blive del af den teoretiske oprustning og intellektuelle opkvalificering, som i de seneste årtier har præget norsk litteraturkritik og er en vigtig forklaring på det foreliggende værks høje standard.

Fagligt, metodisk har bogen sin force i kombinationen af på den ene side objektrettet materialebasering og på den anden side mediebevidsthed og teoretisk opdaterethed. Man får hele tiden klar besked, og ikke helt sjældent bliver fremstillingen på én gang principielt øjenåbnende og menneskeligt medrivende. En sproglig effekt helt for sig selv opnår Eirik Vassenden ved i afsnit om landsmål som litteratursprog simpelt hen at slå om i nynorsk! Jovist, bogens fire hovedforfattere behersker tydeligvis deres stof, og hvor deres egen viden åbenbart har været for tynd, har redaktionen klogelig henvendt sig til eksperter med relevante specialer, således at ikke mindst bidragene om den oversatte litteratur og kritikens forskellige mediemæssige former ubesværet følger sig til den store homogene helhed og medvirker til at holde det høje formidlingsmæssige og litteraturfaglige niveau.

Det er på dette sted fristende at konkludere, at redaktionen af *Norsk litteraturkritikks historie 1870-2010* med denne terning har slået en sekser; men billedet vil være misvisende. For så veltilrettelagt, velskrevet og velafstemt et værk kan man kun lægge på bordet efter årelang målrettet, fælles indsats, hvor lærdom går hånd i hånd med kærlighed til faget.

Som dansk læser undgår man ikke gang på gang at imponeres over den ildhu, det brændende engagement, nordmændene gennem 140 år har lagt i deres litterære vurderinger og debatter, og som dansk kritiker og litteraturhistoriker kan man ikke undlade et hjertesuk over, at John Christian Jørgensens kortlægning af det danske anmelderis historie i tidsrummet 1720-1906 (i hans disputats fra 1994) hverken er blevet fulgt op af en sammenhængende skildring rækkende frem til i dag eller blot af punktstudier over litteraturkritikkens forskellige typer, dens vigtigste medier, dens genkommende kontroverser og dens retoriske strategier.

Erik Skyum-Nielsen

Per Thomas Andersen: Fortelling og følelse. En studie i affektiv narratologi. Oslo: Universitetsforlaget, 2016. 244 sider. 399 norske kr. ISBN: 978-8-2150-2613-8.

Gennem de senere år har man inden for en række fag kunnet iagttage en såkaldt affektiv vending, hvor følelsers og affekters betydning for menneskelige beslutningsprocesser, fællesskaber m.m. har tiltrukket sig stadig større opmærksomhed. Der er ikke tale om en vending, der udgår fra én bestemt disciplin eller teoretisk position, men de vigtigste impulser kommer fra adfærdspsykologi, moralfilosofi, kognitionsforskning og kulturstudier og trækker ofte i ret forskellige retninger. Hvor kognitive og adfærdspsykologiske følelsesstudier f.eks. tenderer mod at kortlægge følelser som almene, kognitive fænomener, fokuserer historiske og kulturvidenskabelige affektstudier ikke overraskende på historisk og kulturelt formede følelsesstrukturer. At også litteratur i stigende grad er begyndt at beskæftige sig med litteraturens affektive implikationer har flere grunde: dels udgør litteraturhistorien et enestående righoldigt arkiv over de menneskelige følelsers historie, dels er digtningens evne til at vække særlig kraftige eller distinkte følelser definerende for mange genrer og helt afgørende for litteraturens samfundsmæssige betydning. Dette er på ingen måde nogen ny indsigt, for så vidt de ældste filosofiske diskussioner af digtekunstens funktion fokuserer på tragediens tendens

til at vække frygt og medlidenhed. Hvor Platon mente, at kunstens emotionelle appel var fornuftsafhængig og ofte fornuftsstridig, betonedede Aristoteles følelsernes kognitive og vurderende funktion, og lignende betoning af følelser som vurderinger finder man i en række nyere studier, hvad enten de er skrevet af filosoffer som Martha Nussbaum og Amélie Rorty, psykologer som Richard Lazarus, eller neurofysiologer som Joseph LeDoux.

Litteraturvidenskabeligt har den affektive vending dels vist sig ved et voksende antal studier af, hvordan forskellige former for litteratur påvirker læsere, hvilket blandt andet sker med afsæt i reader-responseteori og narratologi. Et eksempel på sidstnævnte er Patrick Colm Hogans *Affective Narratology* (2011), som hævder at de narrative strukturer modsvarer af den menneskelige bevidstheds emotionelle opbygning, hvilket skal forklare, hvorfor vi har så let ved at dele historier, også på tværs af kulturer. Men den affektive vending har nok især vist sig ved et voksende antal historisk specifikke, litterært og kulturelt producerede følelser. Allerede den marxistiske litteraturhistoriker Raymond Williams var optaget af, hvordan ideologisk og social forandring ofte begynder med en ændring i de følelsesstrukturer, som kommer til udtryk i litteratur og kultur. I en temmelig anden retning har litteraturforskeren Sianne Ngai skrevet om de grimme følelsers æstetik og forsøgt at navngive nye æstetiske følelser (fx »stuplimity« – en særlig blanding af træthed og ophidselse), som ikke nødvendigvis har universel udbredelse.

Inspireret af blandt andre førnævnte Patrick Colm Hogans affektive narratologi har Per Thomas Andersen (professor i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo) skrevet bogen *Fortelling og følelse. En studie i affektiv narratologi*, som med læsninger af en række fortrinsvis skandinaviske hovedværker fra Kierkegaard til Hamsun undersøger, hvordan følelser fremstilles og analyseres i litteraturen. Bogen indledes med en række følelseteoretiske nedslag fra Platon og Aristoteles til Andersens foretrukne og meget forskellige teoretikere, som udover Hogan tæller Nussbaum og ikke mindst kognitionspsykologen Keith Oatley. Ligesom andre før ham er Andersen optaget af at nedbryde den sejlivede tilbøjelighed til at tænke fornuft og følelse som modsætninger, og i stedet forstår han, inspireret af kognitionsforskeren Sylvain Tomkins, emotionelle reaktioner som »live scripts«, dvs. motiverende adfærdsmønstre, som kan sammenlignes med narrative enheder. I det hele taget er litteraturens måde at engagere læseren emotionelt et emne, som også interesserer andre end blot litteraturforskere. Andersen er samtidig skeptisk overfor kognitionsforskningens tendens til at overse de kulturelle og historiske forskelle, der også kendetegner følelserne, og som netop litterære følelsesstudier kan være med til at fremhæve. Det er en kritik, der er vigtig, også selv om den allerede tidligere er blevet fremsat, måske mest markant af lingvisten Anna Wierzbicka, som har påpeget, at vores emotionelle

taksonomier varierer betydeligt på tværs af sprog og kultur og altså ikke nødvendigvis er så universelle, som affektforskere uden for kulturvidenskaberne ofte formoder.

Hovedfokus i *Fortelling og følelse* er dog ikke så meget teoretisk som analytisk, og bogens kapitler består mestendels af litterære analyser. Det litterære materiale er ret forskelligartet (flere af kapitlerne er tidligere udgivet som selvstændige artikler), hvilket gør det vanskeligt at demonstrere nærmere, hvordan litteraturens følelser er kulturelt kodet. Tre kapitler omhandler værker fra tiden omkring det moderne gennembrud: Ibsens *Brand*, J.P. Jacobsens *Gurre-Sange* og Hamsuns *Sult*, men dertil kommer hovedkapitlet om Dostojevskijs *Brødrene Karamazov*, et kapitel om angst hos Søren Kierkegaard og en tour de force over æresfølelsens kulturhistorie fra sagaerne til Knausgaard. Netop sidstnævnte kapitel viser, hvordan de *scripts*, der knytter sig til æresfølelse og skam forandrer sig historisk, men der er tale om en meget kursorisk gennemgang, som med andre historiske nedslag kunne have fortalt en anden historie. Det gamle williamske spørgsmål om forholdet mellem følelsesstruktur og ideologi forbigås helt. Bogens hovedkapitel om *Brødrene Karamazov* indleder med at fastslå, at Dostojevskij-forskningen i mange år har fokuseret på forfatterskabets ideologiske aspekter på bekostning af dets stærke fremstillinger af følelsesudbrud og emotionelle relationer (s. 39). For mig at se er denne modstilling uheldig, for som Dostojevskij-forskeren Joseph Frank har påpeget, har de ofte sygelige affektive udbrud hos Dostojevskijs helte fra det unavngivne kældermenneske til Raskolnikov og Ivan Karamazov meget at gøre med politiske anskuelser og sociale patologier. I den forstand er der en nøje forbindelse mellem ideologi og følelsesstruktur i forfatterskabet, som fortjener at blive uddybet mere, end Andersen gør. I stedet følger en lang redegørelse for hovedpersonernes emotionelle profil og reaktionsmønstre samt en analyse af de affektive rum, hvori bestemte nøglescener udspiller sig.

Der hvor Andersen tydeligst får demonstreret følelsernes normative og kulturelle foranderlighed er som sagt i det afsluttende og temmeligt springende kapitel om æreskultur fra *Erik Skallagrimmsons saga* til Knausgaards »skamløse« beken- delser. Her påpeges det i og for sig indlysende forhold, at de voldsparate emotionelle *scripts*, der i vikingetiden skabte helte og stormænd, i dag skaber sociale tabere, men kapitlets analytiske hovedærinde er gennem virakken om Knausgaards *Min kamp* at vise, at skam og prestige også i vort samfund er vigtige emotionelle faktorer.

Der er mange gode iagttagelser og overvejelser undervejs, både i værklænsningerne og de affektteoretiske perspektiveringer, men jeg savner en klarere tese i denne bog, som henter sin inspiration fra så vidt forskellige kilder og behandler så forskelligartede værker. Ganske symptomatisk bliver mange af bogens kritiske

ansatser, som ellers er relevante, ledsaget af et afvæbnede »vil jeg mene« og afstår dermed fra videre argumentation. Dette giver et indtryk af en bog, som er udgivet, før den er tænkt færdig.

Christian Dahl

Peter Stein Larsen: Poesiens ekspansion – om nordisk samtidsdigtning. Hellerup: Forlaget Spring, 2015. 353 sider. 298 kr. ISBN: 978-8-7933-5805-8.

Det er med stort overblik, smittende begejstring og brede penselstrøg, at Peter Stein Larsen (PSL) kaster sig over tendenserne i og spændvidden af den nordiske lyrik i det nye årtusinde.

Det fremgår af forordet, at et væsentlig mål med bogen er, at bibringe læseren en vis portion optimisme på lyrikkens vegne og at overbevise om, at »poesien er en af menneskehedens betydeligste spirituelle resurser« (s. 19). For denne læser lykkes denne mission i vid udstrækning, og jeg sidder tilbage med en stor lyst til at genlæse eller påbegynde en del af de lyriske forfatterskaber, der i bogen behandles indsigtfuldt og entusiastisk. Det er i det hele taget i den kuraterende udpegning af en lang række interessante forfatterskaber og deres kvaliteter, at bogen har sin største styrke. Det lykkes her at tilvejebringe en fornemmelse af det samtidige lyriklandskab som facetteret, levende og kreativt med sans for sproglig fornyelse samt afsøgning af eksistentielle, politiske og ikke mindst sociale forhold. Det er lystfuldt og pirrer nysgerrigheden at træde ind i dette frodige landskab, og PSL er en veloplagt turguide, der tydeligt selv nyder turen. Den argumentatoriske del af teksten fremstår undervejs lidt mere ujævn, men ambitionsniveauet og antallet af teoretiske perspektiver er også højt, hvilket vil fremgå af nedenstående gennemgang af den overordnede struktur og de anvendte greb.

PSL arbejder som antydet i titlen med en grundantagelse om, at lyrikken inden for de seneste årtier har undergået en række »ekspansioner«, hvoraf de væsentligste gennemgås i selvstændige kapitler. Første kapitel udforsker således, hvordan samtidslyrikken i en vis udstrækning har bevæget sig uden for bogen som særligt privilegeret medie og indgår i en række intermediale og multimodale konstellationer. Det er især den frugtbare anvendelse af internettets tekniske og distributionsmæssige muligheder, der her fokuseres på, og det er en pointe, at netop lyrikken som genre synes at være særlig velegnet til at lade sig integrere i det nye

medielandskab (også i forhold til fx at benytte de sociale medier som en alternativ udgivelseskanal). Kapitlet udlægger også fem formmæssige forudsætninger for den digitale ekspansion, der har udspillet sig inden for selve bogformatet, nemlig multimodalitet, netværksstruktur, montageteknik samt serielle og procedurale kompositionsprincipper (s. 22). Der er her såvel som andetsteds klare sammenfald med Louise Mønsters udforskning af lyrikkens nye former i *Ny nordisk – Lyrik i det 21. århundrede* (2016), og Mønster nævnes da også på takkelisten i fodnote 2.

I andet kapitel følger en diskussion af, hvordan den nyere lyrik udfolder sig i et spektrum mellem en centrallyrisk og en interaktionslyrisk strategi, og der knyttes altså her direkte an til forfatterens afhandling *Drømme og dialoger* (2009, disputats), der havde netop dette begrebspar som sin kerne. Det er et centralt ærinde at demonstrere, hvordan den seneste tid har budt på en vækst i en række interaktionslyriske træk så som »samspillet i teksten mellem det poetiske subjekt og andre aktører, afsmitning i stil fra andre diskurser, den stilistiske heterogenitet og den løse afgrænsning af den digteriske form« (s. 141). Det interaktionslyriske knytter an til de ovenfor nævnte formmæssige tendenser og løber i øvrigt som et spor igennem hele bogen, hvor det er et klart (om end ikke klart erklæret) delærinde at argumentere for, at disse udgør et sundhedstegn og en frugtbar resurse for lyrikken. PSL fremfører selv, at der er tale om et spektrum mellem to poler, der således begge kan være repræsenteret i varierende mål inden for det samme forfatterskab. Desværre betyder en (ellers prisværdig nok) systematisk og kategoriopdelte struktur, at de to tendenser behandles adskilt, hvormed blandingsspørgsmålet i praksis overtages af en enten-eller-tænkning. Det er en skam, da jeg personligt gerne ville have sat de to kategorier (endnu) mere i spil som potentielt interagerende strategier.

Kapitel fire og fem undersøger på baggrund af et teoretisk såvel som historisk overblik, hvordan den nye digtning revitaliserer hhv. en emnekreds og en delgenre, der har en lang tradition i litteraturhistorien. Først er det i fremstillingen af kønnene og deres indbyrdes relation (og de konkrete kroppe eller manglen på samme), hvor der peges på et opbrud fra en grundformel, hvor et (usynligt, ikke-kropsligt) mandligt subjekts begær rettes mod et passivt, idealiseret kvindeligt objekt. Et sådant opgør finder blandt andet sted i samklang med queerteori (og beslægtede positioner), hvor de kønslige identiteter og begærstrukturer er til forhandling og performes og er således intrikat sammenkædet med socialiteten og dens iboende magtstrukturer. Det kan imidlertid også komme til udtryk i sårbare og følsomme mandlige subjekter med en konkret kropslighed i fremstillingen af homoerotiske møder eller i en generelt større åbenhed over for og positiv erfaring af erotikkens kompleksitet og udtryksmangfoldighed. I det følgende kapitel behandles den nye poesis markante mellemværende med billedkunsten (og andre kunstformer), hvor den klassiske ekfrase (og teorien herom) bliver ud-

fordret og udforsket. Her argumenterer PSL overbevisende for, at en ofte citeret definition af ekfrasen som en verbal repræsentation af en visuel præsentation (fremsat af engelskprofessor James Heffernans) med fordel kan erstattes af en udvidet bestemmelse, der taler om verbalisering af reelle eller fiktive tekster, der er komponeret i et non-verbalt tegnsystem (som foreslået af litteraturprofessor Claus Clüver) (s. 213 f.). Der åbnes her op for, at ekfrasen kan angå andre kunstformer end billedkunsten som fx musik hos Tor Ulven, readymade hos Lars Bukdahl og film hos Inger Elisabeth Hansen. Desuden markerer udeladelsen af 'repræsentation' i definitionen, at det kan dreje sig om en mere fri fortolkning af det kunstneriske forlæg (en divergent snarere end en rent konvergent strategi) med en mere kompleks betydningssudveksling som resultat. Der er generelt perspektivrige refleksioner i kapitlet, hvor det også demonstreres, at sammenstødet mellem litteraturen og andre udtryksformer med en »mere umiddelbar sensorisk oplevelse« kan være en frugtbar grobund for poetologiske overvejelser (s. 216 f.).

Bogens tredje kapitel skiller sig ud ved ikke at behandle en ekspansion i lyrikken, men snarere en eksklusion i den professionelle lyrikreception ved at udpege en række forfatterskaber, der ifølge PSL er blevet uretmæssigt overset. Det er efterhånden en velkendt disciplin at pege på lakuner i den litterære kanonisering og på den baggrund foreslå revideringer af litteraturhistorieskrivningen med Hans Otto Jørgensens *Horden* (2015) som blot et af de nyeste eksempler. Ligeså åbenlyst det forekommer, at en kanon af natur må fremhæve visse forfattere og værker på bekostning af andre, lige så vigtigt er det naturligvis, at det til stadighed kan diskuteres, hvem der udelukkes og på hvilke præmisser. PSL (der er glad for at kategorisere) opererer med tre typer af eksklusionsmekanismer i form af (aldersmæssig eller sociokulturel) marginalisering, usamtidighed i forhold til tidens tendenser og begrænset eller ustabil udgivelsesfrekvens. Der fremføres eksempler på alle tre – også her med gavmilde tekstuddrag – og det lykkes da også at pirre nysgerrigheden fx i forhold til en digter som Niels Simonsen, som man ikke har hørt meget til i andre sammenhænge (tillige med Inge Pedersen og Asger Stig Møller). For andre af de fremførte forfattere som Janina Katz, Viggo Madsen og Eske K. Mathiesen kan det diskuteres, hvor udgrænsede de reelt er, og PSL bemærker da også selv, at de har nydt opmærksom i andre sammenhænge i den seneste tid. Det betyder imidlertid ikke, at de ikke har fortjent yderligere kritisk promovning, og jeg er enig i, at der her er tale om lyrikere af høj kvalitet.

Kvalitetsspørgsmålet er dog en vanskelig størrelse at omgås, og PSL bliver til tider lidt bombastisk, når han skal argumentere for en given lyrikers fortræffeligheder. Fx skulle det være »åbenlyst at Janina Katz både med hensyn til stof og formsprog er en af de mest raffinerede, vidtspændende og originale poeter fra de sidste årtier« (s. 152), mens det i forbindelse med Asger Stig Møller er »indis-

kutabelt, at der er lagt et tekstlandskab med et stort og fascinerende oplevelsespotentialtiale ud«, hvor teksterne »slår gnister i kraft af de mange sammenstød mellem forskellige sprogregistre« (s. 158). Faren ved brugen af forstærkere (hvad Ken Hyland og andre retorikere kalder *boosters*), som bogen generelt er rig på, er, at man som læser kan føle, at man får påduttet en særlig oplevelse eller smagsdom, og derved kan føle trang til at gå i forsvarsposition (der er tale om en fin balance mellem en hhv. smittende og let omklamrende begejstring – og heldigvis vinder førstnævnte som sagt en god del af tiden). Desuden er det et spørgsmål, hvilke kvalitetskriterier der skal lægges til grund for en udvidelse af (eller udskiftning i) kanon, givet at den offentlige reception af rent pragmatiske grunde ikke kan behandle alt jævnybdigt. PSL anfører ikke eksplicite kriterier for vurderingen af et lyrisk værk, men af karakteristikken af Asger Stig Møller ovenfor kan vi udlede en implicit forkærlighed for netop »sammenstødet mellem de forskellige sprogregistre«. Det er gennemgående, at netop det flerstemmige og det stilistiske sammensatte (kort sagt den interaktionslyriske strategi) synes at blive opfattet som en kvalitet i sig selv, som fx når en særdeles positiv karakteristik af Pablo Llambias andetsteds fremhæver »et overflødhedshorn af synsvinkler, stilarter og emner« (205). Dette blot for at antyde, at det kan være svært helt at styre udenom »den smagsstyrede tilgang« (179) i kritikken, som PSL opponerer mod, men det skal da retfærdigvis siges, at han vitterligt forsøger at holde feltet åbent og bredt og også inkluderer repræsentanter for en mere centrallyrisk position (fx Henrik Nordbrandt, Nicolaj Stochholm, Søren Ulrik Thomsen, Signe Gjessing og Theis Ørntoft). Som det fremgår af et par af navnene i parentes, inddrages i øvrigt også repræsentanter fra tidligere generationer, som imidlertid stadig er aktive og præger det samtidige lyriske landskab. Samtidsdigtningen indbefatter for PSL altså sympatisk nok ikke kun den unge generation.

Sjette kapitel kredser om forholdet mellem lyrikken og litteraturvidenskaben og en formodet gensidig afsmitning mellem de to niveauer, om end PSL selv er sig bevidst, at det er svært afdække et egentlig kausalitetsforhold (234). Jeg har personligt lidt svært ved at se, hvordan kapitlet bidrager væsentligt til fortællingen om den ekspansive samtidspoesi (uagtet at der bestemt er interessante teoretiske refleksioner at høste undervejs). Samtidig er det også et af de steder, hvor det bliver tydeligt, at bogen mangler en klart erklæret målgruppe. I forhold til uddannede litterater kommer diskussionen af de forskellige litteraturteoretiske positioner hurtigt til at fremstå lidt overfladisk og generisk, mens fremstillingen for lægmandslæsere formentlig kan virke lidt indforstået. En af de væsentligere pointer er, at forskellige typer af digtning kalder på forskellige analytiske tilgange, og at man skal vogte sig for en alt for teoretisk enspoet og dogmatisk tilgang, og her kan jeg kun være enig med forfatteren. Det burde være en triviell iagttagelse, men ikke

desto mindre demonstrerer PSL, at sådanne enøjede læsninger stadig finder sted på bekostning af tekstens kompleksitet – fx i forbindelse med lovligt rigide dekonstruktive læsninger (236 ff.). Det kan således være en del af det generelle forsvar for lyrikken, at vi skal huske at omgås den sensitivt og med en vis åbenhed – og så er det i øvrigt en interessant pointe, at dekonstruktionen trods sin momentvise manglende smidighed som analyseværktøj har vist sig at være en frugtbar inspiration for en del digterisk praksis, hvilket PSL argumenterer for.

Lidt akademisk pligtarbejde synes der ligeledes at være over kapitel syv, der behandler en angivelig tendens til at sprænge genrekonventionerne inden for kritikken – med Lars Bukdahl og Niels Franks kritiske værker som eksempler. Overskriften »Den genrefri kritik« er en smule uheldig, da den mest oplagte betydning (genreløs kritik) ikke giver mening, hvilket PSL da også selv (om end ad omveje og lidt forbeholdent) bemærker (og gennemgangene er ironisk nok også fuld af genrebetegnelser). PSL citerer Gérard Genette i forbindelse med genrenes uomgængelighed, men har forinden henvist til Jacques Derridas »La loi du genre«, hvori det netop er en hovedpointe, at der ikke findes genreløse tekster. Ideen med afsnittet har velsagtens været at demonstrere, at poesiers ekspansion har været ledsaget af en tilsvarende ekspansion i receptionen, og det er i den forbindelse også påfaldende, at de to fremdragne eksempler er hhv. en digter, der også bedriver kritik, og en kritiker, der også bedriver digtning. Uagtet at de to kritiske værker, *Første person*, *anden person* og *Generationsmaskinen*, er interessante og nok kan fortjene opmærksomheden, synes behandlingen at falde lidt ved siden af bogens overordnede argument. Det kan også diskuteres, hvorvidt bestræbelser på at udfordre den kritiske praksis nu også er så ny endda, hvilket igen hænger sammen med en lidt vel snæver karakteristik af den kritiske genre.

I det afsluttende kapitel springer bogen fuldt ud som det kampskrift til poesiers forsvar, der har ligget latent i en del af de foregående kapitler. Det er her både nærmest komisk og stærkt forstemmende (i hvert fald for lyrikelskere), når der fremføres historiske forsøg på at frakende lyrikken enhver eksistensberettigelse (fx lyrikken som fortidslevn uden virkekraft og betydning, en tur i spejlsalen og en lidt mærkelig onkel, vi kun møder et par gange om året, samt digteren som elitist og antidemokrat, 278). Det er et effektivt middel til at få folk på barrikaderne at påvise den urimelige og ensporede kritik, som poesien har været genstand for. Ironisk bliver det mere positive forsvar for genren (med henvisning til andre poesiforkæmpere) til tider næsten lidt for skingert insisterende, hvormed det utilsigtet kan komme til at trække i den modsatte retning. Således er fx affejningen af Bendik Wolds argumenter mod poesiers slagkraft lidt til den uklædeligt ufine side:

En mindste indsigt i samtidslyrikkens og dens vilkår, karakter og udvikling finder man imidlertid ikke i Wolds tendentiøse artikel, der som øvrigt argumentationsgrundlag kun anvender nogle flagrende, idéhistoriske penselstrøg (279).

Undervejs får PSL etableret et slags litterært hierarki, hvoraf det implicit fremgår, at lyrikken er det bedste efterfulgt af anden finlitteratur, mens bunden udgøres af den forudsigelige, klichéprægede bestsellerlitteratur, der med et citat fra Tue Andersen Nexø »ikke belønner den opmærksomme læser« (295). Det er ikke fordi, en sådan distinktion ikke kan have noget for sig (diskussionen bliver for lang at udfolde her), men for mig virker det rent retorisk set uheldigt at forsvare poesien mod en urimelig og udgrænsende behandling ved at udpege en anden litterær syndebuk. Præferencen for det interaktionslyriske er igen implicit til stede her, da interaktionslyrikken præsenteres som et modargument til de dele af lyrikkritikken, der har rettet sig mod en rent centrallyrisk praksis. Deraf kunne man også udlede en lille tilbøjelighed til at give kritikken delvis ret i forhold til centrallyrikken isoleret set (284). Jeg er overbevist om, at PSL ikke selv ville formulere en sådan kritik eksplicit, og vi er altså ude i en tolkning, der sammenholdt med andre passager dog ikke er helt søgt. I en mere positiv formulering kunne man sige, at netop det at poesien er bredspektret og kan være mange ting, er et argument for dens livsduelighed og fortsatte relevans.

Bogen er samlet set båret af stor belæsthed og en omfattende lyrikhistorisk og teoretisk viden, men den er altså også noget broget og rigeligt lang. Især sjette og syvende kapitel kunne som antydnet med fordel have været udeladt for at indgå i en anden kontekst eller danne baggrund for selvstændige behandlinger. Bogen er sammensat af en række viderebearbejdede artikler, hvilket kan være forklaringen på den momentvise mangel på klar konsistens. De ovenstående forbehold til trods lykkes det PSL at levere et overbevisende forsvar for den poetiske genre i kraft af de mange eksempler (fra over 75 forfatterskaber), der i høj grad taler for sig selv, samt forfatterens oftest fintfølede og indsigtsfulde læsninger, der fremhæver teksternes sproglige vitalitet og fornyelsespotentiale såvel som deres åbning mod andre kunstformer og tilværelsens »psyko-sociale smertepunkter« (309). Efter endt læsning sidder jeg således tilbage med taknemmelighed for (og tro på), at lyrikken stadig lever i bedste velgående, og for at vi har engagerede og velorienterede forskere som PSL til at minde os om det.

Pedantisk slutnote: Bogen er forsynet med navneregister såvel som litteraturliste, hvilket gør det muligt at bruge den som opslagsværk. Af en eller grund henvises der imidlertid ikke til de citerede digtsamlinger med sidetal, hvilket gør det

unødigt besværligt at slå efter, at den »GULDSMAD«, der optræder i et Yahya Hassan-citat, er en trykfejl og ikke en hassansk neologisme (trykfejl af denne type er i øvrigt ganske sjældne). Et andet, og for denne læser noget større irritationsmoment, er tendensen til at gentage digtcitater (fx Sternberg s. 17 og 242, Zeuthen s. 124 og 300 og Gjessing s. 100 og 302). Det er naturligvis helt legitimt at slå et tema an for så at vende tilbage med en opsamling senere i bogen, men jeg følte mig personligt lidt snydt af disse gengangercitater, for hvis pointen er væsentlig og vægtig nok, skulle det nok være muligt at fremfinde mere end et enkelt belæg for den.

Jacob Ølgaard Nyboe

Martin Gregersen og Tobias Skiveren: Den materielle drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2016. 184 sider. 198 kr. ISBN: 978-8-7767-4908-8.

I en verden, hvor havene stiger, bilerne selv finder vej og menneskekroppene hikker og spjætter, kan litteraturstudiet ikke holde fast i sit gamle teorem – støbt i gylde bronze: *Hvem er jeg?* Litteraturstudiet skal udvide spektret til det langt bredere og mere omfattende spørgsmål – 3D-printet i fiberforstærket nylon: *Hvad er det?* Sådan forlyder i urimelig kortform idéen i Martin Gregersen og Tobias Skiverens (født 1987 og 1988) bog *Den materielle drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur*. Der skal, som det hedder i bogens indledning, rokkes ved »den moderne forfatnings kultur/natur-dikotomi« (s. 21), hvis litteraturstudiet skal koble sig på virkeligheden af i dag. Missionen skal nås ved at sætte efter den sammenfaldende akademiske trend, som Skiveren/Gregersen udpeger som *den materielle drejning* og identificerer i en vifte af forskellige retninger på tværs af en række akademiske discipliner. Fællesbestræbelsen her er at flytte undersøgelsens fokus fra det menneskelige subjekt og hen til alt dét udenom subjektet, nemlig den fysiske verden. Lykkes det at få koblet litteraturen på virkeligheden? Det er noget af en opgave, og der er et par bump på vejen, men Skiveren/Gregersens arbejde fortjener en sejrskrans for stort overblik, for stor formidlingsvilje, for at gøre det sammen og for noget så sjældent som akademisk venlighed.

Litteraturvidenskaben har altid arbejdet i intern alliance med det humane/sociale/psykologiske/epistemologiske, i hvilken den litterære fremstilling er anskuet som et menneskeligt udtryk for menneskelige relationer. Dette forstå-

elsesperspektiv på litteratur kan beskrives negativt som f.eks. *human bias* eller *antropocentrisme*, og som en opsummerende crawler i en nyhedsudsendelse kører det med stor selvfølgelighed under den gængse læsning af litteratur. Og det lever i bedste velgående. Vil man forvise sig, kan man f.eks. tænke på Marianne Stidsens doktordisputats *Den ny mimesis* (2016), hvis ene forside ganske symptomatisk prydes af prototypen på human bias, nemlig Narcissus, der er fanget i benovelse over at se sig selv og kun sig selv i søens spejl. Skal vi blive i analogien, kunne man sige, at Skiveren/Gregersen ikke definerer litteratur i den fikserede Narcissus' billede, men snarere i en ferskvandsbiolog med snorkel og svømmefødder, der er klar til at hoppe i søen og undersøge insekter, strømforhold, fisk, pH-værdi, planter, vandkvalitet og måske endda vandoverfladens evne til at reflektere sollys?

Man kunne også slå op i Tue Andersen Nexøs artikelsamling *Vidnesbyrd fra velfærdsstaten* (2016), hvis indledningsreplik lyder: »Den vigtigste tendens i de sidste tyve års danske litteratur er dens fremstilling af mennesket som socialt væsen« (s. 7). Det kan umiddelbart synes svært at være uenig med sådan en udmelding, jo måske at det oplagte fokus på menneskelig relevans vel ikke er noget særligt for de sidste tyve års danske litteratur? Sådan vil det vel være i litteratur til alle tider? Det første af en række åbenbare aktiver ved Skiveren/Gregersens bog er, at man med stringent, gennearbejdet og eftertrykkelig argumentation med en imponerende teoretisk belæsthed som rygdækning og dertil en stribe veltilrettelagte tekstanalyser overbevises af andre og langt tungere argumenter om, at være netop uenig. Og det spøjse er, at man under læsningen helt glemmer, at man faktisk er uenig med nogen.

Mennesket som socialt væsen er givetvis et vigtigt motiv for Narcissus, der sidder ved søbredden – men hvad med resten af verden, er den dermed uvigtig for Narcissus? Og kan vi, hvad Andersen Nexø-citatet implicit gør, sådan uden videre udskille *resten af verden* som mindre vigtig i litteraturen? En rest, der jo kun bliver mere og mere påtrængende i en verden, hvor menneskers CO₂-emission ændrer på naturen, hvor computerteknologi fundamentalt ændrer på menneskers adfærd, og (i sammenhængen knapt så oplagt og i hvert fald ikke så presserende) at kroppens egenhændige impulser i visse tilfælde viser sig at kunne regere henover jegets vilje. Giver det mening, at tale om *det sociale* som vigtigt og *noget* udenfor det sociale som underordnet? Næppe. Eller formuleret i Skiveren/Gregersens karakteristiske ordvalg, der fremstår rensat for bombastiske udmeldinger om, hvad der måtte være vigtigst, men til gengæld er tilsat rigelig blødgørende skyllemiddel: »Bare fordi naturen fremstår som noget principielt Andet, der ikke sådan lige er til at forstå og kommunikere med, så behøver man ikke af den grund at være arrogant og besidderisk« (s. 7).

Dertil kommer så, om det overhovedet er korrekt, at det sociale har forrang for resten af verden i *de sidste tyve års danske litteratur*? Med det litteraturudvalg Skiveren/Gregersen bringer på banen, og som sirligt analyseres og fortolkes på række, står det klart, at en vigtig tendens i nyere dansk litteratur ikke blot er fremstillingen af menneskers samkvem med andre mennesker, men også: Menneskers forbundethed med den omgivende verden, hvori størrelsen *andre mennesker* udgør et lille eksklusivt hjørne. Den overbevisende dokumentation af dette forhold er det andet store aktiv i *Den materielle drejning*.

Skiveren/Gregersen udpeger poststrukturalisme og socialkonstruktivisme og dette idékompleks' optagethed af sprog, diskurs og kultur som det der (ikke vendes ryggen i vrede, men forsigtigt, forsigtigt) *drejes* væk fra. Poststrukturalisme har »længe favoriseret de diskursive strukturers betydningspotentiale« (s. 9), som det hedder. Men, fortsætter Skiveren/Gregersen undrende: »Kan det passe, at *menneskets* sprog, diskurs og kultur skulle være suverænt privilegerede størrelser, mens materialiteten i sig selv er et passivt og perifert fænomen?« (s. 15). Nej, det kan ikke passe. Min anke her er, at poststrukturalismens kodeks (sådan som det i forsimplet form præsenteres) vel for længst er blevet forladt af academia, hvorfor det er gratis at ville (forsigtigt, forsigtigt) skrive sig op imod poststrukturalisme som norm i 2017.

Dertil kan jeg ikke følge, at det non-humanes modsætning udelukkende ligger her. For mig at se, består fjendens lejr endnu tydeligere i den udpræget aktuelle optagethed af det sociale i litteraturstudiet, som vi lige har rundet, samt i alt det hermeneutiske vraggoods, der stadigvæk kredser rundt i og omkring humanioras epicentre (og i *Den materielle drejning*). Her tænker jeg bl.a. på idéen om, at overfladen dækker for det egentlige indeni, at essens er vigtigere end relationer, og at pointer *kan* og partout *skal* udtrykkes som konklusioner og krystalliseringer. I disse tilfælde er poststrukturalisme ikke fjenden, men snarere en vigtig med-sammensvoren i arbejdet med (kampen for) at rokke ved sprogets dominans og dermed også det menneskeliges udsigelsesmagt.

Bruno Latour er den helt centrale tænker for grundidéerne i *Den materielle drejning*, og man bør notere sig, at hans tidlige studier netop var en vigtig brik i etableringen af socialkonstruktivisme op gennem 1980'erne, hvad enten Latour selv bryder sig om det eller ej. Dertil var poststrukturalistiske superstjerner som Roland Barthes og Jacques Derrida jo tilbage i 1960'erne og 70'erne særdeles optaget af det konkrete, af stof, materialer, tekstur, ting osv. som en slags modgift mod det allestedsnærværende *menneske* og forherligelsen af *mening*. Sent i *Den materielle drejning* anerkender Skiveren/Gregersen så, at det har været »det poststrukturalistiske projekt (...) at gøre op med opnormeringen af mennesket«

(s. 154), men iagttagelsen når ikke at indvirke på castingen af poststrukturalisme som modstander.

For at overbevise læseren om, at et afgørende forskningsspørgsmål for litteraturstudiet er *Hvad er det?*, spreder Skiveren/Gregersen deres litteraturlæsning ud på 15 nyere værker samt en lille håndfuld ældre litteratur. Den svært gumpetunge parentes i bogens undertitel, *Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur*, siger så meget, som at bogen undersøger litteratur efter år 2000, men dertil laver litteraturhistoriske forbindelser mellem nyt og gammelt. Selvom det ikke er et egentligt ærinde for bogen, så skabes der, ved at kigge på *verden* i stedet for *menneske*, i litteraturlæsningen en ny litteraturhistorie – eller i hvert fald konturerne til sådan én. Og samtidig demonstreres det indirekte i hvor høj grad de litteraturhistoriske linjer, vi har skabt konsensus omkring, er underlagt human bias.

Det tredje store aktiv i *Den materielle drejning* er, at bogen faktisk lykkes med en fortælling, hvor outsiders i den vanlige litteraturhistorie (bl.a. Tove Meyer, Knud Sørensen, Eske K. Mathiesen, Kristian Byskov og Eli I. Lund) gives en central plads sammen med insidere som Inger Christensen, Peter Seeberg, J.P. Jacobsen, Thorkild Bjørnvig, Peter Adolphsen m.fl. Outsiderne er ikke med i kraft af deres misfit vel at mærke. Deres outsider-pas bliver konfiskeret, og de er med, fordi de passer ind; fordi de undersøger spørgsmålet *Hvad er det?* Sågar lykkes det Skiveren/Gregersen at skabe en kontekst, hvor den måske mest utilgængelige, umulige, sære og bogstaveligt talt sorteste danske bog *ever*, Klaus Høecks *Projekt Perseus* (1977/2002), bare klikker ind i rammerne som det selvfølgelig, oplagte, naturlige valg af analyseobjekt. Når Skiveren/Gregersen med så stiltfærdigt overskud, som tilfældet er, kan ruske formationerne i det, vi troede var kanon, vidner det om deres litteraturvidenskabelige råstyrke. De lykkes med at få en ny akademisk synsvinkel til at give sig udslag i ny akademisk indsigt.

Core-musklerne i *Den materielle drejning* er bogens tre afsnit med litteraturlæsninger, hhv. »Natur og litteratur«, »Teknologi og litteratur«, »Krop og litteratur«. Hvis vi begynder bagfra, så er der noget befriende skønt i at to mandlige literater uførtrodt kaster sig ud i læsninger med menstruation, fødsel, graviditet, abort og moderskab som sigte. Skal man tro den såkaldte kropsmaterialisme, der fremføres, er disse størrelser noget (kvinde)kroppen bare gør. (Kvinde)kroppens *bevidsthed, jeg, menneske*, eller hvad vi nu skal kalde det, kan blot se til, mens (kvinde)kroppen i en vis udstrækning opfører sig som en selvstændigt handlende aktant. Forholdet fremlæses eftertrykkeligt som omdrejningspunkter hos Ursula Ankjær Olsen, hvis bog *Det tredje årtusindets hjerte* (2012) vel hurtigt, forhippet og inddæmmende udnævnes til »abortpoesi« (s. 9), samt Olga Ravn og Mette Moestrup. Tove Meyer og Pia Tafdrup er de oplagte historiske forlæg, mens i

sammenhængen måske ligeså oplagte forfattere som Jytte Rex eller Lene Adler Petersen forbigås.

Det er mig bekendt opsigtsvækkende sjældent at sådanne »specifikt kvindelige oplevelser« (s. 137) med kroppen bliver gjort til genstand for litteraturkritisk undersøgelse udenfor eksplicit kønsteoretisk eller -politisk forståelsesramme, og endnu sjældnere at det varetages af et ikke-kvindeligt *vi*. Hos Skiveren/Gregersen er pointen ikke, at menstruation er tabuiseret i patriarkatet, men snarere at menstruation pågår udenfor jegets kontrol: »Hos [Olga] Ravn har kødet et selvstændigt liv, der overskrider menneskets forsøg på at kontrollere det« (s. 138).

Det er en bedrift, både at Skiveren/Gregersen overhovedet kaster sig ud i det, og at det lykkes dem så godt at komme i mål med den umulige opgave: *Mænd taler om menstruation*. Og jo, der er også plads til kropserfaringer, som ikke er reserveret til kvindekroppen, herunder sædafgang hos Søren Ulrik Thomsen, kræftknuder hos Amalie Smith og aldning og opkast hos Harald Voetmann. Jeg tænker, at døren nu er åbnet til kommende kropsmaterielle sex- eller ligefrem pornolæsninger? Og fik jeg nævnt, at bogens cover er skrigende babylyserødt?

I bogens anden analysedel introduceres (computer)teknologiens fremstilling i bl.a. sci-fi af Anders Bodelsen, Peter Seeberg og Kaspar Colling Nielsen (og ikke Svend Åge Madsen?) samt (computer)teknologiens aktive medvirken i at udfærdige det litterære produkt. Tomas Thøfners delvist algoritmegenererede bog *Altings A* (2004) læses med udgangspunkt i termerne *cyborg* og *posthumanisme*. Det drejer sig om konstateringen af, at teknologien ændrer ved både menneskekroppen, -bevidstheden og *det menneskelige*. Skiveren/Gregersen trækker tråde tilbage til Hans Jørgen Niensens pionereksperimenter i 60'erne (og ærgerligt nok ikke til Klaus Høecks eller Pejk Malinowskis algoritmegenererede bøger; Høeck nævnes men ikke i denne sammenhæng). I Thøfner-læsningen udfordres Skiveren/Gregersens tematisk-oversættende læseform i en sådan grad, at analysen alene henholder sig til at beskrive tilblivelsen af teksten fremfor teksten selv i gængs forstand. Thøfners tekst (eller hvis tekst det nu er) er tilstrækkelig ulæselig til, at den kan oversættes til noget en filosof har skrevet, men netop heri møder vi noget fremmed, umenneskeligt, nemlig, lyder påstanden, en posthuman stemme og dermed noget interessant i bogens sammenhæng.

I den første og mest vellykkede og sammentømrede læsningsrunde gives det overordnede non-humane fokus for alvor noget at rive i. Her læses bl.a. Knud Sørensen som jordbunden økopoet, hvis umiddelbare sendrægtighed eksponeres som taktile meteorologiske og landskabelige kendsgerninger »i det lokale område, i den nære natur« (s. 60), som omgiver, og, viser det sig, *er* digteren. I et litteraturudvalg, der snildt kunne udvides med Morten Chemnitz, Morten Søkilde, Signe Gjessing eller Josefine Klougart, læses Theis Ørntofts *Digte 2014* (2014)

fyndigt som (ikke dystopi, men) kølig, realistisk beskrivelse af klimaforandringer-nes betydning for menneskers liv på jorden. Som i den toneangivende klimafilosof Timothy Mortons idé om »dark ecology« er *opløsning* det overordnede kendetegn for denne tilstand, hvor »forholdet mellem indre og ydre konstant problematiseres, fordi den ene konstant vrides ind i den anden« (s. 69). De litteraturhistoriske forgængere i dette økokritiske virke udpeges her til Jeppe Aakjær, Thøger Larsen, Inger Christensen m.fl., der alle fremstiller naturen og dens virke som en selvbestaltende størrelse.

I kompositionen af bogens voluminøse materiale tager Skiveren/Gregersen en række valg, hvoraf enkelte kan virke problematiske. *Den materielle drejning* leder læseren frem mod de tre analyseafsnit med et teoretisk oversigtskapitel, hvis spændvidde og udviste belæsthed må imponere. Det er den franske videnskabs-sociolog/filosof Bruno Latour, den amerikanske filosof Graham Harman samt den amerikanske politolog/filosof Jane Bennett, der ganske berettiget får lov til at definere den nye orientering mod den non-humane verden.

Dog mener jeg, at Latour gives misvisende lidt kredit i fremstillingen, når han placeres på linje med Bennett og Graham. Uden Latours arbejder op gennem 1980'erne og 90'erne ville Graham aldrig kunne have formuleret en »objektorienteret ontologi« (hvad Graham selv nævner igen og igen), mens Bennetts idé om »thing-power« og »vibrant matter« vel er en retorisk velsmurt variation over gammelt Latourpensum. Latour tilhører en tidligere generation (og en anden intellektuel liga), og den rangorden eller kausalsammenhæng savner jeg medreflekteret i Skiveren/Gregersens gennemgang. I samme ombæring vil jeg gerne benytte lejligheden til at give den efterhånden udbredte fejloversættelse af »vibrant matter« til »vibrerende stof« et skud Roundup. I Bennetts brug af adjektivet *vibrant* må det være betydningsnuancerne 'livlig', 'spillevende', 'livfuld', der er de korrekte. *Vibrant matter* = livligt stof. Basta.

De tre analyseafsnit løber gennem nøjagtig samme bane. De er, som det hedder, »kompositorisk parallelle«: Først en teoretisk introduktion med fokus på forskellige opfattelser af det pågældende område; dernæst en positiv udlægning (hvad vi kunne kalde *thumbs up*-udlægningen); så en negativ udlægning (hvad vi kan kalde *thumbs down*-udlægningen); så en samling af centrale begreber inden fem grundige analyser (ca. tre sider pr. analyse), der er fordelt ovenpå et litteraturhistorisk rids med sporadiske nedslag i det tyvende århundredes danske litteratur.

Den parallelle komposition er udtryk for en sirlig, stringent og dydig orden, som stiller sig i fin forlængelse af Skiveren/Gregersens nobelt tilbageholdende og omsorgsfulde skrivestil – læseren skulle jo nødvendig blive utryg eller forvirret undervejs. De kan deres grundbog i akademisk skrivning, og de følger den slavisk. Pa-

radokset opstår i og med, at denne »orden« vel er et udtryk for antropocentrisme, altså en forceret sortering i stoffet set fra et humant akademikerperspektiv. Jeg savner noget uorden, noget uventet, noget kaos, der kunne underløbe det humane perspektiv for en stund. Ikke mindst når nu der tales så meget om at gøre op med netop antropocentrisme. Hvorfor skal eksempelvis naturopfattelserne, teknologiopfattelserne, kropsofattelserne efter tur partout reduceres til *dem med thumbs up* og *dem med thumbs down*? Det er svært at se det som andet end et udslag af menneskehjernens besidderiske forkærlighed for kasser og direkte modsætninger.

Analysesektionens tredeling (natur, teknologi, krop) kan heller ikke se sig fritaget fra den klamme antropocentriske hånd: Hvem er det, der føler trang til at sortere verden i treledelede fortællinger? Og for hvis skyld gør vi det? Kigger vi på tredelingens rækkefølge, synes selvmodsigelsen atter at kigge frem. Der er – Skiveren/Gregersen siger det selv uden at kimse – tale om en »zoomende manøvre (...) fra den ydre materialitet (...) over den nære (...) til den helt indre« (s. 26). For en efterforsker af den non-humane verden må selvmålets bevægelse være netop den, der går *fra den ydre verden frem mod målet, det »helt indre« menneske*. Latours kongstanke om en flad ontologi, »hvor ingen entiteter på forhånd opfattes som mere virkelige eller aktive end andre« (s. 25), som Skiveren/Gregersen skriver, ejer ikke retning, og den flade ontologi synes således underløbet her i en netop retningsbestemt bevægelse fra såkaldt ydre til såkaldt indre.

I analyserne, som over en bred kam er både øjenåbnende og velformidlede, er der især i forhold til lyrikken en trang til eksplicit at ville oversætte: *Den her linje betyder på forståeligt dansk sådan og sådan – gerne noget som en filosof har sagt tydeligere*. Som om digtlinjer vil sige noget andet, end de gør? Sådan en praksis tenderer til at fastholde og inddæmme mere end til at udfolde og undersøge, hvilket først irriterer mig (det er belærende overfor både læser og litteratur), og dernæst undrer mig, idet den non-humane verden netop er karakteriseret ved, at den undviger og undslipper *vores* betydning. Spørgsmålet er, om ikke ens læseinstrument burde samstemmes med den viden og den vidensform, man henter ud af litteraturen? Skiveren/Gregersen slukker ilden med benzin, eller hvad? Det kan i hvert fald virke ganske kontraproduktivt, når de vil fremlæse netop *gemt betydning* i jagten på ny viden om det non-humane, en verden af ren overflade.

»Hvilke implikationer har disse teoretiske bevægelser for vores litteraturkritiske virke?«, spørges der indledningsvis (s. 11). Tja, der er selvfølgelig alle de fuldgode fremstillede pointer, men selve det »litteraturkritiske virke« fremstår nogenledes urørt. Jeg kunne savne, at Skiveren/Gregersen havde turdet tage et par konsekvenser, kappet fortøjningerne og begivet sig ud af deres komfortzone, men i *Den materielle drejning* har de tydeligvis ikke de hensigter. Som sagt noterer Skiveren/Gregersen om Theis Ørntofts digte, at »forholdet mellem indre og ydre

konstant problematiseres, fordi den ene konstant vrides ind i den anden« (s. 69). Det havde været smukt, om man med en større fylde kunne sige det samme om læsningerne i *Den materielle drejning*.

Som en samlemuffe for deres mange læsninger har Skiveren/Gregersen valgt termen »materialitet«, et *buzzword* inden for æstetisk formidling. Materialitet, forstår man, er en paraplybetegnelse for alt det i verden, som ikke er kontrolleret af human bevidsthed – og ind imellem også det specifikke forhold, at denne del af verden kan agere selvstændigt. Det er den syge menneskekrop, der ikke vil lystre. Det er krydsninger mellem menneske og maskine. Det er landskabets forandringer over tid. Et udvalg af brugen af *materialitet* ser sådan ud: »enhver form for materialitet«; »Materialitet er teknologi, der er løbet løbsk«; »disse idéer om materialitetens agens«; »den passive materialitet«; »den konkrete kropsmaterialitet«. Når den overforbruges, bliver det opstyltede ved termen forstærket, og i al sin forfløjne abstraktion og fortænkthed modarbejder den vel ærindet om at gribe ud i det konkrete, det sprogløse? Selv efter afslutningskapitlets opremsende afsnit med *materialiteten er dit, materialiteten er dat* (12 linjer med 6 gange »materialitet«, s. 153) står det stadig hen i det uvisse, hvad forskellen på »materiale« og »materialitet« er? – hvad forskellen på »substans« og »materialitet« er? – hvad forskellen på »fysisk verden« og »materialitet« er? – hvad forskellen på »kød«, »krop« og »kropsmaterialitet« er? Er der nogen forskel?

Det dobbelte forfatterskab er interessant. Ikke blot fordi det er ganske usædvanligt inden for traditionel humanioraforskning, hvor man efter tysk universitetsmodel arbejder alene (og helst imod andre). Men duoformatet er også interessant, fordi det ikke benyttes til en interview- eller korrespondanceopstilling med to adskilte roller (good cop-/bad cop-modellen, kunne vi kalde den – tænk på populærvidenskabelige bøger, hvor det er udbredt), men uden videre føres igennem i en umarkeret fællestekst med »os«, »vi« og »vores« som gennemgående pronominer. Dette forhold skaber betingelserne for et litteraturstudie med større volumen og mindre idiosynkrasi; mere diplomati og mindre selvhævdelse. Slet og ret fordi udgangspunktet må have været en slags enighed, som »vi« er nået frem til. Uden at de siger det højt, har Skiveren/Gregersen måske hørt efter, hvad Latour opfordrer videnskaben til, nemlig at inkludere frem for at ville have ret? Jeg aner i hvert fald konturerne af en sådan flad forskningsvision i den jyske morgentåge.

Sammen kan Skiveren/Gregersen nå længere ud, læse mere, skrive mere og være lydhøre over for flere litterære og akademiske stemmer, end de kunne hver for sig. *Den materielle drejning* er tavs omkring det, men man kan nok spore

duoformatet tilbage til litteraturprofessor Peter Stein Larsen og Aalborg Universitets danskstudie, hvorfra et såkaldt »fællesspeciale« med enslydende titel foreligger. Måske skyldes samarbejdet, som tidligere også har udmøntet sig i to akademiske udgivelser om hhv. Forfatterskolen (*Det åbne redskabsskur*, 2013) og Eske K. Mathiesen (*Eske K. Mathiesen*, 2015), det faktum, at samfundsvidenskab og humaniora angiveligt er ét fakultet på Aalborg Universitet. Man ser for sig, hvordan studie- og arbejdsformer samt tankemønstre fra samfundsvidenskaben har sneget sig ind i det humanistiske fakultet. På bogens bagside kan man læse, at de to forfattere nu skriver hver sin ph.d.-afhandling, sikkert fordi *fælles* er helt bandlyst oppe på det akademiske niveau? I givet fald er det jo noget pjat, og at verden ville være langt bedre tjent med en fælles ph.d.-afhandling, er *Den materielle drejning* diplommet på.

Den akademiske venlighed, som er udslaget af Skiveren/Gregersens duoskrivning, er først og fremmest kærkommen i studiet af dansk litteratur og ikke mindst debatten om den. Det er skønt at læse en dedikeret akademisk tekst, der er rensset for polemik og selvfede dagsordner. Men rummeligheden har samtidig også en fad bismag al den stund, at det sympatiske og venlige diplomati af og til tenderer mod forceret udglatning og udflydende feel good-stemning. Så vidt jeg kan se, er der tale om et stort og radikalt skridt, ja, en total kursændring, en kopernikansk redefinerings af hvor den litterære læsnings centrum skal placeres med vidtrækkende konsekvenser for vores måde at opfatte og forstå litteratur på. Men sådan ønsker Skiveren/Gregersen ikke at pakke gaven ind. De styrer efter »udbygninger snarere end affærdigelser, korrektiver snarere end antiteser« (s. 14). Det kan der sikkert være noget strategisk smart i, men jeg synes nu, at de undersælger deres bedrift.

Den fade smag fremkommer også, når ordet »nærmest« får lov at stå i overrepræsentation sine steder i bogen. Kaspar Colling Nielsens roman er »nærmest transhumanistisk« (s. 108), og i vores måde at omtale forurening på kan vi ifølge Lawrence Buells italesætte »en nærmest mytisk fremstilling af paradisisk natur« (s. 43), mens Emil Bønnelyckes prosalyrik er blevet »betragtet som nærmest synonym med futurismens teknofile ideologi« (s. 93). Rummelighed, nuvel, men i lige så høj grad tågeslør, for *er* Bønnelyckes agenda synonym med futurismens ideologi, eller er den ikke? Og hvis ikke, hvordan skal forholdet så beskrives? Dertil kommer en mekanisk gentaget forsikring inden de tre afsnit med litteraturlæsninger, der, som en anden afgangsbøn rungende gentager, at Skiveren/Gregersen ikke er kommet for at tage stilling: »Formålet med ovenstående diskussioner er ikke at tage stilling til, hvem der har ret« (s. 44); »Målet med denne skitse af tænkningen om det posthumane har ikke været at tage stilling« (s. 91); »Hensigten

med denne tour de force gennem forskellige teoretiske iagttagelser om kroppens aktiviteter har ikke været at tage stilling« (s. 127). Er det et rummeligt eller konfliktsky *vi*, der skriver sådan?

Jeg lander på det første med et stort smil på læberne. Den akademiske venlighed er, når alt kommer til alt, en både frisk og gangbar måde at tænke akademisk på; et alternativ, der i modsætning til de omtalte tendenser til overdetermineret orden i kompositionen og overgjort Holger Fortolker-figur i analysen, går i synk med konceptet i den flade ontologi. Jeg er først og sidst både glad og faktisk også taknemmelig for at sidde med en dansk bog om det non-humane i dansk litteratur, og jeg tildeler hermed *Den materielle drejning* en uforbeholden gruppekrammer. Skiveren/Gregersen har bedrevet en stor, fyldig og vellykket bog, der formår at fæstne en ny idé til traditionen og ikke mindst vise, hvordan idéen kan bringe os det nye i hænde. Man guides trygt (af og til lidt for trygt) gennem et overvældende stort litterært rundskue, og Skiveren/Gregersen efterviser den sandhed, der ikke kan udråbes for ofte, nemlig at litteraturen er rig på viden om den non-humane del af det, der findes i denne verden.

Søren Langager Høgh

Klaus Nielsen: Bogen og værket. En introduktion til tekstkritik og boghistorie som litteraturteori. København: Museum Tusulanums Forlag, 2017. 192 sider. 198 kr. ISBN: 978-8-7635-4566-2.

Göteborg, sensommeren 2015: Til en litteraturkonference analyserer en oplægs-holder et digt af den finske digter Pentti Saarikoski. Digtet er gengivet på et PowerPoint-slide. Digtets ordlyd er, formoder jeg, korrekt transskriberet, men hvad er det i grunden, der bliver analyseret? Teksten, jovist, men der bliver i foredraget ikke taget højde for transmissionen af digtet fra bogside til PowerPoint, dvs. at papirets hvide side er erstattet af en farvet baggrund; at typografien er ændret, og at et noget boheme-agtigt fotografi af digteren flankerer digtet. Et digt, der i realiteten qua sin projicering måler 1 x 1,5 meter ... For *paper presenteren* var der formentlig tale om en støjfri gengivelse af Saarikoskis digt, men det præsenterede digt optrådte unægteligt i en noget anden publikationskontekst end i den bette pjosker af en digtsamling, der lå på foredragspulten, og som der i grunden blev talt om. Betyder denne transmission noget for læsningen af digtet? Og hvis ja, *hvad* og *hvordan* gør den så præcist det?

»Vi kan ikke tilegne os et litterært værk, uden at det foregår via en medieret repræsentation, hvis udformning påvirker vores opfattelse af værket«, skriver Klaus Nielsen, ph.d. og udgaveleder ved Grundtvigcentret på Aarhus Universitet, på side 29 i sin *Bogen og værket*. De første 2/3 af sætningen giver sig selv, men hvad med den sidste tredjedel af sætningen? Sagen er, hævder Nielsen, at der i det litterære felt eksisterer en »manglende refleksion« over, hvad et litterært værk i grunden er, hvorfor »materielle betragtninger sjældent indgår i fortolkningen« (s. 9). Og så falder Niensens *silver hammer* ubønhørligt: »Det er et problem for fagets videnskabelighed og akribi«.

Nielsen står ingenlunde alene som fortæller for en materiel poetik. Det er måske nok at tage munden for fuld at tale om en boghistorisk *vending* hertilands (inflationen af »turns« er efterhånden velkendt), men uden tvivl er de forskellige indsatser et vitalt bidrag til den litteraturvidenskabelige forskning. Dette fremgik bl.a. af Anders Toftgaards artikel i *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* i 2013, hvor Toftgaard, seniorforsker ved Håndskriftsamlingen, fremlagde en tyve sider lang kortlægning af aktuelle boghistoriske bestræbelser i Danmark. Siden da er der hertilands udkommet nye og væsentlige casestudies såsom Jens Bjerring-Hansens *Ludvig Holberg på bogmarkedet. Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet* (2015) og Maria Simonsens *Den skandinaviske encyklopædi. Udgivelse og udformning af Nordisk Familjebok og Salmonsens Konversationsleksikon* (2017). Man kunne også nævne den fremtrædende skandinavist Klaus Müller-Wille, professor i nordisk filologi ved universitetet i Zürich, og hans monografi *Sezierte Bücher. Hans Christian Andersens Materialästhetik* (2017), et værk, der er opstået i Müller-Willes tid som Visiting Professorial Fellow ved HCA Academy på Syddansk Universitet (se anmeldelsen s. 194-197, red.).

Boghistorisk forskning og forskningsfora eksisterer i Danmark, men som Klaus Nielsen indledningsvist understreger, så har »krydsfeltet mellem materialet og litteraturforskning (...) længe været underbelyst i de hånd- og metodebøger, som bliver brugt i undervisningen på danske universiteter« (s. 7). Niensens bog omfatter både det boghistoriske og tekstkritiske, jf. undertitlen »En introduktion til tekstkritik og boghistorie som litteraturteori«. Den primære målgruppe for Niensens bog angives at være litteraturstuderende på universiteterne, og bogen skal fungere som bindeled mellem forskningen på den ene side og universitetskurserne på den anden. På litteraturstudierne på de danske universiteter er emner som tekstkritik nemlig endnu (?) ikke, modsat universitet i Oslo, obligatoriske.

Bogen og værket er opdelt i fire kapitler, dvs. i realiteten kun i tre, idet første kapitel er en kortfattet introduktion. De resterende tre kapitler går i clinch med hhv. »Værkbegrebet« (hvor et udvidet litterært værkbegreb præsenteres), »Materiel poetik« (byggesten til både litteraturanalyse og tekstkritik) og endelig »Gittes

monologer« (det Højholt-værk, der er Nielsens hovedanalyseeksempel). I »Værk-begrebet« præsenteres det boghistoriske »trekløver«: værk, tekst og dokument. Anvendelsen af disse begreber muliggør en skelnen mellem sekvensen af tegn i en given bog (»teksten« i den bog, som jeg sidder med), denne teksts konkrete materielle manifestation (»dokumentet«, bogen i mine hænder) og endelig den korte eller lange række af manifestationer, f.eks. genudgivelser, oversættelser, remedieringer etc., der er resultatet af en given titels produktions-, distributions- og receptionshistorie (»værket«). Trekløverets interne relation bliver der fint gjort rede for, selvom man kan ane vanskeligheder ved at anvende disse begreber uden for den boghistoriske disciplin, idet ord som dokument og værk normalt (også) anvendes på noget anden vis, f.eks. kan »værk« tillige betegne det singulære værk og ikke nødvendigvis alle dets manifestationer og den samlede transmissionshistorie. Anvendelsen af betegnelsen »dokument« er ikke helt heldig, fordi ordets øvrige betydninger klinger med. Ikke desto mindre er trekløveret i praksis et velegnet redskab, idet en række arbejdsspørgsmål hvirvles op ved brug, hvilke potentielt kan give nye perspektiver på et givent værk.

I kapitlet »Materiel poetik«, bogens bedste, præsenteres den materielle poetiks fire dele, der både kan anvendes i forbindelse med analyser og tekstudgivelser: 1) recensionen (»en gennemgang af alle kendte tekstkilder og deres indbyrdes forhold«), 2) valg af grundtekst (den konkrete udgave, der skal anvendes), 3) selve analysen samt 4) materialitet og transmission. Nielsen har nogle gode eksempler, f.eks. hele seks afbildede omslag til Villy Sørensens *Ufarlige historier*, der siden udgivelsen i 1955 har haft særdeles forskellige omslag, der på forskellig vis rammesætter læsningen. At omslaget gør det, tydeliggøres imidlertid først for alvor, når to eller flere omslag indgår i analysen. Andre eksempler er Karin Alvtogens *Skugga* (2007 og 2008) og Selma Lagerlöfs *Herr Arnes Penningar* (1917). Hos Alvtogen ændres omslaget en anelse, hvorved bl.a. en galge (!) udgik fra det rødtonede omslag, der havde en gammeldags skrivemaskine i centrum (for at markere, at bogen skulle læses som roman og ikke som krimi som følge af Alvtogens offentligt markerede genreskift), hvorimod Lagerlöf skelnede mellem et »billigbogsoplag« og »et såkaldt litteraturoplag« (s. 95), der henvendte sig til forskellige grupper af læsere, selvom teksten var 100 % identisk.

Nielsen betoner allerede indledningsvist i bogen, at han tilstræber »en tydelig og lettilgængelig fremstillingsform« (s. 11), hvilket han må siges at være sluppet godt fra. Det er en sober og klar fremstilling. Kommende tekstudgivere kommer dog ikke uden om at konsultere Johnny Kondrups standardværk *Editionsfilologi* (2011), hvorimod litteraturstuderende, der arbejder med et boghistorisk perspektiv, får mange nyttige redskaber og arbejdsspørgsmål at arbejde videre med i kapitlerne »Værkbegrebet« og »Materiel poetik«.

Og så er der jo Die Gitte. Hvorfor afsætte så meget plads til Per Højholts folkelige gennembrud *Gittes monologer*, spørger denne anmelder (der er Højholt-, men ikke ubetinget Gitte-fan)? Nielsen betoner på side 11, at *Bogen og værket* ønsker at tilvejebringe »ny viden om *Gittes monologer* og værkets rolle i Per Højholts forfatterskab«. Men hvorfor dét værk og hvorfor omfanget (s. 108-171, dvs. en tredjedel af bogen). Jo, det er som »demonstration af metodens anvendelighed« (s. 9). Spørgsmålet er så, om det er det, værkanalysen rent faktisk gør? Niensens bog har også *sin* transmissionshistorie, idet teksten er en omarbejdet version af ph.d.-afhandlingen *Døm altid bogen på omslaget. Om boghistorie og litteraturanalyse – og Gittes monologer*, som Nielsen forsvarede i 2012. Jeg skal ikke sammenligne afhandling og bog *in extenso* her, blot bemærke at forfatter (og forlag vel ikke mindst?) har ønsket at trække afhandlingens generelle aspekter frem, hvorfor *Gitte* har forladt titel og undertitel, hvorimod analysen af værket stadigvæk udgør en substantiel del af bogen, omend den ikke er så sammenflettet med de teoretiske overvejelser, som den var i afhandlingen. Producerer Niensens analyse ny viden om dette Højholt-værk? Ja, det vil jeg absolut mene, at den gør. Udgangspunktet er ikke kun den samlede udgave af *Gittes monologer*, idet Nielsen insisterer på at den endelige udgave, 1984-udgaven, ikke kan anvendes som grundtekst. *Værket* er nemlig mere komplekst end som så, og transmissionshistorien viser sig at være særdeles væsentlig for en forståelse af værket. Niensens valg af en »fuld kronologisk læsning« (s. 129) følger værket i alle dets manifestationer, dvs. inddrager de oprindelige monologer, der opstod som aktuelle indslag i P1's Perspektivkassen og siden manifesterede sig i forskellige bog- og lp-udgaver, og endelig sendte Højholt på en veritabel oplæsningsturné, bl.a. til en nyåbnet Netto, hvis skriggule reklame reproduceres i bogen.

Nielsen undersøger også udviklingen i stemmeføringen hos hhv. Højholt og Gitte-figuren, og hvordan Gitte-figuren undervejs i processen transformeres. Alt sammen meget fint udført, men nok, synes jeg, lettere afsporende i forhold til bogens første to tredjedele. På den ene side har *Gittes monologer* en interessant transmissionshistorie, og Nielsen forsøger på bedste beskub at bruge de begreber, der var blevet anvendt i de mere introducerende teoretiske afsnit, men i bl.a. lydanalysen, i øvrigt udført med akribi, inddrages vidensområder, hvilke kun vil være relevante for et fåtal af andre værker og dermed nærvæd umulige at applicere. Det er selvfølgelig instruktivt som læser at se en manifestations- og transmissionsanalyse udført i dybden, men man kunne måske alligevel med fordel have valgt at gå en anden vej, nemlig *to kill your darling*, dvs. helt at sløjfe Gitte-kapitlet, et stykke forskning, der allerede er tilgængeliggjort via ph.d.-afhandlingen, og i stedet have udvidet kapitlerne om »værkbegrebet« og »materiel poetik«. Når Nielsen afslutningsvis skriver, at bogen også er »ment som en provokation over for

de litterater, der ikke normalt reflekterer over det tætte forhold mellem bøger og litteratur« (s. 175), så kunne det have været interessant at se boghistoriske modlæsninger af kollegers litteraturanalytiske indsatser. Og, måske, påvise eksempler på manglende »videnskabelighed og akribi«. Se, dét havde været en provokation, ikke for provokationens skyld, men som øjenåbnende tilføjelse eller måske endda korrektiv. Havde ekstra sider været afsat til de to kapitler, kunne man måske også have reflekteret over, hvordan de boghistoriske metoder kunne anvendes i forhold til nyere litteratur, der ikke i den forstand er *boghistorie*, dvs. har en længere transmissionshistorie bag sig, men dog er resultater af bogmediets historie, og hvor transmissionshistorien måske omfatter internettet?

Et andet interessant aspekt (Nielsen strejfer det kun) kunne have været en uddybning af, hvordan de boghistoriske metoder kunne anvendes i de lektioner a 45 minutter, der ofte er vilkåret for litteraturundervisningen? En af Kolding-skolens pointer i sin tid var jo at udgrænsningen af visse forfatterskaber (Høeck, Turéll og Laugesen) bl.a. skyldtes, at disse arbejdede i tekstformater og længder, der langt vanskeligere end det afrundede centrallyriske digt lod sig analysere inden for rammerne af undervisningsformatet, hvilket igen påvirkede kanondannelsen. Boghistoriske studier kræver ofte en betydelig indsats (Nielsens egen Gitte-analyse viser det), men hvordan lave dette *en miniature og in situ*?

I en bog, hvor ordet »materialitet« optræder så relativt hyppigt, vil det være underligt ikke at knytte et par ord til den bog, undskyld: det dokument, der bærer Nielsens tekst. Pernille Sys Hansen fra Damp Design har gjort et fortræffeligt arbejde med layout og sats. Skriftypen Ginkgo LT står flot på bogsiderne. Utraditionelle valg som f.eks. de farvede tal (fodnote- og indekstal) og overskrifter i indholdsfortegnelsen er velfungerende. At man anvender f.eks. skriftypen Consolas, når den nævnes i teksten, fungerer forbilledligt. Dertil kommer at teksten er understøttet af en række illustrative eksempler. Man skal aldrig dømme en bog på omslaget – i hvert fald skal det ikke gøres i dette tilfælde, hvor omslaget er en smule kedsommeligt. Indeni er det heldigvis en anden sag.

Hvis de boghistoriske og tekstkritiske tilgange for alvor skal influere nye generationer af litteraturstuderende, skal disse kurser (formentlig) gøres obligatoriske, men med *Bogen og værket* i hånden har de studerende allerede nu særdeles gode forudsætninger for at komme godt i gang og stille tankevækkende spørgsmål til et givent værk. Desuden er bogen en kvalificeret rækken hånden ud til kolleger, der befinder sig inden for det litterære felt men uden for den boghistoriske indflydelsessfære, med henblik på, som Nielsen skriver til sidst, »at fremme den tværdisciplinære udveksling« (s. 172). Tager man, herunder Pentti Sarikoski-fortolkeren i Göteborg, imod denne fremstrakte hånd? Et tilbagevendende kritikpunkt af den boghistoriske værk læsning vil nok altid være, at det i bund og grund handler for

lidt om teksten og for meget om alt det udenoms, men *Bogen og værket* viser, at teksten aldrig står alene, idet den er indlejret i en række publikationsmæssige og materielle omstændigheder, hvis betydning ikke *per se* kan afklares, men derimod skal afklares for hver enkelt titel. Men *at* det er et arbejde, der bør gøres, lader *Bogen og værket* til gengæld ingen tvivl om.

Thomas Hvid Kromann

Bidragydere

Christian Dahl, ph.d., lektor i litteraturvidenskab på Københavns Universitet.

Pil Dahlerup, dr.phil., litteraturhistoriker, 1969-2009 ansat ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Morten Fink-Jensen, ph.d., lektor ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet.

Lars Heltoft, professor ved Roskilde Universitet 1997-2017, fra 2017 professor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Ebba Hjorth, mag.art. i nordisk filologi, redaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, senest ledende redaktør ved Dansk Sproghistorie 1-6.

Søren Langager Høgh, ph.d., adjunkt ved Læreruddannelsen UCC, Campus Carlsberg.

Torben Jelsbak, ph.d., lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Eva Skafte Jensen, dr.phil., seniorforsker ved Dansk Sprognævn.

Mads Sohl Jessen, ph.d. i nordisk litteratur, postdoc ved H.C. Andersen Centret ved Institut for Kulturvidenskaber på Syddansk Universitet.

Henrik Jørgensen, dr.phil., lektor i dansk sprog ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Aage Jørgensen, cand.art., lektor emeritus ved Langkær Gymnasium i Aarhus, medlem af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Thomas Hvid Kromann, ph.d., forsker ved Håndskriftsamlingen på Det Kongelige Bibliotek.

Anne Ladefoged, cand.mag., videnskabelig assistent ved Center for Retskulturelle Studier ved Det juridiske Fakultet på Københavns Universitet.

Annette Lassen, lektor ved Den Arnamagnæanske Samling ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Flemming Lundgreen-Nielsen, dr.phil., docent, tidligere ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab.

Jacob Ølgaard Nyboe, ekstern lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Tonny Aagaard Olesen, ph.d., ekstern lektor i ældre dansk litteratur på Syddansk Universitet, tidligere seniorforsker ved Søren Kierkegaard Forskningscenteret.

Krista Stinne Greve Rasmussen, ph.d., videnskabelig assistent ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Sven Hakon Rossel, professor emeritus ved Institut for Skandinavisk Sprog og Litteratur på Universität Wien.

Michael Kallesøe Schmidt, ph.d., adjunkt ved Institut for Kultur og Globale Studier på Aalborg Universitet.

Svend Skriver, ph.d., lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Erik Skyum-Nielsen, mag.art. i nordisk litteratur, lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Marianne T. Stecher, ph.d. i nordisk litteratur, professor ved Institut for Skandinaviske Studier på University of Washington i Seattle.

Jonathan White, ph.d., docent i engelsk sprog på Högskolan Dalarna i Falun i Sverige.

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee for 2017, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk, IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2017 består af Martin Sejer Danielsen: *Mellem stednavne og sag. Relationen mellem stednavne og sagn på øen Samsø i teori og praksis* (nr. 591), *Danske Studier 2017* (nr. 593), Jonathan Adams og Massimiliano Bampi (red.): *Beyond the Piraeus Lion. Proceedings from the Society for East Norse Philology's Second International Conference Held at Ca' Foscari University of Venice, 18–20 November 2015* (nr. 594) samt Holger Drachmann og Edvard Brandes: *Nytaarsaften 1873* udg. af Peter Brask (nr. 595).

